

ҚАМЧИБЕК КЕНЖА

САЙЛАЛМА

II китоб

Ҳикоялар
Қисса

Адабий мулоҳазалар
Дилда тугилган гаплар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2007

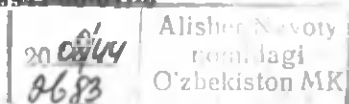
10 33865
283/2

Кенжа Қамчибек

Сайланма. 2-китоб: Хикоялар, қисса, адаб. муло-
ҳазалар, дилда тугилган гаплар. — Т.: «Шарқ», 2007. —
368 б.

ББК.84(5Ў)

ISBN 978-9943-00-047-6

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2007.

Ҳикоялар

БАЛИҚ ОВИ

Мен биринчи синфда ўқирдим, акам еттинчида ўқирди. Қишлоғимиздан нарида поёнсиз тўқай бўлиб, ҳали зовурлар қазилмаган, захоб сувлар куритилмаганди. Катта-кичик булокларда, айниқса, Димарикда (димланиб оққани учун шундай дейишарди) балиқ мўл эди. Сув кўпайганда ҳатто тўқай ичидаги шолিপояларга ҳам балиқ чиқиб қоларди. Тўқай гўё қишлоқ аҳлига табиатнинг муруввати, инъоми эди. Ҳар шанба ва якшанба кунлари бу ерга ўсмирлару йигитлар тўлиб кетарди. Ким қармок кўтарган, ким тўр судраган...

Отам колхозда ҳўжалик мудирди эди. Уйимизга тез-тез меҳмон келиб турарди. Ҳар сафар ҳар хил кишилар: орик, семиз, новча, пакана, мўйловли, мўйловсиз... Уларнинг кўпини танимасам-да, ўзимда йўқ севиниб кетардим. Чунки меҳмон келса, акам иккимиз албатта, тўқайга жўнардик. Мен акамнинг балиқ овлашини кўришга ишқибоз эдим. Бу соҳада у устаси фаранг эди. Тўрдаям, санчикдаям балиқ тутиб, бир зумда пақирни тўлдиарди. Ҳеч нарсадан, илондан ҳам қўркмасди. Илон кўрдими, тамом, уни думидан ушлаб, айлантириб-айлантириб отиб юбормагунча кўнгли жойига тушмасди.

Меҳмонлар одатда учта-тўртта бўлиб келишарди. Фақат бир киши ҳамиша отам билан кирарди. Фақат шу одамгина менга ёкмасди. Гавдаси бесўнақай, ранги совук, чақчайган кўзларига қарашга юрагим дов бермасди. Мўйлови ҳам бошқаларникига ўхшамас, лабининг икки чегида осилиб турарди. У менга дағал овозда: «Ҳа, Қоровой, юрибсанми», деб қўяр, пешонамга тушган калта сочимни қўйнинг жунини чамалаб кўргандай ёғжимлаб, эркалаган бўларди. Бошим зиркираб, кўзларимдан ёш чиқиб кетай дерди. Лекин сир бой бермай, гапига ҳам жавоб қайтармай, ерга қараб тураверардим. Кейин у қизларнинг майда сочидай ингичка ўрилган ва учи чачала қилиб тугилган камчисини «Ма!» деб узатарди. Мен уни айвон устунисидаги

михга илиб кўярдим. Балиқдан кейин палов ҳам ейилиб бўлгач, у мени чақирарди: «Қоровой, кани, камчини опкечи». У панжалари орасидан сизиб тушаётган ёғни камчин дастасига суртиб-суртиб, яна менга кайтариб бергач, кафтини чарм этигининг қўнжига ишкалай бошларди. Сўнг товокка чой қуярди-да, айлантриб-айлантриб, хўрда ичгандай хўриллатиб симириб юборарди. Ҳаммасидан ҳам унинг балиқ ейишини томоша қиладиган эди. У балиқни кўп ва жуда тез ошар, бироқ кам нишхўрд чиқарарди. Нима бало, қилтаноғини ҳам ютиб юборармикин, деб хайрон бўлардим. Лукмани ютаётганида, кекирганида ҳиқилдоғи ўйнаб турар, учи ингичка ва узун мўйловлари оғзига кириб кетар, лекин у чайнашдан тўхтамаган ҳолда бош бармоғи билан чиқариб кўярди.

Дастурхонга фотиҳа ўқишгач, отам: «Қани, Комронбек!» дерди. Меҳмоннинг оркамдан: «Шу ўғлингиз эпчил, чаккон, улоққа тушадиган йигит бўлади-да», деганини эшитиб, кадамимни тезлатардим. Дарвозахонамиз устунига боғланган отнинг эгари қошига илиғлик қора, йилтирок корзинкани бир сакрашда олиб, зум ўтмай отамга етказардим. Отам унга пиширилмасдан олиб қўйилган балиқларни қовоғга ўраб солиб кўярди. Мен эсам камчини олиб, физиллаганимча отни кўчага етаклаб чиқиб ушлаб турардим.

Акамнинг-ку, уни кўришга кўзи йўқ эди-я, ҳатто опам ҳам: «Яна кепти балиқхўр киши», деб минғирларди. Ўчокбошидан жилмайдиган онам хурсандми ё хафами — билолмасдим, тўғриси, энди эсласам қизикмаган эканман. Фақат бир марта опам тандирга ўт қўяётганида, унинг: «Қовоғингни оч, Саломат, отанг сезиб қолса, дилингни сиёҳ қилади», дегани қулоғимга чалинган.

«Балиқхўр» бизникига охириги сафар келганида эрта баҳор эди. Ўша йили қаттиқ бўлган кишнинг хали заҳри кетмаганди. «Балиқхўр» биринчи марта кўпчилик билан келди. Шериклари ҳам ўзига ўхшаган қориндор-қориндору фақат мўйловлари йўқ эди.

Отам меҳмонларни катта уйга ўтказиб, ҳаммамиз тикилиб ўтирган даҳлизга қайтиб чикди-да, паст овозда иш тақсимлай кетди:

— Онаси, дарров суюқ ошга урин, қўй ёғидан кўпроқ тўғрамчилаб, жазла. Саломат, баланд сўридаги узум, анордан олиб туш, қовунданам, эски чакмонга ўраб қўйганман. Кейин қўшнилардан қатик топ, кўпроқ. Бўла қол, оёғингни

қўлингга ол. Комил, укангни бошла тўкайга. Жонлироқ тутиб келинглар. Судралмай, илдамроқ кимирла.

Акам анграйиб отамга, кейин кўзларини мўлтиратиб онамга қаради.

— Шундай совукда-я... — онам акамдан кўз узмай, юрак ютиб, аммо журъатсизгина шундай деди.

— Ҳеч нарсa қилмайди, тўрда овлашади. Атайлаб балиқхўрликка келишган. Қани, нонингни опке, чойни тезлаштир. — Отам онамнинг олдига борди-да, унинг қулоғига бир нарсалар деб шивирлади. Бу гап онамга ёкмади шекилли, пешонасини тириштирди.

Акам ҳамон жойидан кимир этмас, кўзларини ўчоқда гувиллаб ёнаётган оловга қадаганича киприк қокмай турарди. Ўша пайтда унинг хаёлидан нималар кечгани менга хозиргача қоронғи. Катта уйга кириб кетаётган отам қўлини эшик туткичига узатганча тўхтаб қолди, кифти оша акамга қаради ва анча силлиқлашган товушда: «Иссикроқ кийинвол, ўғлим...» деди-ю, шахт билан туткичга ёпишди. Лекин ичкаридан эшикни оҳиста ва зич ёпди.

Чойгумдан чойнакка кайноқ сув қуяётган онам: «Сал кун илиганда келишсаям бўларди, тўкайга ўт тушиб, балик кирилиб кетмасиди», деб ғудранди. Кейин у бизга зўрлаб икки пиёладан иссик чой ичирди, қалин кийинтирди.

Тўғриси, шу пайтда балиқ овига менинг ҳам ҳеч-ҳеч тобим йўқ эди. Акам йўлдаги тош-кесакларни жаҳл билан теппиб кетар, ўзича тўнғиллар, мен кунишганча унинг орқасидан индамай тўр судраб борардим.

Арикларнинг бўйларида, марзаларда кўклам нишонаси — ялпизлар бодрoқ-бодрoқ бўлиб уна бошлаган, бақаларнинг «вақ-вақ»и авжида. Чимзорлардаги кузда ўт қўйиб қуйдирилган ажриқларнинг томирларидан чиққан янги, яшил барра гиёҳлар ер бағридаги ҳаётнинг қайтадан жонланганидан далолат берарди. Сўппайган қовжирoқ қамишлар изғиринли баҳор шамолида бир-бирига урилиб ноҳуш овоз таратарди. Икки лаби кўқариб қолган Димариқ хали ҳеч ким ва ҳеч нима лойқалатиб улгурмагани учун тип-тиниқ, билинар-билинемас, майин чайкалиб ётарди. Сув остида онда-сонда майда балиқчалар кўзга ташланиб қоларди.

Акам Димариқнинг торроқ жойига тўр солди. Мен ариқнинг қуйроғига бориб, узун калтак билан балиқларни тўр томон ҳайдай бошладим. Сув бир зумда қоп-қора бўтанага айланди. Акам тўрни кўтарди. Ҳавода бир неча

майда чавак ялт-юлт этди-ю, сувга тушиб кетди. Кайтадан тўр солдик. Бу сафар биронтаям илинмади.

— Ҳали балиқлар камаридан чиқмапти, — деди акам пўнғиллаб.

— Энди нима бўлади?

— Нима бўларди, камарга тушаман-да.

— Совуғ-у, ака!

— Нима қиламан! Балиқ топиб бориш керак барибир.

Акам отамнинг гапини икки қилмас, бошлаган ишини албатта охирига етказарди. «Фалон нарсa битмай қолди» ё «йўқ экан», деганини билмайман.

Яна бир марта уриниб кўрганимиздан кейин акам тўрни кўриққа отиб юбориб, ечина бошлади. Акамга Димарикдаги, умуман, тўқайнинг ҳамма булок ва ариқларидаги балиқ камарлари беш қўлдай маълум эди. У Димарикнинг чуқурроқ жойини, балиқнинг камарини мўлжаллаб шўнғиди. Сув тиник бўлгани учун унинг ҳаракатлари аниқ кўринарди. Тўғри бориб пўсти қолмаган, сув ялаб ўтаётган тол тўнкаси тагига қўл сукди. Амфибия одамдай сув остида ҳар замонда оёқларини силтаб, муаллақ ҳолда анча туриб қолди, кейин орқасига тисарилиб, сув бетига отилиб чиқди. Унинг икки қўлида бир ярим-икки қарич келадиган иккита зогора балиқ типирчиларди. Акам уларни қирғоққа иргитиб яна шўнғиди. Кейин яна... Афтидан, улгуржи балиқ топиб олганидан у ўзида йўқ хурсанд, совукни ҳам унутган эди. У ҳар гал балиқни менга ташлаётиб: «Нечта бўлди?» деб сўрарди-ю, лекин жавоб кутмай шўнғиб кетарди. Ўн бештага борганда акам сувдан чиқди. Бадани қорда ишқалангандай кип-қизариб кетган, дағ-дағ қалтирар, тишлари бир-бирига тегиб такилларди.

Уйга етгунча югургилаб келдик. Акам дахлизга кирди-ю, ўзини сандалга урди. Онам: «Бечора болам-эй», деб унинг юзларини, кўкраklarини, қўлларини ишқалади, ис-сиқ чой ичирди, устига якандозлардан ташлади, сандалга яна икки хокандоз ўт солди. Акам: «Совқотяпман, жунжикиб кетяпман», деб бир оз ётди-ю, ухлаб қолди.

Балиқни опам иккаламиз айвонда тозалаб бериб турдик, онам қовуришга тушди. Отам тайёр бўлганини пешмапеш ичкарига олиб кириб кетарди. Меҳмонлар жуда хурсанд: хохолашар, айниқса, «балиқхўр»нинг кулгиси момогулдиракдай уйнинг деразаларини зириллатиб юборарди.

— Мана, Бўронбекнинг ўғли кишда муз тешиб бўлсаям балиқ тутиб беради, демадимми сизларга!

— Отасининг ўғли-да. Танти, улфати одамнинг фарзанди-да.

— Ҳа, ҳамма гап отасида.

Қизиқ гап бўлмаса ҳам қийқириқ, кулги кўтарилди.

— Мана энди бундан буёғи балиқ сайли, — яна «балиқхўр»нинг овози эшитилди. — Қачон десанглар келаверамиз. Биродаримизнинг эшиги ҳамиша очиқ. Биз эски кадрдонмиз.

Меҳмонлар қоронғи тушганда қўзғалишди.

Эшик очилиб, остонада «балиқхўр» кўринди. У чайқалиб кетишдан эҳтиёт бўлгандай, қулочини кериб, икки қўли билан эшик кесакиларидан ушлаб олганди. Унинг пашша қўнса сирғалиб кетадиган силлиқ бошида тер ялтирар, гўштдор, қора юзлари чўндай кизариб, кўзларининг оқи жигарранг тусга кира бошлаганди.

— Келин! Раҳмат... Аммо-лекин ошни қийворибсиз. Бу... бизи қахрамон кўринмайди?... Ие, ухлаб қопти-да, хах, майли, дамини олсин.

У оҳиста қадам ташлаб сандал ёнига келди. Энгашмокчи бўлганди, қорни ҳалақит берди. Амаллаб қўлини акамнинг жарига етказиб, эркалаган бўлди:

— Шоввоз йигит, ботир йигит... Ўғилдан берган-да, сизларга... Мана шу Комилбек бор деб келамиз-да, биз... Яшаворсин азамат. Балиқни зўридан тутибди. Маза қилдик...

Меҳмонлардан бири уни енгидан тортиб ташқарига етаклади.

Бу пайтда онам ўчоқ олдида бошини ҳам қилганича юзини ярим яшириб ўтирар, отам эса пиширмай олиб қўйилган балиқларни қора корзинкага жойлаш билан овоза эди.

Меҳмонлар бир-бирларини қўлтиқлашиб кўча томон юришди. Пичан еяётган отларини тимирскиланиб ечишди-да, сувлиғини ҳам солмай эгарга ёпишишди.

Отларнинг «тақа-туқ»и анчагача эшитилиб турди.

Қайтиб кирганимда уйнинг деразалари ланг очиқ, онам оғзини дока рўмол билан тўсиб олиб дастурхонни йириштирарди.

— Комрон, манави савил қолгур шишаларни йўкот кўзимдан нарироққа...

Хона димиқиб, папирос тутунлари шифтнинг тўсинлари орасида сийрак булутга ўхшаб сузиб юрар, тахир, қўланса таъмлар, балиқ хиди, нос иси аралаш-қуралаш бўлиб кетганди.

Уйни тозалаб бўлиб, печкани қайтадан ёкдик-да, унинг яқинига жой қилиб, акамни уйғотдик. Онам: «Тур, тур, ўғлим, ичкарига жой солиб қўйдим, иссиқкина, кириб ёт», деб эланар, акам бўлса, унинг гапларини эшитмагандай нукул: «А, а? Нима?» – дерди. Хуллас, уни бир амаллаб турғаздик. Лекин у қарахт одамдай жойидан жилмас, ковокларини зўрлик билан кериб, энди очай деганида кўзлари янги китобнинг варағидай қайта юмилиб кетарди. Онам унинг тирсагидан тутиб ичкарига бошлади. Акам ўринга кирди-ю, устига кўрпани тортди. Онамнинг: «Чой ичиб олмайсанми, овқат есанг-чи», деган илтижолари жавобсиз қолди.

Отам меҳмонларни кузатиб қайтганида биз ҳаммамиз акамнинг бошида ўтирардик. Онам уни кўрди-ю, тутакиб кетди:

– Қайси гўрда қолдингиз? Йўқ ердан балиқ топиб сийлаганингиз ҳам етарди-ю, уйлариғача обориб қўймасангиз нима?! Бола қийналиб кетди. Духтир топиб келиш керак!..

Қамчини этигига «чарс-чарс» уриб келаётган отамнинг табассуми кўзларининг икки четидаги жиякларида, ажинлари орасида ва киприкларида қотиб қолди. У тўхтаб, онамга ўқрайиб тикилди, лекин бирдан кўзлари нурсизланиб, ранги оқариб кетди. Шитоб келиб акамнинг ёнига чўнкайди-да, кафтини унинг манглайига қўйди:

– Комил! Комилжон!

Акам жавоб бермади. У қиска-қиска, аммо тез-тез ва қаттиқ-қаттиқ нафас оларди. Отам онамга юзланди:

– Овқат-повқат едими?

– Туз татигани йўқ болам шўрлик, – жавоб берди онам йиғламсираб.

Отам чиқиб кетди. Кўчада от туёқларининг тасир-тусури эшитилди.

Онам акамнинг оёқларини укалаб, пикиллаб йиғлар, онам эса унинг пешонасига оқ дуррачани қайта-қайта ҳўллаб босар, мен нима қилишимни билмай, бир чеккада уларнинг хатти-ҳаракатини, акамнинг ҳолатини кузатиб ўтирардим. Онам ҳар замонда: «Вой, онагинанг ўргилсин-ей, вой томоғингга қилтанок тикилгурлар-ей, бирор сафар балиқ емай кетишса нима қиларди-я! Бадани ёняпти бунинг, қўлни куйдиради-я», деб уф тортар, акам бўлса алахларди: «Топдим! Балиқнинг конини топдим!.. Ол! Ушла, сувга тушиб кетмасин!.. Нечта бўлди? Ҳозир, ҳозир чиқаман...»

Качон, кандай ухлаб қолганимни билмайман. Эрталаб турсам, акам энди тинчиб, ором олаётган экан. Кечаси доктор келиб укол қилипти, хавфли эмас, сал совуқ ўтибди холос, деб кетибди. Чиндан ҳам акамнинг иситмаси пасайди. Ҳаммамиз унинг атрофида парвона эдик. Айниқса, отам унинг олдидан бир қадам ҳам жилмади десам бўлади. Ўзи мажбурлаб озгина шолғом шўрва, катик ичирди. Бир-икки марта киприкларида нимадир йилтиллаганини кўриб қолдим. Ҳаммасидан ҳам опам иккимизни «сиз»лагани ғалати туюларди менга. Файрати ичига сиғмайдиган, чапдаст ва жангари одам бир кеча-кундузда чўкиб, хаста, синик қарияга айланиб қолганга ўхшарди.

Онам бўлса, ковоғини очмас, ҳар замонда ўзича гудраниб қўярди:

– Келин бўлиб шу уйни остонасини босибманки, меҳмон устига меҳмон. Яна ҳаммаси емаҳўр...

Отам энди онамга тарсаки тортиб юборади, деб юрагимни ховучлаб турардим. Чунки у онамнинг тилига бунақа эрк бериб юборишига қўниққан эмасди. Лекин отам мик этмас, гуноҳкор бола, бечора одамдай илтижоли, илинжли нигоҳини акамдан узмай, мўлтиллаб ўтирарди.

Акам кундузи тез-тез безовталаниб ётди-ю, кечга бориб иситмаси яна кўтарилиб кетди. У ўқтин-ўқтин қалтираб-титрар, лаблари пирпираб учи-учиб қўяр, тилини чапиллатиб тамшанарди. Алаҳсираш кучайди. Узук-юлук гапларидан худди ниманидир қувлаётгандай, кимдандир нажот кутиб, мадад сўраётгандай бўларди. Ярим кечага борганда тинчиб ухлаб қолди. Шундан кейин биз ҳам ётдик.

Қаттиқ дод-войдан уйғониб кетдим. Онам билан опам акамнинг устига ётиб олишганича хўнграб йиғлашар, отам бир қўлида акамнинг энгагини ушлаб, иккинчи қўли билан ҳадеб унинг ковоқларини силар, «хик-хик» қилганида елкалари титраб, икки юзидан шовиллаб ёш қуйиларди. Мен аввалига ҳеч нарсага тушунмай, анграйиб қараб қолдим. Менга бирдан кўзи тушган опам кела солиб қучоқлаб олди.

– Йиғла, укажон. Нимага қараб турибсан? Йиғла, акамиздан айрилиб қолдик...

Ўша пайтда ўлим ҳақидаги тасаввурим хали узук-юлук, хира ва туманли эди. Ҳаёлимга биринчи келган нарса шу бўлди: «Энди акам йўқ, у биз билан ўйнамайди, балиқ овлагани бормади! Болалар энди акаси йўқ деб яккалашади мени!..»

Мен акамнинг тепасига ўзимни ташладим. Мук тушганча, тушунибми, тушунмайми узоқ йиғладим. Ўзимни тутолмасдим, нимадир мени йиғлашга мажбур қиларди. Лекин барибир бола эдим-да. Бир оздан сўнг акам эсимдан чиқди. Ҳовлимизга кираётган одамларнинг кўплигини кўриб оғзим очиларди. Ҳатто тўйимда ҳам бунча одам келганмас, деб ўйлардим ўзимча.

Отам гангиб қолгандай, ким гапирса ўшанинг овзига қарарди. У нуқул мени баярига босар, ёнидан жилдирмас, олдин ҳеч қилмаган меҳрибончиликларни қиларди.

Биз отам билан дарвозахонамизда турардик. Баъзилар отамни кучоклаб йиғлашар, биров сўрашиб, бошқаси бош қимираганча индамай ҳовлига ўтиб кетарди. Одамларга оқ дурра, совун улашиб юрган Садир амаким ҳар замонда келиб, отам билан пичирлашиб кетарди.

Бир маҳал келаётганлар орасида «баликхўр» кўриниб қолди. Мен уни онам қармагандан кейин жуда ёмон кўриб қолган эдим. У менга эътибор ҳам бермади. «Бандачилик...» деди-да, отамнинг олдида бир зум тўхтаб, ҳовли томон юрди.

Кечга томон ҳовлимизда одам сийраклашди. Лекин онам билан опам ҳамон йиғидан тўхташмасди. Мен эсам зерикардим. Болалар йўқ, катталар ўзлари билан ўзлари, мен билан бировнинг иши бўлмай қолганди. Бирон ўйин топиб ўйнамоқчи бўлардим, лекин қўлим бормасди, кўнглимга қил сирмасди. Довдираб баланд сўрига чиқиб, тўр ёғочни кўриб қолдим. Пастга олиб тушдим-да, алашимни шундан олмоқчи бўлгандай болта билан майда-майда қилиб, тандир ёнига улоктириб ташладим. Тандирга ўт кўяётган опам ҳикиллаб-ҳикиллаб уни ёқиб юборди.

Ўшандан кейин бир канча вақтгача уйимизда кулги эшитилмади. Мен болалар билан кам уришадиган, биров каттик гапирса бўйнимни қисиб, ерга қараб тураверадиган бўлиб қолдим. Чунки энди ёнимни оладиган акам йўқ эди...

Тўқайга ҳам қайтиб бормадим. Ўртоқларим зўрлаб суд-рашса ҳам қадам босмадим.

Орадан кўп ўтмай отам бизни шаҳарга кўчириб келди. Албатта, ҳаммамиз, айниқса, онам, ҳатто отамнинг ўзи учун ҳам қишлоқни тарк этиш қийин бўлди. Туғилган, униб-ўсган жойни ташлаб, тўйда ҳам, азада ҳам ҳар доим бирга бўлган, баъзида битта нонни баҳам кўрган қўшнilarдан, қариндош, ёру биродарлардан узоқлашиб, нотаниш одамлар орасига кетиш кимга ҳам осон дейсиз. Отамнинг

бирон касби ё хунари ҳам йўқ эди. Шаҳарда эса ҳунарсиз яшаш амримаҳол. Отам шуни ўйлаб, бир оз иккиланди-ю, кейин нима бўлса бўлди, бошга тушганини кўз кўрар, деб гапни кесди.

Қишлоғимизни тез-тез кўргим келиб қолади, бирга ўсган ўртоқларимни жудаям соғинаман, лекин оёғим тортмайди, юрагим ҳам бетламайди.

1976 й.

СОҲИЛДА

— Чўмилишга?

Йигитнинг киприклари пирпираб кетди. Қиз унинг кўзларига дадил боқиб жилмайди:

— Нима, сузишни билмайсизми? Ўргатиб қўяман.

Йигит баттар эсанкиради. Ахир у сувда катта бўлган-ку. Отаси уни ҳар куни кечкурун Қорадарё бўйидан тутиб келарди. Узоққа сузиш, сув тагида кўп туришда тенг-тўшларидан ҳеч ким унинг олдида туша олганмас.

...Анҳор ёкалаб боришар экан, қиз тинмай гапирар, йигит эса ўнғайсизланар, биров уни зўрлаб олиб кетаётгандай, аранг қадам босарди.

— Вой, анулани, юраколсангиз-чи, кинога бошқа куни тушармиз. Ҳаво бугун бирам яхшики, жудаям чўмилгим келяпти. Сувнинг тиниқлигини қаранг, суқингиз киради.

Ҳаво чиндан ҳам ажойиб эди. Қуёш чарақлаб турган бўлишига қарамай, ҳарорат мўътадил, осмон артилган шишадай тиник, шовкин-сурондан холи анҳор бўйи табиати-нинг сокинлигини чинор баргларининг мулойим шитирлашигина бузарди.

— Ҳали сиз менинг чўмилишимни кўрмагансиз-а? Бир мактаниб қўяй: биринчи семестрда институт бўйича иккинчи ўринни олганман. Иккинчи курсда ўқийдиган Ғолия деган қиз бор, новча, ориқ, мен ҳам иккинчига ўтиб олай, етиб бўпти! Ёшлигимдан сузишга ўчман. Икки-уч ёшимдаёқ, ваннага тушиб олиб ойимларни роса куйдирарканман. Ўрни битирдимۇ физкультура институтига қараб чопдим.

Йигит индамай борарди. Унинг юз ҳолати тез-тез ўзгарар: дам хижолат бўлаётгандек қизариниб, секинлашар, дам нимагадир ошиқаётгандай беихтиёр илдам одимлар

эди. Унинг кўз олдида киноларда кўрган сохил, ярим яланғоч семиз, озгин эркаклару аёллар чархпалак бўлиб айланарди. Хаёлида қиз жонланди, ана, у ечиняпти... Йигит юрагининг тез-тез ура бошлаганини сизди.

Улар сохилга яқинлашишганди.

— Роса одам кўп экану, — деди йигит фикрларини чалғитиш учун.

— Кўп бўлса нима қипти? Уялсангиз четроқда чўмила-миз. Пляжга биринчи келишингизми?

— Ҳм... мен... қизлар билан ҳеч ҳопитмовдим.

Қиз йигитга каради.

— Ҳопитмовдим, дейсизми?

— Бизда... шунақа дейилади.

— Андижонда-я? Қизиқ сўз экан. Ҳопитишингизни кўрарканмиз-да.

Йигит тортинибгина илжайди.

Қиз сохилдан берирокда тўхтади.

— Шу ерда ҳопита қолайлик, холироқ. Мана, кийимларимиз учун жой ҳам тайёр экан.

Қиз оқ сумкачасидан газета олиб, ердан салгина чиқиб турган ва юзаси кенг тўнкага ёзди-да, ечинишга шайланди. Йигит ундан узоклашиб, сув бўйига чўнкайди.

— Ҳа, ечинмайсизми?

— Сиз ечиниб оловринг, мен кегин... — йигит қарамай жавоб берди.

Қиз кулиб юборди.

— Қизиқ экансиз-ку. Қиз боладай уяласиз-а. Барибир... чўмиламиз-ку...

Йигит ўрнидан турди. Саросималанган кўйи кўзларини жовдиратиб қизга тикилди. Қиз сидирмали кўйлагини ечиш учун ҳадеб чиранар, лекин елкалари оша орқасига узатилган кўлларининг ҳаракати зое кетарди. Қиз чидамади.

— Туришини қаранглар. Ёрдам берворинг, илтимос. Шу ўлгур сидирмали кўйлакни киймайман дейману менга нуқул шунақаси рўпара келади.

Йигит аввалига қулоқларига ишонмагандек сергакланди, кейин қизнинг кутиб турганини кўриб, иккилана-иккилана унга яқинлашди. Кўлини қизнинг елкаси томон охиста олиб борар экан, юраги боягидай тез-тез уриб, бармоқлари титрай бошлади, билакларига тегаётган майин соч толаларидан вужуди жимирлаб, нима қилаётганини ҳам эсдан чиқариб қўяёзди.

– Вой, бўлақолсангиз-чи! Роса талқон еб сизни сувга юборадиган экан-ку!

Сидирма бўшади. Бетокат бўлиб кетган қиз баданига ёпишиб турган шахмат нусха ҳаво ранг кремплин кўйлагини бир тортишда ечиб газета устига ташлади-да, енгил нафас олди.

– Савил қолгур-а!

Кейин у пушти ич кўйлагини ечди. Шунда... қиз сочлари орқали вужудига ўрнашган ажиб бир таърифсиз ҳароратдан, димовига илк бор урилган нотаниш муаттар исдан ва номсиз туйғулардан ҳали ҳам лол ва сархуш йигит нигоҳини қаерга олиб қочишни билмай қолди. Ёноридаги қизиллик энди кўзларига ҳам ўтиб, энтикди. Рўпарасида турган оппоқ бадандаги хонаки лоладай кип-қизил сийнабанд ва шу рангдаги труси чўғдай кўриниб, уни ёндириб юборадигандек туюлди.

– Мен бўлдим...

Йигит ўзига келди. Тескари қараб, титроғи босилмаган қўллари билан секин-аста ечина бошлади. У қизнинг ўзига қараб турганини сезар ва бармоқларидаги калтирок энди бутун танасига сингиб юрак тўлқинлари кучайиб борарди. Шу тариқа у ҳам ечиниб бўлди.

Йигит трусида эди. Қиз лабини тишлади. «Плавкаси йўқлигига тортинаётган шекилли-да. Ё умуман... Яхшиям одамларнинг ичига бормаганимиз, ўсал бўлиб ўларканман... Айтсаммикин? Йў-э, уят-ку, ўзи билиб олар...»

– Қани, тушдикми бўлмаса?

Йигит елка қисиб жилмайди. Унинг қорачикларидаги безовталиқ ҳали ҳам сўнмаган эди.

– Майли...

– Мунча бўшашасиз? Бунақа эмасдингиз-ку? Мана, мен бошлаб бераман.

Қиз беш-олти кадам орқасига тисарилди-да, югуриб келиб сувга боши билан шўнғиди.

Буни қишлоқда «русчасига ташлаш» дейишарди. Йигитга бу чўт эмас. У бир зум кузатиб турди. Қиз тушган жойда сув тўлқинланиб, иккига бўлинди-да, ярим доиралар ҳосил қилиб атрофга тарала бошлади. Сув сатҳида пайдо бўлиб, тобора майдалашиб бораётган пуфакчалардан қизнинг қайси томонга кетаётгани ва қаерга етгани билиниб турарди.

Қиз ўн метрча наридан суюкликка ботирилган жисмдай юзага шиддат билан қалқиб чиққанида йигит қирғокда йўқ

эди. У сувда ҳам кўринмади. Қиз хавотирланиб атрофига олазарак кўз югуртирди. Шу пайт нариги қирғоқда нимадир шалоплади... Йигит турган жойида қўллари билан суви икки томонга ёриб ўйнар, гаровда ютиб чиққан боладай жилмаярди.

– Ўхў, мен сизга ўргатмоқчи бўлиб юрибман, шогирд тушишим керак экану. Камтарликларини қаранг! Аслида бизнинг институтга кирсангиз ҳам бўларкан... Кўринг, сув қандай яхши-а. Танингизни яйратади.

– Дилингизни яшнатади.

– Ҳо, шеър бўлди-ю. Минг қилсаям филфакда ўқийсиз-да.

Йигит сузиб келган жойида шўнғиди-да, хаял ўтмай қизнинг олдида хозир бўлди.

– Келинг, оқимга қараб сузамиз, – таклиф қилди қиз.

– Мен оқимга қарши сузишни яхши кўраман.

– Унда узоққа боролмаймиз-да, тезда чарчаб қоламиз.

– Майли-да.

Биринчи бўлиб йигит сувдан чиқди. Чунки у анчадан бери чўмилмаган эди. У қирғоққа ўтириб қизни томоша қила бошлади. Қиз энди ўзини оқим ихтиёрига топшириб, осмонга қараганича қўлларини икки ёнга ёзиб муаллақ ҳолатда сузар, сийнабандлари сув бетида қизил олмадай қалқиб борарди. Йигит яна кўзларини олиб қочди...

Қиз ҳам соҳилга чиқди. Сал нарига бориб йигитга орқасини қилиб чўнкайди-да, сийнабандини эгнида сиқа бошлади. Йигит бу гал кўз қирини ташлашга журъат этди. Қизнинг баданидаги марварид доналаридай сув томчилари куёш нурида ялт-юлт қилиб, кўзни қамаштирарди.

Кейин қиз ўрнидан турди-да, йўл-йўлакай бошини гох у, гох бу томонга эгиб, ҳаққалаганича қулоғига кирган суви билан қитиб, йигитнинг олдида келди.

– Спортчиларнинг қулоғига ҳам сув қирадимиз? – йигит қизнинг кўзларига боқиб қулимсиради.

– Йўқ, энди эҳтиёт шарт-да. Хўш, таклифим маъқул бўлдимиз? Кинодан минг марта афзал-да шу, тўғрими? Яхши чиқса-ю, тузук бўлмаса кетган вақтингга ачинасан киши.

– Сув ҳам яхши. Тетик қилади, саломатликка фойдаси катта. Лекин, ҳар қалай, кинодан кўп нарса ўрганасан-да, одам.

– Ҳо, борган сари ақлли гапларни кўпроқ гапирадиган бўлиб кетяпсизми?

- Йўғ-э, нимаси ақлли. Шунчаки гап-да.
— Шунчаки, денг. Хўп, энди кетдикми?

* * *

Кейинги сафар йигит қизнинг таклифини жон деб қабул қилди...

Қиз йигитнинг эғнига кўз югуртириб, жилмайиб қўйди. «Диди чакки эмас. Плавкани яхшисидан топибди».

— Бугун астойдил ҳопитаркансиз-да?

— Сўзимизни ўзлаштириб опсиз-да? Бизда бунақа сўз кўп. Бу ерда ановингизни сийнабанд дейишаркан, — йигит қизнинг кўкрагига ишора қилди, — ўзимиз томонда мен бўзғалтирик деб эшитувдим.

— Ҳали шунақалар билан ҳам қизиқиб юрасизми? Ўтган гал мени олдимда ечингани ҳам уялятувдингиз-ку?

— Ҳа, энди, шаҳарда анча-мунча керакли нарсаларни ўрганишга тўғри келаркан-да?

— Ҳо, муғамбир-ей, бунақа уятли нарсаларни ўрганманг-да.

— Тақиб чўмилиш уятмас-у, номини айтиш уятми?

— Э, боринг-э, шуям гап бўлди-ю... Бунақа гаплардан фойда йўқ. Келинг, яхшиси, чўмилайлик.

Йигит қизнинг ҳаракатларига, сузишига, коматига, силлиқ елкаларига ярим ошкор, ярим ўғринча назар ташлар экан, ҳаяжони ўтган сафарги даражада кучли эмаслигини, юрагининг қинидан чиқиб кетгудек урмаётганини сезар ва ажабланарди. Айни вақтда қизга ҳадеб қарайвергиси келар ва қизнинг кўзи тушиб қолган лаҳзада ҳам у қадар хижолат бўлмаётганини ҳис қиларди. Бугун қиз осмонга қараб оқим билан сузаётганида... кўзини олиб қочмади, у анча нарига бориб сийнабандини сиқаётганида эса пинҳона, бироқ бирмунча бемалол кузатиб ўтираверди. Фақат... баданларини куёшга солиб кумда рўпарама-рўпара ётишган пайтда... йигит ўзининг ўтган сафарги ҳолатга тушаётганини пайқади...

Қиз йигитнинг нигоҳи ўзига қадалиб турганини бирдан фаҳмлаб қолди ва унга ёнбош бўлиб ўтириб олди. Ёноклари қип-қизариб кетган эди...

Йигитнинг тикилишини беҳаёларча ё ҳирс тўла... деб бўлмасди, балки мулойим, гўзалликка талпинувчи ва уни ардоқловчи, муҳаббатли қарашлар эди. Бунини қиз ҳозиргача ўзига номаълум бўлган идрок, қизлик туйғуси билан ҳис этди ва ҳозиргача на синфдошлари, на курсдошлари

ва на бошқаларнинг бундай беозор ва ёқимли, иззат-нафс-ни кондирувчи хузурбахш термилганини эслай олмади. Аниқроғи, шу пайтгача ҳар хил боқишларга эътибор бермаган ва бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эди.

* * *

Учинчи марта чўмилишга боришни йигит таклиф қилди. Қиз иккиланиброк розилик берди.

Бугун улар анча эркин ва узок чўмилишди.

Бу гал йигит яна дадилроқ, қарашлари тетик эди. Улар бир-бирига сув сепишар, йигит ёш боладай сув тагидан шўнғиб бориб, қизнинг оёқларини чимчилаб қочар, қиз эса қизалоқдай кикир-кикир куларди. Охири қиз қўл кўтариб, кирғоққа чиқди-да, тўнкага ўтириб олди.

— Бўлди-е, одамни чарчатиб юбордингиз.

Йигит ҳам чиқиб қизнинг ёнига ўтирди. Иккиси ҳам тўхтовсиз хансирашар ва ҳамон кулишарди. Энтикиш пасайиб, кулгилар тингач, қиз йигитнинг елкаси орқали вуждига ёқимли бир ҳарорат ўтаётганини бирдан пайқаб қолиб, йигитга бирров ҳадикли назар ташлади. Йигит бошини пастга эгиб, бармоқлари билан ҳали унча ўсмаган қоп-қора жингаллак сочларини тўзғитиб, сувини силқитарди. Қиз енгил нафас олди. Бироқ йигитнинг қўллари ҳаракат қилган сари бояги ҳарорат кучайиб борарди. Туриб кетишга чоғланувди, йигит бирдан унга қараб қолди.

— Баданингиз жуда чиройли экан. Уни ёмон кўзлардан асраш керак.

Қиз учун бу кутилмаган хушомад бўлди. Шу пайтгача унга ҳеч ким бундай демаган эди. Бирок буни хушомадга йўйиш ҳам адолатсизлик бўларди. Қизнинг сиртдан сокинлашгандай туюлса-да, аслида мавжланиб бораётган қалби шундай дея тасдиқлар ва таъкидларди. Албатта, йигит бу гапни ортиқча ҳис-ҳаяжон, дабдаба билан эмас, дастлабки пайтлардагидай чайналмасдан, мижғовланмасдан, аммо оҳиста, хатто шивирлаб айтди.

Қизнинг ҳаёлида ўтган сафарги туманли тушунчалар, тасаввурлар баттар хиралашиб кетди. Таниш-нотаниш «амакилар»нинг яқин-яқингинада ҳам «ха, пучук қиз» дея бурнидан чимчилаб ўтишлари кўз олдига келди-ю, биров тўсатдан совуқ сув сепиб юборгандай, бадани сесканди. Рўпарасида кийинаётган йигитга беихтиёр тикилиб қолган кўзларини олиб қочди... Юзларининг қип-қизариб кетганини ҳис қилди. «Демак... демак...» деди-ю, лекин фикрлари-

ни жамлай олмади. Фақат ўзида нимадир етилиб келаётганлиги унга аён бўла бошлаганди, бироқ у нима — қизлик туйғусими ё умуман аёллик хисларими — буни ҳам аниқ билмасди.

Чўмилиб бўлишгач, қиз «мен, ҳозир», деди-да, кийимларини кўтариб пляж томонга чопиб кетди. Йигит хайрон бўлди. Қизнинг одамлар кийиниб чиқаётган жойга кириб кетганини кўриб, бирдан бугун осмонга қараб оқим билан сузмагани, сийнабандини унинг кўз олдида сиқмагани эсига тушди. Айтгандай, бугун у сузувчилар кийимида чўмилди-ку! Қизик, нега ўзи ҳам ғалатироқ бўлиб қолди? Нима деса экан?... Бепарворокми... Ҳаяжонланмай қўйди, юраги ҳам аввалгидай ховликмайди. Қизик-а...

* * *

Улар бора-бора соҳилга бирга... ва умуман келмай қўйишди.

1975 й.

ЯШИЛ БАРГ

Ногаҳоний турткидан Жаббор ака кўзини очди. Ҳали тонг ёришмаган эди. Тепасида хотини бесаранжом гапирарди:

— Бугун қурт бостиришимиз эсингиздами? Кечаси билан мишша қоқмай жоним ҳалакда-ю, бемалол ётишингизни қаранг. Мундай бир, ахволинг қалай, дейиш ўрнига...

Жаббор ака истар-истамас бошини кўтарди. Юраги ғаш эди. Ҳовли этагидаги ариққа бориб муздай сувда юз-қўлини шошилмай ювди, белбоғини ечиб, артинди. Кўнгли равшан тортмади. Аччиқ ўт, ялпизлар орасидан сизиб оқаётган сувга маъносиз тикилиб қолди. «Толиқибман шекилли. Бу қурт деганиям одамни жуда қийнаб юборди-да. Ўзи озгина вақтда бўлсаям, меҳнати жуда кўп-да! Йигирма кундан бери тиним йўқ. Меҳнати-ку майли-я, қани энди барг вақтида топилиб турса».

Санаб, ажратиб беришган тут баргининг тугаганига бир ҳафтадан ошди. Ҳар куни азонда колхоз идораси олдига тўпланишади. Кимнинг улушида барг кўпроқ бўлса, пилла бригадири ўшаникидан бир-икки боғ олиб беради. Улар: «Эртага ўзимиз нима қиламиз? Хали бизники бир ҳафта

барг ейди», деганларича қолаверишади. Бригадир: «Етмаган жойига биз балогардон, топамиз», — деб уларни зўрға тинчитади...

Жаббор ака кеча ҳам бир боғ барг топиб келаман, деб етти махалла наридан ярим кечада қайтди. Бугун каердан барг топади каллаи саҳарлаб... Одамларнинг кўзига хунук кўриниб, икки ўртада меҳр-оқибат ҳам кўтарилиб... Бунақа пайтда қариндош-уруғдан ҳам ўпка-гина қилиб бўлмайди. Ҳа-да, ўзлари «етиб қолармикин», деб жонини ховучлаб турса-ю, бригадир иккитасини етаклаб бориб, бир боғдан кесиб олинглар, деса! Кимнинг тепа сочи тикка бўлмайди?!

Хотинининг шанғиллашидан сесканиб кетди. Эътибор опа қўлида ўроқ, арғамчи билан ҳаллослаб келар, таги оқ пушти гулли чит қўйлақ остидаги кўкраклари семиз думалоқ қорни устида у ёқдан-бу ёққа лапанглар, бағбақалари яна ҳам осилиб кетгандай эди.

— Вой, нима туриш бу, кап-катта одам? Сувга туш айтадиган пайтми ҳозир? Нонуштага колмай, ернинг тагидан бўлса ҳам икки боғ барг топиб келинг.

Жаббор ака хотинига бўшашиб қараб турарди. Унинг машки пастлигини, рангининг сўлинкираганини кўрган Эътибор опа эти жимирлаб, каловланиб қолди. Эрига ачиниб, айни вақтда хавотирланиб тикилди ва бир қадар мулойимлашди.

— Нима қиламиз энди, аввали, сўзингизга кирмаган мен ўлгурда айб. Бўлар иш бўлган. Сиз ҳам роса қийналдингиз, мен ҳам. Бугун охириги кун, шу бугун ҳам чидаб беринг, бир кунаммас, ярим кун. Кейин дамингизни олаверасиз. Бугунча далага ҳам чикмай қўя қоларсиз. Мен ҳозир қуймоқ пишираман. Қийналганларимиз эвазига пилламиз бир қуймоқдай. сап-сарик бўлиб қуюлиб қолсин. Кейин учтўртта кампирни чақириб, ис чиқариб юборамиз. Нон ёпиш керак ҳали, ош дамлаш керак. Ўчакишгандай ёғ тугаб копти. Вазирангиз гузардан олиб келар. Уям бугун мактабига бормайди. Бора қолинг энди, нонуштани келиб қиларсиз. Иссиққа колмай бостирволайлик.

Жаббор ака ижирғанди. Хотинининг гаплари ғашини келтирди. Бир нима демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, аммо хотинини субҳидамда хафа қилгиси келмади. Арғамчини белига боғлаб, ўрокни елкасига ташлаганича, вазмин-вазмин қадам босиб чиқиб кетди.

У кўчада бир дақиқа қаёққа боришини билмай туриб қолди. Кимнинг олдига бориш керак? Раис, барг билан

шуғулланмайман, дейди. Партком жанжал, арзлардан кочиб, идорага келмай қўйган. Пилла агрономи барибир пилла бригадирига рўпара қилади. Ундан ҳеч қачон ёруғлик чиққанмас.

Жаббор ака пилла бригадир Раҳматжонлар уйи томон илдам юриб кетди... Эшикни Раҳматжоннинг хотини очди. У Жаббор акани «тинчлик берасизларми, йўқми», деган маънода лаблари учиб, киприклари пирпираб, совук қарши олди.

— Бечора яқингинада келиб ётувди, жудаям зарилми?

— Ҳа, энди, қизим, айбга буюрмайсиз, шунақа бўлиб қолди...

Жувон эшикни «тақ» этказиб ёпиб кириб кетди. Унинг «пилласи ҳам, бригадирлиги ҳам курсин», деб тўнғиллаганини Жаббор ака аниқ эшитди. На чора?..

— Кечаги аҳволни кўрдингиз-ку, Жаббор ака, яшириб қўйган тутзоримиз бўлмаса... Берадиганингиз икки сават пиллаю... ўзингизни қийнаб нима қилардингиз? Энди бир амаллаб бостириб қўя қолинглар.

Фарзанди тенги йигитнинг гаплари Жаббор аканинг ҳамиятига тегди. «Бизга ҳам хавас эмас эди...» демоқчи бўлди-ю, лекин «элдан қолмайлик девдик-да, ўғлим», деб қўя қолди. Раҳматжонга ҳам қийин-да. У бир киши, арз-дод қилувчилар мингта... Ҳар йили аҳвол шу... Барг можароси. Колхоз ҳеч баргга ёлчимади-да. Қурт уруғини юз турли қасам, ваъдалар билан тарқатишади. Қисталанг келиб қолганда, энди албатта тут кўчати кўпайтирамиз, дейишади-ю, мавсум ўтгач, ҳаммасининг эсидан чиқади. Ҳар йилги хисобот йиғилишида ҳам, шубҳасиз, барг масаласи ўртага ташланади. Раис, колхоз асосан пахта етиштиради, дейди. Тут кўчати экишга алоҳида майдон йўқ. Пахтанинг ичига экиб бўлмайди, сояда ҳосил битмайди, тежаб ишлатилса, тут баргларимиз етади, дейди. Пилла бригадирю агроном тилини тишлаб қолаверади. Пилла бригадир хар йили янгиланади. Бояқишлар талашиб-тортишиб уддалай олмагач, нима ҳам қилишсин! Ҳаммаси ҳам майлику-я, оз пилла топширганларнинг номларини радиоузел оркали овоза қилишгани ортиқча. Алам қилар экан. Жаббор акалар хар йили «энди қурт боқмаганимиз бўлсин», деб тавба қилишади, аммо боқади. Барг етарли бўлса-ку, пилла қурти тутишнинг фойдали томонлари йўқ эмас-а!.. Даромад тузук бўлади, ўтин-чўп рамлаб олишади. Шу барг масаласи таъбни тирриқ қилади, холос. Қурт бериб, барги билан иши

бўлмаслик — ер бериб, сув бермагандай гап. Хохла — сеп, хохла — эк, лекин план бунча!..

Жаббор ака дала чеккасидаги йўлдан қайтар экан, каллак урилган тутларга илинж билан қараб ўтарди. Қаранг, биронта бегона шохини ҳам колдиришмабди-я!

Уйга яқинлашган сари қадами секинлаша борди. Хотинининг олдига барг тополмадим, деб эркак боши билан бўйнини эгиб кириб борадими? Қўшнилар ҳам аллақачон чиқиб олишгандир. Нима деб ўйлашади? У бир қўлида ўрокни маҳкам тутганча, иккинчи қўли билан белидаги арқонни асабий рижимлар эди. Хотини айтган икки борнинг-ку, иложи йўғ-а, ҳеч бўлмаса бир бор топиб борма-са, уят-да. Эҳтимол, шу билан қутулар. У тўхтаб, ўйлай бошлади. Эсига иккинчи участкага борадиган йўлнинг икки томонига экилган тутлар тушди. Балки шу ердан амалларман, деган ҳаёл билан орқасига қайтди. Чакалақлар орасида қолиб кетган яккам-дуккам сурхларни кўриб, кўнгли бир оз таскин топди, чехраси ҳам сал ёришди. Чопони билан арқонни тутга илди-да, енгини шимариб, ишга киришди. Ортикча суюниб кетди шекилли, қўлини кесиб олди. Ўрокни зарб билан урган эди, мўлжалланган жойга эмас, бошқа шохга тегиб сапчиб, учи бориб чап қўлининг ўртанча бармоғидаги суякка санчилди. Инграб юборди. Ёшлигида қўйни ғўза ичига киритиб юборгани учун бригадир тутиб олиб, думбасини яланғочлаб ҳўл гаврон билан савалаганда ҳам жони бунчалик оғриманган эди. У белидаги чит белбоғини ечиб, шарт иккига бўлди-да, ярми билан қўлини маҳкам танғиб боғлади. Сўнг бир қўллаб кесган тут новдаларини тўплаб, йўлга тушди. Ховлига хижолат бўлиб кириб келди. Эътибор опа уни сабрсизлик билан кутиб турган эди. Ўрдак юриш билан қаршисига пешвоз чикди.

— Вой, озу...

Хотинининг бу лукмаси жон-жонидан ўтиб кетган Жаббор ака жаҳл билан елкасидаги баргни ерга ташлади. Айвондаги чорпояда куймоқ еб, чуғурчикдай чуғурлашиб ўтирган аёллар шовқини бирдан тиниб, шу томонга ўгирилишди. Уларнинг бу қилиғи ҳам Жаббор акага: «Ҳа, шунча юриб топиб келган матоҳингиз шуми», — дегандай туюлди. Арқонни бўшатиб, барг остидан шахт билан суғурди, ўрок билан бирга отиб юборган эди, арғамчи сўртакка устун қилиб қўйилган, қурт еб шип-шийдам бўлиб қолган тол ёғочнинг айрисига илиниб, ўроқ гуллар тағидаги ялоқдан ювинди ичаётган сариқ итнинг биқинига тегди. У

вангиллаганча гулзордан сакраб ўтиб, ўзини жўхоризорга урди. Хотинларнинг ранги кув ўчди, аммо Жаббор аканинг феълини билишгани учун хафа бўлишмади. Ҳаммалари кулгиларини босиб, аранг туришган эди, бўлмади. Фотима исмли шўх, хазилкаш жувоннинг лаблари очилиб кетди. У кулгисини дарҳол томоқ қиришга ва ундан йўталга айлан-тириб юборди. Қўшнилари бундай пайтда Жаббор акага гапириш – тутаб ётган ўтинга лампа мойи қуйиб, гугурт қақиб юбориш билан баробарлигини билишарди. Эътибор опа ҳам пастки лабини тишлаганича турган жойида қотиб қолган эди.

Жаббор аканинг асаби таранглаша бошлади. Тишларини рижириллатиб, атрофга аланглади. Кўзига баланд сўри ус-тунининг тагида ётган, барг кесиш учун темирчига тайёрлатиб келган ойболта чалинди. Унинг мияси жуда тез ишлай бошлаган эди. Файритабий эпчиллик билан болтага ёпишди. Унинг бу ҳолати кўчада кимдандир калтак еб келгану, тош олиб чиқиб унинг орқасидан отмоқчи бўлган ёки энг ноёб нарсасини олиб қочган мушукка ғазаб билан ташланган боланинг хатти-ҳаракатини эслатарди. У болтани қандай олган бўлса, шундай шиддат билан ҳовли томон юрди. Эътибор опанинг ранг-қути ўчиб, эрининг орқасидан бўзрайиб қараб турарди. Жаббор ака ҳовли этагидаги беҳига қулочкашлаб болта солгандагина у ўзига келди ва «ҳай-ҳай»лаб югурди. Етиб бора солиб, эрининг қўлига ёпишди.

– Вой шўрим, нима қилганингиз бу, ақлдан оздингизми? Эрта-индин пишай деб турган мевалар-а! Булар нима гуноҳ қилди сизга?! Уволи тутади, уволи!..

Жаббор ака хотинининг қўлини қайириб, силтаб ташлади. Эътибор опа ўтириб қолди.

– Шанғиллама, ҳе... Ҳозир ўзингни ҳам чопиб ташлайман! Тут экаман, тут! Менга мева керакмас, тут керак! Барг керак! Қачонгача эшикма-эшик сарғайиб юраман, бировларнинг орқасидан эргашиб?!

– Бўлди, бўлди, энди қурт тутмаймиз. Ўзим ҳам бўладиганим бўлди!

– Йўк, тутасан! Умр бўйи тутасан! Тутмай ҳам кўр-чи!

Бир лаҳза сукутдан кейин Жаббор ака ҳозиргина ўзи кесган барглари кўм-кўк, ширил гўрали шохларга қараб, бирдан ўзига келгандай, қўллари икки ёнига шалвираб тушди. Болтани иргитиб, кўчага чиқиб кетди. Эътибор опа жавраганича қолди.

Жаббор ака дарвозанинг ўнг биқинидаги иккита қозикқа ўрнатилган тахта ўриндикка оғир чўкди. Шу кўйи хаёл суриб узок ўтирди. У ўғли бўлмаганига жуда-жуда ўкинди. Ўғли бўлганда елкасини кисиб, маҳаллама-маҳалла барг кидириб юрармиди. Хотинидан, кўшни аёллардан дакки эшитиб ўтирармиди?..

— Дада, чой ичасизакан...

Жаббор ака ўгирилиб, бир кўлини дарвоза кесакисига тираб, унга қандайдир ҳадиксираш билан мўралаб турган қизалоғи Вазирага кўзи тушди.

— Кел-чи, қизим, — Жаббор аканинг бу бир оғиз калимасида кексаларга ва оталарга хос меҳрибонлик, самимият зоҳир эди.

Вазира иккилана-иккилана отасининг ёнига келиб, ўнг кўли билан унинг бўйнидан кучоклади.

Жаббор ака жаҳли тез ва асабий одам, бироқ кўнгли ниҳоятда бўш, меҳри ҳам шу қадар кучли эди. У фарзанди баҳонаси билан яқиндагина бўлиб ўтган дилхираликни бир қадар хаёлидан қувиб чиқарди: у ёқдан-бу ёққа хансираб чопиб юрган хотинига раҳми келди. «Шўринг қурғур жуда қийналиб кетди. Мен-ку барг топиб келиб қутуламан-а. У-чи?.. Кечаси билан барг бутаб чиқади, ғана алмаштиради, сўртак тагида энқайганича пишиллаб юриб, тушиб кетган қуртларни теради, супуриб тозалайди. Баргга сув сеппиб салқинлатиб туради. Бу ёқда овқат пишириш, уй-рўзгор ишлари... Раҳбарлар эшикдан бундай бош сукиб, бир оғиз ҳол сўрашга ярамайди. Ҳа, ишқилиб омон бўлишсин...»

Ишқом остига сув сепилиб, шолча ва кўрпача тўшалган, Жаббор ака учун алоҳида нонушта ҳозирланган эди. Жаббор аканинг иштаҳаси бўғилганди. Бир парча қуймоқ билан бир пиёла чой ичган бўлиб, ўрнидан турди. Хотинлар вағир-вуғур қилишиб сўртакдан ғана олишар, Эътибор опа у уйдан-бу уйга елиб-югурарди. Жаббор ака аркон билан ўрокни олиб бостирмага ўтди. Бу ерда янтоқ, похол, қурдана, ғўзапоя ва яна аллақандай қуруқ хашақлар ғарамланган эди. Янтоқ билан қурданани Жаббор ака йигирма чақирим наридаги қирдан ўриб келган. Пилла қурти ҳам ғалати жонивор-да. Ўзига яраша табиати, нози бор. Дуч келган хашаққа пилла ўрайвермайди. Янтоқни, қурданани яхши кўради.

Жаббор аканинг юрагидаги ғашлик ҳамон таркамасди. Бир томондан кўли азоб берарди. У индамай хашақларни

таший бошлади. Айвонга келиб, шундоқкина сўртакка олиб босаверадиган қилиб, ҳар ер-ҳар ерга уйиб қўйди. Кейин сўкичаклардан чиққан ғанани бостирмага олиб бориб ғарамлай бошлади. У ҳам, аёллар ҳам ўз ишлари билан овора, ғўё аразлашгандай на хотинлар унга, на у хотинларга бир нарса дерди. Иш бошқарувчилик вазифасини ўтаб, сўкичакларга даста қилиб барг солаётган Фотима бир маҳал Эътибор опанинг қулоғига шивирлади:

– Баргинг етмади, хўжайинингга айтиб кўрмайсанми?

– Ҳай, ўртоқ, бир амаллаб қўя қол, унинг авзойини кўриб турибсан-ку. Ҳозир унга барг ҳақида гапириб бўладими, тутақиб кетиб, ҳаммамизни қувиб солмасин. Кел, қўй энди...

– Мен ҳам етказишга ҳаракат қилдим, лекин бўлмади. Бу ёри ҳам ўзи жуда сийрак бўлиб кетди. Тўкис бўлса яхши эди-да. Кейин мендан кўриб юрмагин, планинг бажарилмаса гап эшитишингни ҳам ўйлаб қўй... Майли, кўрқсанг ўзим айта қоламан, мени биладию ҳазилкашлигимни. Кўнмаса ҳазилга буриб юбора қўямиз-да.

– Ўзинг бил, ишқилиб ҳалигидай аччиги чиқиб кетмасин-да. Бурнининг учида туради. Қўя қолсанг бўларди.

– Нима, хўжайинингни аяяпсанми? Аяйдиган пайтларинг ўтиб кетган-ку. Парво қилма, эринг ҳали бақувват, пишқиришини қара...

Эътибор опа: «Ҳазилинг курсин, билганингни қил», – деди-да, эри томонга бир қўз ташлаб, ичкарига кириб кетди.

Фотима сўкичак устида туриб, эндигина ғанани ташиб бўлиб, ўроқ-арқонни баланд сўри устунига илаётган Жаббор акани баланд овоз билан чақирди:

– Илоё хотинингизнинг бахтига юз йил яшанг. Бизга яна бир тутамгина барг етмай қолди-да. Шундоқ бизнинг ховлига ўтсангиз, катта тутнинг учларида озроқ бор эди...

Жаббор ака ҳадиксираб, саросималаниб останада тўхтаб қолган хотинига лоқайд ва бепарво бир тарзда тикилди, аммо қатъий овозда деди:

– Иложи йўқми?!

Эътибор опа жавдираган кўзларини Фотимага тикди.

– Ҳа, энди қирқига чидаган... Агар чарчамаган бўлсангиз...

Аёл кишининг илтижосида ҳам сеҳрли жозиба, ҳам қудратли куч бўлади. Бундай илтижони ўтакетган бе-шафқат, ҳиссиз эркакларгина пайкамаслиги ва уни рад

килиши мумкин. Жаббор ака, ҳар қалай, ҳиссиётнинг таърифини айтиб бера олмаса-да, амалда табиатнинг бу бебаҳо инъомидан бебаҳра қолмаган ва ўрни келганда уни жойига қўядиганлар тоифасидан эди. Шунинг учун у ҳозир Фотима сўзини тугатмаёк, жаҳли чиққан пайтидаги одати-га кўра мулойимлик билан «хўп, хўп», деди-да, ўроқ билан арконни олиб чикиб кетди.

Фотима: «Қалай, қойилмисан», — дегандай Эътибор опага маъноли қаради ва ўз ишидан мамнун киёфада: «Эр-какларни йўлга солишни билиш керак», — деб қўйди.

Эътибор опа, гарчи рашк қиладиган ёшдан ўтган бўлса-да, бегона жувоннинг бир оғиз гапини қайтармай, дарров хўп деб, лакка туша қолгани учун эридан андаккина дили оғриди-ю, лекин ҳозир нима бўлса ҳам ишнинг битганидан, пилла қуртининг тўла-тўқис бостирилишидан хурсанд эди.

Бирок орадан ҳеч қанча вақт ўтмаган ҳам эдики, девор-дармиён Фотималар ҳовлисида нимадир қисирлади ва гурсиллаб ерга тушди. Хотинлар шовкини тинди. Фотиманинг ранг-кути ўчиб, сўртак устида серрайганича қотиб қолди. Эътиборнинг юраги «шув» этиб кетди ва ўзини туйнукка урди. Унинг кетидан хотинлар чопишди. Бир зумда қий-чув бўлиб кетди. Жаббор ака бодринг жўягида чалканча ётар, дўпписи бир неча қадам нарига тесқари бўлиб тушган, ёнида қариб, пўстлари кўчиб кетган тутнинг синиб тушган каттакон, аммо новдасиз шохи, оёқ томонида учи ерга санчилган ўроқ, чувалашиб ётган ағрағчи... У қўлида бир неча тут новдасини маҳкам тутган, беҳуш эди.

Эътибор чўкка тушганича эрининг бошини кўксига олиб, уввос солиб йиғлар. Фотима кўрқувдан дағ-дағ титрар, бошқа хотинлар ҳам эси оғиб қолгандай қарахт туришарди. Бу орада кўни-қўшнилар етиб чиқиб, ҳовли одамга тўлди. Қўшни йигит Ўсар Жаббор аканинг билагини ушлаб кўргач, юраги ураётганини айтиб, унинг хотини ва бошқаларни тинчитди. Кейин Жаббор акани ўз ҳовлисига олиб чиқишиб, ишқом остига ётқизишди.

Бирин-кетин пилла бригадири, агроном, партком, участка милицияси, «Тез ёрдам»да врачлар етиб келишди.

— Ҳамма айб сизда, бир боғ барг топиб беролмадингизми? Ҳаммани, ҳамма зарур ишни йиғиштириб қўйиб, қурт бостираётганлардан, айникса қариялардан хабар олиш, уларни барг билан таъминлаш керак эди. Бу ҳақда кўп айтганман сизга! — партком Хўжамат ака асабий ҳолатда пил-

ла бригадирига ўшқира бошлади. Унинг хатти-ҳаракатидаги безовталик овозида ҳам билиниб турарди.

— Фалокат-да, фалокат... — Раҳматжон Хўжамат акага қараб, ютиниб-ютиниб қўйди-ю, айтмоқчи бўлган гапини айта олмади.

Пиллачилик агрономи Рафиқ салобатига ва характериға номуносиб бир ҳолда, асбоб-ускуналарини сумкага жойлаётган врач томон энгашиб, пичирлаб сўради:

— Аҳволи оғир эмасми?

— Ҳарҳолда енгил эмас...

— Жуда мулойим, меҳрибон бўлиб қолишибдимми?

Агроном овоз эгасини кидириб атрофга аланглади. Назарида ҳамма унга қараб тургандай, ҳозирги гапни ҳамма айтгандай туюлди. У врачни четга етаклаётган милиция ходими орқасидан эргашди.

1973 й.

БИР КЕЧА — МИНГ КЕЧА

Дам олиш куни бўлгани учун туришга ошиқмай, эриниб ётувдим. Бошим гувиллаб, чакка томирларим лўкилларди. Эшик шиддат билан очилиб, Нусрат кириб келди.

— Яшавор-э, ҳалиям ётибсанми? Пешин бўлди-ю!

Каравотга тиралиб бошимни кўтардим.

— Тинчликми?

— Отамлар келишяпти экан. Аэропортга кетяпман. Сен тезроқ бориб, бизнинг хонани сал эпаккага келтириб тургин. Чойни ўша ерда ичарсан, нон, колбаса бор. Кейин... Нилу билан кинога бормоқчи эдик, мабодо келиб қолса, мени йўқ, деб бир амаллаб қайтариб юборарсан. Отамларни олдида иш чатоқ бўлмасин... Мен кетдим.

Нусрат ярим чақиримча наридаги ётоқхонада яшарди. Хонага кирдим диморимга қолган овқат ва бошқа нарсалар хиди гуп этиб урилиб, кўнглим беҳузур бўлиб кетаёзди. Ўртадаги стол устини билиб бўлмасди: ағанаб ётган катта-кичик стаканлар, овқат юки косалар, ушатишган нонлар, колбаса, кўк пиёз, редиска... Клеёнканинг доғ бўлган жойи йўқ, столнинг тагида эса қошиқ, вилка, мижиғланган, депсалган қоғозлар... Наҳотки кечаси шу аҳволга солиб, индамай тарқалишиб кетаверган бўлсак?!

Деразанинг иккала қанотини ланг очиб юбордим. Худ-

ди шуни пойлаб тургандай, ташқаридан гувиллаб шабада кирди. Енгил ва ҳузурбахш баҳор шабадаси. Қумга чиқиб қолган балиққа тўлқин олиб келган бир лаҳзалик сувдан жон киргандай, энтиқиб шамолга кўксимни тутдим. Кўнглим анча ёзилди. Шундан кейин Нусратнинг эски кўйлагини пешбанд қилиб, йиғиштиришга киришдим.

Стolni тартибга келтиришнинг ўзига анча вақт кетди. Ёйиладиган нарсаларни, идиш-товоқларни тумбочкага, шишаларни шкафга жойлаштирдим. Чиқиндиларни ахлатхонага тўкиб келдим. Каравот раҳида тартибсиз осилиб ётган сочиқ, кўйлақларни бир чеккадаги чамадонга тикдим. Клеёнкани ҳўл латта билан артдим. Навбат полни ювишга келди. Энгашиб олиб каравот остини артаётган эдим, қиз боланинг «Са-лом!» деган овози эшитилди. Ўгирилиб қарадим. Остонада ял-ял ёниб Нилуфар турарди. Мени кўриб, кўзларидаги табассум сўнди. Мен уялганимдан пол латтани чангаллаганча қотиб қолгандим. Қил-қизариб кетдим шекилли.

– Аслан, сизмисиз? Дўстингиз қани? – Нилуфар бирикки қадам босди. Мен ўрнимдан турдим-да, худди ёш боладай қўлларимни орқамга яширдим, кейин бошимни секин кўтариб қизга жавдираб тикилдим. Баҳона тўқишнинг ҳам иложи қолмаганди. Нилуфарнинг кўзлари чарақлади.

– Менга айтмовди-ку.

– Бирдан, хабар бўлиб қопти.

– Ҳа-а... Шунга тараддуд денг. Чипта супурги йўқ эканми?

– Билмадим, йўқ шекилли...

– Келинг, мен қарашиб юборай, сизга ҳечам ярашмай турибди.

– Йўқ, кўйинг, устингиз...

– Зарари йўқ, пешбандингизни тутиб оламан, сиз сувни янгилаб турасиз. Тоғорада, пакир бўлмайди.

Нилуфар от қилидан тўқилган жажжигина қора сумкасида резина ип олди-да, орқаси билан битта бўлиб, белигача тушиб турган, учлари қўнғирок сочини тўплаб борлади. Тешик-тешик оқ туфлисини ечиб, йўлакка олиб чиқиб қўйгач, ишга тушиб кетди. Тиззалари остига қуруқ латта ташлаб олиб, чўккалаб полни, каравот тағларини ишқалай бошлади. Унга қарамаслик учун тумбочка устидаги журналлардан бирини қўлимга олдим.

Нилуфар жуда чиройли ва хушахлоқ қиз эди. Ёлғиз фарзанд бўлгани учун ота-онаси ёшлигидан эркин ўсиши-

га, жисмоний ва ақлий тарбиясига алоҳида аҳамият беришган, тантиклик, эркалик хислатлари унга бегона эди. Ўзбеклар ичида яшагани, қолаверса отаси ўзбек бўлгани туфайлими, ўзбекча урф-одатлар, таомилларни яхши билар, миллий таомларга ҳам пазанда эди. Шунинг учун унинг онаси рус аёли эканлигини ҳеч ким ҳаёлига ҳам келтирмасди. Рус мактабини битирган, аммо ўзбек тилини пухта билар, факат адабий тилда гапирарди. Унинг тор ва ихчам кийинишигина онасига тортганидан далолат берар, айниқса енгил кийимда шундай ҳам гўзал комати, келишган оёқлари, таранг кўкраклари яна алоҳида жозиба касб этарди. Оппок юзидан ҳамиша нур ёғилиб турар, кайфияти ҳар доим чоғ юрар, кулганида — бошини орқага ташлаб, елкаларида тўлқин урган зулфини силкитиб, кўзларини чиройли юмиб-очганида, киприклари назокат билан пирпирганида ҳар қандай йигит тугул ҳатто кизлар ҳам энтикиб кўярди. Шундай сохибжамолнинг меҳрига сазовор бўлган дўстимга ҳавасим келарди.

— Қиз болага шунақа қарайдими, Аслан? — Нилуфарнинг овозидан ўзимга келдим. Шундагина мен журнал оша қизга тикилиб турганимни пайқадим. Узр сўраб, ҳаёл суриб қолганимни айтдим, бироқ унга маъносиз қараганимни тушунтириш ноқулай ва қийин эди.

— Нусратнинг дадалари мени кўрса нима дейишаркин, — сўраб қолди у.

Мавзунинг ўзгарганидан сал енгил тортдим-у, аммо шу заҳоти Нусратнинг гаплари яшин тезлигида миямда чарх урди. Кейин ўзимга таскин бера бошладим: «Билишса нима, шундай киз келинликка рози бўлса, жон дейишмайди-ми... Окила, чакқон-эпчил...» Лекин кўнглимнинг бир четидан «хар қалай келишлари билан олдиларига дастурхон қилмаган маъқул», деган фикр ўтди. Гапни ҳазилга бурдим:

- Қайнота-қайнонангиздан қочмай ўтираверасизми?
- Ҳали билишмайди-ку. Нусрат айтмаса агар...
- Ҳарҳолда айтмаса керак.

Нилуфарнинг юзидаги ифода бирдан ўзгарди. Қалтис гапириб қўйганимни сездим. Бироқ ғишт қолипдан кўчган эди. Шундай бўлса ҳам тузатишга ҳаракат қилдим:

- Ўзи айтса бўлмас, ўзбекчиликни биласиз-ку...

Нилуфарнинг кўнгли бир оз жойига тушди чоғи, жилмайди.

- Майли, бир гап бўлар.

Кейин у ишда давом этди. Қиз бола — киз бола-да, хаш-

паш дегунча полни чиннидай яраклатиб ташлади. Тумбочка устида уюлиб ётган газета-журнал, китобларни галадонга солди, каравотдаги ўринни қайтадан тузатиб, адёл тепасидан чойшаб ёзди, кейин ёстикни лўлалаб шишириб, бир учини ичига уриб киритди-да, тумор шаклига келтириб жойига қўйди. Нусратнинг деворда қийшайиб турган рангли портретини тўғрилаб, артди. Суратнинг икки ёнига ёпиштириб ташланган футболчи, балериналарнинг расмларини кўчириб олди. Дераза рахини, столнинг оёқларини, иситгич батереяни, унинг трубаларини тозалади. Хона одамнинг баҳри-дили очиладиган қиёфага кирди.

— Мана, кечқурунги айбимизни ювдик, Аслан, — Нилуфар пешбандни ечиб, сочбоғини олди, бошини орқага ташлаб, сарак-сарак килувди, кўнғир сочлари елкалари узра ёйилди. — Қачон келишмоқчи экан?

— Соат тўртда деди, чамамда.

— Ие, бешдан ўтибди-ку, мен ҳозир келаман.

Нилуфар сумкасини билагига илди-да, тез-тез юриб чикиб кетди. Ҳеч нарсаса тушунмадим. Нима қилишимни билмай, полни авайлабгина босиб, у ёқдан-бу ёққа юра бошладим. Хона борган сари кўзимга файзли кўринар, бундан бир-икки соат илгариги қўланса, бурунни кичиштирадиган аччиқ ва тахир хидлар ўрнини бокира кизлар вужудидангина таралиб турадиган, дилни эркаловчи, қалб қаърида чўкиб ётган лоқайд хис-туйғуларни жунбушга келтирувчи хушбўй хидлар эгаллаганди. Аёл зоти нақадар буюк қудрат соҳиби-я! Унинг қадами етган жойда, нозик ва сеҳргар бармоқлари теккан нарсада гўзаллик ва эзгулик ўз муҳрини қолдирмай иложи йўқ ва бу муҳр узок вақтгача, уни хис қилган, қадрига ета билганлар учун завоқ билмай яшайди.

Эшик очилганда мен ана шу фикрларни хаёлимдан ўтказардим. Нусрат хонага олазараклик билан кўз югуртириб остонада туриб қолди. Уларнинг истикболига юрдим. Шу аснода зинадан хансираб чикиб келишаётган Дўлтавой бува билан Сожида хола кўринди.

— Ия, Аслонбойм шедаикан-у, — Дўлтавой бува қўлидаги сандикдай келадиган жигарранг сумкани ерга қўйиб, қучоғини очди. Кўриша туриб валати ахволга тушдим. Кўзимга отам кўриниб кетди. Сожида хола икки қўли билан бошимни эгиб, пешанамдан ўпаётганда эса ўпкам тўлиб, йиғлаб юбораёздим. Улар билан гўё отам-онам, ака-сингилларим қиёфаси, қишлоғимиз нафаси, ялпизлару райхонлар иси кириб келгандай эди.

Меҳмонлар Нусратнинг каравотига, биз курсиларга ўтирдик. Дўлтавой бува кафтларини ёзди:

— Илоҳо омин, ҳар ким ниятига етсин, мартабанглар улуғ бўлсин.

Кейин улар мендан ҳол-аҳвол сўрай кетишди.

— Хўш, Аслонбой, ўқишлар яхшими?

— Тан-жанингиз сағкина юриписизми, болам?

— Раҳмат, раҳмат. Бизникидагилар ҳам эсон-омонми?

— Ҳаммаси тинч, кўпдан-кўп дуо дейишди. Ўтган кун
Азмиддинди кўрувдим, бозорга редиска обкетаятканакан.
Кейинроқ бориб қоларман, деди.

— Уларам сиззи ташвишингизда юрипти-да, болам. Бор-
гунимизча, деб мева-чева берворишди.

— Ҳа, қаярда бўлсангларам бошинглар омон бўсин
ишқилиб. Нусратвек, сумкани оч.

Мен чой қўйиш учун сирли тунука чойнакни олиб,
ташқари чиқдим. Орқамдан Нусрат чопиб борди.

— Лилия кетдими? Нима деб айтдинг?

— Ҳозир келаман, деб чиқувди. Ростини гапиришга
тўғри келди.

— Тоза боплабсану. Келиб қолса нима қиламиз? Бўлар
иш бўпти. Энди гап бундай: мен уни отамларга сенинг
курсдошинг деб таништираман.

— Нилуфарнинг кўнглига келмайдими?

— Унгаям шипшитиб қўямиз.

— Ўзинг биласан.

Майли дейишга дедим-у, кейин ўйланиб қолдим. Ахир
Нусратнинг ота-онаси менинг тўғримда ёмон фикрга бориб,
бизникидагиларга гуллаб қўйишса-чи? Лекин начора? Ке-
йин тушунтирамиз. Ҳозирча таъблари тирриқ бўлиб ке-
тишмасин.

Қайтиб кирсам столнинг усти сутга қорилган тандир
нони, яхна гўшт, тухум, шишаларда куйдирилган сарёғ,
ёнғок, куртопларга тўлиб кетибди.

Энди «олинг, олинг» қилиб тургандик, эшик оҳиста,
қия очилиб, остонада Нилуфар кўринди. Қўлида бир даста
гул бор эди. Ҳаммамиз унга қарадик. Мен беихтиёр ўрним-
дан туриб кетибман.

— Кираверинг, Нилуфар. Мана, меҳмонларам келишди.

Нилуфар секин-секин юриб, бизга яқинлашди. Юзлари
қизарган, ийманарди.

— Ассалому алайкум.

Нусрат худди сири фош бўлиб қолишдан чўчигандай

шоша-пиша уни оталарига бояги келишувимиз бўйича таништирди. Нилуфар ялт этиб менга қаради. Кейин бўшашибгина гулни менга узатиб, ёнимдаги курсига омонатгина ўрнашди.

– Яхши этиб келдингларми? Қийналмадингларми?

– Ҳа, йўқ, қизим, Нурсатжон чиқиб турганакан. Шахарниям сал-пал айландик. Ўзингиз тинч юрибсизми, ўқишларман чарчамай?..

Дўлтавой бува Сожида холанинг гапларини тасдиқлагандай бошини ликиллатарди. Нилуфар паст товушда жавоб қайтарарди. Бу шаддод кизнинг бирданига шу даражада мулойимлашиб, майинлашиб қолгани мени таажжубга солар, айни вақтда ўзини бундай тутиши назаримда унинг фазилатларини яна ҳам ошираётгандай эди.

У ёқ-бу ёқдан гаплашиб чой ичдик. Нусрат Нилуфарга карамасликка тиришар, ҳадеб кишлоқдаги янгиликлар, қариндош-уруғлари ҳақида суриштирар, Нилуфар бўлса тиззаларига кафтларини қўйганча сукут саклар, ўзини ноқулай сезарди. Сожида холанинг мевалардан олиб ўтиришга қисташи, қайта-қайта хол-ахвол сўрашларигина унинг жонига оро кирарди. Секин-аста тетиклашиб, давра рухига мослаша бошлади.

Кишлоқдан девзира олиб келишган экан, Нилуфар иккимиз палов пиширишга киришдик. Нусратдан хафа бўлмаслигини, вақтинча шундай йўл тутишни маъкул кўрганлигимизни айтдим. Ҳар қалай, Нусрат кечирим сўраганида, тушундим, деб унинг кўнглини тинчитди.

– Ишқилиб улар сизни менга бичиб кетишмаса бўлгани, тўғри бориб отамларга айтишса... – Нилуфар билан ҳазиллашмоқчи бўлдим. Бирок бу гал ҳам хол қўйишимга сал қолганди. У қапгирни ҳавога кўтарганча, менга тикилди.

– Сиз ҳам кўрқяпсизми?

– Кўрқсам бўйнимга олармидим.

Нилуфарнинг юзидаги нохуш ифода, кўзларидаги истеҳзоли маъно ёрқинроқ, мамнуниятдан дарак берувчи белги билан алмашинди.

Ош устида, кейин ҳам Нилуфар иккимиз курсдошлар ролини ўйнаб ўтирдик. У ўзини Нусрат билан шунчаки, мен орқали танишдек тутишга уринар, Нусрат эса иш ўйлаганидек кетаётганидан хурсанд эди.

Соат ўн яримларда Нилуфар қайтишга човланди. Мен меҳмонлардан узр сўрадим-да, хозир келаман, деб Нилу-

фарни кузатиб чиқдим. Нилуфар бир оз айланишни таклиф қилиб қолди. Бинолар оралаб кетдик. Транспорт ҳаракати камайган бўлса ҳам, у ер-бу ердан қаҳқаҳа, хиргойи эшитилар, онда-сонда жуфт-жуфт бўлиб юрган йигит-қизлар учраб турарди. Баҳор осмони чаровон юлдузлар билан тўла, салқин шабада эсар, акас баргларининг бир-бирига урилиб, майин шитирлаши куйдай ёкимли эди. Нилуфарнинг кайфияти мен ўйлагандан созроқ эди. Нусрат ҳақида гап очишини кутардим, лекин у бу ҳақда лом-мим демас, шундай кечада сайр қилишнинг гашти, бу гаштнинг инсон саломатлиги ва руҳига ижобий таъсири ҳақида сўзлаб борарди. Бир пайт унинг енгил титраганини сезиб қолдим. Дарҳол костюмимни ечиб, елкасига тутдим. У қаршилиқ кўрсата бошлади:

– Йўқ, йўқ, ўзингиз-чи?

– Йигит кишига ҳеч нарсаси қилмайди. Қизлар – гўзаллик демас. Гўзаллик нафис ва нозик бўлади. Уни авайлаш бизнинг бурчимиз.

Нилуфарнинг ёруғ юлдуз акси тушиб турган кўзларида бир нур ярқ этиб кетгандай бўлди. У костюм билан маҳкам ўранди.

Қоровул кампир иккимизнинг ҳам таъбимизни тиррик қилди. У эшикни очмади, деразадан гупчакдай билагидан пашшадай бўлиб турган соатини кўрсатиб, жаврай кетди:

– Ўн бир бўлгани қачон эди... Қаерда юрган бўлсанг, ўша ерга боравер. Кеча майли дедим. Яна соллани-иб келишингни қара. Сени тузук қиз деб юрардим...

Нилуфар йиғлаб юбормаслик учун пастки лабини тишлаб, ерга қараб олганди. Мен илтимос қилувдим. Кампир баттар тутоқди:

– Қондани ҳаммангиз биласиз-ку, қош-кўзига термилиб ўтиравермай, вақтида олиб келиб қўйиш керак!

Нилуфарнинг билагидан тутдим.

– Юринг, кетдик.

У қаёққа деб сўрамади. Ўзим ҳам қайга етаклаётганимни билмасдим. Лекин ўз хонамдан бошқа олиб борадиган жойим ҳам йўқ эди.

Оҳиста, сўзсиз юриб ётоқхонага яқинлашганимизда иккимиз ҳам беихтиёр тўхтадик.

– Мени кечиринг...

Нилуфарнинг овози ўқинчли ва аламли эшитилди.

– Зарари йўқ, бир амаллаймиз. Барибир кечаси билан юриб чиқишнинг иложи йўқ. Менга ишонсангиз бас.

Хонага кирдик.

— Мана, сиз бемалол дам олаверинг. Мен таниш болаларникига чиқиб ётаман.

Нилуфар шоша-пиша қўлимга ёпишди.

— Йўк, йўк, бир ўзим қўрқаман! Ахир менга ишонинг дедингиз-ку!

— Майли, бўлмаса мен китоб ўқиб ўтираман.

Чойшабни алмаштириб ўринни ростлаб бергач, дераза рахига қадаб қўйилган стол ёнидаги стулга астойдил ўрнашиб олдим. Тунги чироқни ёқдим-да, Тургеневнинг «Арафа»сини варақлай бошладим. Нилуфар бир оз иккиланиб тургач, ўринга кириб, чойшаб билан ўранди. Мен уйқуни қочириш ва хонанинг хавосини янгилаш учун деразани қиялатиб, каравот томон кўз югуртирдим. Нилуфар мен тарафга қараб ётар, кўзларида меҳрга ўхшаш алланима жил-валанарди. Ғир-ғир эсиб кирган шабада унинг болиш атрофига ёйилган паришон сочларини ҳилпиратиб юзларига ура бошлади. Нилуфар соч толаларини қайириб, қулоғи оркасига кистирди. Бироқ шамол яхши эрмак топгандай унинг зулфини ўз ҳолига қўймасди.

— Деразани ёпайми?

— Йўк, менга хуш ёқяпти.

Ўқишга тутундим. Бир оздан кейин каравот ғичирлади. «Девор томонга ўгирилиб олди» — ўйладим. Ўзимни китобдан бош кўтармасликка ундаб, ўқишда давом этдим. Ярим соатлар чамаси ўтгач, яна ғичирлаш эшитилди. «Ухлаёлмаяпти шекилли», — хаёлимдан ўтди ва бошимни бурмай кўз қиримни ташладим. У ҳамон уйғоқ эди. «Ё хижолат бўляпти, ё чироқ халакит беряпти».

— Ёрунда ухлагга ўрганмаганмисиз дейман, Нилуфар?

— Сиз бунака азоб чекиб ўтирсангиз, мен қандай ухлайман.

— Бир кеча-минг кеча эмас. Имтиҳон пайтларида тонг отар қилиб юборамиз-ку.

— Лекин ҳозир имтиҳон пайти эмас-да.

Миямга «бу қандай имтиҳондан кам» деган фикр лоп этиб келди-ю, индамадим. Нилуфар давом этди:

— Хархолда эрталабгача ўтириб чиқолмайсиз. Менга ҳам татайди. Яхшиси каравотга кела қолинг. Мен сури-либ оламан.

Қулоқларимга ишонмадим! Нахотки... Ахир... Қандай қилиб!.. Нусратнинг олдида нима деган одам бўламан! Ле-

кин... лекин виждоним пок-ку. Йўк десам, Нилуфар энди изза бўлади...

Нилуфар девор томонга ўгирилиб, жой бўшатиб қўйган эди. Иккилана-иккилана бу томонга қараб каравотнинг қирғоғига омонатгина ёнбошладим. Юрагим гупиллаб урарди. Ўзимни чўғдан эҳтиёт қилгандай анчагача қимир этмай ётдим. Бўлмади. Нусратнинг ота-онаси олдига қайтиб бормаганим, устига-устак ҳозирги ҳолатимни тарозига солиб ётган эдим, юмшоқ соч толалари бўйнимни китиклагандай туюлди. Худди шу пайт шабада қандайдир ёқимли ҳинд куйини олиб кела бошлади. «Эҳ, студентлар, ярим кечада-ям тинчишмайди-я...» Дикқат билан қулоқ тутдим. Сокин тун чокини сўкиб янграётган куй «Сангам» фильмидаги «Дўсти-дўст...» қўшиғининг ҳазин ва нолакор оҳанги эди.

Кўнглимга «Нилуфарга далда бериш керак» деган фикр келди.

— Нилуфар, менимча Нусратдан хафа бўлишингиз ўринсиз.

Сезиб турибман: у ўгирилмасдан, бошини шифтга бурди.

— Дўстингизга ачинапсизми?

— Ҳарҳолда у сизни...

— Шунақа денг, — гапимни бўлди Нилуфар, унинг овози титраб чиқа бошлаганди, — маслахатингиз учун раҳмат.

Шундан кейин Нилуфар тинчиб қолди. Негадир кўнглим хижил бўлди. Яна нимадир дейиш керак, деб ўйладим-у, аммо миямга бирон жўяли гап келмади. Ҳар қалай бу ахволда ухлай олмаслигимга кўзим етиб, туриб кетдим. Чироқни ўчирдим-да, стулга ўрнашиб ўтирдим, қўлларимни болиш қилиб, столга бош қўйдим.

Жунжикиб уйғондим. Пешонам қўлимга, қўлим столга ёпишиб қолгандай аранг ажралди. Билакларимга тарам-тарам чизиклар муҳрланиб қолганди. Бармоқларим увишиб, ҳаракатга келмас, баданим эса совуқдан қалтирарди.

Каравотга қарадим. Ўрин кечаги Нусратнинг каравотидай саришта, тумор шаклидаги болиш остига учи кистирилган бир варақ қорозни шамол учириб ўйнарди. Шоша-пиша олиб ўқидим. Унда қуйидаги сўзлар ёзилганди:

«Кеча окшом қоровул хотин ётоқхонага қўймай, маломат тошларини ёндираётган вақтда мен алаимдан йиғлашим керак эди. Лекин нимагадир бундай бўлмади. Аксинча, ёнимда ҳимоячим, дўстим бор-ку, деб, янги, сирли олам ичра қушдай енгил парвоз қилаётган эдим. Назаримда ба-

ланд қоялару тубсиэ жарликлар, жазирамаю музликлар ҳам писанд эмасдай... Ўзимни қанот нималигини эндигина англаб, чинакам, дадил парвозга шай бўлган полапондай хис қила бошлагандим. Нега шундай бўлаётганини ўша лаҳзада ўзим ҳам тушуниб етмовдим. Сиз ухлаб қолдингиз... Мен уйқум келмай, ўйлайвердим, ўйлайвердим. Сиз мулойим ва жуда ёқимли нафас олардингиз. Қўлларингизнинг юзингизга ботиб кетганини ҳам сезмай ухлардингиз. Деразадан кираётган шабада жингалак сочларингизни безоргина тўзғитарди. Мен сизга қараб ётиб, ҳамон ўйлардим. Бир пайт, бирданига ўша қоп-қора, чиройли сочларингизни силагим, бармоқларим билан тараб ўйнагим келиб кетди-ю, чўчиб тушдим. Ўзимдан, тентакларча истагимдан хафа бўлдим. Ахир мен кечагина, йўқ, йўқ, ҳалигина бошқа бировни... Қанақа одамман ўзи? Ахир, ахир... сиз ҳам бунни истамайсиз-ку... тўғримасми?.. Йўқ, менинг устимдан қулишлариниям, иккинчи марта янглишишниям (илтимос, кўнглингизга олманг) истамайман. Сиздан миннатдорман. Раҳмат. Хайр».

Нилуфар хатга имзо ҳам қўймаган эди.

КЎНГИЛ КЎЧАЛАРИ

Талабалар пахтага жўнаб кетишди. Ётоқхона бир кунда эгаси қўчиб кетган ховлидай хувиллаб қолди. Зафар қасаллиги сабабли пахтага бормади. Кечқурун ўртоғи Комилни Фарғона поездига кузатиб қайтди. Трамвайларда одам сийрак эди. Гўё ҳамма пахтага кетгандай. Йигит студентлар шаҳарчасига чалқаш хаёллар билан етиб келди. Бекатда тушди-ю, қалби бўм-бўш бўлиб қолганини сизди. Одатда қий-чув, бакириқ-чакириқлар осмонни тўлатган, ётоқхоналарнинг деразаларидан турли хил тилда, овозининг бори-ча хайқириб турадиган магнитофонларнинг ҳам уни ўчган, талабалар билан гавжум бўладиган ётоқхонага яқинлашар экан, ҳамма хоналарнинг чироксиз эканлигини кўриб, юраги увишгандай бўлди. Факат биринчи қаватнинг коридоридагина чирок ёниқ эди. У столга эгилганча, мудраб ўтирган қоровулга ҳам эътибор қилмай, зиналардан шошилмай юқорига кўтарила бошлади. Уларнинг деразаси ётоқнинг орқа томонига қараган эди. Коридорнинг чироғини ёқмоқчи эди, ёнмади. Гугурт чақиб, эшикка калит солди. Чирокни ёқди-ю, ҳатто туфлисини ҳам ечмай қаравотга

ўзини ташлади. Орадан унча кўп вақт ўтмаган ҳам эдики, эшик охиста чертилди. Зафар бошини ёстикдан хиёл кўтариб, бир зум озроқ хадик, ҳам гижиниш билан индамай кулоқ солди. Эшик яна чертилди.

— Ким у? — Зафар иргиб ўрнидан турди.

— Мен, Зафар ака, — бу Кароматнинг овози эди.

— Кираверинг, — Зафар бўшашиб каравотга қайта ёнбошлади. «Ё тавба, бу қиз нима қилиб юрибди шу пайтда? Пахтага бормадимикин?»

Зафар Кароматни ёктирмасди. Қизнинг дуч келган йигит билан чакчаклашиб кетавериши, бўлар-бўлмасга илжаявериши йигитнинг гашини келтирарди. «Табассуми текин қиз», дерди у. Ўзининг фикрича, «қизлик назокатидан, нафосатдан махрум бўлган, ҳаёдан, гурудан сал кечроқ туғилган» Кароматнинг дўрдоқ лабларига ахён-ахёнда ачиниш билан назар ташлар ва юзини буриштириб бош чайқаб қўярди. Шунга қарамай қизнинг улар хонасидан оёғи узилмаслиги йигитнинг ошкора ғазабини кўзғатарди: «Ёмон кўрганинг пешонангга битибди, дегандай, бунча суйкалмаса?..»

— Мумкинми? — эшикдан Кароматнинг кенг пешонаси ва ясси бурни кўринди. — Шу ердამисиз, Зафар ака? Қўрқиб чирокни ҳам ўчириб ётувдим. Сизнинг пахтага кетмаганингизни билувдим. Ҳозир оёк товушингизни эшитиб қолдим. — Қиз хона ўртасидаги стуллардан бирига омонатгина ўтирди.

— Қаёқдан эшита қолувдингиз менинг пахтадан қолганимни? — Зафар ҳамон ёнбошлаганича ажабланиб унга қараб ётарди.

— Қизлар айтишувди.

— Шунақа денг. Ўзингиз нега пахтага бормадингиз?

— Академотпускадаман-ку. Қарзларимни топширишим керак.

— Думларимни денг. Ундай бўлса ётоқдан қанақасига жой беришган сизга? — Зафар бошини ёстикдан баландроқ кўтариб қизга хайратомуз тикилди. Шу пайтгача у Кароматнинг шахсий ҳаёти билан кизикмаган эди.

— Комендантни авраганман. Мени биласиз-ку, ҳар қандай одамни ҳам гап билан эритиб юбораман.

— Фақат гап биланми ё...

— Гап билан-да, яна қандай йўл билан бўлиши мумкин? — Каромат бир оз қизариниб, бошини қуйи эгди, кейин ўз жавобидан кўнгли тўлмади шекилли, Зафарнинг

кўзига дадил бокиб қўшимча қилди: — Шуни бир билингки, шаддод кизлар фақат гапдагина шаддод бўлишади. Сиз ўйлаган нарсалар писмиқлардан чиқади.

Зафар калтисроқ гапириб қўйганини сизди. Шунинг учун хазилга бурмоқчи бўлди:

— Ҳа, эритишингиз мумкин, фақат алюмин кимсаларни эритасиз. Бизга ўхшаган пўлат одамларни эритиб бўлсиз!

— Хоҳласам сизниям эритаман.

— Икки дунёдаям! — Зафар ўнг қўлини ёстикка тираб ўрнидан турди ва оёқларини каравотдан пастга осилтириб ўтириб олди.

— Гаров ўйнаймизми?

Кизнинг саволи жавобсиз қолди. Зафар гапни чўзишни ўзига эп кўрмади. Унинг ҳозирги ҳолатида: «Сен билан гаров ўйнашиб ўтирайми?» — деган ифода бор эди. Кейин қарийб буйруқ оҳангида деди:

— Гаров-паровни қўйинг, яхшиси битта аччик кўк чой қилинг. Бошим оғриб турибди.

Улар нонсиз, куруқ чой ичишди. Лекин Зафарнинг кўнгли очилмади, дурустроқ гаплашиб ўтиришга ҳам ҳуши йўқ эди. Каромат уни гапга солишга ҳаракат қилди-ю, бўлмади. Сўнг тирсагини столга қўйиб, чап қўлини юзига тираганича, ёш боладай оёқларини ўйнатиб, журнал варақлаб ўтирди. Унинг чаккасида тиришлар ҳосил бўлиб, писта қовоқлари, қушникидай юм-юмалоқ кўзлари яна ҳам кичрайиб, Зафарга баттар хунуклашиб кетгандай кўринди. Ухлаб ором олгиси келди.

— Энди ётсак-а, ойимтилла, — Зафар атайин керишиб ўрнидан турди-да, қўйлагининг тугмаларини еча бошлади.

— Бир ўзим қандай ухлайман? Яна озроқ ўтирайлик. — Каромат ростланиб ўтирди-да, илтижоли кўзларини жавдиратиб Зафарга тикилди.

— Кўрқсангиз, шу ерда ёта қолинг. — Бепарволик билан жавоб берди йигит. — Ана, бўш каравот бор. Чойшаблари янги, тоза...

— Сиз билан бир хонада ётиб бўладими? — хазиллашмоқчи бўлди киз.

— Бўлмаса нима қилмоқчисиз? — Зафарнинг овози бу гал анчагина дағал чиқди. У дераза ёнига бориб, ётоқ орқасидаги экин майдонида чироқнинг хира етиб бораётган нурларида элас-элас йилтираётган жўхори донларини кузата бошлади.

— Қўшни ётоққа олиб бориб қўйсангиз, девдим. Рабиға

хам пахтадан қолган. — Кароматнинг сўзлари тобора қатъиятсизланиб, майинлашиб борарди.

Зафар дераза олдидан қайтиб келиб, ўзини каравотга ташлади. Каравот гичирлаб кетди. Йигит кўзларини катта-катта очиб қизга қадади.

— Жуда чарчаганман, бир қадам хам босгим йўқ. Тўртинчи қаватдасиз-ку, нимадан кўркасиз, зшиқни ичкаридан қулфлаб олиб ётаверасиз-да, деразадан хавотирланмасангиз хам бўлади, осмондан ҳеч ким тушмайди. — Бу сўзлар Зафарнинг энсаси котаётганини яққол сездириб қўйди.

— Бўлмаса қараб туринг, хонага кириб олай... — Қиз иложсиз қолган эди. У ажабланибми, ҳавас биланми, йигитнинг очиқ ёқасидан чиқиб турган жингалак, қоп-қора ёлдан кўз узмай жойидан қўзғалди.

Зафар уни хонасига кузатиб қўйди. Қайтиб кириб ўрнига ётди-ю, донг қотиб ухлаб қолди.

Каромат уйғотмаганда, ким билсин, қачонгача ухларди. Кун ёйилиб кетган эди. У ўрнидан дили гаш бўлиб турди. Ёмон тушлар кўрибди... Каромат билан хилват жойларда юрган эмиш... Эшиқни очиб қизнинг ҳам уйкуга тўймаганини сезди; унинг кўзлари қизарган, қовоқлари ичига ботган эди. Магазинга бориб келишга ҳам улгурибди: қўлида қант, нон, сариеғ бор эди.

Зафар уйкусини қочириш, кўнглини очиш учун майкачан бўлиб узок ювинди. Каромат чой қўйди. Кейин нонушта қилишди. Зафарнинг таъби ҳеч нарса тусамеди. Қиз ҳам тузукрок бир нарса емади.

Каромат дугоналарини кидириб кетди, Зафар поликлиникага жўнади. Лекин иши битмади. У учраши керак бўлган врач Москвага, қандайдир семинарга кетибди. Бошқаси кўрмас эмиш. Баттар таъби тиррик бўлди. Пахтага боравермаганига афсусланди. Кўчага чиқиб, бирпас нима қилишини билмай туриб қолди. Борадиган жойи, қиладиган ишининг тайини йўқ эди. Авваллари, одатда, бундай пайтда ичарди. Ҳозир ичолмайди, врач тақиқлаган. Қон босимининг ошиши шундан экан.

У «Санъат саройи» томон йўл олди, «Мунофиқлар» номли АҚШ фильми кетаётган экан. Кирди. Кино унга каттиқ таъсир қилди. Кайфиятини баттар тушириб юборди. Бехудага калтаклашлар, ўлдиришлар, бузуклик, хиёнат, фохишабозлик... Айниқса бош қаҳрамон мистер Браун образи уни жуда эзиб юборди. Ҳаддан ташқари овир, босик

характер. Ҳамиша ғамгин, иши ҳеч ўнгидан келмайди. Одамлар ичида ёлғиз, ҳимоясиз. Икки серия давомида бирор марта ҳам тишининг оқини кўрсатмайди.

Кинодан чиқиб Зафар Ҳадрагача бўлган уч бекат йўлини пиёда босди. Ён атрофига қарамас, ҳеч нарса билан иши йўқ эди. Шу пайтда ёнида бирор кўнгил очар дўсти бўлишини ёки бутунлай ёлғиз қолишни истарди.

У тўғри келиб Кароматларнинг хонасини тақиллатди. «Ишқилиб уйда бўлсин-да», хаёлидан ўтказди. Айни вақтда ўзининг бу истагидан ажабланди. Каромат билан кўришиш, суҳбатлашишга бўлган иштиёқ унда биринчи марта уйғонган эди. Каромат Зафарга олдиндан таниш бўлган дугонаси Рабиға билан дарс тайёрлашаётган экан. Рабиға ҳам Кароматнинг ўзгинаси эди: эрка, шўҳ ва бола табиат. Лекин, ҳар қалай, Зафарнинг у билан муомаласи яхши эди. Узок суҳбатлашиб ўтиришди. Зафарнинг дили бир мунча ёришди, кейин хонасига чиқиб кетди.

Кунлар шу тариқа кеча бошлади. Улар ҳар куни эрта-лаб бирга чой ичишар, кейин қиз имтиҳон топшириш учун домла кидириб кетар, Зафар эса ётоқда қолиб китоб ўқир ё шахарга чиқиб айланиб келарди. Бир неча марта бекорчиликдан Каромат билан институтга ҳам борди. Кечкурунлари эса Каромат овқат пиширар, овқатдан сўнг ё Зафарнинг, ё Кароматнинг хонасида алламаҳалгача гаплашиб ўтиришарди.

Бир куни Зафар курсдошларини кўмсаб, Сирдарёга жўнади. У ерда бир кеча ётиб, эртасига анча ёзилиб қайтди.

У келганда Каромат каравотда ётиб китоб варақларди. Зафар кириши билан кизнинг қўзлари пирпираб кетди-ю, лекин ўрнидан турмади. Унинг ҳафарок эканини йигит сезди. Тезгина юриб дераза пардаларини икки томонга қайириб қўйди-да, Каромат ётган каравотнинг бир четига ўтириб, кизга ташвишли назар ташлади. Унинг ранги хийла заъфаронлашиб, ковоклари салқиб қолгандай кўринди.

– Сизга нима бўлди, пучукчам, бирон жойингиз оғри-яптими?

– Сиз қаерданам тушунардингиз, умуман ҳеч қачон тушунмасангиз керак. – Кизнинг сўзларида норозилик, ўпкалаш ва таъна оҳанги бор эди.

– Нега унақа дейсиз?

– Чунки сиз буни истамайсиз.

– Нимани?

– Нимани бўларди, тушунишни-да... Билмайман, нимагадир диққат бўлиб кетяпман.

– Биронтасини яхши кўриб қолгандирсиз? – ҳазилга бурмокчи бўлди Зафар.

– Эҳтимол. Балки сизнидир. Мен буни сизга ҳеч қачон очик айтмайман-ку, тўғрими? – Каромат йигитга синчковлик, айни вақтда умидсизлик билан тикилди.

– Қўйсангиз-чи, бўлмаган гапни! – яйраб кулди Зафар, лекин ичида ғурурланиб қўйганини ошкор этгиси келмади. Рост-да, қайси йигит ё киз: «Мен сизни яхши кўраман», деган гапни эшитса тўлқинланмайди, фахрланмайди дейсиз, гарчи ўша одам аслида унга ёқмаса ҳам.

– Нима, бўлиши мумкин эмасми ё мендан ор қиласизми?

– Йўғ-э, нималар деяпсиз? Мен ундай демоқчи эмасман, – Зафарнинг овози жаранглаб, қувноқ оҳангда чиқа бошлади. – Бу нарса менинг хаёлимга ҳам келгани йўқ. Айтмоқчиманки, сиз мени ҳали яхши билмайсиз, бунинг устига менинг характерим ҳам бошқача, сизнинг характерингиз билан мутлақо мос эмас.

Албатта, Зафар «сиз менга ёқмайсиз», дея олмади. Бундан ўн беш-йигирма кун олдин бўлганда балки шундай деб айтиб юбориши ҳам ҳеч гап эмас эди.

– Айнан сизнинг характерингиз менга ёқса-чи?

Йигит жуда ноқулай ахволга тушиб қолди. Кароматнинг гапларига нима деб жавоб беришни билмасди. Буни сизди шекилли, киз гапни бошқа ёққа бурди:

– Бошим оврияпти, касал бўлиб қолмасам, деб кўркияпман, иситмам баланд, кўринг-а.

Зафар қизнинг пешанасига кафтини босди. Чиндан ҳам ҳарорати бор эди. Бир лаҳза кечди. Кейин Каромат Зафарнинг қўлини олиб ташламоқчи бўлди-да, суриб юзига туширди. Йигитнинг кафти қизнинг иссиқ ёноғига тегди. Зафар қўлини тортиб олди, Каромат дарҳол девор томонга ўгирилиб, бошини аёл билан ўраб олди-да, яна секин «уф» тарта бошлади.

– Чой кўяйми, ичасизми? – сўради Зафар.

– Овора бўлманг, кераги йўқ. – Каромат юзини очмай жавоб берди.

Зафар ўз хонасига чиқиб, кийимларини алмаштириб, чойнак олиб кирганида қиз ухлаб қолган эди. Унинг шунча тез уйкуга кетганига ҳайрон бўлди. Аста юриб газга чой кўйиб кирди. Чирокни ўчириб, стол лампасини ёқди, киз-

нинг усти очилиб қолган экан, ўради. Қўлини унинг пешанасига қўйиб кўрди. Харорати сал пасайибди. Каромат ҳеч нарса сезмай, ювош мушукдай мулойим пишиллар эди.

Зафар чойни дамлади. Секин-секин чақирган эди, Каромат индамади. Уйғотгиси келмади. Қиз ярим соатлардан кейин кўзини очди.

— Кечирасиз, ухлаб қолибман, — узр сўради у. Чой совиб қолган эди, бир пиёла ичди, кейин Зафар янгитдан чой қўйди.

— Нечага кирдингиз, Зафар ака? — бирдан савол бериб қолди Каромат.

— Чорак асрни яшаб қўйдим.

— Нега уйланмай юрибсиз?

— Нима эди?

— Шунчаки ўзим сўрадим-да. Анча катта кўринасиз-ку, шунинг учун қўшни кизларимиз хадеб сизни суриштиришарди. Сен билан яқин-ку, сўраб кўр, деб мени қисташарди, ҳозир эсимга тушиб кетди.

Зафар «анча катта кўринасиз» деган иборадан овринса ҳам сир бой бермади.

— Қизик, нега энди менинг уйланиш-уйланмаслигим бошқаларни қизиқтириб қолдийкин? Уйланган, кейин хотини билан ажрашган экан, деб қўя қолинг уларга.

— Кечирасиз, сиз биронтасини севганмисиз?

— Ҳа, севганман, бир эмас, икки марта севганман.

Зафар Кароматни калака қилар, қиз эса унга чиппа-чин ишонаётган эди.

— Кейин нима бўлган?

— Иккиси ҳам ҳозир болалик бўлишди.

Каромат Зафарнинг севгилари тарихини эшитгиси келмади.

Аслида Зафарнинг сўзлаб беришга арзигулик мухаббат достони ҳам йўқ эди. Ўрта мактабда ўқиб юрган пайтида Зулайҳо исмли синфдоши билан хат ёзишиб турарди. Китоб, дафтарлар ичига солиб бериладиган мактублар ва уларнинг жавобларида, албатта, севги ҳақида жиддий гаплар бўлмас, кўпинча мухаббат тўғрисидаги шеърлару, айрим хикоялардан олинган парчалар билан тўлиб-тошарди. Зафар шаҳарга ўқишга кетгандан кейин қизнинг ота-онаси қистови билан турмушга чиқиб кетганини эшитди. Аввалига хуноб бўлди, эзилди. Зулайҳони бевафоликда айблаб юрди. Лекин кўп ўтмай у қизни эсидан чиқариб юборди. Эндиликда у калин жилдли романлардаги ишқий саргу-

заштларни ҳам лоқайдлик билан ўқир ва уларга ишонмай қўйган эди. Муҳаббат қиссалари айрим романтик ёшлар ва умуман одамлар учун эрмак сифатида ўйлаб чиқарилган уйдирмалардан бошқа нарса эмас, деган қарорга келиб қолган эди. «Лайли ва Мажнун», «Тохир ва Зухра»лар ҳам ҳаммаси афсонаку, деб ўз фикрини асослашга уринарди. Ҳозир у ана шуларни эслаб ўйга чўмган эди, Кароматнинг навбатдаги «хужуми» ҳаёлини бўлди.

— Учинчи марта севаман, деб ўйламанг.

— Мен ҳам умид қилаётганим йўқ.

— Мени ҳам биронтаси севса эди! — қиз ўзининг беихтиёр ҳаракати натижасида титраб кетгандай бўлди, баданига ёпишиб турган пуштиранг жун қўйлаги остидаги кўкраги бир қалқиб тушди. Зафарнинг қараётганини сезган Каромат унинг нигоҳидан яширмоқчи бўлиб, қўлларини кўксига қовуштирди. Қизнинг ҳаракатларини кузатиб ўтирган Зафар уни ноқулай вазиятдан халос қилиш ва қўнглини кўтариш учун суҳбатни давом эттирди:

— Хушторларингиз бордир...

— Борлиқка бор, лекин мен уларни севмайман-ку, мен севган одам мени севса деяпман.

— Ў-ў «Мени мен истаган ўз суҳбатига аржуманд этмас», денг. Хали ёшсиз, орзуингиз амалга ошиб қолар, — Зафар энди қизнинг саволларига самимий, астойдил жавоб қайтаришга ҳаракат қиларди.

— Энди амалга ошмаса керак. — Кароматнинг кўзлари бирдан хира тортиб, маъюслашиб қолди.

— Нега бундай деб ўйлайсиз?

— Турмушга чиқишим керак.

— Нима учун?

— Шароитимиз шунака. Рабиға ҳам шундай дейди. Сиз қандай маслаҳат берасиз?

Унинг шароити қанақалиги, нима мақсадда бундай дейётгани билан Зафар қизикмади. У яна аввалги лоқайдлигига, масҳарабозлигига қайта бошлаган эди. «Бу суҳбатлар шунчаки вақт ўтказиш учунгина-ку», деган фикрни ўз онгида қатъийлаштиришга уринарди.

— Мен ҳам қўшиламан, — деб қўя қолди.

— Кимга турмушга чиқаман, сизгами? — қизнинг овози дадиллашди.

Зафар эса ўз оҳангида жавоб берди:

— Нега энди, хоҳлаган кишингизга.

— Агар сизни хоҳласам-чи?

Зафар яна тутилиб қолди, хуноби ошди. «Нега бу киз менга ёпишиб олди? Ҳазиллашяптими ё синамоқчими? Бунақа ҳазил, бунақа бемаъни синовларнинг нима кераги бор экан унга? — ўйлади у. — Барибир ёқтирмаслигимни билди-ку! Киз болада гурур бўлмаса кийин-да. Ё шунча гап-сўзлардан фаҳмламаяптими? Бунчалик овсармас-ку! Ё кўнглимни юмшатиб, менда ўзига нисбатан меҳр-шафкат уйғотмоқчими? Овора бўлади!.. Қизик, одатда кизларга ёкиш учун уни нуқул макташинг, дунёда яккаю ягона малика қилиб кўрсатишинг керак, дейишарди. Мен бу кизни бирор марта сийлаб, хушомад қилганимни эслай олмайман. Аксинча кесатикларимни харҳолда англаши керак. Тўғрида, нимасини ҳам мактайман? Дўнг пешанасиними ё япалок бурниними?»

— Айтинг-чи, — яна сўроққа тутта бошлади киз, — сизга иккимиздан қайси биримиз кўпроқ ёкамиз: Рабиғами, менми?

Бу антика саволдан Зафарнинг ниҳоятда ҳайрати ошиб, энсаси қотди. Ҳатто «бу кизнинг эси жойидами ўзи», деган мулоҳазага борди.

— Менга иккингиш ҳам бирдай.

— Ҳеч фарқимиз йўқми?

— Фарқингиз бор, жуда катта! — Зафар қизиша бошлаган эди. — Иккингиш икки оламсиз, фақат менга баб-баравар ёқасизлар. — У асаби қўзиганидан «Рабиға кўпроқ ёкади», деб юборишдан ўзини аранг тийиб қолди.

— Шунақаси ҳам бўлар эканми? — Каромат ҳамон ёш боладай йигитнинг жигига тегарди. Афтидан, у ҳам Зафардан кесатиклари, масхаралари, қолаверса, хисларини тушунмагани, кадрламагани учун ўч олмоқчи эди.

— Баъзан бўлар экан, — кескин, бир оз баландроқ овозда жавоб берди Зафар.

Орага жимлик чўқди. Кейин кизнинг кўнгли қаттиқ ўксиганини билган Зафар сал мулойимлашиб сўради:

— Ўзингиз биронтасини яхши кўрганмисиз?

— Йўқ... Сизнинг характерингизга ўхшаш характерли йигитни учратмагандим... — Кизнинг овози хаста, синик эшитилди. У анча бўшашиб қолган эди.

— Қандай характер? — қизиксинди Зафар.

— Босиқлик, жиддийлик. Бу хислатлар ўзингизга жуда ярашади. Рабиғанинг орқасидан бир-иккитаси эргашиб юришади. Эркакка ўхшамайди. Рабиғанинг қаршисида шунақа қисиниб-қимтиниб ўтиришадики, шунақа мулойим га-

пиришадики, уларнинг олдида артистлар ҳам ип эшолмайди. Кошки ўша гаплар юрагидан чикса. Башараларига тушириб қолгим келади. Чидаб турулмай чиқиб кетаман. Рабиға ҳам кулади. Сиз дилингизда борини айтасиз. Масалан, мени ёқтирмаганингизни ҳам яширмайсиз. Пок, ҳалол одамсиз. Мана, неча кундан бери иккаламиз ёлғизмиз... Сизнинг ўрнингизда бошқа одам бўлганда...

- Бу хушомадми? – Зафар жилмайди.
- Кўнглимдагини, тўғри гапни айтяпман.
- Миннатдорман.
- Ташаккур.

Кулишди. Кейин Зафар стулдан Кароматнинг каравоти-га ўтиб ўтирди. Қиз қаршилиқ кўрсатмади, аксинча, сочини босиб ётиб қолган экан, ёнбошлади-да, чиқариб қўйишни илтимос қилди. Зафар бу илтимосни бажарди, албатта. Лекин шу лаҳзада қутилмаган ходиса юз берди. Кизнинг бир сиким, майин қора сочи йигитнинг кафтлари орасида юмшоқ сирғалар экан, томирларида нимадир ўрмалагандай, эти ёкимли жимирлаб кетди. Димоғига хушбўй, эҳтиросни китикловчи ҳид урилди. У қўйиб юборгиси келмай, сочини бир зум кафтида эзгилаб, силаб турди. Шунда Зафарнинг ёдига тўсатдан улуғ бир адибнинг: «Хотинлар жисмоний ёки рухий хислатларимиз учун бизни яхши кўришади, деб ўзимизни алдаб юрамиз, аслида ҳамма нарсани баданнинг биринчи марта баданга тегиши ҳал қилади», деган сўзлари келди. Кейин «тавба, бу киз кўркмайди-я...» деб қўйди ичида.

Зафар тунги соат бирларда хонасига чикди. Бирок алламаҳалгача ухлай олмади. У ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилар, ҳар замон-ҳар замонда «ух» тортиб қўярди. Тонгга яқин кўзи илинди шекилли...

Эрталаб нонуштадан кейин Зафар сокол олишга киришди. Каромат унинг шимига дазмол босди. Улар ўртасида ҳеч қандай гап бўлмагандай эди. Шаҳар айлангани чиқишди. Гагарин хиёбонини, анҳор бўйларини кезишди. Зафар кинога киришни таклиф қилган эди, киз «айланиб юра қолайлик», деб унамади. Сухбат мавзуи анҳор сувининг совуклиги, арчаларнинг яшиллиги ва кўп яшашлик хислати, гуллар, умуман табиат, қисман кинолар ва айрим бордикелди гаплардан нарига ўтмади. Кўпроқ Каромат сўзларди. У ниҳоятда хурсанд эди. Юпқагина, ихчам ва бежирим кўйлақда бўлгани учун елкалари, кўкраклари аниқ билиниб турар ва бу ҳол Зафарнинг ҳам эътиборини ўзига то-

бора кўпроқ торта бошлаган эди. У қизга тез-тез зимдан кўз ташлаб, мийиғида кулимсирар, «дурустгина экан-ку», деб кўярди ўзича. Ўз навбатида йигитнинг шодон кайфияти Кароматни янада завклантирар, у очилиб гапирар ва кулар эди. Зафарнинг диққатини айниқса қизнинг иккита қилиб ўрилган сочлари жалб этарди. Шунчалик ажойиб сочи борлигига авваллари эътибор бермаганига таажжубланарди. Хатто ана шу сочларни кечкурунгидай қўллари билан ушлашни, кафтлари орасига олиб силашни хоҳлаётганини аниқ сездди. «Камчиликсиз инсон бўлмайди, фақат ундан яхши хислатлар қидириш ва топа билиш керак, деганлари рост шекилли», — хаёлидан ўтди унинг.

...Гарчи бу сайрни Зафар аввал юрагидан истамаган ва таклиф этмаган бўлса-да, уни ҳурмат қилгани, унга овқат пиширгани, уни деб дугонасиникига кетмагани ва нима бўлса ҳам уни зериктирмагани, умуман, катта одамгарчилик қилгани учун бу армонли ёш қизнинг ана шу инсонийлигига яраша лоақал одоб юзасидан жавоб қайтариш, унинг кўнглини кўтариш ўзининг йигитлик бурчи эканлигини ҳис эта бошлаган ва бундан ўзи ҳам бир қадар мамнун эди.

Сайрдан кейин Каромат шаҳар чеккасида яшовчи амасиникига кетди. Кечкурун келмоқчи эди, келмади. Зафар негадир уни кутди, қўмсади. Бирон ишга қўли бормади. Эртасига эрталаб ҳам, кечкурун ҳам келмади. Йигит куни билан ҳеч қаёққа чиқмади. У кечга бориб астойдил хавотирлана бошлади, безовта бўлиб қолди. Ҳар хил хаёлларга борди, ўзини қойиди. Кимсасиз ётоқда ўтган биргина куннинг ўзида у чунонам диққат бўлдики, юраги тарс ёрилиб кетаёзди. Кечани бир амаллаб ўтказди-да, кейинги куни эрталаб ўзини овутиш, вақт ўтказиш учун шаҳарга чиқиб кетди. Лекин узок юролмади.

Ётоққа қайтиб келиб ҳайрон бўлиб қолди. Поллар чинидай қилиб артилган, унинг қўйлаклари, сочиқлари ювилиб балконга ёйилган, иккита шими дазмолланиб каравотга ташлаб қўйилган, ҳаммаёк саранжом-саришта эди. Зафар, кўнгли жойига тушиб, енгил энтикди. Столдаги бир варақ қоғозда қуйидаги сўзлар ёзилган эди: «Зафар ака, мен Рабиғаларникига кетдим. Хоҳласангиз кечкурун олиб келишга борарсиз. 15-ётоқ, 23-хона. Каромат».

Зафар кечкурунни кутмай, ҳозирнинг ўзидаёқ йўлга тушди. Ташқарида ёмғир томчилай бошлаган эди. У ялангбош, ёмғирпўшсиз чиққанига афсусланди. Кириб чиқишга

эринди-ю, кетаверди. Ярим йўлга етганда кутилмаганда рўпарасидан Каромат чикиб колди. Аммо Зафар кутган ходиса рўй бермади. У жуда куюк кўришсак керак, деб ўйлаганди. Йигит ажабланмади, хаяжонланмади, калбида ҳам ҳеч қандай ҳис қўзғалмади. Совуқкина сўрашишди.

Шиддатли ёмғир остида ётоққа қайтишди. Зафар негадир шошилмасди. Йўлнинг икки томонида ёмғирдан ивиб, донлари эгилган, шумшайиб қолган жўхориларга қараб ачинди. «Эссиз, вақтида ўриб олишмабди-да», деб ўйлаб кетди.

Улар Кароматнинг хонасида чой ичишди. Зафар унинг нима учун йўк бўлиб кетгани ҳақида сўради, Каромат келинойисига ёрдам берганини айтди. Кейин йигитга «тескари қараб тулинг», деди-да, ечина бошлади.

— Хонамга чикиб кета қолай, ухласангиз, — Зафар қизга қарамай гапирди.

— Йўк, йўк, ухламайман, фақат чарчаганман, дам олиб ётмоқчиман, холос. Амакимнинг болалари тинкамни қури-тишди. — Каромат ечиниб, ўзини адёл ичига олди.

— Бўлди, ўтираверинг.

— Қаерга ўтирай? — Зафар нимага бундай савол берганини ўзи ҳам тушунмади.

— Истасангиз жойингизга — стулга, хоҳласангиз ёнимга...

Улар тунги соат биргача ўтиришди. Зафар бир неча кундан бери анчагина зериккан, бунинг устига ҳозир уйқуси ҳам қочган эди. Каромат ҳам ухлаш тўғрисида индамасди. Аксинча, жиянларининг шўхлиги, қилиқлари, кизик-қизик сўзларини, одатларини ҳикоя қилиб, кулдириб ётди. Энди улар унча ётсирашмай қолганди. Эҳтимол, бунга бир-бири билан кўришмаган кейинги икки-уч кун ҳам сабаб бўлгандир. Қизни эркаламоқчи бўларди-ю, лекин нимадир тўсқинлик қиларди. Балки аслида бунга ҳожат ҳам йўқдир.

Зафар адёлни тузатиб қўйиш бахонаси билан қўлини Кароматнинг бўйнига олиб борди. Афтидан, унда яна қизнинг сочларини ушлаш истаги турилган эди. Бу ҳолнинг тўсатдан бўлгани учунми, қиз чўчиб қўлларини кўтариб юборган эди, адёл сурилиб тушиб, усти очилиб, яланғоч кифтлари, томоғи остлари кўриниб қолди. Гарчи Кароматнинг юзлари бугдойранг бўлса ҳам, бадани офтоб кўрмагандай оппоқ, рангсиз, лекин жозибали эди. У «уятсиз», деди-да, дарҳол адёлни томоғигача тортиб, тескари қараб

ётиб олди. Бу пайтда Зафарда ҳам аллақандай пинҳоний майллар жунбушга келиб, юраги тез-тез ура бошлаган эди. Бу юрак уни нимагадир ундарди. У ўйлабми, ўйламайми, қўлини адёл остидан кизнинг бели томон узатди.

— Жиминг, бўлмаса хонангизга чиқариб юбораман. — Кароматнинг сўзларида кескин оҳанг йўқ эди. Бундан дадиллашган Зафар тез-тез, киска-киска нафас олиб кизнинг устига энгашди. Лаблари унинг юзига тегай-тегай деб қолди... Каромат Зафарнинг қўлини нари суриб, унга ўгирилди:

— Нима қилмоқчисиз? Барибир сизда ҳеч қандай ҳис йўқ-ку, Зафар ака? Энди ҳалоллигингизни ҳам йўқотмоқчимисиз?.. — Қизнинг овозида таҳқирланишдан нолиш бўлсада, лекин қатъий эди. У яна тескари қараб олди ва адёл билан бошини ҳам ўради. Кейин адёл остидан эшитилар-эшитилмас «энди ухлайлик», деди.

Зафар қаддини ростлаб ўрнидан турди, бир лахза ўй суриб қолди, сўнг қизга хайр ҳам демай тез-тез юриб чикиб кетди. Хонанинг чироғини ҳам ёкмай, деразаларни ланг очиб юборди. Ташқаридан баданни жунжиктирувчи намхуш шамол ёпирилиб кирди-да, жон ҳолатда деворларга урилиб, яна орқага қайтди. Зафар мезоннинг салқин шабадасидан енгил энтикиб, титради, бироқ у бу ҳолдан нечукдир роҳатлангандай, қалби ёқимли ҳислардан тўлқинлангандай бўлди. У наздида тобора тиниқлашиб бораётган юлдузли осмонга одатдагидан ўзгача бир иштиёқ ва ҳавас билан тикилар экан, ўзини қанча хотиржам ва осойишта тутишга уринмасин, юраги бесаранжом типирчилар, ҳаяжони тобора ортар, кўнгил қаъридан аллақандай туйғуларга йўғрилган наволар отилиб чиқмоққа талпинарди. Йигит ўзини майдондан бўйин эгиб чиққан курашчидай сезар, лекин мағлубликни тан олгиси келмас, шундай бўлса ҳам «хариф»ининг ғолибона, бироқ илтижоли, чакноқ, аммо маъюс нигоҳи кўз олдидан кетмас, «энди ухлайлик» деган сўзлари қулоқлари тагида гоҳ ғамгин, гоҳ тантанавор жангларди.

ЭГАСИНИ ТОПМАГАН НАСИБА

Бахорнинг ўрталари эди. Ҳаво ҳали унча исиб кетмаган, бунинг устига майдалаб ёмғир ёғаётган эди. Рихси бунака маҳалда, кўпинча мижоз олмай, тезликни пасайтириб,

икки томондаги ойнани ҳам тушириб қўйиб камқатноврок жойларда айланиб юришни яхши кўрарди. Ўша куни ҳам шундай айланиб юрганди. Соат кеч саккизлар чамаси эди. Ипакчилик институтининг рўпарасида, бекат ҳам эмас, шундоққина яйдоқ йўлда биров самолётга кечикаётгандай, иккала қўлини силкита бошлади. Рихси тўхтамоқчи эмас эдию, раҳми келди: «Бечора ёмғирда ивиб кетибди». Иккинчидан, бирдан мўмайроқ пул ишлаб, планни бажариб қўйиш мумкин, деган фикр миясига яшин тезлигида келди. Йўловчи кўриниши, кийинишидан хўжалик раҳбарларига ўхшарди: оёғида қора хром этик, дўпписини сув қоғоз билан бостириб, кўкрагининг икки томонида ҳам чўнтаги бор кулранг кителининг ёқасини кўтариб олганди. Ёнида сандикдай келадиган жигарранг чамадон ҳам бор эди. У сўраб ҳам ўтирмай, шоша-пиша орқа эшикни очиб, чамадонини ўриндикка ташлади, кейин ўзи Рихсининг ёнига ўтирди-да, эшикни қарсиллатиб ёпди. Рихсининг пешонаси тиришди. «Ҳе, маданиятсиз, кайфиятни ҳам расво қилдинг», — деди у ичида.

— Яхшимисиз! — мижоз Рихсиникига икки барабар келадиган кафтини узатди. Сўраша туриб, камида бир ҳафтадан бери устара тегмаган яккам-дукам соқолига кўзи тушиб, Рихси яна бир ижирганиб қўйди.

— Хўш?..

— Кўштутга, — мижоз ростланиб ўтириб олди.

Рихси газни босди. Машина ҳўл асфальтда шувиллаб елиб кетди. Ойнага чирсиллаб урилаётган ёмғир томчилари яна Рихсини ром этди. У мижозига эътибор бермай, тезликни оширди. Бироқ энди «Ушшоқ»ни минғирлаб хиргойи кила бошлаган эди, «мехмон» хурр... деб юборди. У бошини осилтирганича, пинакка кетган эди. Рихсининг кўнгли яна хижил бўлдию, индамади. Мижоз дўппи билан сув қоғоз орасидан йўғон бўйнига сизиб тушаётган томчиларни ҳам сезмасди. «Бояқишни чамадон чарчатибди шекилли, — кўнглидан кечирди Рихси орқа ўриндикка кўз қирини ташлар экан, — роса валати мижозга учраганга ўхшайман...»

— Келдикми? — Машина тўхтаб улгурмасдан мижоз кўзини очиб у ёқ-бу ёққа аланглай бошлади. Рихси унинг сезгирлиги, хушёрлигига қойил колди. — Ҳозир чиқаман, — у эпчиллик билан машинадан тушиб, эшикни ҳам очик колдирганича рўпарадаги буралма кўчага шитоб кириб кетди. Рихси рулга ўмганини босиб орқасидан кузатиб турди.

У катта-катта кадам ташлаб борарди. Ёш бўлишига қарамай, суяги бузуклиги— гавдасининг бир оз бесўнақайлиги сабабли кексалардай лўкиллаб юрарди.

Рихси сигарет тутатиб, орқага суянди.

«Бирон институтда ўқийдиган ука-пукасини кўргани келган бўлса керак. Шу бугунни танлаганини... гап сўрай десанг, ўтирибоқ уйқуга тушди. Безовта кўринадию, хурак баравж...»

Мижоз орадан кўп ўтмай, муқолишда пайдо бўлди.

— Иш пачава! — деди у ўриндиққа ўзини бор оғирлиги билан ташлар экан. — Кўнглимга келувди-я. Техникаям қизик. Бир ёқда одамлар ойга чиқаяптию, кап-катта самолёт ҳавода бир парча туман кўринса учолмай ўтиради.

Рихсининг сабри чидамади.

— Тинчликми ўзи, биродар? Мундай тушунтириброк гапирсангизчи?

— Ҳозир, ҳозир... Юнусободга хайданг.

— Буёғиниям бир келишиб олсак бўларди, меҳмон. Арзон даврлар ўтиб кетган...

Мижоз шофёрга қарамай қўл силтади.

— Хотиржам бўлинг, хурсанд қиламан.

Рихсининг кўнгли бир оз жойига тушиб, газни босди.

— Биз курсдошлар билан ҳар йили апрелнинг иккинчи шанбасида Тошкентда тўпланишга қарор қилганмиз. Мана беш йилдирки, анъанамиз давом этиб келяпти. Бу йил Ризоларникига йиғилишимиз керак эди. Бир соатча кечикибман. Қоровул Ризонинг ишхонасидан уч-тўрттаси билан бирга чиқиб кетганини кўрибди. Адрес ташлаб кетишмабди номардлар. Ризо яқинда домга кўчибди. Бирга ишлайдиганлардан бирини кўрдим. Уйни ювишга боришган экан. Сўрасам, Фарход бозорининг орқасида, лекин кўпчилик билан машинада бориб, машинада қайтдик, уй номерларига қараш кимнинг эсига кепти, дейсиз, — дейди. Ҳозир қирган жойимда у ижарада яшарди. Улар ҳам аниқ билишмайди. Ризо билан қалин бир курсдошим бор. Борайлик-чи, унинг хотини билиши мумкин.

— Зора. Узоқдан келганга ўхшайсиз?

— Кўзингизга қаранг! Ёш бола!.. Избоскандан...

Рихси Избосканни эшитгандай бўлувди. Эслашга уришиб кўрдию, тополмади. «Ҳа-а...», деб қўяқолди. «Тавба, дунёда ғалати одамлар ҳам кўп-да, — ўйлаб кетди ўзича. — Шундан-шунга от-арава қилиб, катта чамадонни кўтариб,

канча пул сарфлаб курсдошларини кўргани келибди. Ҳа, ўзинг томонда уч-тўртта улфатинг йўқми!

Курсдошлар эмиш. Ҳаммаси ҳар жойдан келган, тутуми, одати ҳар хил одамлар эл бўлармиди бир-бирига. Ўн йил бир синфда ўқиган ҳаммаҳаллаларинг бегона бўлиб кетишадия. Амал курсисига ўтирганини кўявер, сени кўрсатинмай, мабодо таниса, зўр келса бош қимирлатиб ўтиб кетади. Курсдошларам йўловчилардай гап-да. Уч-тўрт йил бирга ўқишадия, кейин ҳар қаёққа тарқаб кетишади. Бир кеча бирга ўтирдинг нима бўлдию, ўтирмадинг нима бўлди. Ҳа, энди, келишга кепсан, оғайнингни тополмадинг, кўча-ма-кўча санғиб юрасанми! Белбоғи ечилмаганлардан серобга ўхшайди. «Ўзбекистон»дан люкс жойни олиб, қўлоёғингни узатиб ёт, дамнингни ол, эртага ё раззоқ, топарсан ўша ҳамтовоқларингни... Ҳимматинг зўр бўлса, эртага ҳам сийлайверасанда...»

...Меҳмон бу оғайнисиникидан ҳам шалвираб қайтиб чиқди.

— Йигитлар хотинини, қизлар эрини эргаштириб келиш йўқ, деб келишилувди, — у шахтидан тушиб, овози ҳам анча пасайиб қолганди.

— Хўш, қайси меҳмонхонага олиб бориб кўяй? — сўради Рихси унга ҳамдардлик билдирган киши бўлиб, мулозимлик билан.

— Қанақа меҳмонхона?! Ахир мен уларни топишим керак.

— Соат ўндан ошяпти. Қаердан қидирасиз энди? Тайинли адресингиз йўқ. Тошкентдай катта шаҳарда адрессиз одамни топиш осонми? Кундузи бўлсаям бошқа гап эди. Адреслар бюросидан сўраш мумкин эди. Боринг, бир мўъжиза юз бериб, топдингиз ҳам дейлик, ахир унгача Избоскандан оғайнимиз келиши керак деб сизни кутиб ўтиришмас. Нар и борса яна бир-икки соатда тарқалишади-да. Ўтиргандай бўласизми... эртагаам худонинг куни бор-ку.

— Ҳамма гап шунда-да, дўстим. Эрталаб биринчи рейсда қайтиб кетишим керак. Қолаверса, эртага уларнинг ҳаммасини топиш қийин. Топгандандаям бугунгидай бўлмайди. Гап шунчаки ўтиришдамас, шунга ваъдалашганмиз. Ҳамма вилоятдан, ҳатто Қорақалпоғистондан, Туркманистондан ҳам келишади. Шу яқинда туриб келмасам, уларни менсимаган, юзларига оёқ қўйган бўламан. Қоида бузишни бошлаб берган бўламан. Чунки бир гал узрсиз бир киши келмаса, кейинги сафар икки киши катнашмайди, кейин уч

ё тўрт киши... бора-бора бу одат тусига киради. Кадрдонлар бир-биридан совий бошлайди, тарқаб кетишга тўғри келади. Кўпгина анъаналар шунақа бўлиб йўқолиб кетадида.

«Оббо, бу колхозчими десам, файласуф чиқиб қолдику...»

— Хўп, биродар, нима қилиш керак энди? Шунини билиб қўйингки, сизни эрталабгача айлантириб юришга вақтим ҳам, тоқатим ҳам йўқ. Ҳозир айтган жойингизга олиб бориб қўяман-да, қайтаман. Мениям ўзимга яраша тирикчилигим бор. Икки соатдан бери машинани банд қилиб юрибсиз, ҳар қанча хотамтой бўлганингиздаям бари бир кишининг пулини берасиз. Якка пассажирдан ҳеч қачон фойда чиқмайди.

— Менга қаранг, дўстим, — миждоз ўриндикда озрок олдинга силжиб шимининг чўнтагини кавлай бошлади. — Сиз билладиган қонун-қонидани мен ҳам ўқиганман. Ҳозир менинг ихтиёримдасиз. Сезиб турибман, оз беради, деб ҳадиксираяпсиз. Планингиз борлигини ҳам, қорнингиз борлигини ҳам яхши биламан, тушунаман. — У чўнтагидан бир даста тартибсиз тахланган пулни сиқимлаб чиқарди. Тўғриси, Рихсининг кўзи ўйнаб кетди. Нукул кўк, қизил қоғоз... миждоз даста ичидан битта элликтиликни ажратиб, узатди. — Ҳозирча мана буни олиб тулинг. Агар уларни топсам, суюнчисига яна бераман.

— Хўп, гапиринг, бойвачча йигит.

— Бойваччалик эмас, кўнглингиз тинчисин деб қилдим холос.

— Ҳа, яхши. Лекин нима бўлсаям, соат бирда паркка қайтишим керак.

Ёмғир кучайди. Томчилар ойналарга чирсиллаб урилганда чиқадиған оҳанг ўзгарди. Деразалардан совуқ шамол кира бошлади. Яқингинада бош ювган қизлардай дийдираб турган дарахтлар лип-лип ўтади. Миждоз қунишиб олди.

Рихси рулни каттик қисиб ушлаганини анча юришганидан сўнг, ҳамроҳи гап бошлагандан кейингина сезди.

— Кечирасиз, сизни хафа қилиб қўйдим. Баъзан қишлоқилигимизга борамиз-да. Кўрмайсизми иш ўнгидан келмаганини. У ёкдаги ишлар яна расво.

— Қанақа иш? — сўради Рихси йўлдан кўзини узмай.

— Бригадирчилик. Ўн гектарча еримиздаги рўзани сел олиб кетди. Эртага соат ўн иккига бюрога чақирилган.

Хозир мана бу ёмғир менинг ичимга ёғаётгандан ҳам баттар бўляпти.

– Сел олган бўлса, сизда нима айб? – Рихси мижозга бирров кўз ташлаб олди.

– Олдини олмагансан, дейишади-да.

– Селни олди қандай олинади?

– Селни ўзигинамас-да... сув кўпайиб, дарёдаги тўғонни уриб кетган. Ҳе, олса бригадирлигини олишади-да, жонгаям тегиб кетди ўзи.

– Индамай бўшатишаверадимиз?

– Афсуски бўшатишмайди-да. Лекин боплаб сасишади.

– Қизик...

– Ҳа, дунёнинг қизик ишлари кўп экан, дўстим... ўқишни битириб, колхозга агроном бўлиб борувдим. Икки йил ишладим. Қолок бир бригадани ўнглаб берасиз, дейишди... хўп демай, илож канча! Мана, уч йилдирки, ўша қолок бригадани оёққа турғазамиз деб ўзимиз типирчилаб ётибмиз. Шу уч йил ичида бетимиз ҳам, этимиз ҳам анча калинлашди. Кун ора идорада мактаб ўқувчисидай тикка турамиз. Бунисиям майлию. Баъзан болаларни шундоқ тиззага олиб эркалатишга ҳафталаб қўл тегмайди. Бир кун кайфичоғлик қилиб мириқсак бир йилга татийди. Бугун ҳам бир ўшанақа заряд оламиз, деб келувдик-да, дўстим. Ўзимиздаям ҳар замонда улфатчилик бўлиб турадию, суҳбат мавзуси культивация, чопиқдан нарига ўтмайди. Бир хил пластинка...

«Тавба, бошида шунча ташвиш турибди экан. Эртага дакки ейишиниям билади. Курсдошларини кўриб кетиш, бир кўнглини ёзиб олиш учун ҳаммасига қўл силкиб кепти. Шунча оворагарчиликдан кейин топса яхши эди...» – дилидан ўтказди Рихси.

Момақалдирок гумбурлаб, чакмок чакди. Япроқларга кўниб олган, булбулнинг кўз ёшидай томчилар ялтираб кетди. Момақалдирок овози узоқлаша-узоқлаша тинди. Ёмғир ҳам тўхтади. Худди лолазорни эслатувчи шаҳар чироқлари яна чарақлаб кўрина бошлади.

Машина Кўкчадаги пастқам кўчалардан бирига кириб борди. Лекин бу сафар ҳам мижознинг омади юришмади. У ўриндикка оғир чўқаркан, тирсакларини тиззасига қўйиб панжалари йўғон-йўғон ва узун-узун кафтлари билан бошини чангаллади. Шу алфозда бир неча дақиқа турди. Рихси уни йиғлаяптими деб ҳам ўйлади. Шу топда унга қандай далда беришни билмасди. Бир оздан сўнг мижоз бошини

кўтариб, Рихсига қаради. Унинг кўзларида илинж қолмаган, ночор ва аламли кўзларга ўхшарди.

— Таваккал қилиб ўша ёққаям бир борамизми? Унисибунисидан сўраб-суриштириб кўрамиз. Зора ишимиз ўнгидан келса. — Рихси «Фарход» бозорининг орқаси деган жойнинг нихоятда катталиги, бу уринишдан натижа чиқиши эҳтимолдан мутлақо узоқлигини билса ҳам, мижозига ачиниб кетганидан сўнгги чора сифатида таклиф қилиб кўрди. Қолаверса, «Нима бўлса бўлди энди» деган қарорга келган эди.

Мижознинг нажот кутиб қотиб қолган нигоҳига сал жон киргандай бўлди.

— Асли бошида шундай қилсак бўларкан. Майли, юринг-чи... сизни анча овора қиладиган бўлдим-да.

— Зарари йўқ. Топсак, қиттак-қиттак оламиз, бари эсдан чиқиб кетади.

— Раҳмат, дўстим, — мижоз якин кишилар каби рапидадай кафтини Рихсининг елкасига қўйиб миннатдорчилигини ифодалади.

Рихси «Фарход» бозорининг орқасига ўтиб, машинани бир четга тўхтатди. Учбурчак, квадрат шаклларда тушган кўп қаватли биноларни кўриб, аклини пешлаш учун у ёқ-бу ёққа аланглаб, бир-икки дақиқа туришди. Кейин маслаҳат билан иккиси икки томонга юрди. Уй номерлари ҳаддан ташқари тартибсиз: 12-уйнинг ёнида 27-уй, лекин улар учун уйларнинг номерлари аҳамиятсиз, фақат «яқинда кўчиб келган оила, эри институтда ишлайди, исми фалончи» деган маълумотлар бор эди холос. Йўлакларнинг рўпараларидаги шийпон-сухбатгоҳларда икки, учтадан бўлиб суҳбатлашиб ўтирган кампирлар ва чоллар, деразадан тушаётган ёруғда «Прима»ни бурқситиб, тарсиллатиб дамино ўйнаётганларнинг айримлари елка қисиш билан жавоб беришар, бошқалари эса «ху нариги домга яқинда бир оила кўчиб келувди шекилли», деб умид учқунларини яллиғлантиришар, аммо «бунинг эси жойидами ўзи», деган маънода қараб қўювчилар ҳам йўқ эмасди.

Рихси хафсаласи пир бўлиб, қайтиб келганида мижоз машина ёнида чўнкайиб ўтирганича сигарет чекарди. Рихсини кўриб ўрнидан кўзғалди.

— Бўлмади дўстим, уйдан чап ёнбош билан туриб чиқканга ўхшайман. Энди охирги илтимосим: мени аэропортга олиб бориб қўйсангиз. Биринчи рейсга билетни амаллаб, учмасам бўлмайди.

...Кутиш залининг холироқ бурчагини танлашди.

— Озгина мизғиб олсам етади. Ахир эртага тикка туриш учун ҳам мадор керак-да, — хазил килмоқчи бўлди миждоз. Лекин бу хазилга унинг ўзи ҳам, Рихси ҳам кулмади... — Ҳа, айтгандай, яна бир илтимосим бор экан: шу чамадонда озроқ мева-чева бор эди, болаларга олиб кетсангиз.

— Қўйсангизчи...

— Йўқ деманг, — ўрнидан туриб чамадонни Рихси томон сурди. — Бари бир қайтариб олиб кетмайман.

— Чамадон-чи?.. — сўради Рихси хижолат бўлиб.

— Қизиқмисиз, арзимаган нарса...

Рихси қайтди. Гаражга келиб чамадонни очди. Қават-қават қилиб тикилган иккита катта сув халтанинг ичига сув солиниб, хали бозорга ҳам чиқиб улгурмаган, янги, дириллаб турган бодринг, помидор билан тўлдирилган, яхна ғули ғўшти ҳам бор эди.

Рихси эгасини топмаган насибаларга анча тикилиб турди. Шу пайт чўнтагида пул чангаллаган бармоқларининг титраётганини сизди...

СОҒИНЧ

Эгамберди қишлоққа ҳар замон-ҳар замонда борар, ҳар гал уни отаси қувонч билан кутиб олар, умид билан кузатиб қолар эди.

Бу гал қишлоққа бориши чўзилиб кетди.

Бу гал...ҳар сафаргидек бўлмади...

У қишлоғини, униб-ўсган ҳовлисини соғинганди.

У отасини соғинганди. Поездда, автобусда меҳрибон падарининг нурли чеҳрасини кўз олдига аниқроқ келтиришга ҳаракат қилар, лекин ҳаёллари чувалашиб, тасаввури жонанжон қиёфани аниқ илғаб ололмасди. Фикрини жамлаб астойдил хотирламоқчи бўлар, аммо йўловчиларнинг шивир-шивири, чақалоқ йиғисию, онанинг боласи елкасига аста-аста тапиллатиб уриши, деразадан лип-лип ўтаётган, чинни осмонга елка тираб турган мирзатераклар, йўл-йўл улкан дастурхонни эслатувчи пахтазорлар, парашют нусха толлар ҳадеб уни чалғитарди. Ўйлари ниҳоясида эса, ижара уйидан чиқиб келаётганида онасининг оркасида туриб имо-ишора билан хайрлашиб қолган Саида гавдаланар, эркаланиб: «Фақат икки кунга, хўп?...» — дея пичирлаётгандай бўларди.

Эгамбердиларнинг уйи кишлоққа кираверишда, Катта Фарғона каналининг ёқасида эди. У шу жойгача ошиқиб, интиқиб келганди. Тиниб, ўзанига тўлиб, бироқ сокин оқаётган сувга бир зум тикилиб турди-ю, тўсатдан ғалати холга тушди: назарида ҳеч нарса ўзгармагандай, ҳаммаси аслича, эскичадай, бу ерлардаги ҳаёт худди ана шу сув каби тўлқинсиз, шовқинсиз, бир меъёрда кечаётгандай кўринди.

Тепаси кўча томонга хиёл оғиб қолган кадрдон дарвозага кўзи тушганда қалбидаги соғинч туйғулари туйқус шамолдан енгил чайқалган денгиз тўлқинидай бир қалқиди-ю, ичкари кириши билан яна пасайди.

Эгамбердининг тахминича анча ўзгаришлар бўлиши керак эди.

Ҳаммаси ўша-ўша. Ҳовлини тўрт томондан қисиб турган пахса, гувала деворлар, кунчиқишдаги устига қора қоғоз ёпилган, пешонаси қора тандир ҳам, унинг ёнидаги тол ходалардан омонат ясалган товук катаги ҳам, айвони ўртадан бўлинган қатор уйлар ҳам, энг четдаги хонанинг ёнбошига тираб қўйилган қалта шоти ҳам, тунукалари занглаб, тахталари қийшайиб кетган баланд сўри ҳам ўша-ўша... Фақат баргларнинг ранги ўзгарган. Эгамберди ўтган сафар келганида олма, ўрик, анор япроқлари ям-яшил эди, энди улар сарғайиб, хатто тўкилиб бўлаёзиди. Дарахтларнинг остидаги ҳазонлар енгилгина шитирлайди.

Эгамберди йўлакда тўхтаб, тўлиққан кўнгли бўшашиб кетгандай, енгил тин олди.

Отаси анорларнинг тагини очаётган экан.

— Ота!

Абдухолик ака энгашиб, кўзларининг бор қуввати билан тикилганча бир лаҳза турди, кейин кафтларини, тердан сарғайган, чангдан қорайган нимдошгина оқ сурп яктаги этакларини қоқиб, кела бошлади. Енглари тирсагигача шимарилган, этсиз қўлларининг сиртида, билакларида қон томирлари хаританинг махсус белги-чизиқларидай яққол бўртиб турар эди. Чувак юзидаги мошгуруч соқолига, ёппа қошлари, киприкларига юпка кировдай чанг ўтирган, кекирдаги, кекирдагининг икки ёнидаги чуқурчалар қошиқ-қошиқ бўлиб кўринарди.

— Эгамберди?!

Эгамберди бир неча кадам босдию, болдирларини, қуймичини сириб турган майда йўлли бахмал шимида монанд

жигарранг, локланган туфлиси тупрокка ботиб, тўхтаб қолди.

– Ҳорманг.

– Келдингми?

Улар кучоклашиб кўришишди. Эгамберди отасини каттиқ ё секинроқ кучоклашни ҳам билмасди. Қизик, ахир у отасини соғинган-ку! Нега энди у билан қандай кўришишни билмайди? Нега лаллаяди?!

– Тинч юрибсанми? – Абдухолик ака ўғлининг дам тўлқин-тўлқин сочларига, дам яқиндан бери астойдил қирила бошланган иягига ташналик, оталик ифтихори билан тикилар эди.

– Ҳмм, ўзингиз бардаммисиз?

– Шукур.

Абдухолик ака индамай ичкарига юрди. Эгамберди отасининг мисранг гарданини коплаган тарам-тарам, катак-катак ажинлардан кўз узмай сўзсиз эргашди.

«Сочи роса оқарибдими. Гавдасиям чўкканга ўхшайди. Қариб қолибди...»

Абдухолик ака ишком остидаги эни бир, бўйи бир ярим қулоч келадиган ҳаворанг чорпоя четига чўккалади, Эгамберди бериги чеккага, оёқларини ердан узмаган ҳолда, бир қўли билан тиралиб, омонатгина ўтирди. Чорпояга солинган қизил, кўк, сарик йўлли, икки қирғори попукли шолчани офтоб ўнгдириб юборган эди: чорпоя ёз бўйи шу ердан жилдирилмаганга ўхшайди.

Ота кафтларини очиб нималардир деб пичирлади. Эгамберди эшитмади, қўлларини юзига тортди.

– Ҳмм... тинчликми? Ўқишларинг қалай?

– Яхши, кетяпти.

– Ўртоқларинг ҳам ўқишяптими? Пойизда келдингми?

– Ҳмм...

Эгамберди у ёк-бу ёкка аланглади.

– Бувим кўринмайдими? – у ўғай онасини шундай атар эди.

– Эгачисиникига кетувди. Кеб қолар. Газга чой қўй бўлмаса.

Ота ҳовли этагига ўтиб кетди. Эгамберди чой қўйди. Айвон меҳробидаги жавон устидан кўрпача олиб чорпоянинг икки томонига тўшади, ишком устунининг кашагига иливлик дастурхонни олиб ўртага ёзди. Қора, радир-будир дипломатидан қоғозга ўроғлик новвот, бир боғлам тешик-кулча ва уч-тўртта майизли булочка олиб қўйди. Абдухо-

лик ака пуштиранг белбоғига артиниб, шошилмай юриб келди. Чойга ўтиришди.

– Оёғингиз оғримаяптими, ота?

– Тузук. Э, тушунмайсан одам нимаиканлигини. Дўхтирларам бир тайинли гап айтишмайди. Амакингдан пул жўнаттирувдим, олдингми? Қийналиб қолмадингми?

– Йўқ, яхши. Чойга новвотдан солайми?

– Майли.

– Озодалар яхши ўтиришибдими? Болалари катта бўлиб қолишгандир?

– Ҳа, тинч. Тошкентда ҳаво қанақа? Совук тушмадими хали? Палтойинг эскириб кетгандир?

– Бу йилчаям кийса бўлади. Тошкентдаям ҳозир об-ҳаво шунақа...

«Энди нимани сўрасамикин!..»

Эгамберди олди очик, полсиэ чўзиқ айвонни, уйларнинг эски, жайдари усулдаги, ранги ўнгиб кетган эшик-деразаларини назардан ўтказди:

– Деворларни бир оклавориш керак экан, а, ота?

– Э, бу йил қолди энди. Баҳорга чиқайлик-чи.

– Ғофир ака бандачилик қипти-да.

– Ҳа. Кириб қўйгин. Тўй-маъракаларга қатнашиб туриш керак. Ҳаммани бошида бор...

Ота пиёласини дастурхонга тўнтарди.

– Анорни тагини очятувдингизми? Ҳали кун иссиқ-у?

– Барги тўкилмай кўмиб қолиш керак. Қаердан хашак истаб юраман.

– Тугатиб қўя қолайлик бўлмаса.

– Эскирок кийиминг борми? Бўлмаса, дахлизда мени китилим турипти, михда. Нонди устини ёпиб қўй.

Ишга тушишди.

– Анор тузук ҳосил бердими, ота?

– Унчамас. Бултургига етмайди. Ҳазир бўл, кулок томирини қирқиб қўйма.

...Эгамберди ўнғайсизланарди. Сўрайдиган нарсаси ҳам қолмади. Ўзи ҳақида гапирсами? Ниманиям гапиради.

– Хўжалик пахта планини бажарай деб қоптими?

– Невлай. Мактаб болалар хали қайтмаяпти-ю...

– Озода келиб турадими?

– Бир мартами келди.

– Узокка бердик-да ўзи...

— Ҳа, энди пешанасига ёзилгани-да.

Эгамберди хадеганда ишга киришиб кетолмади. Анорларнинг тагини очишда бир амаллаб турдию анор дарахтини ётқизиб, тупрок бостиришга келганда жуда қийналди. Хандақнинг ўртасини чамалаб аркон ташлашарди-да, анорни ётқизишарди; дайди шохларни тўплаб ихчамлаштиргач, ота-бола икки томонга ўтириб, худди похол боғлаётгандай, арконнинг учларини алмаштириб олишиб, кураклари ерга тегай-тегай деб қолгунча тортишар, сўнг арконнинг бўшаган қисмини билакларига ўрашарди-да, хамон бўйин бермаётган йўғон шохларни тепкилашиб, яна боягидай чираниб-кучаниб тортишда давом этишарди. Ҳар силтаб тортишаётганда отаси «Ҳа! Ҳм!», деб турарди. Шу тарика тарвақайлаб ётган анор дарахти каттароқ бир боғ шох ўтин шаклига келар, кейин арконни анорнинг йўғонроқ новдасига бир тортганда ечиладиган қилиб илаштириб, тупрок остида қолиб кетмаслиги учун учини четга чиқариб қўйишарди. Сўнгра ота хашак ёпиб, анор устига чиқарди-да, бутун оғирлигини солиб тепкилаб турар, Эгамберди тупрок ташлар эди. Кўмиб бўлишгач арконни суғуриб олишар ва навбатдаги анорга ўтишарди.

Эгамберди ҳеч қовушолмас, анорнинг тиконларидан ўзини олиб қочар, тиконлар эса ўчакишгандай хали у ери, хали бу ерини тилиб кетар, отасига ўз аҳволини сездирмасликка уринар, бироқ тилинган жойлари жазиллаб ачишганда тиришаётган пешонаси «иситма»ни ошқора қилиб қўяётганидан беҳабар эди. Анор кўмиб-очиш Эгамберди ўқишга кетмасидан олдин ҳам бор эди. Лекин у пайтларда Эгамберди ҳашарчиларга чой бериб, бостирмадаги ғарам хашакни анорзорга ташишга ёрдамлашиб турарди холос. Анор кўмишнинг бу қадар машаққатли эканини тасаввур қилмаганди. У «энди катта йигит бўлиб қолдимку, бунақа ишларни қотириб ташласам керак», деб ўйлаганди. Эҳтимол, отаси ҳам шундай фикр қилгандир. Лекин отаси ишга ўрганиб кетибди. Илгарилари — ҳосилотлигида, бригадирлигида уям ҳовлида иш қилмас, анор кўмиб-очиш, бошқа оғир юмушларга аъзоларидан уч-тўрттасини жўнатар, ўзи баъзида ҳатто «хорма, бор бўл»га ҳам гоҳо келмас эди. Энди эса, гурсиллатиб кетмонни уряпти. Асли, зоти меҳнаткаш-да. Эгамбердининг бобоси қарол ўтган экан. Отасида ўша бобосининг қони бор. Ундай деса, Эгамбердида бобосининг, отасининг қони йўқми? Ким билсин, у замонлар бошқачамиди: камбағалнинг қора меҳнатсиз қуни

ўтмас эди. Энди техника бор, ўқиш деган нарсаси бор, яшашнинг, пул топишнинг енгил йўллари кўп... Эҳтимол, қон ҳам бирдай туравермас, авлоддан-авлодга бир хилда, бир зайлда ўтавермас... Ахир замон ўзгаргандан кейин қон ҳам ўзгарса керак-да...

Эгамберди ишга жон-жаҳди билан ёпишиб, тиконли шохларни сесканмасдан кучоклари орасига олиб, ерга бо-саётган отасига ҳаваси келди, айнаи вақтда унга ачиниб кетди. Ёши етмишга қараб боряпти... Энди аъзо-хашарчилар йўқ. Демак, анор, анжир, узумларни баҳорда очиб тиклаш, кузда қўмиш, ёзи билан шудгордаги ўтларни юлиб, сув қўйиш, кейин чопиб ерни қайтадан юмшатиш, рўзгор ташвиши — ҳаммаси отасининг ўзига қолган. Ҳовлидаги олма, беҳиларнинг мевасини ҳам йигирма чақирим наридаги бозорга ўзи олиб бориб, сотиб келаётгандир... бу оворагарчиликлар ким учун? Ўзи учунми? Йўқ, мундок ўйлаб, ҳисоб-китоб қилиб кўринг, мулла Эгамбердивой. Ҳар ойда почтадан кўзингизга суртиб оладиган қизил, кўк сўлкавойлар қаердан келяпти? Мана шу, ҳозир тиконлари кўзингизга бало-қазодек кўринаётган анорларга сарф бўлган заҳматнинг қаримтаси эмасми? Бўлмасам-чи! Қўрадаги қўйлар-чи? Ҳар куни сизга ўхшаганлар белингизга сочиқни боғлаб, «поморин» билан имиллаб тиш юваётган пайтингизда, отангиз қирнинг ортидан бўлса ҳам ўт ўриб, орқалаб келади, икки тутамини қўйларнинг охурига ташлагандан кейингина нонуштага ўтиради. Гапини эшитдингизми: «Синглинг ўғлига тўй қилмоқчи, таомил — мен сўқимини кўтаришим керак, иккита қўйни сал семиртириб сотиб, пулига қўшиб новвос оламан, ҳарна енгиллик...»

...Эгамберди шу ҳаёллар билан алламаҳалгача ухлай олмади. Бугун ишга киришиб кетолмаганлигининг сабабини анчадан бери жисмоний меҳнат қилмаганидан кўрди (ундай деса, пахта терди-ю... Э, пахтаниям ёлчитмади-да) ва эртага албатта астойдил уриниб, хижолатпазликдан чиқишни кўнглига тугиб қўйди.

Аммо... отаси уйғотганида, кун аллақачон ёйилиб кетган эди. Шартта ўридан туриб кетмоқчи бўлди, бироқ оёқ-қўллари унга бўйсунмади: аъзои бадани биров уриб эзиб юборгандай қакшар, керишгиси келар, кўзларига қум тикилиб қолгандек очилавермасди. Судралгандай ташқарига чиқди. Отаси анорзорда қуймаланарди. Эгамберди изза тортганидан нонуштага ҳам қарамай, ўзини чакқонликка солиб шудгорга кирди. Лекин отаси «Чойингни ичиб ке»,

деб қайтариб юборди. Абдуҳолик ака чойнакни дастурхонга ўраб қўйган эди. Эгамберди наридан-бери нон чайнаб, лаби куйиб-куйиб икки-уч пиёла чой ичган бўлди-ю, отасининг ёнига чопди. Абдуҳолик ака қандайдир ашулани хиргойи қилганича кетмонни карсиллатиб урар, ердан бир текисда «хишт, хишт» деган сас чиқиб, енгил чанг кўтариларди. Эгамбердининг назарида отаси кетмонни омонатгина ушлаб, фақат унинг йўналишини бошқариб тургандай, қўллари даста узра осонгина бориб келаётгандай туюлди. У ҳам кетмон олди. Бироқ ёғоч соп кафтига қиррали темирдай тегди. Қўли безиллаб, каттиқ уролмади, бармоқлари яхши сирғалмади, ерга кетмоннинг ярми ҳам кирмади. Шундагина у кечаги бир пастлик ишига кафтларининг кавариб кетганини кўрди. Иккинчи кетмон уриш биринчисидан ҳам азоб бўлди. Кетмон жуда секин кимираётгандай, гўё кўтарганда ҳавода уни нимадир тутиб қолаётгандай эди.

Ўғлининг ҳаракатларини зимдан кузатиб турган ота чопишдан тўхтади.

— Кетмон ўтмасаканми? — дея мийиғида кулимсираб ўз кетмонини Эгамбердига узатди. — Муни кўр-чи.

Эгамберди кизариб, ийманиб кетмонга қўл чўзди. Кафтига туфлаб, қулочкашлаб уришга чоғланди. Бироқ бу кетмон ҳам мўлжалга тушмади. У гап кетмонда эмаслигини англарди. Фақат, аслида ўзига иш қилиш унча ёқмаётганини тан олгиси келмас, тан олса ҳам, отасига сездирмокчи эмас эди (бир-икки кун чидаб турса, кейин шаҳарга кетворади. У ёқда бунақа ишларни тушида ҳам кўрмайди). Лекин у кексаларнинг сезгир бўлишини унутганди. Отаси кетмонни «дўк» этказиб ерга қўйди.

— Ручкага ўхшамаяптими? Косиб бўпсан-қопсан-да. Ке, юр, осонроқ иш кип турайлик. Гувала ташиймиз. Бостирмани ўнглаш керак. — Абдуҳолик ака уст-бошидаги чангчунгни силкитиб, охори кетиб, четларига ёр тепчиган дўпписини кафтига уриб қокди-да, кўча томон юрди.

Отанинг гапларида таъна оҳанги сезилмасди. Эгамберди ботинан севинса-да, бўйинини эгиб, падари орқасидан жимгина эргашди.

Замбилда кўча девори тагига уюб қўйилган гувалаларни ўттиз кадамча беридаги харобалашиб қолган бостирма ёнига таший бошладилар. Иш анча осон эди. «Бу бошқа гап!» — деб қўйди ичида Эгамберди. Фақат бир оғиз гаплашмай бориб-келишаётгани кўнглини хижил қиларди.

Отанг билан беш-олти ойда бир кўришсангу хол-аҳволдан, ўйлаб-ўйлаб топилган сўроқ-жавобдан, айрим бордикелди гаплардан нарига ўта олмасанг! Балки отангнинг ўзи ҳам сал-пал сабабчидир. Чунки сенинг болалигинг отангнинг колхозда амалдорлик пайтига тўғри келди. Сен уни икки-уч кунда бир кўрардинг, унинг сен билан гаплашишга, суйиб-эркалатишга вақти бормиди. Кейин... кейин... онанг оламдан ўтиб, ўгай онага қолдинг. Тўғри, у сенга ёмонлик қилмасди, аммо нима юмуш билан машғуллигинг, қаерда юрганинг билан ҳам иши бўлмасди. Рост, у билан гаплашиб ўтиришга ўзингнинг ҳам хушинг йўқ эди. Уйга индамай кириб, индамай чиқадиган одатни ўргандинг. Отанг билан шу пайтгача бирор марта сирлашмагансан.

«Ахир ота-бола ниманиям гаплашиши мумкин, — яна ўзига ўзи тасалли берарди у, — отанинг дард-хасрати бошқа, ўғилники бошқа бўлса...»

— Кўзингга қара!

Бироқ Эгамберди «кўзига қараш»га улгурмади. Деворга капишиб ўсган олманинг йўлак томонга эгилган йўғон шохига (ҳар гал шу ердан энгашиб ўтишаётган эди) пешонаси «дўк» этиб тегди. Кўзидан ўт сачраб кетгандай бўлди.

— Кўй, кўй, замбилни ерга қўй!

Абдухолик ака бир хатлаб ўғлининг олдига ўтди. Эгамберди пешонасини ишқарди, ота унинг кўлини четга суриб ўзи шохга теккан жойни силаб кўрди, жиддий шикаст етмаганига ишонч ҳосил қилди.

— Кўзинг қаердайди? Ёмон тегдими?

— А, йўқ... — Эгамберди замбилни кўтариш учун энгашди.

Эгамберди энди кўлларининг замбил кўтаришга безиллаётганини пайқади. Бармоқлари қотиб, яхши эгилмас, назарида замбилнинг дастаси кўлидан сирғалиб тушиб кетаётгандай бўлаверди. Кўлларига дам бергиси келар, икки марта «қовун» тушириб, тагин «Дам олайлик, ота», дейишга бети чидамасди. «Яна уч марта... яна икки замбил ташийлик...», деб ўзига далда берар, аммо кўллари оғирликни ҳис қилмайдиган бўлиб борарди; соп сирғалиб чиқиб кетай-чиқиб кетай дер, отасидан ҳам яширолмай замбилни йўл-йўлакай силтаб-силтаб, ё тўхтаб, оёқларини навбатманавбат букиб сал кўтарарди-да, замбил дасталарини тиззасига қўйиб маҳкамроқ ушлаб оларди.

Ўчакишгандай, Абдухолик ака ҳам «ўғлим изза бўлмасин», дебми, бу ҳолни сезмаётгандай, «бас қилайлик», де-

масди. Эҳтимол у ҳам хаёл гирдобига тушиб кетгандир: «Биттаю битта ўғлим ҳам шунақа нозик бўлиб қоладими, бу аҳволда ўзини-ўзи қандай қилиб эплаб кетади? Бунақада мен оламдан ўтсам бари мевалар, бутун ҳовли хонавайрон бўлади-ю! Ер хароб бўлади-ю!», деб ташвиш чекаётгандир, ичидан эзилаётгандир балки...

Эгамбердининг қўллари увишиб, қарахт бўлиб борарди. Босим кучайиши оқибатида қон тўпланиб билаги тирсагигача тошдай қотиб кетди. Энди у борган сари ўзини ўнглаш, қайтадан дастани маҳкамроқ тутиб олиш учун тез-тез тўхтай бошлади.

«Яна бир замбил...»

Эгамбердининг дилини ҳаммасидан ҳам отам «атай қиялпти» демаяптимикин, деган хавотир кемирарди. Отаси эса ҳамон истиҳола қилар, бир нарса дейишдан тилини тиярди. Эгамберди кафтининг қаварган ерлари, ғурра бўлган пешонасининг жазиллаб ачишаётганини ҳам унутиб, тишини тишига қўйиб борар, терлаб кетаётганини сезар, аммо чурқ этмас эди. Фақат қайтишда бир оз нафас ростлар, битта гувалани иккала қўли билан кўтариб замбилга солар экан, назарида гувала ҳам чўяндай оғирлашиб борарди.

«Шу охиргиси... энди нима деб ўйласа ҳам, дам олайлик, дейман...»

Эгамберди замбилни ердан аранг кўтарди. Энди оёқлари ҳам унга бўйсунмай чалишиб кета бошлади. Шундагина Абдуҳолик ака чидаб турулмади:

– Тўхта, мен ўнглаброк ушлаб олай, ерга қўй.

Эгамберди қўллари калтираб замбилни ерга қўйди.

– Ке, дам олволайлик...

Эгамбердининг мияси чарчоқдан, айнаи вақтда ғазабдан лўқилларди. Отасининг гапи масҳарадай туюлди.

«Шу пайтгача индамай...»

– Шуни обориб тўкайлик... – Эгамберди ўзини аранг босиб, энгашиб замбил дасталарига қўл чўзди.

– Қўй, деяпман, чарчадим.

Эгамберди отасининг «чарчадинг» деёлмаётганини, демаганини англади. Индамай, эгилганича тураверди. Охири Абдулҳолик ака ҳам энкайди. Шу пайт Эгамберди билолмай қолди: замбилни отаси аввал кўтариб юбордими ё ўзининг қўлидан чиқиб кетдими, қарсиллаган товушни эшитди. Иликларининг орқасига гувала тегди, туёғи тешикка

тушиб чўккалаган отдай, тиззаси букилиб, замбилга ўтириб қолди.

— Қўй, дедим-а, сенга. Кайсарлик қилдинг! — Ота яна боягидай бир хатлаб ўғлининг ёнига ўтди. Кўлидан тортиб туришга ёрдамлашди.

Эгамбердининг ранги оқариб пешанасидан совуқ тер чиқиб кетганди. Енги билан юз-кўллари артиб, жилмайди. Бироқ унинг бу жилмайиши аянчли ва аламли эди.

— Қани, юр, — отаси уни айвонга бошлади.

— Ўтириб тур, — чорпояга ишора қилди айвонга боришгач. Ўзи чойгумнинг тагига ўт ёкди.

Эгамберди «мен...» демоқчи бўлди-ю, лаблари бир-бирига ёпишиб қолгандай очилмади.

Икки-уч пиёла иссиқ чойдан кейин Эгамберди ўзига келди. Бироқ билаклари хали ҳам таранг эди. Атай қилмаганини исботлаш учун отасига кўрсатди.

Абдухолик ака таъна ва ачиниш билан ўғлига тикилди. Эгамбердининг йўғонлашиб, мушаклари билинмай кетган билагини кўк томирлари ирғиб чиққан, тикан тилган бармоқлари билан эзиб-эзиб кўрди.

— Ҳаракат қилдирвор, чойдан ич, бирпасда тарқаб кетади, кон тўпланиб қопти. Айтмаганингни қара-я, тилингни кесволадигандай...

Пешонасининг оғриғи хадемай босилди, иккинчи куни билакларининг шиши қайтди, қафтларидаги оқ пўрсилдоқ бўлиб қолган бир кават тери кўчиб, кадоклари ачишмай қўйди. Лекин энди юраги безиллар, жўнашга ошиқарди.

Дарвозахонадан чиқишгач, Абдухолик ака дуога қўл очди:

— Эсон-омон етиб ол. Оллога омонат...

— Бўпти, яхши қолинг, — Эгамберди отасига қўл чўзди. Абдухолик ака қўлини тезда тортиб олиб, бошини четга бурди: унинг мижжаларига ёш қалқа бошлаган эди...

Эгамберди туятиш анорнинг хил-хили битта-битта терилиб тўлдирилган жомадонни йиқилиб кетмасин деб болдирлари орасига олиб турар, чап қўлида ўзининг йўлдош портфелини туткичидан охиста айлантириб ўйнар, аланглар, бу хатти-харакатлари ғайриихтиёрий тарзда юз бераётганидан хабарсиз эди.

Иттифоқо, отасининг томоғига, хиёл кўтарилиб, тагин жойига қайтаётган бойёнғокдай кекирдагига, кекирдагининг остидаги чуқурчага кўзи тушиб қолди.

Кўнгли бузилди... начора, айб факат унинг ўзидами?..

Унга ўхшаганлар камми?... Ахир уни отасининг ўзи папа-
лаб ўстирмаганмиди, болалигимиз қиров босган шудгорда
ялангоёқ, бўз иштонда, омочнинг кетида ўтди, у кунлар эн-
ди сизларнинг бошингизга тушмайди, энди билакнинг кучи
билинмас, бармоқнинг учи билан иш юргизиб яшайдиган
замон келди, демаганмиди? Ўқишга ўзи оқ фотиҳа берма-
ганмиди, пешонасидан ўпиб, йўлинг ойдин бўлсин, деб
жўнатмаганмиди?..

У йўлга тушди. Қайрилишга яқин қолганда секинлаб,
ортига ярим ўгирилди. Отаси кўринмади. Гувала деворлар,
кийшиқ дарвоза уни таъқиб қилиб келаётгандай эди.

АЛАМ

Равшанни санаторийга олиб бориш хаёлимдаям йўқ
эди. Касаба уюшмамиз раиси: «Путёвка икки кишилик, бо-
лалардан олиб кетарсиз. Хохламасангиз, куясиз», деб қол-
ди.

— Айни муддао-ку, — дедим хурсандлигимни яширмай. —
Битта ўғлимиз нимжонрок...

— Ана, кўрдингизми, математика эзиб қўйган бўлса ке-
рак-да бола боякишни... бунақа профкомни қаёқдан топа-
сиз. Битта ош сиздан — Андижонни девзирасидан!

Мақтаб директоридан ижозат, синф раҳбаридан тав-
сифнома ундириб, иккаламизга поликлиникадан санаторий-
курорт варақаси тўлдириш учун икки кун югурдим: бири-
ни топсанг, бири йўқ...

Равшан эса, опа-укаларига мактаниб, такадай ирғишла-
гани-ирғишлаган.

Самолётнинг қўпираётган денгизсимон булутларни ке-
мадай ёриб ўтиши, иллюминатордан гоҳ чайнвордга, гоҳ
макетга ўхшаб кўринган ер рангининг дам сайин ўзгариб
туришидан ҳайратга тушган Равшаннинг кўзлари ча-
рақлаб, хадеганда елкамга суркалади — миннатдорчилиги-
ни изҳор этади.

Икки кишилик хонага киргач, «Қалай? — деб сўрадим
бош томонидаги тахта тўсиғига яп-янги, гулдор сочиқчалар
ташланган юмшоқ, ораста каравотларга ишора қилиб.

— Вў! — деди Равшан бош бармоғини никтаб ва худди
уйдагидек бўйнимдан кучоклаб, юзларимдан чўпиллатиб
ўпди.

— Кани, танласинлар жойни, — дедим ўғлимнинг сочи-ни тўзғитиб.

Равшан дераза ёнидаги каравотга сувга калла ташла-гандай ўзини отди, бироқ шу захоти пружинадай сапчиб турди-да, хонани кўриқдан ўтказа бошлади.

— Ў-ў жа зўр-у, дада! — деб кўярди у ярақлаган жигар-ранг шкаф, тумбаларга, душли ваннахоналарга оғзи очи-либ.

— Во-о, дада! Биякка қаранг-а! — деди у хаяжонланиб, олди пастак панжарали айвончадан теваракни томоша қиларкан.

Манзара чиндан ҳам ажойиб эди. Санаторий иморатла-ри чуқурликда жойлашган бўлиб, жануб ёқда катлам-кат-лам олам кўзга ташланарди: биз турган бино олди кўчат чинорзор, ундан сал баландроқда — санаторий ҳовлиси би-лан маҳаллани ажратиб турувчи асфальт кўчанинг у юзи-да катта-кичик дўконлар, бозорча, улардан тепарокда кун-чиқишдан кунботишга қараб ястанган, жайдари тол, мир-затераклардан иборат ям-яшил дарахтзор, бир поғона юқорида, дарахтзор билан туташ, бесанок бугдой уюмлари-симон баланд-паст новвотранг адирлар... ундан нарида — олисда туялар карвонини эслатувчи халқа-халқа тоғлар су-кут саклаб турар, энг юксакда эса кўкиш харир либосдаги ямоқ каби лахтак-лахтак булутлар ғарбга томон аста-аста сузиб борарди.

Санаторийнинг гавжум ҳаётига шарпасиз шўнғиб кет-дик. Икки оқшом кинога кирдик. Қарасам, ошиқ-маъ-шуклар ойдин кечаларда, хилват кўчаларда қўлтиклашиб юрадиган фильмлар...

— Равшанбек, бунақа кинолар сизга тўғри келмайди, ўғлим. Яхшиси ухлаб дам олиш керак...

— Болалар учун бўлса, кўрамиз-а?

Ваъда бердим.

Энди кечкурунлари фойедаги доналари кичикрок мушт-дай келадиган шашка асосий эрмагимизга айланди.

— Вой, мунча ёқимтой, ақлли бола бу, кичкинагина бўлиб, буваси тенги одамни бурчакка қисиб қўйибдию, — дея Равшаннинг бошини силаб, ё сочларини тўзғитиб ўти-шарди қўшни хоналарда турадиган аёллар.

— Ўғлингиз жуда ширин-а, — дейишарди зерикишгани-да Равшан билан қувлашмачок ўйнайдиган, уни гапга ту-тиб ўтирадиган хамшира қизлар.

Равшаннинг шундай бўлишига якка-ёлғиз ўзим сабаб-

чидай мағрур жилмаяман; гўё одамларнинг, хусусан аёлларнинг ўғлим бахонасида менга, Равшаннинг онасига ҳаваслари келаётгандай...

Аслида, ўзим ҳам Равшанни яхши кўраман: ройиш, кўнгилчан... Опа-укалари сўрашса, лоақал суқланиб туришганини сезиб қолса, қўлидаги ширинлигини «ма», деб бериб қўяди, жуда кўзи қиймаса, ўзига ярмини олиб қолади. Танг аҳволни тушунадиган, озга кўнадиган, кискаси, гап уқадиган бола.

— Болани эс эзиб қўйяпти, — дейди баъзан аяси.

Равшаннинг ҳам менга меҳри кучли. Ишдан келганимда эшик қўнғировига биринчи бўлиб югуриб чиқади ва остонадан ўтмасимданок бўйнимга осилади. Роса берилиб ўқиб, ё ёзиб ўтирган пайтимдаям «дада, бир ачом қилволай», деб киради. Ётиш олдидан «яхши ухлаб туринг, дада», деб икки юзимдан ўпиб чиқиб кетади ўз хонасига.

— Хизмат сафарига кетганингизда ичикиб, касал бўлиб қолмаса, деб юрагимни ҳовучлаб ўтираман, — дейди аяси. — Болишингизни қайта-қайта қучоқлаб, «ох-ох-ох, дадамни ширин хиди келяпти», деб ичагимизни узади. «Қўйсангчи, қаёқда ширин...» — деб жиғига тегсам, «э-э, сиз дадамни соғинмайсиз, соғинганингизда билардингиз хиди қанақа ширинлигини», дейди йиғлагудай бўлиб...

Мана энди иккимиз тенг ҳуқуқли (шундай бўлиши ҳам табиий: ахир, путёвка нархи катта-кичикка барабар-ку) дам олувчи, даволанувчилармиз. Равшан мен учун оқ-қоранинг фарқига етадиган росмана ҳамроҳ, сирдош ҳамхона... У билан маслаҳатлашишлар («хўш, энди нима қилдик, Равшан-жон?»), шашка ўйнаш («марҳамат, шахзодам, юриш ўзларидан»), эрталабки муомала («қани, турмайдиларми, ош вакти бўп кетдию...») ғоят завқли, ғоят мароқли...

Тунда ой шундоққина айвончамиз рўпарасидан димланган сув юзидаги коптокдай имиллаб ўта бошлайди. У деразамиз ромига урилиб, қоқ иккига бўлинган маҳал Равшан оппоқ чойшабга ўранганча, бир жаҳон бўлиб уйкуга кетади. Мен унга ифтихор билан қараб-қараб, қачон кўзим илинганини сезмай қоламан.

Ҳаммаси жойидаю, факат...

Болалар бўлимида ўрин йўқлигидан катталар корпусига жойлашган эдик. Равшан овқатдан кейин ошхона атрофида уймалашиб юрган болалар ичига ўзини уради. Бўйнига арқон солгандай, аранг олиб кетаман. Бошим қотиб юрувди, столимиздан иккита жой бўшаб, бахтимизга ўзи-

миз сингари ота-бола ўтиришди. Аввалига, улар бир-бирига у қадар ўхшамаганлиги учун ота-бола деб ўйламадим. Отаси ўртадан тикрок, қадди-басти келишган, юзи чўзиқрок, қоп-қора қошлари ўртада бурчак ясаб туташиб кетган, киприклари қалин ва узун эди. Кўзлари эса катта-катта, теварагига нам тепчиётгандай кўринадиган қорачиклари охиста ҳаракатланиб, ўйнаб тургандай авровчи, аёллар таъбири билан айтганда «ғар кўз», қисқаси хотин-қизлар ўзини бағишлаш пайдан бўлишадиган эркакона киёфали одам эди. Бола эса, аксинча, маккажўхори сўтасидай бўйчан ва хилва кўзлари чумчуқникидай кичкина, киртайган эди. Отасининг қора сочлари қалин, табиий тўлқинли, боланинг сочлари рангсиз, сийрак; бир тутам пати пешанасининг бир томонига елимлаб қўйилгандай, килт этмас эди. Кулганида кўзлари юмилиб, юзи баттар кичрайиб кетарди.

Лекин, дунёда бир-бирига ўхшамайдиган ота-болалар камми? Бу ҳам табиатнинг антиқа ўйинларидан бири-да.

Янги шеригимизнинг ўғли Равшандан тахминан бир-икки ёш каттароқ бўлса-да, ҳаммамиз барабар суюндик. Чунки улар ҳам бизнинг бўлимга жойлашган экан.

Кичкиналар бир-биридан ажралмай қўйишди. Биз ҳам, кўнглимиз жойига тушиб, ўз муолажа ва бошқа ишларимиз билан андармон бўлдик.

Солижон ака одамшинаванда чикиб қолди. Аввало у жуда сўзамол эди, бу айни муддао. Чунки, у ҳам менга ўхшаб, хотинимнинг ибораси билан айтганда «димланган киши» бўлганида, бир-биримизга термилганча, «ух» тортиб ўтираверардик. Мен кам гаплигимдан кўп хижолат бўламан: жуда зерикарлик одамман, ҳайронман, шунга қарамай, ёр-биродарларим мендан қўл юшиб, қўлтиққа артишмайди. Ёки, улфат-жўраларнинг ҳар хил олди-кочди гапларини қулоқ қоқмай, аксинча, маъқуллаб тинглаб ўтирадиган одам ҳам керакмикин? Яхшики, Солижон ҳам «сиз ҳам гапирсангиз-чи», деб кистайверадиган хилидан эмас экан. Айниқса, шу одати менга маъқул тушди. У ҳар бир одам, ҳар бир воқеа, ё оддий гап муносабати билан латифа тўкиб ташлайди. Бир зумда атрофимиз гавжум бўлиб қолади. Одамни тонг қолдирадиган хурмача қилиқлари ҳам бор. Рўпарадан чиройли (баъзан фарқи йўқ) қиз келаётган бўлса, Солижон унга зимдан бир кўз ташлаб қўяди-ю, қайтиб қарамайди, ёндош ўтиб кетаётганимизда ҳам қизнинг юзига бокмай, ниҳоятда бепарво, беписанд оҳангда «яхши-

мисиз», дейди-да, менга гапириб кетаверади. Қиз аввалига беихтиёр саломга алик олади, кейин хиёл секинлаб, Солижонга назар ташлайди, кулимсирайди ёки юзида таажжуб акс этади, эсламокчи бўлгандай қошларини чимиради ва иккиланибгина йўлида давом этади. Солижон мутлако безътибор, мен елка оша сездирмай кузатаман: қиз бизга, тўғрироғи Солижонга қараб-қараб кетади.

– Нимага бундай қиласиз, ахир таниш бўлмаса, бечорани ичига гулгула солиб қўйдингиз, – дейман.

– Қайтага кўнгли кўтарилади, буям савобнинг бир тури, – дейди Солижон кўз қисиб.

– Эхтимол қармоқ ташлашнинг бир туридир.

Солижон кулиб юборди.

– Оббо сиз-ей, жуда қизиқувчан экансиз... мана, кўрасиз, янаги тўқнашганимизда мендан олдин салом беради...

Мен пастга камрок тушарман, камрок чалғирман, деб бешинчи каватга бажонидил рози бўлувдим.

Шерикларимиз иккинчи каватда.

Ваннага тушгандан кейин келиб, ўрнашиб ётганимда Равшан ўпкаси оғзига тикилгудай бўлиб чикди.

– Дилшоднинг дадаси чақиряпти.

– Ўзи чиқа колмабди-да.

– Айтайми?

– Майли энди, катталик қиялпти, демасин.

Тушсам, ота-бола янги очилган мўъжазгина ялтиллаган картада «дурак» ўйнашяпти.

– Шу нарсага унча хушим ҳам, укувим ҳам йўқ, менга шахмат бўлса, тузук, – дедим.

– Э, шахматингиз одамни юрагини эзиб, сил қилворадди, — қўл силтади Солижон, — биздақа гипертонларга сал енгил-елпи ўйинлар тузук, эрмакка. Паловга қалайсиз?

– Ейишгами?

– Пиширишга.

– Сал-пал биламан, – дедим иккиланиброк.

– Ўзимизни фарғоначами ё тошкентчами?

– Андижонча.

– Э, яхши бўлди. Тушдан кейин ош қиламиз ошхонада. Улфатлар бор. Уч кун қарам шўрва ичиб, бугун эрталаб турсам, болишим нам бўп қопти.

Кейинги кунларимиз ҳам машқ учун отилган ўкдай дярли бир хил, аммо гаштли ўта бошлади. Дам бизнинг, дам Солижонларнинг хонасида (кўпроқ уларникида, чунки бу

хонада доим чой кайнаган, писта-бодом аримайди. Санитаркалар кириб чойнак-пиёлаларни қайноқ сувда чайиб, чой дамлаб бериб туришади, катик, кўк топиб келишади) чойхўрлик қилиб, гап сотиб ўтирамиз. Қарта ўйнаймиз. Сухбат охири касалимизга бориб тақалади.

— Шу қон босимиям жа бемаза, бетайин нарса экан. Қачон, қандай кўтарилганини билмай қоласан одам. Бу ёқда соппа-соғдай юриверасану дўхтирни қўлига тушдинг тамом, қани, бир давлениангизни ўлчаб қўяйлик, дейдию, ўх-ху шунча давленияминан қандай тикка юрибсиз дейди. Ташқарига чиқишингиз билан миангиз лўқиллаб, кўзингиз тина бошлайди.

— Ҳар куни кўғирма палов, қўй гўштига димлама есангиз, сизни қон босимингиз ошмай, қарам шўрва ичганларники ошсинми?

— Э, гап овқатдамас, азизим, ёш дўхтирларингиз айтишаверади. Мен бир тажрибали дўхтирга учраганман. Ана у ҳақиқий врач, чунки ўзи устида ишлар экан. Ҳамма соҳадаям ўзидан олдингиларни илми билан ўзиникини солиштирмас, бойитмас, икки пул. Чунки ҳеч нарса ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, уни илдизи, замини бўлади. Айримлар илдизидан қиркиб олишади-да, кейин қуритиб қўйиб, қараб ўтиришади. Ҳалиги одам ўзи республикада хизмат кўрсатган врач экан. Уйига кирсангиз, оғзингиз очилиб қолади. Қатор кетган уч хонали уйининг деворларига варакалар ёпиштириб ташлабди: асал йигирма неччиям дардга шифо, қимиз фалонча касалга даво. Ўшаларни ўкиб чиқсангиз, ўзингизам, анча-мунча нарсага ақлингиз етадиган бўлиб қолади. Уйга бора солиб, шуларга амал қилсам тузалиб кетаман экан, деган тушунча туғилади.

Ўзиям, жуда истаралигу, тез одам экан, киришим билан, хўш, гапиринг, деди. Қон босимим бор, дедим. Томиримни ушлади, кўзларимга тикилди, тилимни кўрди, ҳозир қон босимингиз жойида, деди. Кўтарилиб туради, дедим. Қанчага чиқади, деб сўради. Ҳа, шунчага, дедим. Отангизда ё онангизда бормиди қон босими, деди. Билмадим, дедим. Ҳеч шикоят қилишганини эшитмаганман, дедим. Беғам бўлинг, бошини камроқ, қўл-оёқни кўпроқ ишлатинг, деди. Овқат-чи, деб сўрадим. Кўнглингиз тортган овқатни енг, деди. Врачларингиз қарам шўрва, ёвғон ич, деб хуноб қилишадия, дедим. Бекор айтишибди, мана, менам врачман. Ота-буваларимиз киши билан қўй ёри-қўй гўштига па-

лов еб чикишган. Қозок дўстларимизнинг тўрттаси битта бўрдоки қўйнинг гўштини кўрдим дейишмаган.

— У сиз айтган қўйлар дори сепилмаган ўт еган, демангизми.

— У пайтда дўхтир нима деркин, деб юрагингиз пўкиллаб туради-ю, бунақа гап хаёлга келади, дейсизми. Телевизорни камроқ кўринг, деди. Бола-чақа бордир, деб сўради, бор, дедим. Ишдан келиб кўчада етаклаб айланинг, қувлашиб ўйланг, уйда от бўлиб беринг, деди.

— Ие, кўчада югуриб юрсангиз, одамлар боласини уриш учун қувлаяпти, дейишар, дедим.

— Парво қилманг, — деди.

Кейин ўша дўхтир эллик йилдан кейин бир келасиз олдимга, деди. Хурсанд бўб кетганимдан, бир даста пул чиқарибман. Дарров ранги ўзгарди, денг. Бир юзимга, бир пулга қарайди. Охири эпчиллик билан даста ичидан битта уринган беш сўмликни суғуриб олди. Қолганини эгаларига сарфланг, деди. Тушунмай чиқиб кетавердим. Ўша айтгандай, пархез деган гапни эшитсам, ансам котади. Ҳали-ҳали эслаб юраман. Бир борай, дейману, ана-мана, деб ҳеч қўл тегмайди.

— Қон босимингиз тузалмабди-ю барибир.

— Э, қон босимидан-ку ўзимни шикоятим йўқ, ҳеч бевозта қилмайди. Участка врачимиз доим даволатиб турмасангиз, миянгизга қон қуюлиши мумкин. Ичингиздагини бўшатиб юринг, кўпроқ камгап одамлар шу дардга чалинади, дейди. Шундан кейин, ўзимам жа ичимдан топмасману, кўпроқ гапирсам асакам кетадими, деб келганини қайтармайман.

— Хуллас, бу ерда қаерингизни даволятасиз, энди?

— Шу, ўнг болдиримда Дилшодни шапалоғидай жой зинқиб оғрийди. Қишдаям, ёздаям, қордаям, ёмғирдаям, саратон-чилладаям бирдай симиллаб тураверади. Баъзи-баъзида кечаси, сахарга яқин кучайиб қолади. Диагноз йи-гирма-ўттиз хил бор. Ҳаммасиям бир четини олиб келиб ревматизмга тақашади. Ревматизмда бўғимлар оғрийди, хаво ўзгарса кўзийди дейсизлару, менда унақамасу, десам, шунақа формасиям бўлиши мумкин, дейишади. Жуда бир бетаъсир, ҳеч нарса қор қилмайдиган оғрик эди, назаримда шу ванна фойда қияпти... бу, сизга гап ҳам бермадим. Боя айтганимдай, гап халтам жуда чуқур, тилниям ҳеч тушовламайман. Ўзингизда қанақа касаллардан бор?

— Менда радикулит. Бултур тўққиз ой ётиб қолдим.

— Яна тўққиз кун колган экану... узр, хазил.

— Кимга айтсам ишонмайди, радикулит биздаям бор, бунақамас, деб.

— Ўша, диагноз тўғримас-да. Радикулитга қарши укол, дориларни шираб бераверишган, улар бошқа тўқималарингизни ишдан чиқараверган. Касалликни жиги топилса, бир хўплам совук сув эм бўлади, деган гап бор. Мана, игна санчадиганлар айтади: ўнтадан биттаси жойига тушиб қолса, марра бизники, деб...

Карта билан, гап билан бўлиб, кўпинча куннинг қандай ўтганини сезмай қоламан. Фақат баъзан-баъзан қанчадан-қанча бебаҳо дамлар қатига чийланиб кетадиган эллик иккита қороз—эллик иккита вақт ўғриси, эллик иккита душмандай туюлади менга, лекин одамнинг юзи иссиқ.

— Газета-пазета ўқисакми, ёввойилашиб кетмайлик, — дедим бир куни.

— Э, кўйсангиз-чи, — қўл силтади Солижон, — санаторийга кўнгил ёзиш учун келинади. Ўқиш уйдаям бўлаверадди. Минг ўқиганингиз билан бари бир ёғи чиқмайди... Кечирасизу... бари ваҳимани уяси, бомба-сомбаларни ана шу ўқийдиганлар ўйлаб топишяпти...

Тушликдан кейин:

— «Тихий час»да бир оз мизғисакми, — дедим олдини олиб.

— Э, ёш боламисиз, — энсаси котади шеригимнинг. — Бугун бир димлама қилайлик.

Чойхонадаям карта ўйнаб кеч киритамиз-да, тўғри ошхонага жўнаймиз. Чой ташиб хўп дастёрлик қилган болалар олдиروقда чопқиллаб кетишади.

— Буларни бир-бирига худо етказди, — дейди Солижон ака.

— Нимасини айтасиз, — маъқуллайман чин юракдан. Шеригим овқат маҳалида ҳам болаларнинг қилиқларидан ошқора завқланиб ўтиради.

Дилшод чучук томоқрок экан. Отаси: «Уни ейсанми, буни ейсанми», деб оғзига тикқудай бўлади, ўғли танлаб еб-ичиб, бас қилгандан кейингина ундан ортганини ўзи ейди.

Равшан янги ўртоғига тақлид қила бошлади: Дилшод нима овқатдан қанча еса, у ҳам ўша овқатдан ўшанча еб, тўхтайдди. Қисташга, биқинига киши билмас нуқишга тўғри келади. Кейин-кейин ниқтовлар ҳам иш бермай қўйди... Дилшоднинг соати бор экан, Равшан «менгаям соат олиб

беринг», деб икки-уч кун хархаша қилди, ялинди... Санаторийга кираверишдаги автобуслар қайтадиган бекатда хар кун и эрталаб икки-уч соат бозор қизийди. Кучма магазинлар келиб, молларини чорси майдоннинг уч тарафига келин сепларидай ёйиб ташлашади. Бу ерда анча-мунча кам-ёб матоларни топиш мумкин эди. Биз ҳам, Равшан иккимизга Тошкентдай шахри азимда анқонинг уруғи — пахтадан тўқилган майка ва ип пайпоқ сотиб олдик. Шу кун синтетика исканжасидан холос бўлган бадан ва оёқ панжаларимиз яйраб нафас олди.

Бир тонг бозорчага шериклар билан чикдик. Тумонат одам. Нарса кўришга интилиб, эгилиб турганлар худди бир-бирига суяб қўйилганга ўхшайди. Муддати охирлаб қолганлар у бурчакдан бу бурчакка чопишиб, ўзларини у тўдадан бунисига уришади: ҳаммаси совға-салом харид килиш пайида. Ким бир матоҳни четидан тутса, ҳамма «гувв» этиб, ўшанга ёпишади.

Биз ҳам елкалар оша мўралаб, айланиб, тўғрироғи одамзотнинг молу дунёга мечкай қўй-мол каби ташланишидан хайратланиб юрган эдик, бир жойда Дилшод енглари генералларникидек оқ-қизил хошияли спорт кийимини кўриб қолиб, дадасини имлади. Равшан ҳам интилиб қарай бошлади. Ўмганимиз билан тўдани ёриб, ичкарироққа ўтдик. Лекин, уввалло бўйнимни чўзиб, санаторийнинг темир панжарасига илиб қўйилган форманинг қоғозига тикиламан, кўзим илғамайди. Бир ёкда бакириқ-чакириқ... «Анави нарсангизни кўрсатинг», «Манавини нархини айт-воринг...» Тилла тишга тўла оғзида сақич тинмай чарсиллаётган қошлари барок, дўмбоқкина сотувчи кизнинг қўли-қўлига тегмайди.

Дилшод нукул дадасини нукийди.

Равшан менга мўлтирайди.

— Импорт, Японияники, жуда кам бўлади, — бизга тушунтира кетди Солижон, — ўзиям тоза ипак пахтадан, чўзилувчан, уч-тўрт йил бемалал кийса бўлади. Нархиям арзон — қирқ олти сўм. Равшангаям оберасизми?

— Равшанники бор, уйда, — дедим ўғлимга секин кўз кисиб.

Равшан менга қараб бир зум анграйиб турдию, тўдадан суғурилиб чикиб, бошини бир томонга қийшайтирганича жўнаб юборди. Мен Солижоннинг гап-сўзи, хатти-ҳаракатига қизиқиб, жилолмай қолдим.

— Дўндик киз, бир киё бокишингиз қийин бўлди-ю, одамни жа интизор қилвордингиз, тиззаларимиз қалтираб кетяпти туравериб, — деди Солижон киприкларини пирпиратиб.

Сотувчиам Фарғонанинг кизи-да, аскияда, гапда бировдан қарздор бўлиб қолишни ёқтирмайди.

— Бизни олдимизга иликни тўқлаб келиш керак, мехмон, кўряпсиз — харидоримиз кўп. — Харидорлар «гурр» этиб кулиб юборишди, лекин сотувчи киз парво қилмай, ўз охангида давом этди. — Толиқиб қопсиз-да, эсиз... нима берай, акам-жоним?

Тепки еган дакандай гарангсиган Солижон кўли билан матони кўрсатди, у оғзини очиб улгурмай, сотувчи шалвар-кўйлакни ихчамгина думалоқлаб Солижоннинг кўлтиғига қистирди. Сизмай қолдим: Солижон кўлтиғини очиб турдими ё сотувчи ўзи унинг кўлини кўтариб, остига тикиб кўйдими...

— Қовозингиз йўқми, оппок киз? — деди Солижон ҳам сир бой бергиси келмай. Энди у сал нафасини ростлаб, ўзини ўнглаб олган эди. — Пахта кўйишга жа уста экансиз.

— Пахта бўлсаю, сизга кўйишга ортмас эди-я, акамжоним, тезроқ бўла қолинг сизга ўхшаган қора кўзлар кутиб қолишди.

Яна кулги янгради, Солижон Дилшодни кўлидан тортқилаганча бир ҳамла билан тўда ичидан отилиб чиқди. Сотувчи кизнинг «қайтимингизни олинг, хотамтой тоға, ҳали уйда кеннойимларга ҳисобини берасиз», деган сўзлари қажқажалар катига сингиб кетди.

Солижон ўғли билан ётоққа, мен ошхона томонга юрдим.

Ичкарига ҳали одам қўйилмаган эди.

Равшан кўринмасди. Пиллапоянинг энг юқорисида олазарак бўлиб турувдим, ошхона эшиги очилдию, олдингилар орасида ўтиб кетаётган Равшанни кўриб қолдим. Шошилмай кириб бордим, Равшан ликопчадаги сариқ гилосдан бир сиким олволиб, битталаб еяпти. Индамай ёнига ўтирдим. У, менинг келганимни гўё сезмагандай, эътибор бермади.

Нонуштани тугатай деганимизда шерикларимиз кириб келишди. Бояги форма Дилшодга жуда башанг, салобатли тус бериб юборган эди. Равшан ялт этиб бир кўз ташладию, қайтиб диққат билан қарамади. Дилшод нуқул илжарди.

Биринчи бўлиб Равшан туриб кетди, оркасидан мен ҳам чикдим. Равшан ошхонадан анча наридаги майдончада, қўлларини катталардай белига тираб, бир тўда боланинг сокқа ўйинига томоша қилиб турарди.

Шерикларимиз нонуштага ҳар куни биздан кейин киришадиган бўлиб қолди.

— Биз бозорга чикдик, — дейди Дилшод бошини бир ёнга қийшайтириб, лабларини чипиллатиб.

Равшан бир Дилшоднинг оёғидаги чипор красовкага ё бошидаги ёзлик шляпасимон шапкачага, бир менга қараб қўяди. Бу карашнинг маъносини фақат иккимиз тушунамиз.

— Дилшодбек эркатой экан-да, — дейман кулимсирашга уриниб.

— Ўзи биттагина, шуниям эркалатмасак, кимни эркалатамиз. Ҳаммамиз ҳам шу, бола-чақа деб юрибмиз-да.

— Папалаб ўстирилган бола мўрт, журъатсиз одам бўлиб етишади, — дедим ўзимни босолмай.

— Келинг, бахслашмайлик, — деди шеригим қўл силтаб. — Ахир бу ерга дам олиш учун, ана шу бош оғриғи гаплардан озгина чалғиш учун келганмиз-ку, нима дедингиз?

Биз санаторий ҳовлисининг этагига бориб қолгандик. Бетон ариқнинг нариги томонидаги қиялама адирнинг ёнбағрида, тахминан ярим гектар майдонда одам бўйи ўсган ола-чалпоқ маккажўхорининг сўлинқираган нимжон барглари сарғайиб, осилиб ётарди.

— Анови макказорни қаранг, — дедим Солижонга зимдан кўз ташлаб — фақат ёмғирга ишониб шунча меҳнат қилишган. Бу йил синамоққа жўхори экишган, янаги йилга бошқа нарса, эҳтимол, пахта экишар...

— Тавба, одамзот қизиқ-да, — деди Солижон мийиғида қулиб.

Хонага чикиб, кийим алмаштириб улгурмасимдан, орқамдан Равшан ҳаллослаб кириб, кафтини очади:

— Қани, пулдан чўзинг-чи, «Морской бой»га.

Мен иккита ўн беш тийинлик узатаман.

— Кўпроқ бери-инг?.. — илтижо қилади Равшан. — Дилшоднинг дадаси ҳар куни бешта ўн беш тийинлик беради...

«Болани пулга ўргатмаслик керак...» Бу менга ўхшаганларнинг фалсафасими ё чиндан ҳам шундай бўлиши керакми — баъзан ўйлаб кетаман, аммо ҳаёлимда ўғри тарозининг милидай бир нарса ликиллайверади-ю, тутқич бермайди, кўзни ўйнатиб, толдиради холос...

– Ҳадеб сарфлайверсак, пулимиз тугаб қолади, ўғлим, кейин кетишда нима қиламиз? Бу ерда қарз оладиган ода-мимиз йўқ, — дейман. Равшан гишавасини тўхтатади. У гапларимга чиппа-чин ишонарди. Лекин, бола-да, эртасига тагин пинжимга тиқилиб, эрка мушукдай суйқалади.

– Дилшодлар «Чимён санаторийсидан эсдалик», деб ёзилган ручкадан ўнта олишибди...

Боланинг ҳамма илтимосини рад этиб, кўнглини чўкти-равериш ҳам инсофданмас, дейман-да, битта ручкага пул бераман, пулимиз ошса, кетишда яна олармиз, деб тинчи-таман.

Кечкурунлари одатдагидай Солижон кинога таклиф қилади. Мен дам олмоқчиман, деб узр айтаман.

– Равшан борсин бўлмасам, Дилшодбек билан кўриб келади.

Равшан, кўзлари чарақлаб, менга жону жаҳонини тик-кудай жавдирайди.

– Йўқ, ухлайди, сал семирармикин, деган ниятда атай олиб келганман, врачларам кўпроқ дам олсин, дейишяп-ти, — дейман ноқулай бўлса ҳам.

Равшан яна мўлтирайди:

– Бо-ров-рай, дада...

– Йўқ, сенга мумкинмас, ўғлим.

Равшан бир оз аразлаб юрадию, кейин хайтовур ёзилиб кетади.

Эрталаб нонуштада Солижон Равшаннинг елкасига қўл ташлайди:

– Э, Равшанбой-ей, кечкурун дадангни кўндиролма-динг-а, Дилшодбек маза қилиб кўрди, зўр, уруш кино экан...

Равшан бутун ўпка-гинасини кўзларига тўплаб, «мана, эшитяпсизми», дегандай қараб қўяди менга. Овкат ейиш-дан тўхтаб, қошиқни ўйнай бошлайди... «Агар жўнроқ ки-но бўлса, бугун ўзим олиб кирай», деб кўнглимга тугиб кўяман.

Ташқарига чикқач, болалар ўйнаб кетишади.

Биз «ҳазми таом» учун бетон ариқ бўйлаб юрамиз.

– Шу... Солижон, айрим кинолар болаларни бузади, деб кўркаман-да, — ўсмоқчилайман.

– Иложимиз қанча, — елка қисади Солижон, — та-ракқиёт... Энди уdda қилиб бўлмайди барибир. Бу, сиз би-лан биззи хошиш-ихтиёримизгаям боғлиқмас.

– Ҳарқалай, болаларни сал эҳтиёт қилиш керакми, дей-

ман-да, ўз ҳолига қўйиб қўйсак...— зимдан назар ташлай-ман шеригимга.

— Бошда менам сизга ўхшаб, эҳтиёт қил кўрдим: биринчи куни Дилшодни кинога олбормадим. Келиб, «кирма-ганинг яхши бўпти, мазаси йўқ экан», десам. Дабдурустан: «Иккита солдат бугдойзорда бир кизни тутволишадий-канми?» — дейди. Телевизорда аллақачон кўрган экан. Шундан кейин, э, сендан яшириш бефойда экан, деб қўйдим... Ростиям, уларни қачонгача қўриқлаймиз, бори-мизда-йўғимизда бари бир кўришади-да. Инсофни ўзига берсин...

Болага инсоф берадими? Ким, қачон беради уни? Бола нима қилади инсофни? «Ўзига инсоф берсин», деб кўпрок хотинларга нисбатан айтиларди, энди болалардан ҳам қўлни ювиб, қўлтиққа артамизми?..

Болалигим эсимга тушиб кетди: колхоз идорасининг дастурхондай жойи оқланган ён деворида кўчма кино кўрсатилар, асосан эркаклардан иборат томошабинлар аж-рикка ёнбошлаб ё чордана қуриб ўтириб олишар эди. Ўшанда, тасвирда эркак билан аёл бир-бирига яқинлашган заҳоти (бундай ҳолат нимагадир ўша пайтдаги киноларда кам бўлғувчи эди) киномеханик аппарат туйнугини қапти билан бир қанча муддат тўсиб турар, кий-чув кўтарилиб кетарди. Биз ҳам катталар қатори ғазабланиб, киночига эшиттириб-эшиттирмай сўкинардик...

— Ўзимизам зерикамиз-да, — давом этади Солижон мен индайвермагач. — Ёз куни узоқ... айникса, кечкурунлари ўзингни қаёққа уришни билмай қоласан одам. Кино жонга ора қиряпти. Дилшодни бир ўзини хонада қолдириб кетол-масам... буни устига, аясиям «дадангдан бир қадам ажра-майсан», деб қулоғига қуйиб жўнатган, — гапининг якуни-ни ҳазилга айлантиради шеригим.

Кечлик овқат маҳалида болалар биздан олдинроқ туриб кетишгач, Солижон қўшни столлардан бирига имо қилиб, шивирлайди:

— Анави, кўзлари пиёладай аёлга разм солдингизми, бу-гунни ўзида учинчи хил кийиниб чиқиши. Ҳали кинога яна бошқача ясаниб боради. Анчадан бери кузатаман. Бир кий-ганини устида қайтиб кўрмайсиз. Кеча эри келувди, яна янгиларини ташлаб кетибди шекилли... Кўйнагини қаранг, кўйнагини, майкани ўзи, докаданам юпка... ўспирин тугул, ҳассасига таяниб қолганларниям кўзини ўйнатворади... Хў,

нариги столдаги тикмачокдай оқойимнинг ўтиришини қаранг... Булар қайси кинодан кам...

— Ў-ҳў, Солижон, Дилшодбекнинг қулоғини аяси бекорга бураб жўнатмаганга ўхшайди, — дейман у кўрсатган столларга зимдан назар ташлаб. — Дидингиз чаккимас...

Солижон яйраб кулади.

Санаторийга ҳар хил одам келади: ҳар хил касаллик билан, ҳар хил мақсад билан... Кеча Равшан билан «Морской бой»га борсак, бели букланиб, инқиллаб юраётган кампирлар ҳам раксхонага кириб кетишяпти...

Ташқарига чиққанимизда яна кино масаласи кўндаланг бўлди. Мен таваккал қилмоқчи эдим, кинонинг номини эшитиб тўхтаб қолдим: «Узун тун». Эрон киноси. Узун тунда, яна, Эрон киносида нималар бўлиши мумкин?..

Боши берк кўчага кириб қолгандай гарангсиб, Равшанга нима десамикин, деб турувдим, яна Солижон гап қистирди.

— Э, кўрса, кўравермайдими. Қизик одам экансиз, ахборотларни эшитяпсизми, эртага нима олам, нима сўз... мени тепамда Алининг қиличига ўхшаб, доим битта бомба осилиб тургандай... кечкурун, қайтиб тураманмикин, деб ётаман. Ярим тунлари уйғониб кетаман... эрталаб кўзимни йириб-йиртиб очаману тириклигимни билиб, «хайрият», дейман.

Бир ҳодиса эсимга тушиб кетди. Тошкентда ўша машҳур ва машҳум зилзила¹ рўй берган тонгда ётоқда биринчи бўлиб, энг қаттиқ кичкириб юборган одам ёши ҳаммамиздан катта, иккала кўзи ожиз курсдошимиз эди.

— Ҳали шу хаёллар билан яшаб юрибсизми, Солижон? Унда даволанишга келишниям ҳожати йўғиди, пул сарфлаб...

Мен ўзимни шунча тутишга ҳаракат қилсам ҳам, овозим титраб чиқди шекилли, Солижоннинг юзи тундлашди.

Мен узр айтдим. Равшанга кинога кирмаймиз дедим-да, чиқиб кетдим, у Дилшод билан пастда қолди. Девор томонга ўгирилиб, газета варақлаганча мизғиб қопман. Равшан билан Дилшоднинг суҳбати қулоғимга кира бошлади. Дунёда бировни гапига хуфёна қулоқ солишдан ёмон одат йўқ. Туриб кетмоқчи бўлдим лекин, уларнинг кайфиятига, ўйинига ҳалал бергим келмади, иккинчидан болақайларнинг нималар ҳақида сўзлаши мени кизиқтирди албатта,

¹ Гап 1966 йили 26 апрел кунги зилзила ҳақида.

колаверса, бировмас, ўғлим-ку, деб ўзимга тасалли бериб, индамай ётавердим.

– Сизлар нечтасизлар? – сўради Дилшод.
– Олтита, – жавоб берди Равшан.
– Мазза-а, зерикмайсан. Мен бир ўзим бир хил вақтда уйда сиқилиб ўлай дейман.

– Э, кўпчилик яхшимас.
– Нимага? Қани, юр.
– Кўпчиликка пул етказиш қийин, дейди дадам.
– Даданг нима иш қилади?
– Журналист... ушлаганингизни юринг-да...
– Дадам журналистларга узатиб туришади, дейди-ю.
– Нимани узатиб туришаркан?
– Қуруғидан-да, шуниям билмайсанми, калла.
– Гонорар олиб турадилар.
– Генерал дейсанми?
– Гонорар.
– Нима у?
– Газетага ёзганига пул олади.
– Кўпми?
– Билмайман. Сизлар боймисизлар?
– Бўлмасам-чи? Манави чиппакка.
– Сизи дадангиз нима иш қилади?
– Бизнесмен.
– Ух, тушдингиз: бир, икки, уч – дамка! Нима иш қилади?

– Ҳеч нарсани билмайсанакан-да. Савдогар, узоқ шаҳарга бориб мол гаплашиб келади.

– Қанақа мол?
– Ол-а... мол дегани – товар дегани, газлама, кийим...
– Мол гаплашиб келса бой бўладими?
– Олиб келиб магазинчиларга таркатади. Чунки улар яхши мол топиб келишолмайди, яхши мол бўлмаса...
– Тушундим... сатр бўлдингиз...
– Картани опчиқайми?
– Мен карта ўйнамайман-да.
– Даданг сўкадими?
– Яхши болалар карта ўйнамайди, дейди.
– Биз пулдан ўйнамаймиз-у.
– Бари бирам-да. Яна ўйнаймизми?
– Майли. Даданг жуда зикна одамми? – сўради Дилшод овозини пасайтириб.
– Ким айтди?

– Дадам. Ўқийдиганлар кийналиб пул топишади, дейди. Қийналиб пул топадиганларни социям тез оқаради, дейди. Сенам аълочимисан?

– Ҳмм. Сиз-чи?

– Э-э...ўкишни ёмон кўраман. Дадам бошингни котирма, тўрт амални билволсанг бўлди, ҳамма китобни ёдлаворганингдаям бари бир институтга ўзингча киролмайсан, дейди. Ростиям бари аълочилар йиқилиб келишади.

– Менинг дадам ҳар йили мактов қоғози олсанг, институтга осон кириб кетасан, дейди. Ҳар куни кундалигимизни, дафтарларимизни текширади. Нима керак бўлса, дарров олиб беради, жудаям меҳрибон.

– Куруқ меҳрибон, дафтар-каламга меҳрибон, дегин. Тузукрок кийиминг йўғу. Бозоргаям чикмайсизлар.

– Уйда устивошим кўп, юк бўлади, деб опкемаганмиз.

– Уйда меникиям тиқилиб ётибди.

– Дадангизни пули жудаям кўпми-а?

– Қанчалигини билмайман, кўп бўлса керак. Аям ўзингизга эҳтиёт бўлинг, беришганини олаверманг, одам ўлгур ёмон, бири бўлмаса бири кавлайди деса, дадам, йўк, сен билмайсан, олмасам кавлашади, дейди.

– Мени дадам кўп пулни хосияти йўк, касри бор, дейди.

– Э, пули кам одамни гапи бу. Мени дадам ҳечам унака демайди.

– Дадам пули кўп одамлар яхши ухлашолмайди, дейди аямга.

– Яхши ухлолмаганиминан аямга, менга яхши-яхши кийимлар оберади. Кеча бозордан дадам зўр материал олди, костюм-шим тиктириб берадийкан. Ҳозир ўшанақа материал мода экан.

– Менгаям костюм-шим обераман девди, ўзим унамадим. Пулимиз тугаб қолади, дедим.

– Опқочма.

– Рост. Кўйнагим кир бўп кетувди, дадам янги оламиниз, деди. Мен юволақоламиз, деб кўнмадим.

– Ким ювди кўйнагингни?

– Ўзим.

– Ҳе, киз бола-ей...

– Нима қипти, одам деган ҳар канақа ишни қип кетавериши керак, дейди дадам.

– Мени дадам кийимларимизни санитаркага ювдиради. Муллажирингдан чўзсанглар, ювиб дазмоллаб беришади.

– Дадам, одам деган кучи етадиган ишни ўзи қилиши керак, бировларга ялинмай, дейди.

– Э, биз ялинамизаканми, пул берамиз.

– Дадам ўқимаганлар шунақа бўлади, дейди.

– Ким ўқимаган экан? Мени дадам иккита ўқишни тугатган. Битта қизил, битта кўк дипломи бор, биттаси пўлат сандиғимизда туради.

– Мени дадамни бир уй китоби бор.

– Мени дадам дунёни ҳисоб-китоб юргизади, бошқаси икки пул, ҳар доим шундай бўлган, дейди. Тошинг тугади.

– Яна ўйнаймизи?

– Бўлди. Юр энди, бизникига тушамиз.

– Нима қиламиз сизларникида?

– Магнитофон эштамиз. Кўргансану, японский, зўр-да. Дадам ўша ёкка борганида менга опкелиб берган. Сени даданг яхши ухлайдиган – хуррак отмай. Мени дадам роса қаттиқ хуррак тортади. Ўзини хуррагидан ўзи чўчиб уйғониб кетади. Кани, тушдикми?

– Тушдик.

Шашка доналари шиқирлади. Кейин эшик очилиб, ёпилди.

Уйқум ўчиб кетди. Шу пайтда ўрнимда ким бўлса ҳам менинг ҳолатимга тушиши, менинг ҳаёлимдан кечган фикрларни ўйлаши турган гап эди. Мен, албатта, ўзим ва ўғлим, Солижон ва унинг ўғли, ҳаёт, умр ҳақида мушоҳада юритдим, Равшан билан Дилшоднинг гапларини тарозига солиб кўрдим. Уларнинг суҳбати нуқта-вергулигача хотирамга ўрнашиб қолган эди. Болақайларнинг ҳар бир сўзи жонли киёфага кириб, ТИРнинг турли жониворлар шаклидан иборат нишонларидай кўз олдимдан қайта-қайта ўтар эди.

Қанча ётганимни билмайман, бир пайт Равшан пастдан чақириб қолди. Айвондан қарасам, шерикларимиз кинога отланишибди. Равшанни яна «гиг-гиг»лашганми ё ўзи эргашгиси келганми, беш-олти қадам орқада, улардан кўнгил узолмаётгандек, бутун вужуди ўшалар томонга оғиб турибди.

– Нима дейсан? – сўрадим совуққина.

– Бо-ров-рай...

Майли, десаммикин, – ўйладим. Лекин дарров эълондаги кино номи кўз олдимга келди... сўздан ҳам қайтмаслик керак, бола сиригизни, ҳавонгизни олади.

Равшан рад жавобимни эшитиб, ҳеч нарса демади, шартта бурилди-да, тез-тез юриб, чинорзор ўртасидаги чор-

си майдончага ўтиб кетди. Кейин ўйласам, ўша пайтда йиғлагиси келгану ўзини одамлардан четга олмоқчи, бошқа нарсаларга алахсиб, аламини унутмоқчи бўлган экан.

Энди хатони тузатиш қийин.

Равшанда, чоғи, мен унча эътибор қилмаган аллақандай феълү атвор — қайсарликми, ориятчанликми, ўзлигини намоён эта бошлагандай...

Кўнглим тинчимай, бир оздан сўнг пастга мўраладим, Равшан кўринмади. Чикаётгандир деб, кутдим. Дараги бўлавермагач, яна қарадим — йўқ. Хаёлимга минг хил ўй келиб, ғизиллаб ҳовлига тушдим. Боя беркиниб олганмиди, ё айланиб, қайтиб келганми, Равшан майдончада пайдо бўп қопти. Бир ўзи болалар сирпанчиғининг трубаси ичига тош отиб ўйнапти.

Тов-адирлардан пастлаб, куюк дарахтзорлар орасидан сирғалиб ўтаётган окшом пардаси бу атрофга ҳам соя ташлаб улгурган эди. Равшанни бошлаб чиқиб кета қолай, деб, чақирдим. Эшитмади шекилли, яна чақирдим. У тезгина бир қараб қўйди-ю, пинак бузмай, ўз машқини давом эттирверди. Яқинроқ бориб учинчи марта чақирдим.

— Нима дейсиз?!

Равшаннинг биринчи марта менга шундай кескин, каттиқ гапириши эди. Уйда бўлганда-ку, эшитгулигини эшитиб, тегишини оларди-я, сафарда, бегоналар орасида, устига-устак, ўзинг ранжитганингдан кейин, тилинг айланмас экан.

— Кеч кирди, ўғлим...

Мен гапимни тугатмасимдан у боягидай, мен томонга қарамай, қўл силтади:

— Э-э!..

Обрўнинг борида, «шу жойдан» қайтишга тўғри келди. Хонага чиқиб, ўзимни ўринга ташладим. Каравот ноҳуш ғичирлади. Равшаннинг кимсасиз боладай якка-ёлғиз ўйнаши, унда пайдо бўлган янгича феъл аломатлари, ўз нуқтаи назарим, Солижоннинг фалсафаси — ҳаммасини ғалвирда элаб, анча ётдим. Фикр ва тушунчалар миямда тўлқин ичра қолган қайиқлардай тартибсиз чайқалар, тўлқиннинг пасайишидан, бинобарин, қайиқларнинг ўз йўналишига тушиб олишидан дарак йўқ: чор атроф туманли, булутли эди.

Хаёл уммонининг чуқур гирдобига шўнғиб кетган эканман, эшикнинг қаттиқ шамол очгандай тарақлашидан чўчиб, ҳушимга келдим. Равшан тўғри каравотига ўтиб ўтирди-да, чала-чулпа ечиниб, адёл орасига кириб кетди.

Мурса кўпригини курмоқчи, орадаги радир-будирлик-ни силликламоқчи бўлдим:

— Ҳа, ўғлим, чарчадингизми?

— Ҳамма болалар кетишди!— деди жавоб ўрнига терслик билан Равшан.

— Ҳамма билан ишинг нима?!

— Нима, ўзингиз, ҳар куни кино кўрсатади, дегансизу келятиб...— Минғирлади Равшан.

— Болалар бопи бўлмаяпти-да.

— Уйдаям шунақа деб, телевизордаги кинони кўрсатмайсизлар... Бошқа болалар кўришадию...

— Нима, бошқалар билан киндигинг бирми? Бошқалар томдан ташласа, сенам ташлайсанми?

— Мени ўртоғим олдида уялтирдингиз...

Мен лаб тишладим. Лекин менинг ҳам сўзимдан қайтгим, ўғлим олдида ўсал бўлгим келмас эди.

— Шашка ўйнайликми? — сўрадим бир оз жимликдан сўнг.

— Йўқ! — деди Равшан зарда билан ва девор томонга ўгирилиб аёлга бурканди.

Сездимки, тор ниҳоятда таранг, сал бўшатмасам, иш чаток.

— Бўпти, ўғлим, бугун яхшилаб дам ол, эртага кинога ўзим олиб бораман.

Равшан аёлни қайириб, ярим ўгирилди.

— Керакмас!

— Кўрмайсанми кино?

— Йўқ!

Мен, ҳазилнинг энди мавриди келди, деб ўйладим-да, жилмайиб ўрнимдан турдим. Равшаннинг каравотига хиёл энгашиб, кафтимни очдим:

— Қўлни ташла!

Равшан юзимга қарамай қўл бериб, тезгина тортиб олса-да, мен вазиятдан чиқиб кетдим, деб юз фоиз ишонгандим. Ҳамма нарсада, ҳар қандай муомалада ё ошкора, ё пинҳона чегара-чизик бўлади. Одамзод кўпинча ана шу чизикни билмасдан ё беҳосдан босиб кўяди-да, унинг кўп ўйрежалари чархпалак бўлиб кетади.

— Индинигаям бормаёсанми? — сўрадим яна Равшаннинг узил-кесил ваъдасини олиб, унинг хархашаларидан бир йўла қутулишни ўйлаб.

— Йўқ! — жавоб берди Равшан назаримда хийла хотиржамлик билан.

– Қўлни ташла! – Мен яна кафтимни чўзим.

– Э-э!.. – Равшан адёл билан бошини бутунлай буркаб олди.

Сал ошириброк юборибман, деб ўйладим, аслида анчаёқ ошиб кетган экан. Жойимга ёнбошладим-да, китоб ва рақлашда давом этдим, лекин икки кўзим нариги каравотда. Равшан миқ этмас, ҳатто нафас олишим сезилмасди. Мен хотиржам тортиб, ўз машғулотимга берилиб кетдим. Беш дақиқалар кечган эди чамаси, қандайдир ноаниқ сас қулогимга чалинди. Аввалига у овознинг Равшанники эканлиги ҳаёлимга келмади, чунки овоз жуда узоқдан келаётгандай туюлди. Бошимни кўтариб, балкон томонга диққат билан қулоқ тутаётган эдим, беихтиёр Равшаннинг каравотига кўзим тушиб қолди. Адёл сезилар-сезилмас силкинаётган эди...

– Равшан!.. – Аста чакириб кўрдим.

Мина ташки таъсирдан портлагандай, Равшан ана шу бир оғиз сўздан жунбишга келди. У ҳиқиллаб йиғлаётган экан, дами ҳам қайтиб кетган бўлса керак, шахт билан устини очиб юборган эди, овози кўтарилиб кетди. Боланинг йиғидан юз-кўзлари қизариб, шишиб кетган, энтикиб-энтикиб, аранг нафас оларди.

Мен эсанкираб қолдим. Равшаннинг бу қадар таъсирчанлигини пайкамаган эканман. У тўликиб йиғларди, юрак-бағрим эзилиб кетди. Лекин, ҳозир, шу ҳолатда ҳар хил ваъдалар билан уни юпатишга уриниш – оловга ёғ сепиш билан барабар эди. Бироқ унинг кўз ёшларига узоқ чидаш ҳам қийин эди. Сўнгги чорани қўллашга мажбур бўлдим.

– Бас қил, ярамас! Энди калтак ейсан!..

Равшан пасайди, ҳақиллаши сусая-сусая охири тинди, кейин ухлаб қолди. Аммо ўзим бошимни ёстиқлар орасига қанча ўраб-буркамайин, кўзим илинай демасди.

Равшанни хафа қилганим учун ўзимни қаттиқ койир, яна «бола-ку, бир ухлаб турса, гина-кудрати эсидан чиқиб кетади», деб ўзимга тасалли берардим.

Эрталаб кўзимни очдим у нариги каравотга қарадим. Равшан, қачон уйғонган, билмадим, шифтга тикилиб индамай ётар, қаншари ёнларида ёш излари қотиб қолган эди.

– Ҳа, Равшанбек, уйку қалай бўлди? – сўрадим ҳеч нарса юз бермагандай.

– Яхши, – деди Равшан қисқа ва оҳангидан муносабатини, кайфиятини илғаб бўлмайдиган тарзда. Ҳарқалай, арази ёзилмаганга ўхшарди.

Унинг юзлари кизариб кетган, кўкраги тез-тез кўтарилиб тушарди. Хавотирланиб ўрнимдан турдим-да, қўлимни Равшаннинг пешонасига қўйдим: ёняпти...

Тунларим ўғлимнинг бошида киприк қоқмай кеча бошлади.

Равшан зорланмас, ҳеч нарса сўрамас, саволга ғақат «ха» ё «йўк», деб жавоб берар, шифтдан кўз узмай ётаверарди.

Шу ҳиссиз, совуқ шифтга намунча тикилади? Нега эрмак топиб олгандай, лоқайд нигоҳини бир нуқтадан узмайди? Балки у аксарият кўп каватли уйларга хос накшсиз, ўнгсиз кўкиш шифтга хаёлан нималарнидир ёзиб-ўқир?.. Гоҳида пичирлаётгандай ҳам бўлади... Ё аясини, опа-укаларини соғиндимикин?!

Равшаннинг кўзи илинган пайтларда болани ўзига овдирган мўъжизани, рўёни қидириб, шифтни қаришма-қарич, қайта-қайта назардан ўтказаман. Аммо, қўлдан ўтар қилиб чаплаб кетилган ғадир-будир сувокда чинни дарзидек илон изи чизиқлардан бўлак диккатга арзигулик ҳеч нарсани, ҳеч бир маънини илғамайман...

Мен тилсиз, қулоқсиз бир парча этдан тўрт мучаси бутонгли зот яратиш жараёнини жуда узун, ниҳоятда таҳликали масофалиги ҳақида бош қотириб кетаман. Қоронғида бокиралик билан унинг азалий ва абадий рақиблари бўлган жихатлар орасидаги чегарани фикран пайпаслаб қидираман, тополмай, хунобим ошади. Назаримда, умуман тополмайдиганга ўхшайману титрок босади...

Солижон билан Дилшод чиқишади. Равшан бошини ярим буриб қўл учини бериб сўрашади-да, яна тепага термилади.

— Э, жуда ялқов бола чиқдинг-у, тур-да, энди, — дейди Солижон менга кўз қисиб.

Равшан унга бир лаҳза тикилади, кейин бошини девор томонга ўгириб олади.

— Айтмовдимми сизга, мана, окибат..., — дейди Солижон менга юзланиб, бошини сарак-сарак қиларкан. Унинг писандасими бу, раҳмдиллигим — юзидан уқиш қийин эди.

Мен ўзимни бир оз тутиб ўтирдим. Лекин ичим ғамирлайверди. «Доно файласуф» энди чегарадан чиқиб кетган эди. У билан ортик ҳамсухбат, ҳамроз бўлолмаслигимга кўзим етиб қолди.

— Менга қаранг, орайни, — дедим унга тик боқиб, кечи-

расизу, факат киликларингиз ёқимсиз десам, гапларингиз ҳам совук экан.

Мендан бунақа шартакиликни кутмаган Солижоннинг кўз соккалари имкони борица кенгайиб, олайди, у стулдан даст турди.

— Ие, мен сизни туппа-тузук одам десам, ўлингиздан баттар тегма нозик, сиркаси сув кўтармаслардан экансизку. Асли куруклардан курук гап чиқади ўзи.

— Даф бўлинг! — деб бақирганимни биламан...

Кўзимни очсам, тепамда пиёлада сув кўтарган санитар киз, унинг ёнида Равшан даф-даф калтираб турарди.

— Уйга кетайлик, дада, — деди Равшан шоша-пиша. Аразлашиб қолганимиздан бери «дада» сўзини ўғлимнинг тилидан биринчи эшитишим эди. Мен бош кимирабдим. Равшаннинг чехраси очилиб кетди.

Муддатимиз тугашига эса ҳали яна бир ҳафта бор эди.

ЭХ, ДИЛБАР, ДИЛБАР...

Сиртқи бўлимларга кириш имтиҳонлари бўлаётган пайт. Мени навбатчиликка тайинлашган. Аввалига роса жиғибийроним чикди. Ҳамма курсдошларим таътилда, ўз она юртларининг соя-салкин боғларида дам олиб, дарёларда чўмилиб, балик овлашиб юришса-ю...

На чора навбатчиликка киришдим. Чорсудаги ҳуқуқшунослик факультети биносида абитуриентлар иншо ёзишарди. Мен билагимда қизил боғич, пойлоқчилик қилгандай серрайиб турибман. Гоҳо у ёқдан-бу ёққа юриб кўяман. Вазифам имтиҳонга алоқаси йўқларни, абитуриентларнинг қариндош-уруғ, ёр-биродарлари, хайбаракаллачиларни ичкарига киритмаслик. Эшикни маҳкам тамбалаб қўйганман. Остонада бетоқат турганлар эшик ойнасидан ичкарига мўралашиб чуғурлашади, нималарнидир илтимос қилишади. Ҳатто, баъзилари «бир минутга» деган ишора билан мени имлашади. Мен кўрсаткич бармоғимни лабимга тикка қўйиб, «тинч бўлинг» деган ишора билан жавоб қайтараман. Чунки, уларнинг нима демоқчи эканлиги маълум: «Қанақа тема тушди?», «Мени киритворинг...». Аслида уларнинг кўзига балодай кўринаётганим, аммо ноиложликдан илтимос қилишаётгани, мулойимлик, хушфёзлик билан мурожаат этишаётганини сезиб тураман. Қийналаман.

Бунинг устига домлалар кириб-чиқиб туришади, эшикни очиб беришим, орқаларидан беркитишим керак.

Аранг икки соатни ўтказдим. Гала-ровурда миям ғовлаб, кўзларим тиниб кетаёзди. Бунинг устига кун иссиқ, мен турган коридор эса дим. Артинавериби, рўмолчам сувга пишиб олгандек бўлиб қолди. Кўйлагим баданга ёпишиб кетди. Жуда хунобим ошиб турган эдим, иккинчи қаватдан зина панжарасини ушлаганича секин-секин тушиб келаётган бир қизни кўриб қолдим. Юрагим аввалига самолёт бирдан пастлаган пайтдагидай «шувв» этиб кетди, кейин гупиллаб ура бошлади. Бу — ўша, мен хаёлан чехрасини, қадди-бастини тасаввур қилиб, қўмсаб, излаб юрган қиз эди. Бахмалдай қоп-қора қош-кўзлари, «кўксига соя солган» киприклари, иккита қилиб ўрилган узун, калин сочлари, бўёксиз, тиниқ яноклари мени бутунлай шошириб қўйди. Мен ҳамон унга термилиб турардим. У эса лоқайд бир тарзда, менга парво ҳам қилмай эшик томонга ўтиб борарди. Назаримда маъюсроқ, хафароқ кўринди. У имтихондан биринчи бўлиб чиққан эди. Яхши ёзолмабди шекилли, билмайдиган темаси тушганга ўхшайди, деб хаёлимдан ўтказдим. Лекин, нима бўлса ҳам ҳозир унга бир нарса дейишим, лоақал танишишга замин ҳозирлашим керак эди. Бироқ нима дейишни билмасдим. Жаҳли чиқиб турган бўлса, «тошингизни теринг», деб шарманда қилса-чи?... Ўйлашга вақт йўқ. Эшикни очиб бериш учун йўналар эканман, таваккал қилмоқчи бўлдим:

— Ҳорманг, яхши ёзиб чиқдингизми? — бор журъатимни йиғиб шу сўзларни айтдим, юрагим янада каттиқроқ уриб кетди. Хадик билан унинг жавобини кута бошладим. У гўё шундагина ёнида одам борлигини пайкагандек, менга ялт этиб қаради, охистагина, ҳали мен умримда эшитмаган майин ва жозибадор овоз билан «рахмат», деди. Кўзларига, моҳир рассом чизган суратдагидай лабларига бир лаҳза енгил табассум қалққандай бўлди. Эшикни қандай очганим, қизнинг қандай чиқиб кетгани эсимда йўқ. Факат ташқаридагиларнинг уни ўраб олишганини кўрдим, «нима тушди?», «нимани ёздингиз?» деб сўроққа тутишгани қулоғимга чалинди.

Шу кундан эътиборан ҳаловатимни йўқотдим. Навбатдаги имтихон бир ҳафтадан кейин бўлиши керак эди. Кунларни илк бора учрашувга ваъда олган ошиқдай бениҳоя бетокатлик, сабрсизлик билан ўтказдим. Унинг сурати-ю, билинар-билинемас табассуми кўз олдимдан кетмасди.

Нихоят, ўн биринчи август ҳам келди. Шу куни жуда эрта турдим. Соколни қайта-қайта қиртишладим. Кечкурун ювиб, дазмоллаб қўйган шим-қўйлакни кийдим. Имтихон бўладиган жойга хаяжон билан етиб бордим, лекин ҳали ҳеч ким йўқ эди. Вақт ўтказиш учун каватдан-каватга, коридорнинг у бошидан-бу бошига юриб турдим. Абитуриентлар бирин-кетин кела бошлашди. Бироқ, мен кутган одамдан дарак йўқ. Имтихон ҳам бошланди. У ҳамон кўринмасди. Шундан кейин ҳар хил хаёлларга бордим. «Иншодан «икки» олган бўлса кетиб қолдимикин-а? Ўша куни бекорга маъжус кўринмаган экан шекилли-да». Бундоқ сўраб-сўриштиришнинг ҳам иложи йўқ. Ахир унинг исм-фамилиясини билмасам... Иншодан ўтмаганларнинг деворга осиб қўйилган рўйхатига кўз югуртираман. Айрим фамилияларни ўзимча таҳмин қилиб қўраман. Икки кўзим эшикда. Тез-тез ташқарига чикиб, тўпланиб турганларни бирма-бир кўздан кечираман. У эса йўқ. Домлалар тушликка ҳам чикишди. Энди унинг иншодан йиқилиб кетиб қолганига ишонч ҳосил қила бошладим. Лекин юрагимнинг бир чеккасида кечроқ бораман деб, қайси бир паркда ўқиб ўтиргандир, тушдан кейин келиб қолар, лекин умид ҳам йўқ эмасди. Бир-иккита абитуриентлар мени тушликка таклиф қилишиб, унамаганимга қўймай судраб кетишди. Факультетнинг шундоқкина оркасида жойлашган «Роҳат» ошхонасига бордик. Абитуриентлар менга хушомад қилиб, анча сийлашди.

Қайтишда қизиқ бўлди. Факультет яқинидаги дўконча олдида иккита қиз газ сув ичиб туришган экан. Менга таниш бўлган икки ўрим сочи кўрдим-у, юрагим ҳаприқиб кетди. (Одатда сочи узун қизларнинг ҳусн жиҳатидан бундайроқ бўлишини кўп кузатганман. Назаримда у табиатнинг бу қонуниятидан мутлақо мустасно эди.) Биз уч-тўрт киши кулишиб бораётган эдик, бирдан қизлар биз томонга ўгирилиб қолди. Чиндан ҳам менинг кўзларим янглишмаган экан. Уларнинг бири ўша эди. Унинг ёнидаги ихчамгина жуссали, ок-сарикдан келган, нозиккина қиз тилла тишларини кўрсатиб жилмайганича биз томонга юрди ва «кечирасиз, бир минутга мумкинми?», деб менга ишора қилди. Ўзим нима қилишимни билмай келаётган эдим, унинг таклифи айни муддао бўлди. Худди табиб ўз оёғи билан келгандай. «Марҳамат», дея уларга яқинлашдим. «У» билан саломлашар эканман, қўлларим титраётганини ҳис қилдим.

– Уэр, исмингизни билмаганимиз учун нима деб муро-

жаат қилишни билмадик, — ўзини оклай бошлади мени қақирган қиз.

Мен исмимни айтдим.

— Меники Наима, — қиз яна жилмайган эди, тилла тишлари қуёш нурида ялтираб кетди. Лекин мени шеригининг исми кўпроқ қизиқтирар эди. «У» бошини бир томонга хиёл эгганча, кўзлари билан ер чизиб турарди.

— Дугонангизники-чи? — сўрадим Наимадан.

— Биз ҳали танишганмиз йўқ, ҳозир учрашиб қолдик. Ўзи айта қолсин.

У яна ўша кунги одати бўйича менга ялт этиб қаради ва шивирлагандай исмини айтди, бироқ бу шивирлаш назаримда жон олгувчи қудратга эга эди.

— Дилбар...

Унинг кўзлари ҳамон ғамгин боқарди. Кўзлари кулса ҳам, вужуди кулмаётганини сезиш мумкин эди. Эҳтимол характери шунақадир ё бирон сири бордир...

Улар имтиҳонга тезроқ киритиб юборишимни илтимос қилишмоқчи экан. Бажонидил розилик билдирдим.

Имтиҳон бошланди. Наимани имтиҳонга киритиб юбордим-да, Дилбарни сиз кейинроқ кирарсиз, деб олиб қолдим. Ўрнимга бир болани тайинлаб қўйиб, иккимиз бўш аудиториялардан бирига кирдик. У ёш боладай итоаткорлик билан эргашиб борарди. Мен унга озроқ консультация бермоқчи эдим. Лекин у мендан кўпроқ нарса биладигандай туюлди, назаримда. Нимани сўрасам тўхтамасдан, аммо шошмай, дона-дона қилиб жавоб берар, грамматик таҳлилни ҳам беҳато бажарарди.

— Консультацияга ҳожат йўқ шекилли, — ҳазиллашдим.

— Ҳадеб имтиҳон топширавергандан кейин уста бўлиб кетаркансиз-да, — кулди у.

Маълум бўлишича, бу йил учинчи марта университетга кириш имтиҳони топшириши экан. Икки йил кундузгига ҳаракат қилибди. Бўлмабди. Ҳар гал конкурсдан ўтмай қайтиб кетар экан. Бундан икки ой бурун отаси вафот қилибди. Шунинг учун бу сафар сиртқига топширибди. Ўзлари Фарғонанинг чекка бир қишлоғида туришаркан. Мен бу йил албатта ўтасиз, деб унга таскин бердим.

— Сиз ёрдам берсангиз...

— Албатта, қўлимдан келганича ...

О, унинг шахло кўзлари... Ўзи кулмаса ҳам кўзлари табассум билан порлар эди. Ҳозир ҳам узун-узун киприклар орасидан ёш сизиб, миждаларини намлаб турибди-ю,

аммо кўзлари кулимсираяпти. Мен бу кадар жозибали кўзларни ҳеч қачон учратмагандим. Мен унга иродали бўлиш керак деб насиҳат қилган бўлдим. Тарихдан, шоирлардан мисоллар келтирдим. Чехраси ёришди. Шу билан орамизда қандайдир яқинлик юзага келгандай бўлди.

— Мана, роса тайёрландик, — дедим мен кулиб, эшикка йўналар эканмиз, — энди бемалол, баланд рух билан кираверсангиз бўлади. Ҳа айтгандай, тўрт қониктирадимми?

— Агар тўрт бўлиб қолса... у ёғини кейин айтаман... — у ҳам кулди.

— Бўпти, келишдик.

— Мен чиққунча кетиб қолманг яна, ҳар замон-ҳар замонда кўриниш бериб турунг, далда бўласиз.

Дилбар кириб кетгач, эшик ойнасидан кузатиб турдим. У стол устига тесқари қилиб қўйилган билетлардан бирини олиб ўтирди. Чехраси очиклигини кўриб, кўнглим равшан тортди. Шундай бўлса ҳам, «бардам бўлинг» дегандай имо қилдим. У шахло кўзларини чиройли юмиб очди-да, бошини аста қимирлатиб, «хотиржам бўлаверинг» деган ишора билан жавоб қайтарди. Унинг кўз юмиб-очиши шунақа чиройли, шунақа жозибали эдики, бутун вужудим ёқимли хисларга тўлиб, беихтиёр энтиқиб юбордим. Ҳа, ўша дамлар жон ўртовчи лаҳзалар эди. Унинг киприклари учиди ўйнаган табассум жилвалари ҳали ҳамон эсласам қалбимни ларзага солади. Ўшанда унинг ичкаридан қандай отилиб чиққани, қанчалик хурсанд ва бахтиёрлигини кўрганингиздами... Табриклаш учун узатган қўлимни шундай қаттиқ қисдики, бармоқларим қисирлаб, зиркираб кетди. Оппок, юмшоқ бармоқларда шу кадар қуч мужассам бўлажагига ҳанузгача ақлим бовар қилмайди. Тўғриси, қучоқлаб олишига ҳам сал қолганди ўшанда, одамлардан истиҳола қилди. Кейин «хай-хай»лашимга қарамай қўлимдан тортиб пастга судраб кетди. У беш олган, худди «ўқишга қабул қилиндингиз» деган буйруқни эшитгандай ўзида йўқ шод, тўлқинланиб, тўлиб-тошиб сўзларди. Унинг чиройи очилиб, янада гўзаллашиб кетганди. Кулганда садафдек текис, чинидай оппоқ тишлари кўз қамаштиргудай яркираб кетарди.

Чорсу бозори орқали истироҳат боғига жўнадик. Йўл-йўлакай суҳбат жиловини у бошқариб борди. Фақат оиласи ҳақида гап очилганда яна бир оз маънос тортиб қолди. Ёлғиз онаси унинг йўлларига кўзи тўрт бўлиб ўтирганини айтиб хўрсинди. Мен ҳазил-хузул билан мавзунини ўзгартиришга уриндим.

– Неччига кирдингиз?

– Неччига кирганга ўхшайман?

– Дастлаб кўрганимда ўн олти-ўн еттиларда бўлсангиз керак деб ўйловдим, лекин уч йилдан бери имтихон топшираман деб хайрон қилиб қўйдингиз.

Дилбар яшнаб, марокланиб, ифтихор билан кулди.

– Шунақа ёшга ўхшайманми? – у бошини бир томонга хиёл эгиб, самимий айёрона ҳам ошкора мамнунлик билан менга тикилди.

– Ёш ҳам гапми, энди очилай-очилай деб турган қизил гул ғунчасининг ўзгинаси.

– Вой-бўй, жуда ошириб юбордингиз-ку. Шоирмасмисиз ишқилиб?

– Анча-мунча ёзиб тураман.

– Ҳа, шунақа денг. Унда муболағага ортикча эрк бериб юборманг-у, тўғриси айтиб қўя қолай: йигирма икки ёшдаман.

– Ўғ-э... Мактабни ўн еттида битирган бўлсангиз...

– Икки йил ишлаганман.

– Э... Бари бир ўз фикримда қоламан. Мен учун ўн етти ёшдасиз.

Биз боғнинг бир чеккасидаги ўриндикда ўтирардик. Дилбар сочининг бир ўрмини олдиға ташлаб ўйнар, сочининг жингалак учлари ерга тегай-тегай деб турарди. Мен унинг аскардай саф тортиб турган киприкларига, оппок бўйни, билакларига, бежирим бурни, силлик, нимранг лабларига тез-тез ўғринча қараб қўярдим. Қизнинг мунис ва меҳрибон боқиши, болаларча соддалик билан кўзларини жавдиратиб туриши, бўларок, келишган қомати, суратдай чехраси мени тамомила лол қилиб қўйган эди.

Боғнинг пастки томонида оқаётган арик бўйига тушдик. Сув сепишдик, қувалашдик. Бир маҳал у қўлини мушт қилиб олди-да, «агар очиб олсангиз, кафтимда сизга аталган бир нарса бор», деб қолди. Бироқ мен ҳар қанча уринмайин, бармоқларини ёза олмадим. Тўғриси, нозик ва латиф бармоқларга озор етказиб қўйишдан чўчиб, ортикча куч ишлатгим келмади. Охири ўзи очди.

– Ҳеч нарса йўқ-ку?

– Агар ўзингиз очиб олганингизда кўрардингиз, – у қувлик билан жилмайди. – Энди кетдик.

Дилбар Ўзбекистон кўчасида, узок бир қариндошлариникида яшаётган экан. Кузатиб қайтдим.

Ҳар куни йилдай туюлган яна бир ҳафта ҳам ўтди.

Ўшанда вақтнинг кечиши қанчалик қийин бўлганини ёлғиз ўзимгина биламан. Мен ўзимга ўхшаган бекорчиларни топиб олиб, кун бўйи шахмат ўйнар, кунлар орасидаги масофани қискартириш учун кечкурун барвақт ётиб, эрталаб кеч турмоқчи бўлардим. Аммо аксига олиб, алламаҳалгача уйқум келмас, азонлаб уйғониб кетардим.

Бу гал у мендан олдин келибди. Унинг факультет эшиги ёнида бир ўзи, бир қўлида китоб-дафтар, иккинчи қўлида банди узун қизил гулни айлантириб ўйнаганича, йўл қараб турганини кўриб юрагим орзикиб кетди. Менга нигоҳи тушиши билан унинг ҳам куралай кўзлари чакнагандай бўлди. Кадрдонлардай қўл бериб кўришдик. Назаримда у бугун тамоман очилиб кетгандай эди. Гулли оқ крепдишин кўйлагида ўйнаётган қуёш нурининг акси юзларига жило бераётган, яноклари яна ҳам оқариб, тиниқлашгандай, оқ ранглар ичида қош-кўзларининг қоралиғи янада бўртиб тургандай эди. У мени бениҳоя мулойим ва майин, фароватбахш табассум билан кутиб олди. Бу табассум жуда самимий эди. Оддий кийиниши, ўзининг соддалиги, бўёқсиз лаблар ва кўзларнинг латофати, жозибаси безовта қалбим қаърида типирчилаётган туйғуларимни жўштириб юборди. Шундагина Дилбарнинг мени мафтун қилган фазилатлари — ундаги соддалик ва табиийлик эканлигини сезиб қолдим. Йигирма икки ёшгача гул юзларига ғубор инмаганлиги унинг ёшлик, гўзаллик бир умр тарк этмайдиган киз-аёллар тоифасидан эканлигидан далолат берарди.

Мен ана шундай маъсума қизнинг меҳрига ва ҳурмати-га сазовор бўламан деб сира ўйламаган эдим. Ҳозир унинг менга майли борлигини кўп йиллардан бери ана шундай соҳибжамолга орзикиб юрган ошуфта йигитлик юрагим баралла сезиб турарди. Мен ана шу лаҳзанинг ўзидаёқ унга дилроз этишга тайёр эдим. Лекин ҳали эрта, деган мулоҳазага бориб ўзимни тийдим.

Дилбар тарихдан «тўрт»га топшириб чикди. У хаяжонланар, бахтиёрлигидан ўзини қўярга жой тополмаётгани аён эди. Томирлари гуп-гуп уриб турган ва қизиб кетган қафтларини авайлабгина қисдим. Бир сония нигоҳларимиз тўқнашди. Унинг жонона кўзлари кўп, жуда кўп нарсаларни ваъда қилаётгандай, ўзининг бутун ҳароратини бағишлашга ҳозирдай эди. Мен бу нигоҳлардан назокат ва нафосат, ҳаёт ва муҳаббат китобини ўқигандай бўлдим.

Биз сўзсиз юриб кетдик.

Шу куни узок айландик. Даставвал Инқилоб хиёбони-

га ўтдик. У ерда учта гул — иккита очилган ва битта гунча сотиб олдик. Дилбар «нега учта олдингиз?» деб сўраган эди, мен «ўзингиз ўйлаб топинг», деб жавоб бердим. У кизаринди... Гулларни тўйиб-тўйиб, симириб-симириб хидлади, сўнг менга тутди. Кейин пиёда машҳур ошиқлар сайргохи Анхор бўйига келдик. Дилбар ариққа куюлаётган булоқни кўриб, сув ичгиси келиб қолди. Қирғоқ тик бўлиб, пастга тушиш мушкул эди. Бир амаллаб тушдим-да, ховучимда сув олиб Дилбарга тутдим. У бир қўли билан қўйлагини барини орқага тортиб энгашган эди, бир ўрим сочи елкаси узра ошиб тушиб билагимга, пешанасидаги яккам-дуккам зулфи юзларимга тега бошлади. Баданим жимирилаб кетди, қўлларим қалтираб, сувни тўкиб юбордим. Лекин, у менинг ҳолатимни сезмади, атай қилди деб ўйлади.

— Алдоқчи! Боринг, ичмайман сувингизни.

Мен атай қилмаганимга аранг ишонтирдим. Бир неча марта ховучимни тўлдириб сув олдим. У мириқиб ичар, мен эса унинг гавдасини бир оз олдинга ташлаб, қанотларини ёзиб парвозга шайланган кушдай туришини, каптар бўйин томоғининг қилқиллашини завқ билан томоша қилардим. Охирги сафар ховучимдаги сувнинг ярмини ичиб, қўлимни силтаб юборган эди, сув қўйлагимга тўкилди. У кикирлаб қочди. Мен қўлимдан тортиб қўйишни илтимос қилдим. Дилбар қўлимдан тортди-ю, аммо қирғоққа чиқишим билан қўйиб юбориб яна қочди. Мен жаҳлим чиққандай жойимдан жилмай туравердим. Дилбар йигирма қадамча нарида тўхтади.

— Қани, етиб олинг-чи.

Индамай, жўрттага ковоғимни солиб олдим.

— Кичкинасини сувга ташлаб юбораман. — Дилбар гунчага ишора қилиб, қирғоққа яқинлашди. Чопиб бориб қўлидан ушлаб қолдим.

— Нега каттасини эмас, кичкинасини ташлаб юбораман дедингиз?

— Шундай демаганимда чопиб келмасдингиз-да.

— Ташласангиз, иккитасини ташланг, эди...

— Йўқ, ташласам учовини ташлайман. — Дилбар сўзларининг қанчалик таъсир этганини билиш мақсадида кўзларимга тикилди. Бундай пайтда нима ҳам дейиш мумкин? «Қандай яхшисиз, қандай ақлсиз-а», дейишдан бошқа муносиб сўз тополмадим.

Кейинги учрашувларимиз ҳам ана шундай фароғат тўла дамларга бой, нашидали ўтди. Иккимизнинг айтарли

жиддий ташвишимиз йўқ эди. Фақат Дилбар ахён-ахён муштипар онасини кўмсар, унинг ёлғизгина фарзанди, кўзининг оқу қораси эканлигини айтиб соғинар, хавотирланар, мандат комиссиясининг чўзилиб кетганидан ранжиб кўярди. Албатта, юрагининг бир чеккасида «яна олдинги йиллардагидай бўлмасмикин», деган ҳадик ҳам йўқ эмасди. Мен эса унинг ўқишга киришига юз фоиз ишонар ва ўзини ҳам ишонтирардим. Ахир учта фандан ўн уч балл олиш ҳазил гап эмас. Бундай натижа билан ҳатто кундузги бўлимга ўтиш мумкин! Шунинг учун мен хотиржам ва мандатнинг чўзилганидан бир қадар мамнун ҳам эдим.

...Мана, бугун йигирма бешинчи август. Мандат комиссияси бўлиши керак. Эрталаб Дилбар билан факультет биноси олдида учрашдик. Қабулхонада делоларни тартиблаштиришга озрок ёрдам берган бўлдик. Мандатнинг соат ўн бирдан ўн тўртга қолдирилганини маълум қилишгач, кўчага чиқдик. Дилбар яна безовталана бошлади, оҳиста, хаёлча қадам ташлар, кўзлари ҳам хира тортган, шўхлиги, жўшқинлиги йўқолган эди. Дам-бадам дили ғашлигини айтиб зорланарди. Мен унга таскин бериш, қулдириш учун анча ҳаракат қилдим, лекин дуруст натижа чиқаролмадим. Дилбар қатъиятли қиз эди — сал нарсага жаҳли чиқиб, салга очилиб кетавермасди. Соат иккида қайтиб келдик. Бироқ мандат яна сурилган — соат бешга кўчирилган эди. Ўтириб кута бошладик. Дилбарнинг энди ҳеч қаякка жилишга раъйи йўқ эди. Бино ичи тўс-тўпалон. Ғала-ғовур. Абитуриентлар бири у ёққа, бири бу ёққа югурган, нималарнидир ўзларича муҳокама қилишган, ўтамизмикин-а, дея бир-бирларига савол беришган, мандатнинг бўлавермаганидан жиғибийрони чиққан, айримлари ҳатто сўкинган... Ҳаммасининг юраги така-пука, кўзлари бесаранжом, овозларида саросима. Баъзан бир нечаси тартибсиз тапир-тупур қилиб коридорнинг у бошидан бу бошига ўтишади, қабулхонадагилардан: «Бўладими ўзи?», деб сўрашади. Қабулхонадагиларнинг баъзилари ётиғи билан тушунтирмоқчи бўлади, айримлари эса бақириб, остонадан нари кетишларини талаб қилишади, эшикни тарақлатиб ёпиб қўйишади. Яна очишади, яна сўрашади, яна ҳайдашади...

Мандат соат бешда ҳам бошланмади. Яна икки соат кейинга қолдирилди. Лекин еттида ҳам бўлмади. Кўпларнинг очликдан силласи қуриди. Кўнгил бир ёқли бўлмагунча овқат ўтадими? Айниқса шаҳарлик ёш-ёш жувонлар безовта бўла бошлади.

- Эмизикли боламни ташлаб келувдим.
- Овқат пиширишим керак эди.
- Хўжайин бугун улфатларини чакирмоқчийди.

Афсуски, «ҳолинг нима» дейдиган кимса йўқ эди. Биз ҳам уларга ҳар замон-ҳар замонда ачиниш билан назар ташлаб қўярдигу, ҳамдард бўлолмасдик. Дилбар ҳам ух торта бошлади. Суҳбатимиз унча қовушмай қолган эди. Бунинг устига айрим абитуриентлар мендан ҳам мандатнинг нега бўлмаётганини сўрашар, сиз айтсангизчи, деб илтимос қилишарди. Уларга мен ҳам, қабулхонадагилар ҳам оддий, кичик одамлар, уларнинг раҳбарлари, катталари келиши керак, шуларнинг дарағи йўқ деб, изоҳ беравериб безор бўлдим. Лекин секин-аста гўё бу ишда менинг ҳам айбим бордек, хижолат бўла бошладим. Дилбарнинг сўзсиз илтижоли нигоҳларидан қўзимни олиб қочишга уринардим. Бу нигоҳлар сизнинг қўлингиздан ҳеч нарса келмаслигини, оддий студент эканлигингизни тушунаман, хижолат бўлманг, деяётгандай туюларди менга.

– Сиртқиларга шунақа паст назар билан қарашадими? – бирдан сўраб қолди у.

– Ҳар доим бунақа бўлмайди. Факат шу сафар...

– Мен уч йилдан бери кўряпман-ку...

Мен жавоб ўрнига аламли кулимсираб, елкамни қисдим. Дилбар гапида давом этди:

– Қабул қилиши шунақа бўлса, ўқиши қандай бўларкин?

– Уёғи ҳар кимнинг ўзига борлиқ, – мен жавобнинг ўрни келиб қолганидан анча дадиллашдим. Аммо у обдан ўйлаб, пишитиб гапирмоқда эди:

– Барибир ўқитувчилар дарс бериши, ниманидир ўргатиши керак-ку? Ҳар ким ўзи ўқиб, ўрганиб олаверадиган бўлса шунча қийинчилик, азобу изтиробларнинг нима керағи бор? Факат диплом олиш учунми?

Мен «эх, бунчалар соддасиз, Дилбар...» демоқчи бўлдим-у, аммо бусиз ҳам хилвираб турган руҳини тушириб, кузги баргдай титраётган калбига зарба бергим келмади. «Ҳа, диплом учун...» деб қўя қолдим. Дилбарнинг жавобимдан қониқмаганини сезиб турибман. У индамай қолди. Деразадан кетаётган-келаётган одамлар оқимини томоша қилмоққа тутинди. Бирок, аслида унинг кўзлари маъносиз боқарди. Энди унинг ҳолати менга ўтди. Юрагим қисила бошлади. Мен «ҳозир келаман» деб ўрнимдан турдим-да, биринчи қаватга тушдим. Бир йигитдан сигарет сўраб

олиб, энди туташтирган эдим, зинада Дилбар кўринди. Мен унга чекмайман деган эдим, яширишнинг иложи бўлмай қолди.

— Мени алдагани уялмадингизми? — эрқаланиб гапирмоқчи эди-ю, овози ўзи истамаган ҳолда бошқачароқ чикди, табассуми ҳам ярим очилган лабларининг икки четида поёнига етмай қотиб қолди. — Иродангиз меникидан ҳам бўшми дейман, — у яна хазилни давом эттирмоқчи бўлди, аммо сохтагарчиликни эплай олмаслиги сезилиб қолди.

— Жуда бошим оғриб кетди, — баҳона қилдим мен. Кейин кўшиб қўйдим: — Ҳозир чикаман. — Бу — мени бир оз холи қолдиринг, деганим эди. У тушунди.

Бир неча кундан бери чекмаганим учун сигарет жуда ширин татиб кетди. Симириб-симириб, лекин бамайлихотир чекиб, анча туриб қолдим. Дилбар яна тушди.

— Бўлди, ташланг энди. У менинг ташлашимни ҳам кутмай, тугаб қолаёзган сигаретни кўлимдан олиб, папирос қолдиқлари уюлиб ётган бурчакка ташлади-да, сутранг туфлисининг учи билан эзғилади.

— Қани, юринг энди.

Мен итоаткорлик билан унга эргашдим.

— Мени хафа бўлади деб ўйламанг, бунақа кутишларга, бунақа изтиробларга кўникиб қолганман. Фақат сизни қийнаб қўйганимдан хижолатман. Бошингиз халиям оғриятими? Қорнингиз ҳам роса очгандир? Кетаверсангиз ҳам бўларкан.

Дилбар осойишта ва хотиржам сўзларди. Аммо негандир, унинг сўзлаш оҳанги менга эриш туюлди. Чунки менинг тасаввуримдаги ўн етти ёшли қиз бундай гапларни шу тарзда айтмаслиги лозим эди. Мен бир нарсалар деб фўлдираган бўлдим.

Нихоят мандат бошланди. Деканнинг сиртқи бўлимлар бўйича ўринбосари (исм-фамилияси ёдимда йўқ) мандат комиссиясининг қарорини, сўнг конкурсдан ўтганларнинг рўйхатини ўқиб эшиттира бошлади. Ҳамма юрагини ховучлаганча, вужуди қулоққа айланиб, бениҳоя интизорлик билан ўз номларини кутар, умидвор кўзларининг бор куч-қуввати, нури билан декан ўринбосарининг оғзига тикилиб туришарди. Секин-аста енгил энтиқишлар, ғурурли томоқ қиришлар, сассиз чапаклар қулоққа чалина бошлади. Ҳадемай қанча фамилиялар ўқилиб кетди. Аммо Дилбарнинг исми-шарифи чикмасди. Рўйхат ҳам тугади. Дилбарнинг

юзлари аввал кизарди, кейин бирдан оқариб, турган жойида титраб кетди-ю, бироқ дархол ўзини тутиб олди. Қий-чув, тўс-тўполон бўлиб кетди. Номи чикмаганлар гувиллашиб, қабулхона эшигига ёпирилишди. Дилбар ҳамон қарахт бўлган одамдай жойидан кимирламасди. Коридорнинг ўртасида иккимизгина қаққайиб туриб қолдик. Мен унинг кўзларига қарашга ботинолмас, ҳозир йиғлаб юборади-ю, чопганича ўзини қабулхонага уради, деб ўйлардим. Йўқ, у йиғламади, ҳеч қаёққа югурмади ҳам.

– Юринг, кетдик, – мажолсизгина, қарийб пичирлаб, енгимдан тортди. Шундагина мен ўзимга келдим.

– Шошманг, мен ҳозир суриштириб чиқаман. Бундай бўлиши мумкин эмас! Ахир ўн уч балл билан-а?!

– Менга ҳам шуниси алам қияпти. Ўн, ўн бир балл олган кизлар ҳам ўтишди. Лекин ҳозир фойдасиз. Ҳалиги одам бу мандат ҳали узил-кесил эмас, яна бўлади, деди-ю, ажабмас...

Менинг ҳам бирон нарсага эришишимга кўзим етмасди. Дилбарнинг фикрига кўшила қолдим. Секин-секин қадам босиб, пастга тушиб кетдик. Йўлда ҳам деярли сўзлашмадик. Мен унинг иродасига, сабр ва матонатига қойил қолиб борардим. Агар унинг ўрнида бошқа киз бўлганда борми, аюҳаннос солиб, ҳаммаёқни бошига кўтарарди. У эса шундай бўлиши табиийдек, хотиржам, бир маромда одим ташлаб кетяпти. У яна менинг овқат емаганим ҳақида гап очди. Мен бу гал унинг меҳрибонлиги, олижаноблигини айтишдан ўзимни тия олмадим.

– Умидсизликка тушманг, Дилбар, эртага албатта суриштирамиз, сиз албатта ўқийсиз. Бу ерда қандайдир англашилмовчилик юз берган бўлиши керак.

– Эҳтимол... яна ким билади дейсиз... Айтинг-чи, Камол ака, ҳозирги пайтда одам ўқишга ўз кучи билан кириши мумкинми? Қишлоқда менга айтишарди...

– Нега мумкин эмас? Мана, мен...

Бу сўзларнинг оғзимдан қандай чиқиб кетганини билмайман. Эсласам, ҳозир ҳам баданларим увишиб, совуқ тер чиқиб кетади.

Дилбар аввал мандат бўлган кундагидай титради, кейин ранги оқариб, шалвираган қўллари билан дераза раҳини ушлаб қолди.

– Сиз бошқа гап...

Дилбар ортиқ сўз демади. Мен ҳам, фақат хайрлашиш

олдидан кизара-бўзара, тутила-тутила эртага қабулхонага боражагимни айтдим.

Шу окшом кечаси билан ўзимни койиб, азобланиб чикдим. Дилбарнинг дилига озор етказганимга, унинг менадан каттик хафа бўлганига ишончим комил эди. Бироқ у эртасига қабулхонага келди. Келганда ҳам, ҳеч нарса бўлмагандек, очик юз билан, хушчақчақ ҳолатда кириб келди. Афтидан кечкурун айтган сўзларимнинг беихтиёр чикиб кетганини англаган ё хафа бўлса ҳам, кечирган, унутган эди. Мен баттар ўсал бўлдим. Гўё унинг тантанавор кайфияти менинг ожиз ҳисларим устидан кулаётгандек эди. Аслида гумонларимнинг беҳуда эканлигини унинг кейинги муомалалари равшан қилиб қўйди.

Қабулхонада йигирма саккизинчи куни қайта мандат бўлишини айтишди. Шундан кейингина биздаги умид шамол кулини учуриб кетган чўғдай яна ялғизлана бошлади. Орадаги дилхиралик ҳам бир қадар барҳам топди.

Белгиланган куни яна қабулхона-ю, коридорлар абитуриентларга тўлди. Бу гал ҳам ўтган сафаргидек мандат сотат ўн иккидан тўртга, кейин кечроққа, ундан сўнг эртасига қолдирилди. Бироқ, эртасига ҳам, индинига ҳам мандат бўлмади. Биринчи сентябр куни яна бир-икки кундан кейин мандат бўлиши эҳтимоли бор, дейишди. «Бир-икки кун» олти кунга чўзилди. Ва ниҳоят, олтинчи сентябр куни мандат комиссиясининг қарори ўзгармаганлиги, мандатнинг бўлмаслигини билдиришди. Шундагина Дилбарнинг киприкларида ёш йилтиллагандай кўринди. Аммо у ўқишга киролмагани учун эмас, онасини соғиниб, унга ачиниб, кўнгли бўшашиб кетган эди. У яна худди ўқишга киролмаган мендек, менга далда бера бошлади.

— Майли, хафа бўлманг, ўқиши курсин, кирмасам кирмабман-да...

Шундан кейин ётиб қолгунча отиб қол, қабилида иш тутиб, унамаганига қўймай, уни деканнинг олдига бошлаб кирдим. Декан аввалига индамай, гапимни бўлмай қулоқ солди, гавдасини кресло суянчигига ташлаб, гуноҳкор одамдай останада бошини қуйи эгиб турган Дилбарга бошдан-оёқ, бамайлихотир разм солиб чикди, сўнг юзини менга ўгириб, ниҳоятда совуққонлик ва бепарволик билан деди:

- Бу қиз кимингиз бўлади?
- Ҳеч кимим, фақат шунчаки таниш, домла...
- Шунчаки таниш денг? Муддаоингиз?

– Муддаоим... Шу кизнинг жойлашиб қолишига ёрдам берсангиз девдим, домла, агар иложи бўлса... Уч йилдан бери келар экан...

– Уч йилдан бери денг, ҳе, беш йил, олти йилдан бери келаётганлар бор, укам. Чидаганга чиқарган.

– У имтиҳонлардан яхши ўтди. Менимча бу ерда қандайдир англашилмовчилик бўлган.

– Англашилмовчилик? Қанақа англашилмовчилик? – Декан ўрнидан қўзғалиб, креслони олдига сурди ва тирсакларини стол раҳига қўйиб, менга астойдил ва жиддий тикилди, бароқ қошлари чимирилиб, лаблари пирпиради, бурун катаклари кенгайиб кетгандек бўлди.

Мен бир лаҳза саросималаниб қолдим. Бироқ модомики, кўкрак кериб келдимми, энди чекинмаслигим керак. Таваккал қилдим.

– Ахир, домла, ўн бир, ҳатто ўн балл билан ҳам ўтишдию...

– Ўн балл билан? Ким ўтибди? – деканнинг қошлари чимирилди.

Мен ишни хом қилганимни тушундим. Буёғини яхшироқ суриштириб олмаган эканман. Каловланиб Дилбарга қарадим.

– Хўш, гапиринг йигитча? – Декан тантана қилаётгандай истехзоли кулимсиради. Жонимга Дилбар ора кирди:

– Мен билан топширган бир-иккита қизлар...

– Ҳм...– декан бир оз сукут сақлаб туриб қолди. Мен кўкрагимга шабада теккандай сал дадилландим. «Энди илиндиёв...» деб ўйладим. Декан яна Дилбарга юзланди:

– Қаердан келишган экан?

– Сирдарёдан, Хоразмдан...

– Ўзингиз қаерликсиз?

– Фарғоналикман.

– Ҳм, мана гап қаёқда! – Декан калаванинг учи топилди, дегандай қўлидаги қаламнинг орқасини столга секин уриб қўйди-да, креслога чўкди. – Бу – сир эмас, айтишим мумкин. Сиз, дипломант укам, шу чоккача беҳабар бўлсангиз, билиб қўйинг. Ҳар қандай хўжалик, муассаса ёки корхонадагидай бизда ҳам план бор. Ҳар бир областдан белгиланган миқдорда студент қабул қилинади. Ўзимиз билганча биридан ўнта, бошқасидан йигирмата олишга ҳақимиз йўқ. Бу кизингиз ўтолмаптими, демак, Фарғона областининг нормаси бажарилган экан. Энди тушунарлидир?

Яна чидаб туролмадим. Бешинчи курсдаман-ку, энди

нима қила оларди, деган мулоҳаза билан фикримни айтишга жазм қилдим.

– Кечирасизу домла, ахир бир одам имтиҳонларни яхши топширса, укуви, қобилияти бўлса-ю, пландан ортиқча деб қолиб кетса, кимдир планни тўлдириш учун аранг илашиб ўтса...

Аммо мен яна хатога йўл қўйгандим. Сўзимни тугатмасданоқ декан ўрнидан сапчиб туриб кетди:

– Ҳой бола, ўзингнинг қандай ўқишга кирганинг эсингдан чиқдими? Ўша илашиб ўтганлардан бири ўзинг-ку! Энди тилинг бийрон бўлиб қолдими?! Агар биз сени ўқишга олиб хато қилган бўлсак, ҳали ҳам тузатишимиз мумкин. Ўқишни ҳам қойил қилиб қўйганинг йўк! Аллақандай кизлар, хотинларнинг орқасидан элчиб юргунча диплом ёзишни ўйлаш керак! Ҳали олдингда госэкзамен турибди!

Миям лўқиллаб, калтирай бошладим. Дилбар хўнграганича ташқарига отилди. Унинг орқасидан мен ҳам ўзимни эшикка урдим. Аммо кўчага чикқач, Дилбарнинг яшиндан қочгандек чопиб кетаётганини кўриб, тўхтаб қолдим. Ҳозир унга қайси юз билан қарайману, нима дейман? Тўғри ошхонага бордим, икки стакан винони бегазак ичиб юбордим. Ҳаммаёғим кизиб, вужудим ловиллаб ёнаётгандек эди.

Шу куни кечгача кўчаларда тентираб юрдим. Дилбарни декан олдига бошлаб кирганимга минг бор пушаймон едим. Хиёбонларда бошимни чангаллаб, у ўриндикдан бунисига ўтиб ўтирдим, юрдим. Аммо бу афсус-надоматлар энди беҳуда – бўлар иш бўлган эди. Шу куни ётоққа қачон келганим ва қандай ухлаганим ёдимда йўк.

Эртасига уни излаб бормокчи бўлдим, яна юзим чидамади. Мен туфайли бегуноҳ, бокира бу кизнинг ҳақоратланиши, «аллақандай... хотинлар...» қаторига қўшилиши унинг маъсума калбини вайрон қилган бўлиши турган гап эди. Кейинроқ, сал совига қишлоғига хат ёзаман, деган тасалли билан ўзимни овутдим. Сабрим чидамади, уч-тўрт кундан кейин унга узундан-узок узр айтиб, аҳвол сўраб, ором тилаб хат ёздим. Жавоб келмади. Уч-тўрт ҳафта ўтиб кетди. Бу орада қабул комиссиясига дахлдор таниш аспирантдан ғалати гап эшитдим: мандат куни имтиҳондан ўтганлар рўйхати ёзилган ведомост-варакалардан бир варағи йўқолган, аниқроғи, одамлар сонини камайтириш учун атайин йўқотилган эмиш. Аввало бу миш-мишга ишонмадим, қолаверса, уни исботлаш қийин эди.

Нихоят, Дилбардан кискагина, хиссизгина ёзилган жавоб олдим. Дилбар бундан бир неча кун аввал бир йигитга унаштириб қўйилганини айтиб, бўлажак турмуш ўртоғининг ҳам ўзига ўхшаб ўкимаган, оддий йигит эканлигини алоҳида таъкидлаган (шу жойда ручкани босиб ёзганлиги сезилиб турарди) ва энди менинг ортиқча безовта қилмаслигимни сўраган, акс ҳолда ораларига раҳна солиб қўйишим мумкинлигини эслатган эди. Ичимда нимадир узилгандек, юрагим санчигандек бўлди. Бошим айланиб, кўзим тинди, беихтиёр эгилиб қолдим. Шу пайт тўйқусдан кўтарилган шамол қўлимдан тушиб кетган хатни хас-хазонларга қўшиб, чирпирак қилиб учуриб кетди. Унинг орқасидан қувишга мажолим етмай, ўтириб қолдим...

Кузнинг вазмин ва бўғиқ шамоли таҳдидкорона увиллар, тепамдаги хали қаддини тўла тутиб улгурмаган чинор шохлари зорланиб қисирларди.

ЗОР-ИНТИЗОР

*Келдим бу сори ўз ихтиёрим бирла,
Лекин борурибда ихтиёрим йўқдир.*

Бобур.

Ёқуббек Яқвалхужаевга бағишланган.

Ишдан қайтаётганимизда кучсиз шамол эсиб, ёмғир шивалар, атрофни куюнди, хазон босган бетон ариқчалардан кўтарилаётган ачимтир ислар, йўл четлари ва гулпушталарда сўнгги кунларини яшаётган майса-гиёҳлар, анвойи гулларнинг сўнгги, кишини орзиқтирувчи хидлари тутиб кетган эди.

Бундай маҳал одамда беихтиёр бирон кўнгил яқини билан гоҳ у, гоҳ бу томонга қиялаб ураётган ёмғирни дераза ортидан томоша қилганча, ўтган-кетгандан суҳбатлашиб ўтиришга майл уйғонади.

«Зарафшон» ресторанининг миллий таомлар бўлими шу жиҳатдан аини муддао жой.

Ёмғир манзараси ўзимиз кутгандай эди: хар ер-хар ери тўрт хил рангли ромб нақшлар билан сирланган ойналарга «чирс-чирс» урилаётган томчилар эгри-бугри жилғачалар ясаб, тинимсиз равишда бири иккинчисини қувалаб тушар,

ром гирдига етгач, бири ўннга, бошқаси чапга симобдай йўрғалаб кетарди.

— «Кун қизариб чикса томингни тузат...» Халқимиз нақадар доно-я, — деди Даврон ака калта чарм тўни чўнтагидан янги «Коинот» сигаретасини олиб очаркан. — Эрта-лабки ҳавони қаранг-у...

Шеригим гапини тугатиб-тугатмай гавдасини орқага ярим буриб, нарироқдаги столда ўтирганларга тикилиб қолди.

Мен ҳам ўша тарафга қарадим, лекин ҳеч қанақа ғайритабиий ҳолни пайқамадим. Фақат кулоғимга стуллардан бирига ётқизиб қўйилган «Океан» транзисторидан элас-элас таралаётган қўшиқ оҳанги чалинди:

*...Биздек ғарибни йўқлаб, дилдор хуш келибсиз.
Ноумид айламасдан мунглиг фақирингизни,
Кўнглини бир олай деб, бисёр хуш келибсиз...*

— Ҳалима опа куйлаяпти, — деди Даврон ака менга юз-ланиб. Овозидан анчагина таъсирлангани сезилиб турарди.

Хайронман, табиатан хушчақчақ Даврон ака анча-мунча нарсга дарров мутаассир бўлаверадиғанлар тоифасидан эмас эди.

— Бирон воқеа эсингизга тушиб кетдими? — сўрадим кизиқиб.

Даврон ака узун сўлиш олди. Кейин сигаретни устма-уст торта бошлади.

— Ҳа, — деди у ниҳоят, чиғаноғини столга, муштини яноғига тираб, ташқарига ўйчан тикиларкан. — Ўшандаям шунақа куз маҳали, худди бугунгидай кун қизариб чиқувди, — дея хикоя қила бошлади ёмғирдан кўз узмай. — У пайтда биз ҳали Фулжадайдик. Аник эсимда йўқ: ё тўртинчида, ё бешинчида ўқирдим. Тўнғич акамнинг уй-рўзғори бошқа. Ҳовлида онам, кичик акам ва янги тушган келино-йим билан турардик.

Онамнинг анчадан бери тоби йўқ. Кечаси уйда, кундузи кунчиқишга қараган айвонимиздаги гулдор панжарали тахта чорпоёда ётади, ё қат-қат болишларга суяниб китоб ўқийди.

Гоҳи-гоҳи онам узоқда туя қарвонларидай чўзилиб ётган тоғларга тикилиб қоларди. «Ў-ў, қани энди қанотим бўлса-ю, пирр учиб, ана шу тоғлар ортига ўтиб кетсам», дерди бошини чайқаб. Кичик акам аллақандай заводда иш-

ларди. Якшанба кунлари ҳосил йиғиштириш учун даладаги богимизга саҳар кетиб кеч қайтарди. Келинойим уйда кир юиб, овқат пиширарди. Мен мактабдан келгач, кўчада ўртоқларим билан ўйнардим, ё келинойимга ўтин ёриб берардим.

Онамнинг қандай касаллик билан оғригани ёдимда йўқ. Уйимизга бирор марта доктор ё табиб келганини, онамнинг дори ичаётганини кўрмаганман. Лекин, кип-қизил, дўмбок юзлари кичрайиброқ қолганини, тўмтоқ ияги остидаги териси салқиланиброқ бораётганини сезгандай бўлардим.

Тўнғич акам хабар олгани келганида онам нуқул Андижон тўғрисида гапирарди. Ўша воқеа юз бермасдан уч-тўрт кун бурун онам акамни қистовга олиб қолди, денг. Унинг акамга илтижо қилгандай мўлтираб: «Ўзи кетиш ниятларинг борми, болам, одамни жуда интизор қилдинг-ку», — деб зорланганлари ҳам ҳали-ҳали қулоғимда.

— Анжанга қайси юз билан қайтиб борамиз ўзи, буви? — сўради хонтахта ёнида чўқ тушиб ўтирган акам онамга ҳадик билан қараб. — Маҳалла-қўй, эл-юрт олдида бош кўтариб юришни айтинг.

— Шундай деб, орқага сура-сура, даданг оламдан ўтиб кетди, бизни мусофир жойда, аросатда қолдириб, — деди онам кўзларига ёш олиб.

— Мусофирлигимизни ҳеч ким юзимизга солмайди-ку, — деди акам ўжарлик билан.

— Солишган, болам, у вақтлар ҳали сен гўр эдинг.

— Дадамнинг қабри-чи? — деб сўради яна акам қовғини уйиб.

— Бўлмаса, бир йўла мениям шу ерга қўмиб, кейин жўнамоқчимисизлар? — деди бўғилиб кетган онам.

Акам индамади.

Онам ҳиқиллаб-ҳиқиллаб яна давом этди:

— Дадангни тупроғини яратган эгам бу ердан олган эканки, шу ерни сунибди, қандок қиламиз, болам... Бизни у ҳукумат олдидаям, бу ҳукумат олдидаям тариқча гуноҳимиз йўқ, билсанг. Отанг бир адашди холос. Катталарни қўнглини топиб гаплашсанг бўлади. Кетганлар кетишяпти. Мана, Асқар хожилар кузги хирмонни олиб, жўнашармиш. Аъзам қори раҳматлини ўғиллари ҳам ҳаракат қилиб юришганмиш... Уринган, интилган одам дорда қолмайди, ўғлим... Дадангни қабри жудаям бегона бўлмас, замон тинч, омонлик бўлса, ўзларинг ҳам келиб зиёрат қилиб ту-

ришарсан... Одамни гўри қаерда қолсаям рухи кўнгил яқинлари билан бирга юради, болам.

– Шундай бор-роғларимизни ташлаб кетиш одамга жа алам қилади-да. Ҳовли-жойларни...Ҳазилакам пул, хазилакам меҳнат сарф бўлдим...— деди акам бошини кўтармай, мингирлагандай.

Онамнинг ранги оқариб акамга ўқрайди.

– Сен, хали, шунга чўзиб юрибсанми?

– Кечиринг буви, уёқда кийналиб қолмасмикимиз, дейман-да. Еримиз бўлмаса... Уй-жой сотиб олиш керак. Ер беришган тақдирдаям ҳосилни бир йил кутишга тўғри келади. Бой-бадавлат меҳрибонларимиз йўқ у ёқда. Ҳали қанақа ишга қирамиз... Дарров иш берақолишадими денг...

– Ҳаммаёқ мўл-кўлчилик, арзончилик эмиш-ку, — деди онам сал тутилиб.

– Бошқа мишмишларга қараганда жудаям унчалик эмасга ўхшайди, — деди акам дадилланиб. — Юрт катта урушдан чиққан. Сал кам беш йил — айтишга осон. Ҳаммага ош авлиё, нон пайғамбардир. Бунини айтишармиди. Ўзингиз ўйланг, деҳқон кетмонини, ишчи заводини ташлаб беш йил уруш қилса, сичқонлар ҳам қирилиб битса керак. Ўзидан ошинадиган одам топилиши дарғумон-ов... Бир кун жанжал чиққан уйда қирк кун барака бўлмайди, бир йил уруш кўрган халқ ўн йилдаям ўзини тиклолмайди дейишарди. Бир йигит ўн саккиз-йигирма ёшда қаторга қиради...

Онам қаддини болишдан кўтариб, астойдил ўтириб олувди, акам гапдан тўхтади.

– Менга қара, — онамнинг жаҳли чиқди шекилли, ниялари қимирлаб кетди. — Андижонга оёғим етиб қолса, бас, гадоёлик қилиб бўлсаям сенларни боқаман. Бу ерда бугдой нон егунча, Толзорда кунжарага тикилиб ўлсам ҳам розиман...

Якшанба эди. Кўчада ўйнаб-ўйнаб, ҳарсиллаб уйга кирсам, онам ғазабланиб қолди:

– Бормисан, Даврон, йўлингга қарайвериб кўзим тешилай деди-ю.

– Ҳа, нима ишингиз борида, буви? — дедим чорпояга яқин бориб. Онам менга камдан-кам қаттиқ гапирарди.

– Расидан¹ артистлар келишибди. Ҳалима ҳам бормиш.

¹ Шарқий Туркистонда СССРни Раси (Россия) дейишар. бошқа республикалар, жумладан Ўзбекистонни ҳам Россия таркибида, демак, унга қарашли деб билишарди.

Қаерга, кимникига тушдийкин, билиб келгин, — деди онам нимагадир овозини пасайтириб.

— Қанақа Ҳалима? — сўрадим гап ким ҳақидагилигини тахминан билиб турсам ҳам.

— Вой, нимага ўзингни овсарликка соласан, ўзимизнинг Ҳалима-да. Ҳалима Носирова! Неча марта гапирганман сенларга, — деди онам менга ғалати қараб.

— Ҳа-а, эсимга тушди. Нима қиласиз? — сўрадим ҳамон хайрон бўлиб.

— Сен буюрган ишни бажаравергин, — деди онам. Ўша тобда мен билан ади-бади айтишишга ҳуши-тоқати йўқ эди.

— Қаердан биламан?

— Маъсуд афандингдан сўраб кўр-чи.

Йўл-йўлакай Ҳалима Носирова ҳақида ўйлаб кетдим. Нимага билиб кел, деди? Меҳмонга чақирармикин?.. Ўзи ким экан у? Қанақа аёл у? Нимага онам у тўғрида кўп гапирди?

Ҳалима опа ҳақида онамнинг тўрт қатор шеъри ҳам бор эди. Уни кўпинча ашулага ўхшатиб, хиргойи қилиб юрарди. Менгаям ёд бўлиб кетган.

*Ҳалимажон, Ҳалима,
Ким йиғлайди, ҳолима?
Юзингга юз қўймадим,
Дийдорингга тўймадим...*

Маъсуд афанди жуда билимли, ҳамма янгиликлардан хабардор адабиёт муаллими эди.

— Расиданмас, Ўзбекистондан дегин, хумкалла. «Қизил юлдуз»га тушишган, аммо қайси бири кимникига жойлашди — бунисини билолмадим. Ўша маҳаллага бориб сўрасанг, айтиб беришади, — деди Маъсуд афанди мени биринчи марта кўраётгандай синчковлик билан тикилиб. Тараддудланиб қолганимга, муаллим кўшимча қилди: — Агар Ҳалима Носировани билмоқчи бўлсанг, у Абдузухур бойникида.

Уйга физилладим. Топшириқни қойиллатганимдан суюниб, онамга баланд овоз билан ахборот бердим.

— Абдузухур бойникини биласанми? — сўради болишларга суяниб ўтирган онам, учлари икки ёнига осилиб турган оқ шойи рўмолини хиёл титраётган бармоқлари билан тузатаркан.

— Йўқ, — дедим бўшашиб.

— Билмасанг, бориб билиб ке. Дарвозасини кўриб қўйсанг, бўлди. Паттихон аянгдан сўрасанг, кўрсатиб қўяр, лекин мени айтди демагин.

Ичимда хайрон бўлдим у яна йўлга тушдим. Паттихон ая андижонлик Юнусбек бойнинг хотини. Ўша, «Қизил юлдуз» маҳалласида туришарди. Улар билан анча-мунча борди-келдимиз бор эди.

Юнусбекни Фулжадаги катта бойлардан дейишарди. Ўзининг ун заводи, Жирғалонгда¹ эшигиям, тешигиям йўқ поёнсиз боғи бор, боғда оламдаги жамики мева, узум хилларидан топилади, деб таърифлашарди. Лекин, шуниси қизиқки, у одамнинг ўз уйи йўқ экан, энг зўр бойларнинг данғиллама ҳовлиларини ижарага олиб ўтиришаркан. Сабабини сўрашса, «мен бировнинг юртига том солмайман», деб жавоб бераркан. Юнусбекнинг бу тутумини биров олифта бойваччалик, биров зикналик, яна бошқа биров ҳафсаласизлик, деб баҳолашарди.

«Қизил юлдуз» биздан унча узок эмас эди, лекин аксига олиб, Паттихон ая банд экан.

— Артист кўрмоқчимисан? Бизникигайм тушган, унча-мунчасимас, Тамабахоним! — деди у ўзида йўқ жилмайиб. Ўшанда аянинг қилиғи менга хотинларга хос мактанчочлик, гупуришдай туюлди-ю, аммо бари бир Тамабахоним деганини кўришга қизиқиб қолдим.

— Дам оляптилар, бирпас кутиб турсанг, уйғониб қолади, — деди ая ниятимни фаҳмлагандай.

Мен айвон четидаги чор қирра устунга суянганча ўтириб, анча кутдим.

— Узок йўл уринтирган-да, — деди ўчоқ бошида куйма-наётган ая бетокатланаётганимни сезиб. Назаримда уларникига қанақа улур меҳмон келганини кўриб кетишимни, бориб онамга айтишимни истарди.

Ая тут новдаларини, овозини чиқармаслик учун тиззалари билан омонат букиб, чала синдириб ўчоққа тикар экан, ўзиям айвон тўғрисидаги уйнинг эшигига қараб-қараб қўярди. Унинг юзлари гувиллаб ёнаётган олов тафтида тандирдан янги узилиб сув урилган гижда нондай бўғриқиб кетган, бир чимдимгина бурнининг учида сума-лакдай осилиб турган тер томчисини сидириб ташлаш ҳам эсига келмасди.

Айвон тўғрисидаги эшикка, юпка, калта дарпарда ту-

¹ Шаҳар ташқарисидаги ерлар.

тилган деразаларга тикилавериб кўзим толди. Иннайкейин, хар қанча пойлашга ҳам рози эдим-у, уёқда онамнинг йўлимга термилиб ётганини ўйлаб, ноилож ўрнимдан турдим.

Паттихон ая бош чайқай-чайқай, Тамарахонимдай катта артистни кўролмай кетаётганимга ачинди. «Отинойини сўраб қўй, мендан хафа бўлмасинлар, жоним билан кўрсатиб қўярдим-у, кўриб турибсан, ҳозир бир кадам ҳам жиолмайман, болам», деб кўчагача чикди.

Паттихон ая айтган бурилишлардан ўтгач, икки-уч одамдан сўраб, Абдузухурбойнинг болаҳонали, салобатли уйлардан иборат ховлисини, қўш табақали нақшдор дарвозасини кўз остимга олдим-у, уйга чопдим.

Онам энди аллақандай китобни тиззасига қўйиб, бош кимирлатиб ўкиб ўтирарди. Бу гал унинг чиндан ҳам китоб ўқиётганига ишондим. Чунки сўзларини чала-ярим тушундим. Ўша пайтларда онам Хўжа Ҳофиз, Аҳмад Яссавий, Сўфи Оллоёр номларини кўп тилга оларди. Ўшалардан бири бўлса керак. Лекин акаларим хатга кўп қараманг, деб тайинлашгани учун анчадан бери китоб ўқимай қўювди.

Мени кўриши билан тилларанг гардишли кўзойнагини кўзидан олди.

— Мунча қоранг ўчиб кетди, болам? — деди у китобни ёпиб, ёнидаги сариқ гулли мато ёпилган хонтахта устига қўяркан.

— Паттихон аяникига Тамарахоним тушибди! — дедим худди у артистни аввалдан биладигандай.

— Кўрдингми? — сўради онам қовғини сал очиб.

— Йўқ.

— Абдузухур бойникини топдингми?

— Топдим.

— Яхши. Энди келинойингга ўтин ёриб бер.

Онамнинг авзoi бузуқроқ бўлгани учун ортиқча гап қўшмай «хўп» деб қўя қолдим.

Ўрик ўтин саржинлари тахлаб ташланган бостирмага етмасимдан онам келинойимни чақирди:

— Зийнатхон, мен бир пастга тушай, она қизим.

Келинойим йўл-йўлакай майда ўрилган узун сочларини турмаклаб шоша-пиша борди-да, онамнинг чорпоя остидаги калишини тўғрилади, қўлтиғидан суяб, ерга туширди.

Мен ҳам чопиб бориб, онамнинг иккинчи қўлтиғига кирдим.

Ҳовли этаги тарафга бошлаётган эдик, онам: «Йўқ, у

ёкка бормайман, манави, сўртак тагида бирпас юрай», деб қолди.

Келинойим ҳам, мен ҳам ялт этиб онамнинг юзига қарадик.

— Ётавериб белларим қотиб кетди, — деди онам ховли томон кадам таппларкан, бир келинойимга, бир менга ўғирилиб. — Бугун сал тузукка ўхшайман.

— Ўғлингиз келадиган вақт бўлиб қолди бувижон, мени уришади, — деди келинойим коп-кора, чиройли кўзларини жавдиратиб.

— Ўзим айтиб қўяман, қизим, уришмайди. Сиз бугун чалароқ ковуриб бир ўзимизни анжанча ош қилинг, сарёкка. Ошни кўнглим тусаб қолди, ҳам сал мадор бўлади. Хом овкатлар азои баданимни бўшаштирворди. Сиз қозонга уннайверинг, биз мана, укангиз билан секин айланиб турамиз.

Бир оз юрганимиздан кейин онам елкамдан қўлини олиб, қуловимга шивирлади:

— Сен ҳам ўтинингни ёриб, келинойингга қараш. Сув-пув келтириб бер.

— Сиз-чи?

— Мен ўзим юравераман, манави сўртак устунларини ушлаб-ушлаб... Борақол, ўғлим.

Мен елкамни қисиб, бостирмага ўтдим. Кўзим онамда. Онам икки қўлини белига тираб беш-олти кадам юради-да, устунни ушлаб нафас ростлайди. Унинг олтиндай товланиб турган хусайни доналаридан узиб олиб пуфлаб-пуфлаб еяётганини кўрганимдан кейин, соғая бошлаганига ишонч ҳосил қилдим.

Акамнинг келишига келинойим онамнинг ўзи юра бошлаганини айтиб, суюнчилади.

— Ҳа, хайрият, хайрият, кушойишини бергани рост бўлсин, — деди акам онамнинг юз-кўзига астойдил тикилиб. — Лекин кўп юрманг, буви, бирданига кўп ҳаракат қилиб бўлмайди, уриниб қоласиз. Кунда-кунда, оз-оздан...

Онам мен қириб берган турп билан анчагина ош еди.

Дастурхон йиғилгач онам билан акам яна Андижон ҳақида, у ердаги Толзор маҳалласи ҳақида, аллақачон оламдан ўтиб кетган боболарим, Ҳалима Носирова ҳақида суҳбатлашиб, анчагача ўтиришди.

— Андижонни, Толзорни кўришга кўзим етмай қолди, шу, Ҳалимани бир кўрсам ҳам армоним йўқ эди, — деди онам рўмолининг учини дам бу, дам у кўзига босиб.

— Ҳалима опа «жон деб борардим, раҳбарларимизни олдидан бир ўтиш керак», деди. Раҳбарларига учрашишга юрагим дов бермади, ким билсин, нима хаёлга боришади, — деди акам бўйнини эгганча пиёладаги чойни айлантириб совутаркан. — Кўкламгача сабр қилайлик-чи, ажабмас, йўлимиз очилиб кетса... Акам ҳаракат қилиб юрибди-ю. Жа, бўлавермаса, ўзим астойдил киришаман.

— Айтганинг келсин илойим, ниятингга етгин, ўғлим, — деди онам жонланиб. — Акангдан бир хабар олиб қўйсанг бўларди, дараги йўқ, кечадан бери чап ковоғим учади...

— Қизиксиз-а, буви у сиздан хабар олмай...

— Ёшсан-да, ҳали, ўғлим, бола-чақанг кўпайганда биласан...

Онам чиндан ҳам тузалиб қолгандай эди. У ўша окшом хар кунгидан тийракрок, гаплашиб ўтиргиси борлиги сезилиб турарди. Кун икки боғда ишлаб чарчаган акам кўзлари юмилиб-юмилиб кетса ҳам, анчагача ўзини тетикликка солиб ўтирди. Кейин, энди ёнинг буви, бугун анча уринибсиз, деб ўрнидан турди.

Онам—иккаламизнинг жойимизни солиб бергач, келинойим ҳам чиқиб кетди.

— Энди сен ҳам ухла, — деди онам ўринга ёнбошларкан.

— Сиз-чи? — сўрадим.

— Нимагадир уйкум қочиб турибди. Хурсандчиликданми... Сен ухлайвер, бир маҳал бўп қолди. Бугун анча чарчадинг.

Онам анча юқалашиб қолган оппоқ кафти билан пешонамни силай бошлади.

Лекин мениям кўзим илинай демасди.

Ичимда нимадир сиртга чиқмоқчи бўлиб гупураётганига ўхшарди. Суюнпманми, хафа бўляпманми, ўзим ҳам билмасдим. Мени акамнинг «кўкламгача сабр қилайлик-чи», деган гапи ўйлантирарди. Андижонга кўчиб кетсак, бувимнинг орзуси ушаларди... Мен бувимнинг у ёқдаги қариндошлари билан қучоқлашиб кўришаётганлари — қувончдан лов-лов ёнаётган юзларини кўз олдимга келтираман. Ўзиям, бувимни ҳамма дугоналари ўраб олишса керак, байрам бўп кетса керак... Бизни роса меҳмон қилишади... Бирдан бошқа нарсасизга тушиб қолди. Менчи? Мен нима қиламан? — деб ўзимга ўзим савол бераман. Ахир синфдошларим, ҳамма ўртоқларим бу ерда қолишадикун! У ёқдагилар менга бегона-ку. Жўравой, Нурахмад, Муҳаммад сингари яхши ўртоқлар топилармикин?.. Онам-

нинг тилидан намунача ўша, тоғ ортидаги юрт тушмайди-а? У ёқ бу ердан ҳам яхшимикин? Бу ердан чиройлимикин? Онам билан акаларимнинг гапларига қараганда у ёқда тол кўп шекилли. Тол ҳам яхши, таги салкин бўлади. Бу ерда эса терак кўп. Ҳаммаси баланд-баланд оқ терак. Ҳамма кўчаларнинг икки чети қатор кетган терак. Оппоқ кийинган пахлавонлар саф тортиб туришгандай... Ўртага тушган йўл-йўл кўланкаси бирам чиройлики... Худди бир текис чизиклар чизиб кўйилгандай... Дунёда бунақа тераклар, бунақа теракзор кўчалар бошқа бўлмаса керак...

Лекин онамга тоғлар ортидаги юртга қайтиш, ҳатто кўкламгача яшаш ҳам насиб этмаган экан.

* * *

— Онам мени уйғотганида тонг энди ёришиб келаётган эди, — дея давом этди Даврон ака совиган чойдан хўплаб. — Зериктириб кўймадимми ишқилиб? — сўради у мендан. Даврон аканинг феълини яхши билганим учун гапини бўлмайд тинглаятувдим, шундан шубҳаланди чоғи.

— Мутлақо! Бир чақалик фойдаси йўқ, қайтага асабни бузадиган бахс-муҳокамалардан минг марта афзал-ку ҳикоянгиз, — дедим кулиб.

— Унда ўзингиздан кўринг, — деди Даврон ака кулгимга синиқ жилмайиш билан жавоб қайтариб. — Хуллас, онам сахар уйғотди.

— Ҳм-м...— дедим ижирганиб.

— Тур, ўғлим, мени кечаги жойга бошлаб борасан, — деди онам.

Бирдан уйқум қочиб, кўзларим мошдай очилиб кетди. Ахир шунча кундан бери ётиб, кеча аранг ўн беш-йигирма кадам юрган одам қаерга бориши мумкин?

— Қайси жойга? — сўрадим шоша-пиша.

— «Кизил юлдуз»га-да, — деди онам хотиржам.

— Қандай етиб борасиз, буви?

— Етиб бораман, ўғлим, бугун жудаям яхшиман, соппасоғман. Бўлақол, тезроқ ювиниб, тузукроқ кийинвол, — деди онам янада мулойимлик билан. Шундагина онамнинг тўйга кетаётгандек оқ сийдам кримжажит кўйлак, қора бахмал камзул, амиркон маҳси-кавуш кийиб, ясаниб олганини кўрдим.

Акам, албатта, азонда чиқиб кетган, лекин келинойим ҳам кўринмасди. Онамдан сўрадим.

— Бувисиникага кетди. Бир хабар олиб келсин, мен би-

лан овора бўлиб, қачондан бери боргани йўқ, бечора, — жавоб берди онам келинойимни яна кечагидай узундан-узоқ дуо қилиб.

— Ўзи нимага боряпмиз, буви? — сўрадим кўчага чиққанимизда.

— Ҳалимани бир кўрай, ўғлим, — деди онам, — фақат секинроқ юргин болам, ҳасса тутмаган одам, манави таёкка ўрганиш кийин бўляпти.

— Бошқа, зўр ҳасса кибберайми?

— Йўқ энди, болам, вақт кетади. Юравер, гаплашиб бориб келамиз.

— Сиз ўзи Ҳалима Носировани танийсизми? — сўрадим яна.

— Нимага танимас эканман, танийман. Ҳалимани танимаган борми... У кўчага чиққанида орқасидан бир маҳалла қиз-жувон эргашиб юарди... Ҳалима бутун Анжанга бўлакча файз киритворган. Қанча гумрохлар ортидан болта кўтариб ҳам юришган. Ҳалима ҳаммасини дорда қолдирди. Ажаб қилди. Мана энди, бутун оламни ўзига қаратиб, сайру саёҳат қилиб юрибди. Толеи баланд экан. Эри катта шоир¹... Ўзи юртнинг маликаси... Эҳ, Анжан, Анжан... — Онам гапини тугатолмай хўрсиниб қўйди.

Мен акаларим ва онамнинг меъдасига тегиб кетган саволимни яна бир марта такрорладим:

— Буёққа нимага кеп қолганмиз ўзи, буви?

Бу саволга ҳар гал ҳар хил жавоб эшитардим. Кичик акам елка қисади, тўнғич акам катта бўлганингда биласан, деб кўярди. Онам эса: «Э, болам-а, фалакни гардиши-да, ризкимиз шу ерларга сочилган экан, териб еб юрибмиз-да» — дерди чуқур энтикиб.

Ўша сафар онам бошқачароқ жавоб берди:

— Э-э, буни мен ҳам билмайман, ўғлим. Бир алёвдалғов замон бўлди-ю, ҳамма уяси бузилган аридай тумтракай тўзиб кетди.

— Анжан яхшими?

Бу саволниям неча марта берганман. Бу саволгаям онам ҳар сафар турлича жавоб қайтарарди. Бу гал:

— Э, қақилдор-а, хўп одамни юрагини эзадиган гапларни сўрайсан-да, — деди.

— Буви, Андижондан кеп қолишган бошқалар ҳам кўп-у, улар юришибди-ю...

¹ Х. Носированинг эри таниқли ўзбек адиби Комил Яшин эди.

— Ҳа, нимасини айтасан, болам. Унақалар кўп дунёда. Уларга куни қаерда яхши ўтса бас... Сендан гинам йўқ, акаларинг тушунмаяпти-ю мени, сенга йўл бўлсин, хали гўдаксан... Ҳой, тош тепмай юр, деяпман...

Ўшанда чиндан ҳам онамни зигирча тушунмаганман. Фақат кўнглимдан шундай гаплар ўтувди холос: онам Ҳалима Носирова билан бир вақтлар бир маҳаллада яшашган, уни соғинган...ўша опани кўргани кетяпмиз...

Онамни толиктириб қўймай деб бошқа гапирмадим.

«Ахир, ўзимизнинг Фулжа ҳам яхши-ку, — деб ўйлайман ичимда.— Чиройли. Дарахт кўп, кўм-кўк шаҳар. Маҳалламизнинг номиям зўр: Ҳарамбоғ. Жирғалонгда катта боғимиз бўлса... Уйларимиз данғиллама, болохонали... Ҳамма қўшнилариимиз ўзбек. Икки қаватли ўзбек мактабимиз бор...»

Мактабимизнинг тахта поли шунақа ялтиллаб турардики, худди ойнанинг ўзи эди. Афандиларимиз бизга доим: «Пойабзалларингга нағал қоқтирмаларинг, полни расво қиласанлар», дерди.

Ҳозир ўйлаб кўрсам, маҳалламиз аҳли билан, умуман, Фулжадаги ҳамма ўзбеклар билан ниҳоятда оқибатли қариндошлардай иноқ яшаган эканмиз. Балки мен ўшанда ҳамма одамлар ҳамма жойда шундай яшайди, деган тасаввурда бўлсам керак. Эҳтимол бу ҳақда ўйлаш хаёлимгаям келмагандир. Аслида бунақа бўлиши мумкин эмаслигини, ундай ахилликнинг маълум сабаблари борлигини кейинчалик англадим.

Анча юрганимиздан кейин бари бир ўзимни тутолмай, яна: «Уям сизни танийдими, буви?» — деб сўрадим. Нимагадир онамнинг Ҳалима Носировани танишига унча ишонгим келмасди. Маҳалладаги шов-шувларга, Паттихон аянинг ўзини йўқотиб, босар-тусарини билмай қолганига қараганда, Ҳалима Носирова билан Тамарахоним деганлари доврўқ қозонган, жуда катта артистларга ўхшайди. Онам ўзи «ёшлигимда маҳалла хатлаб нарига ўтмаганман», дерди. Аммо, ҳеч қачон ёлғон гапирмасди. Паттихон аяни-кига юбораётиб бир марта ёлғонлади. «Мени айтди демарин», деди. Нимага? Бувим айтди, десам нима бўларди?

— Танийди. Мени танимаса, опоқдадангни танийди, — деди онам, кейин астойдил қулоқ тутиб турганимни кўриб, шоша-пиша қўшимча қилди: — Мениям сал-пал танирди, ҳозир билмадим, эҳтимол, ёдидан кўтарилгандирман. Орадан қанча замонлар ўтиб кетди.

Кейин билсам онам, ўшанда менга яна бир марта ёлгон гапирган экан. Айтишларича иккала бобом ҳам Андижонда анча таникли, нуфузли одамлардан экан. Ҳалима Носирова чиндан ҳам уларни таниши, ақалли улар тўғрисида эшитган бўлиши мумкин, лекин, доим паранжи-чачвонга ўраниб юрадиган онам, боя айтганимдай, Андижонда ҳам Толзордан бўлак жойни кўрмаган бўлса...

Икки гапининг бирида: имонимдан айрилмай, десанг, минбаъд ёлгон сўзлашни ўрганма, деб тайинлайдиган одам, ўшанда мени нима учун алдаганига аклим етмай, бир неча йилгача ўйланиб юрдим.

«Танимаса, нима қиласиз бориб?» — деб қолишимдан хавотирланувдимикин?.. Ё, ростдан ҳам бир вақтлар бир-бирини танишармидийкин, дейман...

Йўк, менимча йўк...

Кейинчалик, онамнинг ўша икки кун ичида менга бир эмас, бир неча бор ёлгон сўзлаганини англадим...

Аммо бу нарса ўшанда мени хаёлимгаям келмаганди. Мени бошқа бир жумбоқ таажжубга соларди: онам қандай қилиб бир кунда оёкка туриб кетди? Қандай куч унинг қувватсиз оёғига мадор, тахта бўлиб кетган белига жон баришлади? Қандай оҳанрабо, қандай сеҳр уни имлаб йўлга чорлади? Ҳалима Носирова ростдан яқин танишмикин? Бунчалик кадрдон бўлишса, нега у бизникига келмайди? Нимага ўз ҳамюртиникига меҳмонга бориш учун бошлиқдан ижозат бўлиши керак? Нима учун акам катталарга учрашга ботинмадийкин?..

Бу саволларимга орадан анча йиллар ўтгандан кейингина жавоб топдим. У гапларни акам хаста онамнинг кўнглини тинчитиш учун айтган экан, чоримда.

Кейинчалик мен яна бошқа кўп нарсаларга тушундим: онамнинг мевазор боғли кенг ҳовлимизда қафасдаги кушдай мудом безовта, тоғлар ортига талпиниб яшаши боисини ҳам, мени алдашга ундаган сабабни ҳам англаб етдим. Лекин афсуски, кеч, жуда кеч англадим. Гоҳи-гоҳи ўша пайтда англаганимда ҳам кўлимдан бир иш келмаслигини, унда ҳали жуда ёш эканлигимни ўйлаб, ачинаман, ҳам ўзимга-ўзим тасалли бераман.

Булар, менимча, ўша куни ва кейинчалик хаёлимдан кечган гапларнинг юздан, балки мингдан бири бўлса керак.

Хуллас, ўша куни икки чақиримча масофани чамаси бир соатларда босиб ўтдик.

Онам ҳассага гоҳ таяниб, гоҳ уни менга бериб, қўлла-

рини икки ёнбошига тираганча секин-секин кадам ташларди-ю, лекин инкилламасди, нолимасдиям. Йўлнинг ярмидан ўтганда у яна камгап бўлиб колди. Фақат икки-уч марта: «Етай дедикми, болам!» — деб сўради. Хар замонда унга хавотирланиб қараб: «Ишкилиб, яна оғриб колманг-да», десам, «йўк, бугун оғримайман, баракалла, ўғлим», — деб елкамга қокиб қўярди. Беш мартами, олти мартами йўл четига чикиб анча-мунча дам олди. Ичимда: «Шундай қийналиб нима зариликин», —деб ўйлайману, тилимда: «Қайта қолайлик, буви», деб кўраман. Онам хар гал: «Йўк, ўғлим, мени шаштимни кесма, юрагим орзиқиб кетяпти», — дейди-ю, гапини исботламоқчи бўлгандай ўрнидан туриб, яна йўлга тушади.

Мен дам бетокатланиб онамдан ўтиб кетаман, дам чумчуқларга алаҳсиб орқада қоламан. Онам жуда басавлат аёл эди. У юрганида кўча тўлиб бораётгандай бўларди. Анча чўкиб қолганини шу куни яхшироқ пайқадим: мажолсиз оёқлари увоккина гавдани аранг кўтариб кетаётгандай туюлди ўша тобда менга.

Мен учун вақт имиллаб, ҳеч ўтмаётгандай эди. Кенг кўчанинг икки юзидаги бўйлари баланд оқ тераклар шохида чириллаётган чумчуқлар ичимни кизитар, лекин онам уларга тош отгани кўймасди. «Жониворларга озор берма, болам, уяси бузилса, ватансиз қолишади, кейин бошқа жойга учиб кетишади... Паррандаларни ҳамияти кучли бўлади», дерди онам астойдил куюниб. Бу сўзларга кулгим кистарди.

Кулгим кистади-ю, индамадим.

— Чумчуқларинг безовта-да, Давронбек, — деди яна онам, — кечга бориб хаво айнийди назаримда.

Онамнинг гаплари дадил, дона-дона эди.

— Мен шунча кундан бери ётган одам бирдан мунча жойга етиб боролмаса керак, деб ўйловдим.

Назаримда, манзилга яқинлашган сари онамнинг қадди тикланиб, кадамлари шахдамлашаётгандай эди.

Хуллас, манзилга етиб борди, қаранг!

— Келдик, мана шу, — дедим яшил эшикка имо қилиб.

Онам безовталангандай, паранжи-чимматининг бир четини қайириб, дарвоза оша кўз ташлади-ю, кейин тез-тез юриб кўчанинг ҳовлига қарама-қарши юзига ўтди.

Хайрон бўлиб орқасидан эргашдим.

— Кирамизми ўзи? — сўрадим минғирлаб.

— Шошма, ўғлим, шошма, нафасимни ростлаб олай, би-

рам тез юрдингки, одамни ҳаллослатиб...— деди онам менга қарамай ва паранжисини бошидан олиб, буклаб-буклаб жуфт терак тагидаги сарғая бошлаган, қийикдайгина ажриққа тўшади-да, секин, ўрнашиб ўтириб олди.

Хайратим баттар ошди: «Тез юрганим йўғиди-ю, нима бўляпти ўзи бувимга, устига-устак манави ярашмаган қилиғини», дейман ичимда жиғибийроним чикиб, Ҳарам-борда, ҳатто бутун Ғулжада узбеклардан ташқари, уйғур, қозоқ, қирғизлар ҳам: «Отинойи, отинойи...» деб, соясига кўрпача таяллайдиган аёлнинг катта кўчада, аразлаган боладай ўтирганини биров кўрса нима деб ўйлайди?

Онамнинг ўзини бу қадар ҳокисор тутганини ҳеч кўрмовдим. Уйда ҳатто топ-тоза курсиниям келинойимга яна артқизиб ўтирадиган, кийимига гард юқтирмайдиган, бошқалардан ҳам озода, саришталикни талаб қиладиган одам-а?!

— Чакириб чиқайми! — дедим ошкора норози оҳангда.

Онам бош чайқади.

— Сен бир айланиб ке, ўғлим, мен бирпас дам олволай, ўзим... Сен бемалол ўйнаб келавер, — деди кейин мулойимлик билан.

— Мен-чи, мен кўрмайманми? — сўрадим шоша-пиша.

— Сен қўяқол ўғлим, узоқдан келган. Эҳтимол, нота-ниш шериклариям бордир...

Ҳафсалам пир бўлди. Лекин онам бир сўзли аёл эди, бари бир айтганини қилдирарди. Айникса, ўша пайтда бемор онамнинг райига бўйсунишдан бошқа чорам йўқ эди.

— Бўпти, аммо тезроқ чиқинг, — дедим ўзимни масаланинг мохиятини тушунган одамдай сипо тутиб. Сўнг, рўпарадаги, нечундир бирдан ўта маҳобатли, сирли туюла бошлаган ҳовли дарвозасига бир зум тикилиб турдим-да, кўча бўйлаб зипиллаб қолдим. Кўп юрмай, секинладим. Бу маҳаллага кам келгандим. Бировникини қидираётгандай, йўлнинг икки бетидаги девору дарвозалари, роми икки қаватли деразалари, оппоқ уйлари қолипдан чиққандай бир хил ҳовлиларга аланглаб, анча ергача бордим.

Хали кўчада одам сийрак эди. Онда-сонда дарвозасини ғийқиллатиб чиқаётган эркак ё аёл менга ажаблангандай қараб ўтишарди. Бу болакай сахармардонда нимага довдираб юрибдийкин, дейишяптимикин деб ўйлайман. Онам ҳам кизик, касал одам, мени уйқуга тўйдирмай, ўзиям ухламай, азонлаб келди. Энди бўлса, умрида қилмаган қилиқ — тап этиб ажриққа ўтириб олди, дейман, хунобим ошиб.

Салқин шабада жунжиктиради. Хаёлимда анча вақт ўтгандай туюлди-ю, онам махтал бўлиб колмасин, деб қайтдим.

Онам ўша-ўша ҳолатда: теракка суянганича кўчага ён-бош бўлиб ўтирарди, лекин икки кўзи яшил дарвозанинг дарча-эшигида, эшик ҳалқасида эди. Назаримда онам шу ҳалқанинг силкинишини, эшикнинг очилишини кўрмай қолишдан чўчигандай жудаям сергак ўтирарди.

— Кирмадингиэми? — сўрадим бетоқатлик билан.

— Ўзи чиқиб қолар, шошиб қаерга борардик, ўғлим, бугун мактабинг йўр-у, — жавоб берди онам сабр қилишимни ўтингандай. Овози боягидан ҳам юмшоқроқ, ҳам хомушроқ эди.

— Танийман дедингиз-ку, кира қолайлик ё чақирайлик, — дедим.

Онам индамади. У бутун борлиги билан рўпарадаги дарвозага талпиниб турарди, фикри-зикрида ана шу ховлидан бошқа нарса йўқдай эди.

— Ўйна, ўйнайвер, — деди онам ниҳоят титроқ овозда ва нимчасининг чўнтагини кавлаб бир сўм чиқарди.

— Ма, писта-миста олиб чак.

Хурсанд бўлиб, яна бошқа томонга қараб югурдим.

Кўчада ҳалиям одам кам. Жимжитлик.

Чумчуқлар ҳамон чирқиллашар, тераклар иккита-иккита бўлиб шивирлашаётгандай туюлади. Ялтироқ барглари-нинг тебраниб туриши подадаги улоқчаларнинг тинимсиз кулоқ қоқишига ўхшайди.

Кўзим олма-кесак териб, биз кирган кўчани кесиб ўтадиган катта йўлга чиқдим. Томоша қиладиган тузукроқ нарсаям, писта сотадиганлар ҳам кўринмасди.

Энди қаёққа борсамикин, деб у ёк-бу ёкни мўлжаллайман.

Яна бир оз юрувдим, йўлдан сал ичкарироқдаги «Қизил юлдуз» киноклубининг баланд, оппоқ деворига кўзим тушди-ю, суюниб кетдим.

Бинонинг чап ёнидаги ичи қоп-қоронғи туйнукка ўхшаган кассанинг олди ёғоч панжара билан тўсилган, тепароқда бир кун аввалги, «Котовский» номли уруш кино бўлади, деган эълон осиглиқ турарди. Кўз олдимга қора чарм шапкасида кип-қизил беш юлдузи бор, қайтарма ёқали пўстин кийиб, энли камар бойлаб олган, боши тақир, катта-катта кўзлари чакнаб турган одам келди. Бу кино менга бошдан охиригача ёд бўлиб кетган, десам ҳам

бўлаверади. Ўзимизнинг ўзбек клубида икки марта кўрганман, УҚОКда¹, кейин ўрис клубида... Нима ҳаёлда қилдим, маҳалладаги ўртоқларимга кўрсатиб мактанмоқчи бўлдимми, билмайман – атрофга кўз югуртирдим-да, панжарага тирмашдим. Эълон анча баландда, панжара билан девор ораси ҳам узокрок эди. Эълонни кўчириб олгунимча тиззаларим, чиганоқларим оқланган деворга роса ишқаланибди. Икки кўзим атрофда, эълонни «карнай» қилиб қўлтиққа урдим-у, йўл-йўлақай қўйлак-шимларимни қоқа-қоқа изимга физилладим.

Онам ҳамон ўша-ўша ўтиришда, қимир этмасди.

Бошим қотади: ўзи касалдан янги турган бўлса, нонуштаям қилмаганмиз. Қорни очмадимикин?

Ёнлари теракка ботиб кетмадимикин, дейман.

Киприк қокмай тикилавериб кўзлари, ковоклари толиб кетмадимикин?..

«Бу нима?» деб қолармикин, деган ҳадикда қоғозни орқамга яшириб, онамга аста яқинлашдим. Онам бунақа ножўя ишлар учун қаттиқ таъзир берарди. Ўшанда бўлса, ўзимгаям, қўлимгаям қарамади, қоғозларни кўрмади ё кўрсаям парво қилмади.

– Кета қолайлик, буви, чарчагандирсиз, – дедим олдини олиб.

Онам лом-мим демади.

«Карнай»ни теракнинг новдаси орасига қистирдим-да, бир-бир босиб онамдан узоклашдим. Ичимда «чақириб қолармикин», деб умид қиламан, йўқ, чақирмади.

Энди ҳовлиларнинг эшиклари очилган, болалар чўнтақларини ёнғок, ошиқларга тўлдириб кўчага чиқа бошлашган эди.

Айланиб-айланиб, болохонали уйлар ўртасидаги кенг, чорси майдонда «доира»² ўйнашаётганлар олдидан чиқиб қолдим. «Эҳ, аттанг, билганимда сокка билан ошиқларимдан беш-ўнтасини олволарканман», дедим ичимда. Бир кўнглим: ҳали онам берган бир сўмга ошиқ сотиб олмоқчи ҳам бўлдим-у, яна, бари бир бегона маҳалладан келган болага ютқазिशардими. Фирромлик қилиб бўлсаям, ютиб олишади, деб айнидим.

Томошага берилиб кетганимдан қаерда, нима қилиб юрганимниям унутиб юборибман. Бир пайт ўзимга келдим

¹ УҚОК – уйғур, қозок, қирғиз клуби.

² Ошиқ ўйини.

«ух!» деб бошимни чангаллаганча оёғимни қўлимга олиб, Абдузухур бойнинг ховлиси томонга чопдим.

Орадан қанча фурсат ўтгани номаълум эди. Лекин мен айна пайтда етиб келган эканман.

Узокдан онамнинг ўз ўрнида қийшайиб ўтирганини кўрдим-у, ҳафсалам пир бўлсаям, кечикмаганимга суюниб, қадамимни секинлатдим.

Ана шунда мен кутган ҳодиса юз берди... Лекин, бутунлай бошқача тарзда...

Шу ерга келганда Даврон аканинг мижджаларида ёш йилтиллаб бошлади. Чуқур хўрсинди.

— Онам билан ўртамиздаги масофа ўн беш-йигирма кадамча қолган эди, — дея давом этди Даврон ака сигарет тутунини оғзи-бурнидан шиддат билан пуфлаб чиқарар экан. — Шу пайт қўштабақали нақшиндор дарвозанинг дарча эшиги «ғийт» этиб очилди ва енглари кенг, этаги тўпиригача тушган хаворанг йилтирок қўйлакли, ўрта бўй, думалоқ юзлари ширмондай кип-кизил чиройли аёл остона хатлаб ўта бошлади.

Мен ялт этиб онамга қарадим ва унинг соппа-соғ одамдай ўрнидан сапчиб туриб кетганини кўрдим.

Уша дақиқада мениям бутун вужудим кўзга, кулокка айланган эди.

Уша пайтда ҳаёлимдан тахминан шундай фикрлар кечган эди: мана, ҳозир онам «Ҳалимахон!» деб чакиради, Ҳалима Носирова бегона юртда, бегона овозда ўз исмини эшитиб қошларини чимиради, эслай олмай онамга тикилиб қолади, кейин, «вой ўлмасам, тушимми ё ўнгимми», дейди-ю, кулимсираганча кучоқ очиб кела бошлайди, онам ҳам тез-тез пешвоз юриб боради ва... улар узок айрилиқдан сўнг дийдор кўришган опа-сингиллардай бир-бирларининг бағирларига сингиб кетадилар, анчадан кейин бош қўтариб, бири ҳайрат, бири ҳасрат билан кўзларига тикилишадилар, кейин яна кучоклашадилар, кейин омон-эсонлик сўрашиб кетишади...

«Қайси шамоллар учирди, ўргилай?» — сўрайди онам.

«Сизларни шамолингизда, опажон, юринг энди, опкетайлик», дейди Ҳалима Носирова.

«Қанийди опкетсангиз...» — дейди онам яна йиғламсираб.

«Агар хохласангиз...» — деб тўхталиб қолади Ҳалима опа.

«Вой, хохлаш ҳам гапми, Ҳалимахон...» — дейди онам бармоқлари учини олдин Ҳалима опанинг, кейин ўзининг кўзларига суртиб...

Кейин, Ҳалима опа онамни ҳозиргина ўзи чиқиб келган яшил дарвозага бошлайди. Онам атрофга жаланглаб мени кидириб қолади...

Бирок бундай бўлмади.

Ҳали-хануз кўз ўнгимдан кетмайди.

«Ана, Ҳалима!» — деди онам ғафлатда қолиб, учуриб юборган куши ортидан талпингандай икки қўлини олдинга чўзди. Лекин овози титраб, синик чиккани учунми, Ҳалима Носирова эшитмади, азондан бери эшикнинг «тиқ» этишига интиқ бўлиб ўтирган аёлни пайқамади ҳам: у йўл четидан менга (онамга ҳам) карама-қарши томонга илдам юриб кетди.

«Ана, Ҳалима!» — деган илтижо муножотдай, нидодай янгради ўзиям.

Хаёлимда тезлаб бориб, Ҳалима Носировани яқин-роқдан кўрмоқчи бўлиб турувдим, аммо онамга тикилиб қопман.

Онам бошидаги чимматини юлқиб олди-ю, Ҳалима Носировани орқасидан бир неча қадам ташлади. Ок рўмоли кийшайиб кетган, вжимлаб ушлаган чимматининг учлари ерда судралиб борарди.

Мен «нима қияпсиз, буви?!» — деб кийқириб юборай дедим-у, тилим танглайимга ёпишиб қолгандай, гапиролмадим.

Хаворанг кўйлагининг этаклари тўпикларига урилиб, билинар-билимас ҳилпираб бораётган Ҳалима Носирова озгина юргач, кўча юзидаги бир ҳовлига кириб кетди.

Эшик ёпилди.

Онам эшик ҳалқасининг тебранишдан тўхташини кутгандай, ўша томондан кўз узмасди.

Мен ҳам жойимда қотиб турардим.

Охири, онам ўзига келиб, рўмолини тузатмоқчи, чимматини ёпинмоқчи бўлди, лекин билмадим, ҳафсаласи келмадими ё бошқа сабабми, қўли бошига етиб бормай, ёнига шалвираб тушди, кейин жуда секинлик билан орқасига бурилди, роса холи қуриган одамдай яримта-яримта босиб бояги жойига ўтирди. Паранжисини олмоқчи бўлдимми ё ўтирмоқчи бўлдимми, терак остига энгашди-ю, чўккалаганча, елкаси билан теракка суялиб, жағи кўкрагига тегиб қолди.

Нимагадир юрагим «шув» этиб кетди. Югуриб бориб, онамни турта бошладим.

— Буви, буви, туринг, — дедим.

Онам жавоб бермади. Кўркиб кетдим. Кўлтиғидан суяб турғазмокчи бўлувдим, бошини сал кўтарди: кўзлари ярим очик эди. Баттар ўтакам ёрилаёзди.

— Сув бер, болам, сув, — деди онам сўзларни хижжалаб.

Икки ҳатлаб терак каторнинг нариги биқинидан шариллаб оқаётган ариқ бўйига ўтдим. Шошилишда баъзан мия ҳам яхши ишлаб кетар экан. Шартта бошимдан дўппимни олдим-у, сувга ботирдим.

Онам дўппимга оғзини теккизиб, лабларини намлади, томоғидан бир-икки томчи ўтдиям шекилли, кейин кафтини ёзиб, «бўлди», дегандай имо қилди.

— Юзимга сепвор, — деди бир оз жонланиб.

Сал ўзимга келдим.

Онам яна уч-тўрт дақиқа эшитилар-эшитилмас хансираб ўтирди. Рангиям оқариб кетувди. Аста-секин сергакланиб, юзига қон югурди, қаддини тиклади. Туришга чоғланияпти-ю, яна икки кўзи боя Ҳалима опа кириб кетган ховли томонда.

Мен ҳам ичимда хаворанг кўйлак яна бир марта кўришиб қолармикин, деб кутдим, кўринмади.

Паранжи-чимматларни наридан-бери юмалоқлаятувдим, онам: «Ҳеч бўлмаса чимматимни бер болам, чимматимни, шундай катта кўчада очик кетаманми, кўрганлар нима дейди», деб туриб олди.

Ҳассани онамнинг қўлига тутқаздим-да, ўзим бир кўлтиғига кирдим.

Онам Ҳалима опа кириб кетган ховлига зимдан яна бир қараб олди, шундан кейин йўлга тушдик.

Бу орада онамнинг башорати тўғри чиқиб, ёмғир томчилаб бошлади.

Кичкина бўлсам ҳам, ўша пайтда гап сизмаслигини тушунардим. Фақат, ахён-ахёнда онамга секин кўз ташлаб кўярдим. Шу пайтда унинг киёфасини жудаям кўргим келар, лекин чиммат деган қора парда нафасимни бўғарди.

Ярим йўлга борганимизда ёмғир тезлади.

Онам инқиллай бошлади. Аммо йўловчи кўринди дегунча ўзини бардамликка солиб оларди.

Назаримда онам борган сари оғирлашиб, мени эзиб

қўяётгандай, юришимиз кийинлашарди. Ҳаво салқин бўлишига қарамай жикка терга ботдим.

— Юпун кийинган экансан-ей, болагинам, ишқилиб шамоллаб қолмасанг гўрга эди, сенгайм жавр қиладиган бўлдим, — деди аҳволимни сезиб бораётган онам пичирлаб. Ўзининг юзидан ҳам сув қуюлар, бироқ у терми, ёмғирми — билиш қийин эди.

Уйга етиб келди-гу... онам бир соатча ётиб, узилди.

Даврон ака жимиб қолди. Бурнининг икки ёнидан ариқчалар ҳосил қилиб, бири иккинчисини қувалаб тушаётган томчилар дераза ортидаги ниначининг қанотларини эслатувчи неон лампалар нурида элас-элас ялтирарди.

Ташқарида эса, ёмғир энди симиллаб ёғарди.

Шаҳарнинг ғужғон-ғужғон чироқлари бирин-кетин «лип-лип» ёнаётган бўлишига қарамай, тун ёмғирнинг харир пардасига ўралиб шитоб бостириб келарди.

Даврон ака атрофга қараб қўйди. Кафеда биздан ташқари яна бир столда тўрт улфат қолишган, ошхона ходимлари чироқларни бирин-кетин ўчириб, «туринглар энди», деган ишора беришмоқда эди.

— Онамнинг жойидан сапчиб тураётгани, «Ана, Ҳалима!» — деб бошидан чимматини шартта юлиб олгани-ю, Ҳалима опанинг хилпираб бораётган ҳаворанг қўйлаги кўз олдимда шундоқ суратга ўхшаб туради, — дея давом этди Даврон ака тез-тез гапириб. — Умуман ўша кун юрагимга ўчмас бўлиб муҳрланиб қолган. Яна бир нарса: онамнинг ўша тўрт сатрдан иборат хиргойиси қулоғимдан кетмайди:

*Ҳалимажон, Ҳалима,
Ким йиғлайди ҳолима?..
Юзингга юз қўймадим,
Дийдорингга тўймадим...*

— Кечирасиз, сизниям кўнглингизни бузвордимми? — Даврон ака ёнидаги стулдан энсиз гардишли чарм шляпасини олиб, бостириб қийди. Столнинг бир четидаги қопқори узиб ташланган «Коинот» ичидан охириги сигаретни олиб ёндирди-да, қутисини гижимлаб, қиррадор, новвотранг шипа қулдонга ташлади. — Ўшанда ўзим ҳам роса элик кун деганда зўрға оёққа турганман, — деди у ва ўрнидан қўзғалди.

АЁЛ

У купенинг ярим очик эшигидан секингина мўралаб, ичкарида рўмолча билан елпиниб ўтирган ёш йигитни кўрди. Улар бир лахза бир-бирига қараб қолишди. Жувон ғалати бир ҳолатга тушди, нима қилишини билмай, йигитга мурожаат этди:

— Кечирасиз, саккизинчи жой шу ердами?

— Ҳа, шу ерда, кираверинг. — Йигит ўрнидан ирғиб туриб йўл-йўлакай рўмолчани тўрт буклаб, шимининг орқа чўнтагига солди, кўйлагининг ёкаларини тузатиб, эшикни очди-да, аёлга йўл бўшатиб, орқага тисланди. — Марҳамат...

Жувон остонага қадам қўйиб улгурмай, йигит чакконлик билан иккинчи томондаги кўтариб қўйилган ўриндикни илгакдан чиқариб пастлатди.

— Ўтиринг.

Аёл дераза ёнига омонатгина ўтириб, қўлидаги чоғроккина тугунни бурчакка қўйди. Йигит унинг қаршисига, аввалги жойига ўрнашди. Иккаласи ҳам ойнадан перронда туришган ва у ёк-бу ёкка юришаётган, чопишаётган йўловчиларни сўзсиз кузата бошлашди. Бир оздан сўнг аёл бошини йигит томон бурди, йигит ҳам унга юзланди.

— Бир ўзингизмисиз?

— Бир ўзим эдим, энди икки киши бўлдик.

Жувон «ғалати йигит экану», деб кўнглидан кечирди. Яна бирон нарса демокчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, фикридан қайтди.

Иккиси ҳам бир хил машғулотларини давом эттиришга тутинишди. Жувон ҳар замонда йигитга ва эшикка қараб-қараб қўярди. Айни вақтда йигит ўзининг бундай хатти-ҳаракатларини сездирмай кузатаётгани ва билинар-билиномас жилмайиб турганини идрок қилар, бундан ҳам хижолат бўлар, ҳам жажли чиқарди.

Поезд силкинди. Кейин вагонларнинг уланган жойлари шарақлаб бир-бирига урилди. Поезд кўзғалди.

— Хайрият-эй, сал шабада келди-я.

Йигит орадаги жимликни бузишга журъат этди ва гаплашиб кетамизми, дегандай жувонга мулоимгина жилмайиб қаради.

— Ҳа-я.

Жувон ҳам исиб кетганини энди сезгандай, боядан бери қафтлари орасида яжимлаб ўтирган рўмолчаси билан

кенг ва силлик пешонасидаги, қора соч толалари ивиб ёпишиб қолган бўйнидаги терларни арта бошлади.

– Бунақа иссиқда самолётда учган яхши-ю, лекин уям ердан кўтарилиб олгунча уст-бошни шалаббо қилиб юборди. – Йигит узилиб қолган суҳбатни уламокчи бўлди. – Нима дедингиз?

– Қайдам, мен самолётга чиқмаганман.

– Биринчи мартасида сал хавфлироқ туюлади: кўтарилаётганда, пастлаётганда юрагингиз шувиллаб кетади. Кейин ўрганиб қоласиз. Сўраганинг айби йўқ, андижонлик бўлсангиз керак?

– Ҳа.

– Мен ҳам. Асакаданман.

Жувон кўхликкина эди. Самимият, соддалик барқ уриб турган қора кўзлари, уларни химоя қилувчи узун-узун киприклари, бежирим лаблари ва ана шу юз тузилишига батамом мутаносиб бўлик ва жозибали қадди-комати анча-мунча иродани шошириб қўйиши мумкин эди.

– Тошкентга ўйнаб келувдингизми? – Йигит хануз суҳбат жиловини бўшатмасликка ҳаракат қиларди.

– Йўқ, синглим ўқишга қирятувди, – қисқа жавоб берди жувон.

Шу пайт купега икки сидра чойшаб кўтариб проводник кириб келди.

– Пулини тўлаворасизларми?

Жувон тугунини титкилай бошлади, йигит киссасидан пул чиқариб проводникка узатди:

– Икки кишига.

– Вой, тўхтанг, ўзим бераман, – жувон шоша-пиша ҳамёнини кавлай бошлади.

– У ёғини ўзларинг келишиб оласизлар, – проводник йигитга қайтимини берди-да, унга хиёл табассум қилиб чиқиб кетди.

Жувон ўн сўмликни йигитнинг олдида қўйди.

– Пулингизни олинг.

– Унга майдам йўқ, қўяверинг.

– Вой, у нима деганингиз? Бегона одамдан қарз бўлиб қолайми?

– Биринчидан, бир уруғда одамнинг бегонаси бўлмайди, ҳамма бир ота-бобонинг болалари, жумладан, биз ҳам, фақат шу пайтгача кўришмаганмиз ва исмларимизни билмаймиз, холос. Иккинчидан, инсон ҳеч қачон бир-биридан қарз бўлиб қолмайди, чунки инсон инсоннинг ҳисобига

эмас, балки табиат ҳисобига яшайди. Табиат эса жамият-ники. Қолаверса, шу бир неча сўмни суришиб кетармиз.

— Қизик экансизу, кўришмасак қаёқдан суришиб кетамиз.

Йигит ўз фалсафасининг аёл онгига у қадар етиб бор-маганини тушунди.

— Кўришмасак, мен рози. Кўйинг, яхшиси, мен ичишга чойми, сувми топиб келай. Шошилинчда ичимлик олиш ёдимдан кўтарилибди. Сиз ҳам чанқагандирсиз? — Йигит ўрнидан турди.

Жувон чиндан ҳам чанқаган эди. Поездда кам юрганидан сув олиш хаёлига ҳам келмаган, бу ерда ичадиган сув бўлармикин, деб ўйлаб ўтирганди. Йигитнинг саволига нима десам экан, деб тараддулланиб қолди. Бирок йигит аёлнинг жавобини кутмаёк купедан чиқиб кетган эди.

«Яхши йигитга ўхшайди» — хаёлидан ўтказди жувон, кейин ўрнидан туриб, шошилмасдан иккинчи қаватга ўрин ростлашга киришди.

Орадан кўп ўтмай йигит қўлида бир неча шиша ва қорозга ўровлиқ нарсa билан кириб келди. Уларни купе столи устига қўйди-да, «мен ҳозир», деб яна чиқиб, икки-та пиёла кўтариб кирди. Қороздан булочка, колбасаларни олиб тўғради, кейин пиёлаларни тўлатиб минерал сув қуйди, биринчи жувонга узатди.

— Ичинг.

Муздай сув аёлнинг баданини роҳатлантирди. У йигитга миннатдорлик билдирди:

— Раҳмат. Сувдай сероб бўлинг. Сизни анча овора қилиб қўйдим.

— Ҳечқиси йўқ. Сиздай чиройли аёлга хизмат қилсам қилибман-да. Қани, манавилардан олинг. Эрталабгача қорнимиз очиб қолади.

«Тавба, тушуниб бўлмайди. Тузук одам деб ўйласам, макташга тушди. Мактаган одамдан кўрк, дейишади. Лекин...»

Айни вақтда жувон йигитдан унча норози ҳам бўлмади, чунки у ҳам барча киз-жувонлар каби аёл зотидан эди-да. Бирок ҳар қалай, сир бой бергиси келмади.

— Хафа бўлмангу, мен мактаганин унча ёқтирмайман.

— Мен ҳам ўзимни биров мактаса гашим келади, аммо менга ёқиб қолган одамни, умуман яхши кишиларни макташни яхши кўраман. Айниқса, ҳам ақлли, ҳам чиройли кизларни жудаям ҳурмат қиламан. Чунки ақл билан чи-

рой ҳар доим ҳам мос келавермайди. Бу иккиси омукта бўлган жойда эса чинакам гўзаллик нуҷудга келади, деб ўйлайман. Албатта, сиз ҳозир ичингизда «бир кўришдаёк менинг ақлли, ақлли эмаслигимни қаёқдан била қолдингиз», деб ўйлаётгандирсиз. Тўғри, бир кўришда одамнинг қанақа эканлигини билиш қийин. Мен психолог эмасману, мутахассисларнинг айтишича, одамнинг характери ташқи кўринишида акс этиб турармиш. Хатти-ҳаракатида, ўзини тутишида, сўзларида... Мен ҳам ана шу қоидага асосланиб, сиз тўғрингизда ҳулоса чиқаряпман. Ўзим ҳақимда эса, бошқаларда ёмон таассурот қолдирмасман, дейман...

Йигитнинг фалсафалари анчагина давом этди. Аёл гарчи унинг мақсадларини тўла тушуниб етмаса-да, бу суҳбатдан зерикмади, аксинча уни берилиб тинглаб ўтирди. Вакт ўтганини ҳам билмай қолди.

Бу орада поезд Сирдарёдан ўтган, тун ҳам оғиб қолган эди.

Йигит ўрнидан қўзғалди.

— Энди дам олсак-а, гапиравериб чарчатиб қўймадимми ишқилиб? Айтгандай, шунча суҳбатлашиб танишмадик ҳам...

— Бунинг аҳамияти йўғу.

— Умуман олганда тўғри. Майли, сиз ётиб олинг, мен чиқиб тураман. Кўрдингизми, ҳатто чекиш ҳам эсимдан чиқиб кетибди. Сиздан бошқа, ёкмайдиганроқ ҳамроҳ бўлганда шу пайтгача ё бир неча марта чекиб ўзимни заҳарлаган бўлардим, ё бир уйқуни олардим. Мабодо сизга хиди ёкмайдиган бўлса, ҳозир ҳам чекмай қўя қолишим мумкин.

— Кечирасиз, уйланганмисиз?

— Ҳа, ширингина ўғлим ҳам бор.

— Хотинингиз хидига чидайдами?

— Ҳа, аввал анчагача ўрганолмай қийналди, мен ҳам ундан узокроқда чекиб юрдим. Кейинчалик кўниқиб кетди.

— Ундай бўлса, ўзингиз биласиз.

— Майли. Унча чекким келаётгани ҳам йўқ. Бир айла-ниб келаман. Фақат, жойни алмаштирамиз, сиз пастда ётсангиз.

Йигит қайтиб кирганда жувон ўринга кириб, чойшабни бўйнигача тортиб олган эди.

— Чироқни ўчирайми? — сўради йигит.

— Майли.

— Эшикни-чи?

- Ёпиб кўя қолинг.
- Хўп. Яхши тушлар кўринг.
- Раҳмат, ўзингиз ҳам.

Аёл чойшабга бурканиб олди, аммо уйқуси ўчган эди. Йигит хакида ўйлай бошлади: «Хушчақчақ йигит экан. Хотинини ҳам зериктирмаса керак. Ё уйда бошқача, кўчада бошқачамикин? Йў-э, унақага ўхшамайди. Хўш, унинг эри-чи, ўзларининг ҳаёти-чи?.. Тўйдан олдин унчалик сўзамол бўлмаса ҳам қанақа чиройли, эритадиган сўзларни топиб гапирарди. Тўйдан кейин кўп ўтмаёк камгап бўлиб қолди. Бир-биридан ширин иккита ўғилчалик бўлишди. Эри борган сари кам гапирадиган бўлиб боряпти. Эрталаб апил-тапил нонушта қилади-да, ишга кетади. Кечкурун остонадан «овқатинг тайёرمи», деб киради. Овқатдан сўнг бир оз газета-журнал варақлаган бўлади, ўғилларини ўйнатади, эркалатади. Кейин жуда чарчадим, деб ухлаш тараддудига тушади. Дам олиш кунлари бўлса улфатчиликдан бўшамайди. Ростданам иши оғир.

Эркак бўлгандан кейин улфатчилик қилади. Лекин, ҳар куни йўлига кўз тикиб ўтирадиган хотини-чи? Ахир у аёл-ку! Унинг ҳам илик сўзлар эшитгиси, эркалангиси келади. Авваллари анча-мунча эркалатиб турарди... Энди-чи... Мана, юзларининг лаб ҳароратини сезмаганига неча ҳафта бўлдийкин? Эсида, бир куни кечкурун жудаям эркалангиси келиб унга осилди. Эри бўлса ўшанда қўлларини елкасидан олиб ташлаб: «Кўйсанг-чи, хотин, биз энди ёш бола эмасмиз-ку», деган эди-я. Ўшанда у ҳам эрига: «Аёл киши бамисоли мушук, ҳамиша эркалангиси келиб туради, аёл киши бир умр болалигича қолади», – демоқчи бўлиб, яна шахтидан қайтганди. Энди бундан бу ёғига ҳам умр шундай ўтаверармикин-а?..

Аёл ухладими-йўқми – билолмади. Лекин, ҳар қалай, кўзини очганда тонг ёришиб қолган, купе субҳидамнинг мусаффо ҳавоси билан тўла, салқин шабада ғир-ғир эсарди. Шунга карамай, у ўзини хорғин хис қилди. Эҳтиёткорлик билан ўрнидан турди (у деярли ечинмай ётган эди). Йигитнинг елкасидан аста туртди.

– Туринг, Асакадан ўтиб кетдингиз.

Йигит шоша-пиша кўзини очиб, деразадан ташқарига қаради.

– Кечирасиз, ухлаб қолибман. Қалай, яхши дам олдингизми?

– Раҳмат.

Йигит тезгина ювиниб, бир чойнак кайнок кўк чой дамлаб келди. Аёл ҳам ювиниб-тараниб келиб жойига ўтирди. Йигит икки пиёлага чой қуйиб бирини аёлга тутди. Ўзиникдан бир ҳўплади-да, столга қўйиб йиғиштирина бошлади. Шу пайт поезд секинлаб, узун гудок берди. Йигит пиёладаги чойни апил-тапил ичди.

— Мана, биз келдик. Яхши-ёмон гапларим учун узр. Хайр. Яхши етиб олинг. — Йигит тез-тез қадам ташлаб вагондан тушиб кетди.

Аёл йигитнинг туша солиб кимсасиз перронда сўлимгина, ёш бир жувоннинг елкасига қўл ташлаганини, жувоннинг ҳам йигит пинжига бош қўйганини кўриб турди. Кейин йигит вагон томонга бурилиб, хотинига аёлни кўрсатди. Иккиси ҳам унга бахтиёр табассум билан қўл силкишди. Аёл қўлини юк босиб қолгандай аранг кўтариб, чала очилган кафтини бир-икки у ёк-бу ёк қилгандай бўлди. Кейин оғир хўрсинди.

Поезд юриб кетди...

ҚИЗИЛ ГУЛЛАР

*Шифои васл қадрин ҳажр ила
бемор ўландан сўр.*

Фузулий.

У биринчи ва охирги марта мени кўргани келганида ўзимни бутунлай йўқотиб қўйдим. Сим тўри устидан махсус тахта қўйилган «шоҳона» каравотда ётардим. Шошганда «лаббай» эсга тушавермаганидай, дўппимни қидириб, ҳадеганда тополмайман. Ўша куни кишлок сартароши палаталар бўйлаб «салб юриши» уюштирган бўлиб, мен бир неча ойдан бери тўзиб ётган сочимни устарада таг-туги билан кирдирган ва соқолга навбат етганида оғрикка чидамай, бунисини бошқа кунга қолдирган эдим. Ялтиллаган бош билан чақир тиканакдай соқолли няк ва юз бир-бири устидан кулиб, мени не ахволга солиб қўйганини, харқалай, тасаввур қилиш қийин эмас. Дард билан овора бўлганим учун «бу ерда бўлажак кайнонам бормиди?», деб ўзимни овутибману, бирон уятли одам келиб қолар (Маъсуманинг қадам ранжида қилиши етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган!), деб сира ўйламабман.

Соқолни яширишнинг-ку иложи йўқ, лоақал тақир бо-

шимни беркитай, деб, тилим: «келинг-келинг» билан банду кўлим болишлар остини титкилайди, кўзларим тўрт тарафга аланглайди – мен излаган мато – дўппи ердаям, осмондаям йўк.

Меҳмоннинг саволлари дона-дона эди. Жавобларимни англадими, йўқми–билмайман. Мен унинг ташрифидан юрагим пакқа ёрилгудай қувонган бўлсам-да, тезроқ чиқиб кетишини хоҳлардим. Дилимдан ўтган гапни сезгандай, тезгина хайрлашди.

Маъсума манти қилиб келган эди. Хонадагиларнинг ҳаммасига (тўққиз киши) биттадан ё етди, ё етмади. Мантининг мақтови ким оширди бўлиб кетди. Шериклардан бири бефаросатларча «кимингиз бўлади?» деб сўраб қолса бўладими?! Мужмалгина жавоб бердим. Шундан кейин у одам:

– Мен умримда кўп пазанда аёлларнинг овқатини татиғанман. Лекин бунақа лаззатли таомни емаганман, – деди.

Бошқалар ҳам уни қувватлашди.

Мантининг мазасидан ташқари тайёрлаш усули, яъни шакли ҳам тамоман янгича: думалоқ ва қат-кат, юзасига, катларига ош кўкларидан гўё доналаб терилгандай, хол-хол қилиб, меъёрида сепилган эди.

У кетди-ю, хона эшигидан охудай жавдираб кириб келиши кўз ўнгимда лавҳи сурат бўлиб қолди. Кўзимни очсам ҳам, юмсам ҳам, остонада ҳаво ранг, энги қисқа ва кенг, ёқасиз, ҳарир либосли малак пориллаб турар эди.

Бир ҳафтача электр устарада инқиллаб-синқиллаб сокол олиб юрдим, бироқ кейин оғрик зўридан секин-аста яна аслимга тушиб қолдим. Ўзим бир томонга камалак бўлиб, ўттиз кадамлик хожатхонага бориб-қайтгунча эна сутим овзимга келса... Менга олифтагарчиликни ким қўйибди!..

Мен бирдан ётиб қолгандим. Арзимаган нарса сабаб бўлди. Анча йиллардан бери ўнг болдирим, тўғрироғи, ошиқдан сал юқори қисми оғриб юрарди. Духтирма-духтир, касалхонама-касалхона юравериб, ётавериб зада бўлдим. Ҳеч тузалай демайди. Оғрик унчалик кучли эмас-ку, доим зинқиб, юракни эзиб, кўнгилни ваз қилиб туради. Соғ бўлиб соғмассан, касал бўлиб – касал. Лекин булар ҳолва экан. Бошидан ўтганми, ўтмаганми, бир танишим: «Совук бод бўлиб кетган, сандалга ўрик ўтинни чўғидан солиб, оёқни тоблаб ётиш керак», – деб маслаҳат бериб қолди. Жонинг оғриб, дардинг аришидан дарак бўлавермагач, ким

нима деса ишонаверадиған, дарров ўша муолажани синаб кўрадиған бўлиб қоларкансан. Бир ҳафта уриниб, эски яшиқ тахталаридан қўлбола сандал ясадим. Меҳмонхонанинг ўртасидан, тахта полни арралаб, ғишт, гувала териб, кулдон тайёрладим.

Февралнинг бошлари, ҳали ердан қор кетмаганди. Ҳовли этагидаги шохлари учидан қурий бошлаган қари ўрикни акам билан арраладик. Дарахтнинг айри жойига қисилиб қолган йўғон шох ҳадеганда чиқавермади. Икки қўллаб, жажд билан силтаб бир тортган эдим, белим «қирс» этгандай бўлди, шу пайтнинг ўзидаёқ эгилиш қийинлашиб қолди.

Хуллас, касалхонага тушдим.

Дарднинг чўзилиб кетгани (Маъсума келганида икки ойдан ошган эди), оғриқнинг сира енгиллашмаётганидан ҳафсалам пир бўлиб, ўзимга ҳам қарамай қўйган эдим. Албатта, тузалишдан умидни батамом узганим йўқ, аксинча, нимагадир кўнглим тўққа ўхшарди (оғрийдиган касаллик тузалади, деган гап таскин берарди менга чамамда). Лекин ойлаб ўзгаришсиз ётиб қолганимдан кейин...

Бу ерга келганимда касалим ҳақидаги хулосалар хилма-хил эди: ревматизмнинг кучайган босқичи, ишиорадикулит, остеохондроз, бел-думғаза радикулити...

Бўлим мудир — даволовчи невропатолог ўттиз ёшлардаги, бўйчан, қотмагина, серҳаракат йигит Қозимжон шаҳар клиникасидаги касаллик тарихимдан олинган кўчирмага бир кўз югуртирди-да, ўзимга қайтариб берди. Мўъжазгина болғача, бигиздай тўғновичларни ишга солди, оёқларимни қайириб, бадантарбия машқларини бажартириб кўрди.

— Ўтиргич нервларингиз шамоллаган, — деди у дорига тавсия ёзишга киришиб. — Таниш-билишлардан борми? Бир-иккита ноёб дорилар керак.

— Ҳаракат қиламиз, — дейишди мени бу ерга олиб келишган икки орайним.

— Яхши, — Қозимжон тез-тез ва шарт-шурт гапирарди, — мана, гидрокортизон, гумизоль, биохинол, кейин, плазма, агар топилса, плазмол... Тезлаштириш керак. Қон қуйиш станцияларида, айримлари асаб касалликлари шифохонасида бўлади. — Доктор менга юзланди. — Ётасиз. Сизни, албатта, тузатиб юборамиз, ҳадемай кўрмагандай бўлиб кетасиз.

Кўнглимга ёруғлик тушгандай, дардим енгиллашгандай бўлди. Раҳмат айтдим. Муолажа бошланиб кетди.

Козимжоннинг тиришқок, мустакил фикрли, изланувчанлиги сезилиб турарди. Уколниям, хапдориларни, физиотерапик муолажаларни тўрт-беш кун синаб кўрар, нафи сезилмаса, дарҳол бошкаларига алмаштирар эди. Узиям, ҳар куни кам деганда икки марта кириб, хол-ахвол сўрар, «бугун сизга битта укол қилишади, жуда зўр, вилоятдаги танишлардан топтириб келдим», деб чиқиб кетар, орқасидан ҳамшира кириб укол қилар, чиндан ҳам жоним бир-икки соат ором олар эди.

Оғайнилар ҳам камёб дори-дармонларни битта-иккитадан, кўшни вилоят, ҳатто кўшни республикалардан топиб кела бошлашди. Лекин ҳамон дарднинг кўчишидан дарак йўқ эди. Аслида дарднинг томир-томиримга, бадан-баданимга ўрнаб кетишига ўзим сабабчи эдим. Ўша, белим «қирс» этиб, эгилиш қийин бўлиб қолган куни «билармонлар» маслаҳатига кўра ҳаммомга тушдим-да, бир чорси туз солиб ванна қилдим. Уйга келиб, ўрик ўтин чўғидан солинган сандалга кириб ётдим, туролмай қолдим...

Айтгандай, икки марта қон ҳам олдирдим. Биринчиси, айниқса, жуда аяночли ва азобли бўлди. Учқўприкдан икки юзи кассобларникидай тирсиллаб, ялтираб кетган, басавлат табибни топиб келишди. У мени тик турғизди-да (икки қўлтиғимдан суяб, маҳкам ушлаб туришди), ўнг оёғимнинг ошиғи пастроғидан, кафтни ёнлаб бошмолдоққа қараб кетган йўғон томирни микти бармоқлари, дағал кафти билан хўп эзғилаб укалади, силади, у ёқдан-бу ёққа сидирди — томирим манаман, деб бўртиб чиқиб қолди. Шундан кейин бир учи синдирилиб киррадор қилинган шапалоқдай, узунчоқ қайроқ тош билан томиримга тикка, шундай зарб билан, шафқатсизларча урдики, дод деб юбордим, назаримда, кўзларимдан ёш фавворадай тизиллаб отилиб чиқиб кетди. Бу ҳам анча маҳорат талаб қиладиган ҳунар бўлиб, вена қон томирдан тешиқ очилиши лозим экан.

Мен зарбнинг ва оғрикнинг кучлилигидан томирим бутунлай узилиб кетди-ёв, деб ўйладим. Томиримдан бир неча томчи қон сизиб, палосга оқиб тушди. Табиб ёнимдагиларга «маҳкам ушланглар», деб тайинлади-да, тош билан яна икки жойга ҳалигидай зарб билан урди. Кўзларимни чирт юмиб, тишимни тишимга босиб турувдим, кисирлаб кетди. Ҳар галги зарбда бақирмасликнинг иложини қилолмасдим. Мен ўша пайтда ҳамма нарсага рози бўлиб кет-

дим. Табиб эса ўз ишидан, тўғрироғи, менинг қонимдан каноат ҳосил қилмади.

– Қони қуюқ экан, шовуллаб оқиб кетиши керак эди, – деди у ёнидагиларга қараб. – Энди уч-тўрт кун кутасизлар, фойдаси сезилса, иккинчи оёғидан ҳам қон оқизамиз, сезилмаса... йўқ.

Фойдаси сезилмади. Лекин шу орада қон оладиган яна бошқа табиб ҳақида миш-миш чиқиб қолди.

– Жуда уста экан. Хўкизни шохи билан сўраркан, чивин чакқанчалик ҳам оғритмайдийкан, – дейишди.

Менга жони ачиб юрган оғайниларимдан бири унамаганимга қўймай, «мен ҳам қон олдираман», деб «жигули»сида мени Яккатол қишлоғига – ўша табибникига олиб борди. Гох ўтириб, гох ёнбошлаб, инкиллаб-синкиллаб аранг етиб бордим.

Бу қон олувчи аввалгисининг тамоман акси: қотма, жиккаккина, бўйи ҳам пастаккина эди. Баланд остонадан хатлаб кириб борганимизда хандакка ўхшаган чуқур, тахтаполсиз хонанинг ўртасида бурама мўйлови икки ёнга тарвақайлаган, қўлидаги эгри мугузни худди бурғу чалишга ҳозирланаётгандай тараддуд билан тутиб турган одамга кўзим тушдию, уни негадир илон ўйнатувчига ўхшатиб юбордим.

Бу табибнинг қон олиш усули ростдан ҳам бутунлай бўлакча экан: йўғон сопли, учи найзасимон пичоқ билан тиззаларимнинг ички тарафидан чизик тортгандай ёнма-ён тилди-да, сизиб чиққан кип-қизил, топ-тоза қонимни мугуз-да шиддат билан сўра бошлади. Шу даражада астойдил, ҳафсала билан тортдики, икки лунжи ич-ичига ботиб кириб кетди.

Айтганларидай, оғрик унча кучли бўлмади.

Оғайним юрагидан шикоят қилган эди, унинг иккала кураги ўртасидан қон олди.

Шундан кейин аҳволим яна баттарлашди.

Қўчқор ота адирлари орасидан ўтган қувурнинг уланган жойидан сизиб чиқаётган илик, шўр сувга, Тожикистоннинг Ашт деган жойидаги тузли балчиққа қандай борганлариму у ёқлардан қай алпозда қайтганларим ҳам бир дардли дoston...

Бу гапларни дўхтирларга айтиб бўладими. Ўзим пиширган ошни ўзим еб ётибман.

Алам қиладиган жойи – лоақал ўтиролмаганим эди. Фақат ётар, ётгандаям фақат бир ён – ўнг ёнбош билан

ётар, бирпас-бирпас чалқанча тушардим, яна ёнбошлардим.

Одамлар қандай қилиб узок-узок тикка туриша оларкин, оёқлари, бели толиб кетмасмикин, деб ўйлардим. Кейин: авваллари мен ҳам шунака тик тураверармидим, дея ўзимга ўзим савол берардим.

Кечалари тишимни тишимга босиб, мумкин қадар инграмасликка, ўзгаларнинг уйкусига ҳалал бермасликка ҳаракат қилардим.

Баҳор изғиринидан чўчиб, дарчаси йўқ деразаларни маҳкам ёпиб қўйишарди. Тўққиз кишидан тўққиз хил хуррак, тўққиз хил босинқираш, тўққиз хил ҳид чиқиб, ҳона темирийўл вокзалининг тунги кутиш залларидай димиқиб, бурқсиб кетар, шунда бош томонимдаги деразанинг бир табақасини минг азобда очиб, ҳона ҳавосини янгиладим-да, соат уч-тўртларда, ҳар қандай сергак қоровуллару зийрак итлар ҳам пинакка кетадиган маҳалда (ўғрилар ҳам худди ана шу пайтда «иш»га киришадилар) кўзим илинар, узоғи билан икки соатлардан кейин яна уйғониб кетардим.

* * *

Маъсума келиб кетгач, унинг ҳаёли билан ўзимни чалғитишга урина бошладим. Бир қарашда Маъсуманинг хусни-жамоли ўн етти-ўн саккиз ёшли йигитчаларни маҳлиё қилиб қўядиган даражада дейиш қийин — қомати самбитлигини ҳисобга олмаганда, эл қатори ўрта бўйли, оқ-сарикдан келган қиз. Бирок гўзаллик борасида ҳар кимнинг ўз қараши, ўз мезони бўлади. Маъсуманинг чехрасида, хусусан кўзларида шундай бир қудратли сеҳр бор эдики, бу сеҳрни мен «жозиб»а деб атайман. Халқда эса бундайлар «истарали», «юлдузи иссиқ» деган иборалар билан таърифланади. Мен учун суратдагидай жонсиз гўзалликдан кўра жозиб»а минг бор аълодир. Чунки, гўзалликка сунъий йўл билан эришиш ҳам мумкин, жозиб»адорликка эса асло! Жозиб»алилик туғма ва умрбоқийдир. У бор жойда эҳтирос ҳам ҳеч қачон сўнмайди...

Назаримда, Маъсуманинг табассуми лаб бурчларида, кўз мижжаларида ҳосил қиладиган ҳар бир латофатли чиқиқча менга ёд бўлиб кетган, лаб устидаги мўйларининг энди кўтарилиб келаётган ховурсимон нафис ҳаракатга тушишини шундоққина кўриб тургандайман. Кулгуси қулоқларим остида жаранглаб кетганида унинг бир қолипдан чиққандай текис, ҳар бирига алоҳида ишлов берилган

дурдай оппок тишлари орасидан тараладиган илик нурлар ҳамсухбатининг, каровчининг дили тубигача ёритиб, ҳароратга тўлдириб юборадигандай туюларди.

Оғрик ана шундай жозиба, сеҳр муолажасига яна кулоқ осмай қўя бошлаган кунларнинг бирида ўн беш-ўн олти ёшлардаги ўспирин хонага кириб, мени сўрагандай бўлди. Қариндошларим ичида бунақаси йўғиди, янглиш эшитдимми, деб хайрон бўлиб турган эдим, шерикларим беморларга жаланглаётган йигитчага менинг каравотимни кўрсатишди.

Йигитча содда, ҳатто сал тўпорироқдай кўринарди. У салом ҳам бермай, хонадагилар билан сўрашишни хаёлига ҳам келтирмай, тез-тез кадам ташлаб, тўғри каравотим ёнига келди ва қўлидаги газетага ўроғлик нарсани узатди:

— Китоб деган экансиз, олиб келувдим...

Мен «бу болакай мени адаштиряпти-ёв...», деб хаёлимдан ўтказдим у яна иккиланибгина қўлимни чўздим. Газетани очиб қарадим. «Яшашни истайман» деган китоб экан.

— Буним ким бериб юборди? — сўрадим барибир ҳеч нарсани англамаганимни яширмай.

— Масъума опам-да, — деб жавоб қайтарди ҳамон тепамда қалқайиб турган ўсмир бир оз ажаблангандай.

— Э, шундайми, — дедим «энди эсимга тушди», деган маънода бош ирғаб.

— Хўп бўлмаса... — йигитча қандай кириб келган бўлса, шундай чикиб кетди.

Бошқа юмуш йўқлигидан китоб ўқиш асосий машғулоти бўлиб қолган эди. Ҳар қандай қонуннинг қидирса топиладиган, гоҳо эслатмада ҳам қайд этилмайдиган истисноси бўлгани каби, ҳар қандай кучли оғрикли, сурункали касалликнинг ҳам вақти-вақти билан вужуд дам олиб турадиган мавриди, ором пайти бўлади. Мен кундузлари ўнг ёнбош билан ётганимда (дард тунда кучаяр, деганларидай, кечаси қаёққа ағдарилсам ҳам барибир эди) ўн беш-йигирма дақиқа, гоҳо ярим соатгача оғрикка чидайман, шу фурсатда ўқийман, овқатни ҳам ёнбошлаган ҳолда, чап қўл билан ейман. Уззукун ётаман. Ҳаво исиб, касали енгил беморлар ховлига чикиб кетишади. Бирни кўриб зикр қил, бирни кўриб шукр қил, деган жой экан шифохона. Неврозга чалинган иккитаси бор: дардлари бир тутса, хонамизга врачлар, ҳамширалар танда қўйиб қолишади. Бошқа маҳал улар ҳам кундузи билан қорасини кўрсатмай кетишади. Хонада бир ўзим, инқиллаб-синқиллаб, у ёнбошдан бу ён-

бошга афдарилиб, чалқанча тушиб ўқийвераман. Дард қанчалик батарин, оғриқ қанчалик зўр бўлмасин, вақтнинг ўтиши қанчалик қийин туюлмасин, барибир умр ўтаверар экан, ўтганда ҳам елдай ўтар, кун билан тун қувлашмачок ўйнагандай алмашаверар экан. Жон қанчалик оғриб азоб берса, ҳаётнинг қадри, тоти тобора ошиб бораверар экан... Мен қачондир, кимдандир эшитганим ва аллақачон хотирамдан кўтарилиб кетган бир нақлни шу ерда тез-тез ёдга оладиган бўлиб қолдим: «кўзларимда эшикнинг туруми айланиб турса ҳам, ўлмасам, яшасам бас...» дер экан одамзод. «Вақт — энг зўр табиб», деган ибора мен учун оддий сўзлардан иборат жумла эди.

Маъсума бериб юборган китоб унча қалин бўлмагани учун шу кунгек ўқиб ташладим: қисса мендек, мендан ҳам узок дард чеккан, жарроҳлик столидан бир неча марта омон чиққан йигит, унинг орзу-ўйлари, мустаҳкам иродаси, сабр-матонати тўғрисида эди. Асар менда зўр таассурот қолдирмади, чунки унда бош қаҳрамоннинг ҳаёти, шифохонада кўрган-кечирганлари бир четдан (анча зерикарли тарзда) ҳикоя қилинган бўлиб, на ҳужжатли ва на бадиий асарга ўхшарди. Бемор саргузаштларининг баёни оғир дард азобини тортаётган одамни ларзага солиши қийин шекилли. Менда ачиниш, ҳамдардлик туйғулари уйғонди, холос. Тўғри, асарнинг ғояси менинг мудроқ томирларимни харқалай тебратиб ўтди. Лекин асосий гап бунда эмас, китобни бериб юборган одамда, унинг нияти, ғоясида...

Мен у келган пайтдаги аҳволимни, ташқи кўринишимни кўз олдимга келтириб, ўзимдан жиркангандай қунишиб оламан, аламли ғижинаман, ўша ҳолатни ўзимнинг ҳам, Маъсуманинг ҳам хотиротидан чиқариб ташлашнинг иложи йўқлигини ўйлаб, ич-этимни ейман. Қани энди унинг ўша ташрифи туш бўлса!..

Энди ҳар қуни эрталаб қўлтиктаёқ ёрдамида инқиллаб айвонга чиқаман-да (хонамизда разетка йўқ), электр сокол олгични ғириллатаман. Сокол олиб бўлгунча халаки жонга тушиб кетаман, чунки ўтириш бир азоб, кўзгуга эгилиш, бир қўлда иякни тортиб, терини таранглаштириб туриш минг азоб. Лекин, булар ҳам ҳолваси экан...

Врач ҳар куни эрталаб, баъзан ҳалат ҳам кийиб улгурмай кириб келади.

— Ўзгариш борми? — деб сўради у кўзларимга илинж билан тикилиб.

— Анча дурустман, бугун кечаси камрок оғриди, — дейман ўзимни дадилликка солиб.

— Тўғрисини айтаверинг, ўзингизниям, бизниям алдашингиз бефойда, — дейди у эртасига.

— Шунча ноёб дори-дармонлар ҳам таъсир қилмас-я... — дейди индинига паришон сочларини гижимлаб.

Бир куни у қоровул билан бирга кириб келди. Қоровул ўттиз икки килоли спорт тошини кўтариб олганди.

— Оёғингизга тош осамиз, — деди врач. — Зора, умуртқангиз тортилиб, қисилган жойлари очилиб кетса...

Бир неча чойшабни эшиб, қўлтиғимдан ўтказишди-да, қаравотнинг бош томонидаги тўсикка маҳкамлашди. Оёқларимни жуфтлаб, эшилган чойшабнинг бир учи билан қўй ёки молни сиртмоққа ҳозирлагандай чандишди, иккинчи учини қаравот тўсиклари орасидан чиқаришиб, тошнинг туткичига боғлашди-да, осилтириб қўйишди. Машғулот бир ҳафта давомида ҳар кун икки маҳал ўтказиб турилди (ҳозир ўйласам, ўша манзара жуда қулғили туюлади).

— Қизик, ўзгаришсиз тек туриб оладиган бунақа дард-ни ҳеч учратмовдим, — дейди Қозимжон қулоғининг орқасини қашиб. Энди у мени кўрганда, камрок гапирар, хонамиздан тезроқ чиқиб кетишга ҳаракат қиларди. Мен яна ўзимни ноқулай ҳис қила бошладим.

— Вилоят шифохонасининг бўлим мудирини илтимос қилдим, — деди у бир куни. — Мени устозим, зўр мутахассис, келиб кўрсин-чи...

Барваста, юзи нотекисроқ тўртбурчакни эслатувчи, кўзлари катта-катта, қошлари қуюқ, боши тақир доктор Қозимжоннинг хонасида мени ечинтириб, обдон текширди: бошқа врачлар каби болғачаси билан тиззаларимнинг кўзига, товонларимга, орқаларимга уриб, тўғноғичини оёқларим ости, қорнимда чизгандай юргизиб кўрди. Ота-онам, қариндош-уруғим, таржимаи ҳолим, қандай касалликлар билан оғриганиму қайсилари билан оғримаганимни сўраб-суриштирди.

Касалларни рўйхатга олиш ва сўроқ қилиш Чехов замонида, ундан аввал (Ғарб томонларда) айнан ҳозиргидай

бўлмагандир. Эҳтимол, у вақтларда бир беморни кўрмоқчи бўлган бошқа врач унинг касаллик варақасидаги айрим одатий саволларни такрорлаб ўтирмагандир. Лекин ҳозиргилар ҳамма саволларни ўз услуби асосида қайтадан бошлайдилар. (Эҳтимол, бемор биронта жавобда адашгандир деб ўйлашар.) Энг муҳими, энг кизияи: «Илгари фалон касаллик билан оғриганмисиз?» дея таъкидлаб сўрашади. Йўқ, десангиз сизга хайрат ва ошкора ишончсизлик билан тикилишади: худди ўша касаллик билан оғриган бўлишингиз ҳеч истисносиз шартдай.

– Ангина безовта қилиб турадими? – сўради доктор.

– Йўқ.

– Ростданми?.. Ёшлигингизда йиқилиб-нетмаганмисиз? Яхшироқ эслаб кўринг...

Мен бош чайқадим.

– Нахотки? Ҳовлинглар захми?

– Йўқ.

– Йўқ? Қизиқ... Майли, докторингиз сизга жуда балет қияпти, бизга боринг. Ҳаркалай облбольница... Текшира-миз... Балки тузалиб кетарсиз...

Козимжон устозини кузатиб, тўғри хонамизга кирди, ёнимга ўтириб, бош эганича сукутга чўмди. Бир оздан кейин кўзларимга тикилди.

– Борасизми?

– Йўқ.

Мен ҳам шу фикрдаман, – бош ирғади Козимжон каф-тимга кафтини кўйиб. – Ўзимиз тузатамиз!

* * *

Мен машинкани гириллатишда кун орага ўтдим. Назаримда, бу укубатларим беҳудадай туюлар, гоҳида ўзимни ўзим қийнаганим алам қиларди. Шерикларим ҳам баъзан: париваш бир келдию ўзингизга зеб бериб, сокол олишга ярайдиган бўлиб қолдингиз. Ўша пари яна бир бор кадам ранжида қилгудай бўлса, тойчоқдай диконглаб кетардингиз-ов, – деб аския қилишарди.

– Дард меҳмон, – ўзинча далда берарди Тожиддин ака деган ёши улуғроқ, камгап бемор.

– Ҳа, лекин бизнинг меҳмон жа сур чиқиб қолди, – дейман жилмайишга уриниб.

Мен ростдан ҳам Маъсумани кўп ўйлайдиган бўлиб қолгандим. Лекин у дом-дараксиз, на ўзи, на салом бора... Дунёда кутишдан ёмони йўқ, дейишади, менимча энг ёмо-

ни касалхонада йўл қараш. Ким, қачон келишини билмайсан, умидворлик ноқулай, аммо иззат-икроминг ана шу «келди-кетди»лар билан ўлчанишини ўйлаб, барибир кутасан. Айниқса, сен юрагинг тўрида эъозлаб юрадиган, бироқ кўнглини аниқ билолмаган кимсангнинг йўлига кўз тикиш, ёш боладай ўзингни минг бора қатъиятсизликда айблаб, яна беихтиёр эшикка термилиш... Бу азоб дард оғриғидан кўра оғирроқ, чунки унда изтироб қоришиқ. Бироқ, менинг оҳим худога етди! Тасодифми, бошқами, бошимга хумо қушининг қўнишими, билмайман, бир куни хонамиз остонасида яна Маъсума пайдо бўлди! Бу гал хайратим аввалги сафаргидан ўн, балки юз чандон ортди: Маъсума шифохона халатида эди!

Одатдагидай хонада бир ўзим ўнг ёнимга ёнбошлаганча китоб мутолаа қилмоқда эдим. Маъсумани кўрганим ҳам йўқ эди, қандайдир ички сезги мени эшик томонга қарашга ундади. Бошимни хиёл кўтариб, бўйнимни чўзганча анграйиб анча турдим чоғи. Қиз менга таниш, нафақат таниш, орзу бўлган табассум билан мен томонга юргандагина унинг туш ё хаёл меваси эмас, жонли вужуд эканлигига гумон қолмади ва гумоним энди хавотирга айланди.

— Нима бўлди? — сўрадим ҳамма нарсани унутиб.

— Дардсиз одам одамми шу замонда, — Маъсуманинг лаблари, мижжаларидаги табассум мавжлари унинг бутун юзига ёйилди. — Юрагим ҳар замонда безовта қилиб туради, — шундай дегач, у мендан ҳол-аҳвол сўрай бошлади. Менинг бутун ақл-идроқ оламин ағдар-тўнтар бўлиб, керакли жавоб сўзларини паришонлик билан, аранг топар эдим. Наҳотки, шу қадар ҳамиша баҳор, шу қадар қувноқ қиз... Демак, «Яшашни истайман» деган китоб саҳифаларининг четлари бекорга титилиб кетмаган экан-да... Одатда сурункали оғир касалликни бошидан кечирган ё бирон фалокатдан омон қолганлар ҳаётларини ўлжа ҳисоблайдилар, хушчақчақ юришга, ҳаёт, тириклик қадрига етишга ҳаркат қиладилар... Наҳотки Маъсуманинг хушчақчақлиги босиси ҳам?..

Саволлар, гумонлар, турфа туйғулар юрагимдан чашмадек қайнаб чиқиб, шууримга қуюлмоқда эди.

Қизнинг хатти-ҳаракатлари, муносабатлари менга ачинишми, одамгарчиликми ё бошқа нарсами — билолмай доғда эдим, чунки у шу пайтгача илтижоли боқишларимга, маъноли сўзларимга бирор марта лутфу қарам ҳам, жавоб ҳам қилмаган...

Менинг ҳам қувончли, ҳам азобли кунларим бошланди.

Маъсума йўлакдан ўта туриб, хонамизга киши билмас мўралайди, ёлғиз бўлсам, киради, йўқса, секин имо қилади. Сузишишга шайланган новвосдай бутун гавдам билан бошимни бир томонга эгиб майда қадамлаб чикиб бораман. Маъсума эшик ёнида тик турганича ҳол-аҳвол сўрай бошлайди. Мен учун ниҳоятда қимматга тушадиган бундай меҳрибончиликни дўстликка ҳам, душманликка ҳам йўя олмай, хунобим ошади. Уни бефаросатликда айблашга зинҳор-зинҳор тилим ҳам, дилим ҳам бормади. Ахир, яхши юролмаслигимни, бир жойда бир неча дақиқадан зиёд туролмаслигимни, қаддимни роз тутолмаслигимни билади-ку! Биладию, аммо ҳар куни, ҳар сафар мени девор ёнига тикка қилиб қўйиб, одатдаги бир хил саволларга жавоб беришга, имкониятимдан ортиқроқ типпа-тик туришга мажбур этади. Оёқларим зиркираб, дармонсизликдан қалтирай бошлайман, номус кучли, қийналаётганимни сездирмасликка тиришаман. Қўлларимни орқамга қилиб, кафтларим билан деворга маҳкам тиралиб оламан-да, оғирлигимни дам у, дам бу оёғимга солиб тишимни тишимга босаман.

Бора-бора девор ёнида имкониятимдан кўпроқ фурсат туришга чидай бошладим. Лекин юқорида бир томонга қийшайиб юрадиган бўлиб қолганимни эслатганман. Ҳатто рентген суратида ҳам умуртқамнинг камон ёйидек эгилган шакли аниқ чиққан. Сирасини айтганда, шаҳар клиникасини тарк этишимнинг сабабларидан бири ҳам шундай қийшайиб юришим билан боғлиқ эди. Даволовчи врачим — хушрўй ва мулойим жувон: «оғрикка чидаб, эгилмасдан тўғри юришга ҳаракат қилинг, кейин ростланишингиз қийин бўлади», деб қайта-қайта танбех берар, мен эса жоним қай йўсин ором олса, шу тарзда юришдан воз кечмасдим. Врачим, коридорда ҳассага суяниб, қийшайиб кетаётганимни кўрса, атай рўпарамга ўтиб, юришимга тақлид қилиб, ҳамиятимга тегаверди... Иккинчи сабаб... Асли, клиникага ётиш хаёлимдаям йўғиди. Ички касалликлар бўлими мудир би оғайнимнинг яқин таниши экан, ўша орқали жойлашиб қолгандим. Шунинг учун бу бўлимда ижарачидай гап эдим. Негаки, менга асосан неврология бўлимидан чакирилган врач қарар эди. У назаримда хийла тажрибали эди, дастлабки кунёқ руҳимни анча кўтариб юборди.

— Ташвиш чекманг, тезда тузатиб юборамиз, бир қанча дорилар ёзиб қўйдим, бўлимдан талаб қилиб олинг, — деди у.

Лекин дорилар камёб экан. Топилгунча, деб ҳарфлар ва

рақамлар билан аталувчи бир неча витаминлар тайинланди. (Муолажа витаминлардан бошландими, демак, касалинг хали аниқ эмас.) Ухлатиш учун демидрол, амидопиринга новокаин қўшиб укол қилишарди. Оғриқ кучайганда баральгин билан жон сақлаб турувдим, беш кундан кейин тугаб қолди. Невропатолог айтган ганглерон, румолон, вальтаренлардан дарак йўқ эди. Бир куни невропатолог билан бўлим мудирини бир вақтда текширувга кириб, айтишиб қолишди.

— Бунақада касал қандай тузалади? — деди врач бўғилиб.

— Сизга ким ҳуқуқ берди ўзи клиника дорихонасида йўқ дориларни тайинлашга, — баланд келди бўлим мудирини.

— Шаҳар дорихоналар бошқармасидан суриштириш керак.

— Фондимиз тугабди. Мавжуд имкониятлардан фойдаланиб туришга мажбурмиз.

Икки ўртада менга ноқулай бўлди. Ўзи, муддатим ҳам аллақачон тугаган, фақат бет келиб айтишолмаётган (касалхоналарда бир бор даволаниш муддати 22—24 кун эди).

Уйда йигирма кунча ётдим. Қишлоқ ахлининг эътиборини қозонган, халқ табобатидан озрок хабари бор фельдшеримиз ҳам тузатиб юбораман, деб астойдил уриндию, ахвол ўзгаравермади.

«Олдиндан оққан сувнинг кадри йўқ, деб шаҳарга кетдинг, район шифохонасининг неврология бўлимида опичлаб олиб бориб ташланганлар ҳам бир ҳафта-ўн кунга қолмай оёққа туриб кетишяптикан», деган гаплар, таъналар такрорланавергач, шу ерга келган эдим... Ҳамма шифокорларнинг тили бирми, ҳайронман, бу ерда ҳам врачлару ҳамширалар гоҳ чин, гоҳ ҳазил билан қийшиқлигимни писанда қилишиб, менга таъсир ўтказмоқчи бўлишарди. Мен эсам: эпполмасам, оғриси нима қилай? Менга ҳавас деб ўйлайсизларми? Ўрнимда бўлганингизда билардингиз, — дердим ёш боладай бўғилиб. Баъзан оғриққа чидамай, врачми, ҳамширами, — жеркиб ташлардим. Ахир жон вужуднинг нисбатан соғ жойидан ўзига паноҳ, ором изласа, гавда ўзига қулайлик яратишга ҳаракат қилса, илож қанча!

Лекин Маъсумани жеркиб ташлай олмас эдим. Аксинча, унинг фармойишдай жаранглайдиган маслаҳатларини жоним кинидан чиқиб кетгудай бўлса ҳам, итоатгўйлик билан адо этишга тиришардим. У эса ўз имтиёзи ва мавқеидан борган сари керагидан зиёд фойдаланар эди.

— Қани, қаддингизни тикланг-чи, мункиллаган чолларга ўхшамай, — дейди у мени ҳовлига бошлаб чиққач. Бир неча кадам олдинга ўтади-да, чақалогини юришга ўргатаётган она каби бир жаҳон табассум билан юришимни кузатиб туради. Унинг бу амрида қизларга хос навозишли енгил таҳдид, йигитлик қонини жўштирувчи жозиба, иззатнафсни қондирувчи меҳрибонлик, генералнинг буйруғидай муқаррар мажбурийлик оҳанглари тантанавор жаранглаб турар эди. Ана энди, кафтларини тиззаларига тираб, инқиллаб-синқиллаб, узоғи билан қирқ-эллик қадамга бориб келгунча қора терга тушиб кетадиган, шунда ҳам бир неча марта тўхтаб, нафас ростлайдиган, ўнг биқини камалак бўлиб, бўйни ҳам табиий ҳолатидан чиққан, ўнг қулоғи кифтига тегай-тегай деб юрадиган беморнинг қаддини тутишга уринишини бир тасаввур қилиб кўринг.

Бирдан-бир мақсадим тезроқ бу қулгили ва аянчли ҳолатдан чиқиб кетиш бўлиб қолди. Оғрик, азобларга бардош бериш учун жон-жаҳдим билан ҳаракат қила бошладим. Маъсуманинг ҳар бир буйруғи йигитлик шаъни, орият истеҳкомига қоят мерганлик билан отилган камон ўқи эди.

— Қани, жой юмшоқ экан, деб ётавермай, юринг ташқарига. Хонада захлаб кетманг яна, — дейди Маъсума бир қўлини эшик кесакисига, иккинчисини белига тираганича, лабларининг бурчида ва миждаларида одатдаги мадорбахш, ҳаётбахш табассум билан. Унинг дадиллиги, дангаллиги мени довдиратиб кўяр эди.

Маъсуманинг келганига икки ҳафта бўлди. Мен аввалига бир қўлимни тиззамга тираб, кейин-кейин, қўл тирамай оз-оздан юра бошладим.

Ёз бошланиб, кунлар қизиб кетди. Ҳамхоналар врачнинг эрталабки кўригидан кейиноқ ўзларини ҳовлидаги соясалқинга, зах ерларга уриб кетишади. Ёлғиз ўзим хира пашшалар билан олишиб ётаман. Хона ошхона рўпарасида бўлгани учун деразани очишга задамиз. Хона димиқиб кетади. Хира пашшалар эса барибир тирқишлардан кириб олишади-да, худди иссиқдан зорлангандай бетоқатлик билан у ёқдан-бу ёққа тинмай визиллашади. Яна, гўё бошқа жой ўрин ўтмайдигандай, гўё сени калака қилаётгандай фақат қулоғинг тагида гингиллаб айланишади. Силтайвериб, қўлларинг толиб кетади. Бахтимга жуссаси мўъжазгина, букри одамга ўхшаб бошини бир оз олдинга чиқариб юрадиган бадқовоқ палатадошимиз жонимга оро кириб ту-

ради. Ташқаридан келадию, иккала кўлига эски чармдан ясалган кўлбола пашша ўлдиргични олиб «ишга киришади». Каравотлар оралаб, гавдасини янада олдинга энгаштириб, бир-бир кадам босиб тил укмас жониворни дунёга келганига пушаймон едира бошлайди. «Шу махлуқни жуда ёмон кўраман, — дейди у ўзига ўзи гапиргандай минғирлаб (худди пашшани яхши кўрадиганлар ҳам бордай). — Даюс пашшалар илгари анча гўл бўлишарди, ҳозир калтакка чап бериб, одамни ўйнатади». Биттаям тирик пашша қолмаганига ишонч ҳосил қилгач, ғалаба қозонган командирдай букри қаддини роз тутиб чиқиб кетади. Бошқа шериклар мендан хабар олиб туришади, ташқарига юринг, деб қисташади. Унамайман: барибир узок ўтиролмагандан кейин, нима қиламан жонимни қийнаб, дейман. Лекин аслида, Масъуманинг ташрифини, унинг таклифини, тўғрироғи, фармойишини кутаман, у остонада фариштадек пайдо бўлиши билан аъзои баданимдаги оғриқлар жоду қилингандай тарқай бошлайди, ё унутилади, таранг мушакларим гўё унинг кўз нурлари таъсирида бўшашиб, пешонамдаги тиришларнинг ўз-ўзидан ёзилаётганини, кўзларимнинг икки четидан табассум зарралари таралаётганини ҳис этиб тураман.

Маъсума очик эшикдан мўралаб, каравотларга тезгина кўз югуртиб олади ва ширин жилмаганича ташқарига ишора қилиб бош ирғайди.

Мен ҳовлига чиққанда у улкан, сершоҳ чинорлар остидаги холи, овқатланишга мўлжалланган жойдаги курсилардан бирида ўтирган бўлади ва шубҳасиз, мени кузатиб туради. Мен қаддимни мумкин қадар тўғрироқ тутиб юришга тиришаман. Сўзсиз, оғриқ баттар хуруж қилади, гавдам мувозанатини йўkotaётгандай, бошим оғирлашиб кетаётгандай туюлаверади, ўнг томонга оғишга мойиллик чидаб бўлмас даражада кучаяди, кўлларим беихтиёр тиззамга узанади.

Бир сафар мен яқинлашгач, Маъсума қарта чилай бошлади. Икки кўли билан курсига таяниб, бир неча минут, шунда ҳам оқ айиқдай икки томонга тебраниб аранг ўтирадиган одам қандай қарта ўйнаши мумкин? Лекин... менинг ўрнимда кимнинг, қайси йигит, қайси ошиқ (илинждан ўзга далил-исбот бўлмаган ошиқ!)нинг тили «Уэр, ўтиролмайман, ўйнай олмайман...» дейишга айланади?

Тўғриси, ҳайрат учкуни вужудимни бир лаҳза жимирлатиб ўтди: киз боланинг, яна кишлок қизининг жамоат орасида бемалол қарта ўйнаши қандоқ бўлди? Лекин ши-

фохонада узок ётган одам, бу эрмак билан шуғулланган ёшу кексани, шу жумладан киз болани ҳам кечиради.

– Нимадан ўйнаймиз? – сўрадим сир бой бермай, бир жуфт чала рандаланган узун тахта-столга ўнганимни суяб ўтирарканман.

Мен ўз жасоратимга қойил қолдим. Лекин бунга менадан кўра Маъсума кўпроқ хайратланди чори, «ялт» этиб кўзларимга каради, корачилари гўзал, ўзига ишончи зўр кизларга хос қувлик билан чакнади.

– Кўнгиллари нимани хоҳлайди? – сўради у сўзларни чўзиб талаффуз этиб.

Мен ўз зарби гашти билан андармон бўлиб, қарши хужумга чап беролмай қолган боксчидай гарангсиб қолдим. Ниҳоят:

– Сиз нима десангиз, шу-да, – дедим ўтиргичда кулайроқ жойлашиб, – одатда шартни кизлар қўйишадию...

– Бўлмасам, – деди у уста қартабозлардай «шип-шип» қовғоз бўларкан, – ҳар кимнинг ҳиммати... Пирра!

Ўйнаяпману, хаёлимда: «ютқизсам нима бўладию, ютсам нима қиламан?...» Шарт жуда мужмал: ютган тақдиримда ҳам ютқизиқ божини талаб қилишга ҳаққим йўқ. Барибир, деб ўйлайман яна, талаб қилиш мумкин бўлган чоғда ҳам, кўнглим истаган нарсани, лоақал ҳазил тариқасида айтишга ҳам тилим бормаслиги турган гап. Чунки кизларнинг мен орзу қилган нозик шартга кўнмасликлари, кўнганда ҳам ижросига чидамасликларини биламан. Талабалик пайтимда, сабаби ёдимда йўқ, бир қиз билан тортишиб қолдик ва «ютқизгандан бир бўса», деб келишдик. У ютқизди. Мен ғоят катта ишонч ва ғурур билан шартни ижро этишга чоғланаётувдим, киз ҳуқуқимни унга инъом қилишимни сўраб, ўтиниб қолди. «Айни муддао-ку», – севиндим ичимда, – ахир бунақаси тушга ҳам кириши қийин... Лекин ниҳоятда содда, гўл эканман. Мен юзимни зўр иштиёқ билан, ўнғайроқ тутиб турдим, киз бўлса, лабининг бир четини тегар-тегмас суркаб қўйди, холос. Ҳисобмас, деб тархашлик қилиб кўрдим, лекин қиз ҳам анойи эмас эди: «шарт бажарилдими, бажарилди, секин-каттиқлигини келишганимиз йўқ-ку, бунинг устига соқолингиз ўсиб кетибди», – деди у хандон отиб куларкан. Роса алам қилган. Ҳозир ўшанака шарт бўлиб қолсаю, ўзим билардим-а, бундай шарт қўйишга журъат қаёқда! «Олдин сал ростланиб юрадиган бўлинг», дейишдан ҳам тоймас керак бу шайтон қиз!

Анча тетиклашиб колгандай эдим. Ҳазиллар, халоват-бахш машғулот, тотли хотиралар кайфимни анча чоғ қилган эди, лекин бундай ҳавойи ҳолат узоққа чўзилмади. Оғриқ бирданига ҳар томондан хуруж қилиб қолди. Лекин бошда катта кетиб қўйганман, энди «чий» дейиш эркакнинг иши эмас! Оёқ зиркирашига дош бериш мумкину, думғаза-нинг ботиши, белнинг толишига тоқат қилиш мушкул эди. Ўтирғич тахта эмас, радир-будир, қиррали тошдай, нақ суякка, суякдаги ярага тегаётгандай... Гох у, гох бу кафтимни тагимга қўйиб, ё у, ё бу ёкка оғиб оламан. Аъзои баданимдан тер тепчий бошлаганини сезиб турардим. Аммо, ўйиндан чиқишнинг иложи йўқ. Жисм-жонимдаги бутун куч-мадоримни ишга солдим, мушакларим зўриққанидан чакка томирларим лўқиллар, тер пешонамдан ҳам чиқа бошлади... Шунда Маъсума қорозларни йиғиштирди.

— Ёттию саккиз. Эртага давом эттирамиз, — деди у меннинг оғриқдан буришиб-тиришаётган юзимга карамасликка ҳаракат қилиб.

Мен хонага бир амаллаб келдим-да, каравотга зўрға ётиб олдим. Энди тинмасдан у ёндан бу ёнбошга ағдари-лар, оёқларимнинг бирини қўйиб, бирини йиғиб-узатар, авжга минган оғриқ босилай демасди. Оғриқни такка тўхтатиб қўядиган дорининг йўқлигидан, ўзимнинг чидам-сизлигим, иродасизлигимдан жиғи-бийроним чиқар, орияту ошиқликни ким қўювди шу алфозда, деб ғижинардим. Уни қаёқданам кўрдим ўзи? Нимага энди у келиб-келиб мен ётган касалхонага тушди? Бошқа жой қуриб кетганмиди?.. Наҳотки шу аҳвол давом этаверса? Наҳотки бу бедаво дарднинг поёни кўринмаса?!

Оғриқ билан олиша-олиша пинакка кетибман ва азбаройи толиққанимданми, шу кеча одатдагидан кўпроқ ухлабман. Шериклар ташқарига чиқиб кетишди. Мен эшикни ёпиб қўйиб, хайхотдай хонанинг ўртасидаги бир чорпоя сикқудай жойида каравотларнинг раҳини ушлаб юришни, каравотимда ўтиришни машқ қилишга киришдим. Бутун вужудим титраб-қақшар, жон меники эмас эди. Аъзои баданимдан тер шов-шув куйилиб, кўзларимдан ёш тирқираб чиқиб кетди.

Холдан тойгач, ўраниб ётиб олдим. Оғриқ яна зўрайди. Мен шу пайтда Маъсуманинг остонада пайдо бўлишини, ташқарига имо қилишини сира-сира истамасдим. Ҳатто унинг дил ўртовчи табассумини ҳам кўргим йўқ эди. Чалқанча тушганча, каравотнинг иккала ён темиридан

махкам ушлаб олдим-да, оёқларимни хадеб йиғиб-узатавер-маслик, у ёкдан бу ёкка ағанавермаслик учун ўзим билан ўзим курашдим, назаримда ҳар доимгидан ортиқроқ вақт чидадим.

Менинг бу ҳаракатларим жисмоний машқлар ёрдамида касалликни даволаш эмас, балки оғриққа чидаш учун ма-лака ҳосил қилиш ниятидаги уриниш эди.

Ётавериб болдирларим остидаги гўшт, мушакларим шалвираб, сузма халтадай осилиб кетган эди. Илигим ҳам қуриб қолаёзган чоғи, босганимда тиззаларим қалт-қалт қилиб, миямга зиркирок югурар, бутун танам титрай бош-лар, тезроқ, иложи борица тезроқ ётиб олишни кўзлар, жойимга етиб келгунча оғриққа қарамай, мункигандай ши-тоб интилардим.

Ниятим амалга ошадими, йўқми — билмайман, фақат, ошганда ҳам жуда қимматга тушажагига имоним комил эди. Майли, ҳар қанча қимматга тушса ҳам, ҳар қанча азоб тортсам ҳам, Маъсуманинг ёнида лоақал ўн-ўн беш дақиқа тебранмасдан қаддимни роз тутиб ўтирадиган бўлсам, бас!

Тушга яқин оғриқ пасайиб, овқатни озгина иштаҳага қўшимча зўрлик билан ҳар кунгидан кўпроқ, энг мухими, ҳар кунгидан осонроқ едим. Назаримда, оғриқ қаттиқ ҳа-ракатлар, зўриқишлар оқибатида сал қарахт бўлиб қолгандай эди.

Овқатдан кейин шериклардан бири билан ёнбошлаган-ча бир неча қўл пирра ўйнадим.

Яна икки кўзим очиқ эшикда бўлиб қолди. Маъсума ташқарига ҳар кунгидан оз чиқдим, йўлакда кам кўринди. Ўтганда ҳам, ҳар кунгидай хуморбахш табассум билан са-ломлашиб эмас, кўз қири билан бир хуркак нигоҳ ташлаб ё умуман қарамай, бошини кўтармай ўтиб кетар эди. Ё ме-ни синаяпти, ё кечаги аҳволимдан ҳафсаласи пир бўлган ё хижолатда, деб минг хил хаёлга борар эдим. Ўтаётганида чақирай-чақирай деб, яна оғзимни қимтиб олардим.

Дам олиш вақтида, ҳайратомуз ҳол — мизғиб қопман. Уйғонсам, палатада яна бир ўзим. Чунки кун иссиқ, паш-ша кўп, ҳеч ким соат учдан бешгача чидаб ётолмас, тўрт-тўрт яримдан бошлаб битта-битта чикиб кетишар эди.

Каравотимнинг оёқ томонида жилмайиб турган Маъсу-мага кўзим тушгандан кейингина ўз ихтиёрим билан уйғон-маганимни англадим.

— Бугунча қарта ўйнамаймиз, — деди у ниҳоятда майин-лик билан, дилга малол етказмайдиган ва эътирозга ўрин

қолдирмайдиган оҳангда. — Яхшилаб дам олинг. Лекин шафқат қилиш йўқ. Ҳисоб эсингиздан чиқмасин. Саккизман, деб суюнмай кўя қолинг. Саккиз — жухуднинг кўрғони-я, ундан чиқиш гумон...

Эртасига мен ўз машқларимни давом эттирдим. Билмадим, чиндан ҳам ўзим кутган малака ҳосил бўлдимми ё дард чекина бошладими, ҳар нечук енгиллик туймоқда эдим.

Маъсума ҳар гал йўлақдан тахминимча хижолат бўлмасин деб, мени кўрмаганга олиб ўтаётган эди, шекилли. Бир сафар «ҳаддидан ошиб кетди» деб ўйлади чоғи, эшикдан ярим мўралаб: «бугун беллашамиз-а, кучингизни эҳтиёт қилинг», деди-ю, жавобимни кутмай, кўздан ғойиб бўлди.

Менда хасталикни енгилдан кўра Маъсума билан юрганда, у билан ёнма-ён ё рўпарама-рўпара ўтирганда, карта ўйнаётганда оғрикка чидаш хоҳиши, қиз бола олдида йигитлик шаънимни химоя қилиш иштиёқи кучлироқ туюларди. «Севги кизамиққа ўхшайди: қанча кеч келса, шунча хавфли», деган экан кимдир. Наздимда шунча азоб-укубат етмаганидай ана шу хавф ҳам қор кўчкини каби ёприлиб келаётганга ўхшарди...

«Дам олиш вақти» тугар-туғамас эшик ёнида Маъсума кўринди ва ўзимиз англайдиган маънода бош ирғади.

Мен баланд рух, ўзимга ишонч билан юриб чиқдим. Ўйиннинг қандай натижа билан тугаши, «ҳиммат» замиридаги шартнинг нимадан иборат бўлишини билиш истаги менга тинчлик бермас, бу туйғу, бу истак ақлу ҳаёлимни, қалбу вужудимни шунчалик банд қилиб олган эдики, ёруф оламдаги бўлак жамики ташвишларни унутгандай эдим.

Дарҳақиқат, ўйинга жуда ҳам берилиб кетдим. Асосан эркакларнинг кўнгилочар машғулоти бўлган картада ғалаба нашидасини суриш аҳди, ютқазиб қўйсам-а, деган хавотир, ниҳоят, қизнинг ютқизса қандай ҳолга тушишини кўриш илинжи фикрлашимга туртки бериб турди. Мен анчадан бери дуруст фойдаланмаётган (бунга эҳтиёж ҳам бўлгани йўқ эди) идрокимни яхшироқ ишга солиш учун бутун диққат-эътиборимни бир ерга жамлаб, кўзларимнинг нуруни икки баравар сарфлаб бўлса ҳам, ўйналаётган ҳар бир қозони хотирамга мустаҳкам жойлаштириб олишга тиришар эдим. Пирра ўйинининг бирдан-бир сири шунда: қайси карта чиқди, қайсиниси йўқ — эслаб, ҳисоблаб борсангиз, рақибингизга тушиб бермайсиз, бу — марра қўлга кирди, деган ғал!

Маъсума ўйин давомида рақибам, агар енгсам, унинг

қалбини ҳам заб этаман, деган умид менга завқли илҳом, эҳтирос бағишлар эди. Назаримда «ракибам» ҳам астойдил ўйнамоқда эди, фақат, кизларга хос қувлик ишлатаман, деб баъзида соддалик қилиб қўяр, мен эса унинг зигирдай хатосини ҳам назардан қочирмаслик пайдан бўлар эдим. Бахтимга у чиққан қарталарни санашда оқсар эди. Ниҳоят, у ўйинда бой берганига иқроор бўлиб, қўлини узатди. Бу оп-пок ва нафис бармоқларга биринчи бор қўлим тегди. Бу қафт ҳароратли, ҳузурли эди. Бу ҳарорат ва ҳузурнинг кон томирларим бўйлаб бутун вужудимга таралаётганини сезиб турдим, бу ҳарорат бир неча ойлардан бери иссиқ ўтмай музлаб ётган дардчил иликларимни киздириб, қувват бўлиб қуюла бошлади.

– Шарти қачон бажарилади? – сўрадим кизнинг безовта кўзларига тикилиб, шарт ифодасини унинг қорачиқларидан кидириб.

– Шарти – эртага, – деди у қулиб, – лекин талтайиш йўқ, – қўшиб қўйди қўлини тортиб олиб ўрнидан кўзғоларкан.

Мен ҳам даст турмоқчи бўлибман, бир нарс пастга тортгандай ўмганимни кўтаролмадим. Белим қотиб, оёқларим уюшиб, кесак бўлиб қолган эди. Кўзғолиш натижасида каттиқ оғриқ турди, лекин бу оғриқ энди мен учун у қадар даҳшатли эмас эди.

Мен ғалаба суруридан маст эдим. Ютқизиқ шартининг ижросини, ғунча очилишига интиқ булбулдай, сабрсизлик билан кутиш қолган эди, холос. Нима бўлиши мумкин? Мен кўп нарсаларни тахмин қилар, аммо бу тахминларимга ишонмай, дарров мулоҳазадан қайтардим. Назаримда бу шарт олдиндан башорат қилиб бўлмайдиган нарса эди! Шундай бўлиб чиқди ҳам! Менинг ҳаёлимда, асосан, яна бир «доно» китоб бўлса керак, деган фикр маҳкам ўрнашиб олганди. Чунки у бериб юборган китобдаги воқеалар, қахрамонлар хатти-ҳаракатини кейинча ўзи билан муҳокама қилган чоғимизда, албатта, кўнгли учун «асар менда катта таассурот қолдирди» деб айтган ва унга миннатдорчилик билдирган эдим. Бу гал Островский ё Мересьев жасорати ҳақидаги, умуман шунга яқин мавзудаги китобни кутган эдим. «Эртага» деган жавобдан фаразим қатъийлашган, биронтасидан айтиб юборган бўлса керак, деб ўйловдим.

Эрталаб турганимда ҳеч нарсадан дарак йўқ эди. Ўзим анча дуруст, тетикман. Соқол олиб, ювиниб, қайтиб кир-

сам, тумбочкам устида оқ чинни гулдон ва унда дид билан раста қилиб узилган, очилай-очилай деётган кип-қизил ва тўқ пушти атир гул ғунчалари пайдо бўлиб қолибди. Бу гулғунчалар ҳар қандай бадбин кайфиятдаги беморнинг ҳам чехрасини очиб, руҳини нурафшон қилиб юборадиган даражада чиройли, латофатли эди.

Мен нонуштани иштаҳа билан туширдим. Энди шерикларимнинг ташқарига чиқиб кетишларини, Маъсуманинг кириб, «калай, тўлов ёқдими?» деб сўрашини кута бошладим. Лекин ҳаво айниб, салкин бўлиб тургани учун эски боди борлардан иккитаси кўрпага бурканиб бамайлихотир журнал варақлашмоқда эди. Чошгоҳгача китоб ўқиб ётдим. Маъсума ҳам йўлакда кўриниш бермас эди. Иттифоқо, у эшик олдида ўша, дастлаб мени кўргани келган кундаги хаворанг, капалак нусха қўйлагида пайдо бўлиб, ташқарига имлади. Мен оғрикни писанд қилмай, тикка ва шитоб юриб чиқдим. Маъсума кўча дарвозага олиб борадиган йўлакдаги ям-яшил арча ёнида кутиб турарди. Шошилганимдан «рахмат»ниям унутиб, «ҳа, йўл бўлсин?», дебман.

— Жавоб беришди, — деди у жилмайганича. Елкаларини хиёл кўтариб, қўлларини икки ёнга ёзган эди, хушбўй атир иси уфурди.

Мен яна каттароқ қовун тушириб, «нимага?» деб сўрабман. «Э, хомқалла», — қойийман кейин ўзимни ўзим қайта-қайта.

— Ётаверсангиз ёмон ўрганиб қоласиз, — деди у беозор танбех бериб.

— Қизик бўптию, аслида... — гулга шаъма қилдим.

— Ўзингиз мени ютқазишимни хоҳладингиз-да, — деди Маъсума гапимни бўлиб, — қиз бола, деб йўл ҳам қўймадингиз. — Унинг овозидаги нозик ўпкалаш оҳанги тошга жаҳл қилган шаршара садоларидай ёқимли, таскинбахш эди. — Жон-жаҳдингиз билан ўйнадингизда ўзиям. Қани энди, тузалишга ҳам шундай уринганингизда эди... Лекин билиб қўйинг, чиққанингизда барибир ўчимни оламан. Унда аяб ўтирмайман.

— Менинг шартим бошқачароқ эди, — Маъсуманинг билакларидан тутмоқчи бўлдим.

— Ҳай-ҳай бунақа келишмаганмиз...

Уни кузатиб қайтиб кирганимда журнал варақлаётганлардан бири маъноли томоқ кириб қўйди.

ЮРАК

Тунлари нимёруғ-нимқоронғи ёз окшомларидан бирида қирқ ёшлардаги сўлқиллама, басавлат жувон ўғлининг дарсхонасига иккилана-иккилана кириб борди. Ўғил гулдор баркут ёпилган диванда ёнбошлаганча аллақандай суратли журнални ҳафсаласизлик билан варақларди.

Она остона ҳатлаб ўтдию бир дақиқа тараддудлангандай туриб қолди. Ўғил онасига бирров назар ташлади-да, унинг нима мақсадда кирганини англагандай, қовоғини уйиб, индамай ўз машғулотини давом эттираверди. Она тез-тез қадам ташлаб, диван билан қарама-қарши томондаги девор ёнига қўйилган, орқасига шерозий гилам осилган ёғоч каравот ёнига борди-да, устига ипак тўр ташланган баркут болишларни гўё ростламокка тутунди.

— Ўғлим, биз даданг билан гаплашдик, — дея гап бошлади ва у тўхталиб, ўғлига зимдан синчков назар ташлади.

— Нима ҳақда? — гўё одоб юзасидан сўради ўғил.

— Энди катта йигит бўлиб қолдинг... — Она шундай деб, яна сукут сақлади. У ростловлиқ ўринни қайта-қайта ростлаб, худди ножўя иш қилаётгандай ўғлининг кўзларига қарамаслик чорасини изларди. — Бугундан бошлаб шу ўрин сеники... — давом этди у ўғлидан садо чикмагач. — Ўғил бола деган кўркмайди.

Она сўзини тугатиб, ўғли гапини рад этиб қоладигандай, узун халатининг этаклари ва икки ёнида осилиб ётган белбоғини ҳилпиллатиб, шоша-пиша орқасига қайтди. Яна остонада тўхтаб анграйиб қолган ўғлига ўғирилди.

— Эшикларни очиб қўямиз. Даданг билан кечаси сендан хабар олиб турамиз. Чирокни ўчирмасанг ҳам майли...

* * *

Рўпарама-рўпара хоналарни ўртача катталиқдаги дахлиз ажратиб турарди.

* * *

— Йўқ, бунақада бўлмайди, дадаси. Биттаю-битта ўғлимиз-а! Бир чорасини топмасангиз, эрта-кеч уйлантирганимиздаям хотинини уйғотиб, «ташқарига чикмоқчийдим, қараб турунг», деб юрмасин тарин...

— Мени жон қойитмайди, деб ўйлайсизми, мен ҳам отаман ахир. Жоним ачийди. Ҳамиятим оғрийди. Врачлар би-

лан гаплашяпман, маслахат сўраяпман. Қўрқоқлик – касалликмас, дейишяпти. Кейин-кейин ўзи ўтиб кетармиш, улғайганда қўрқмайдиган бўлиб қолармиш. Шунақа деб таскин беришяпти... Фақат...

– Нима фақат?.. Гапиринг тезроқ!

– Фақат, сочиға эртароқ оқ тушиши мумкин эмиш.

– Ана шу-да. Ана шуниси ёмон-да. Биласиз-ку, сочи эрта оқарганни ёктирмайман.

– Хўш, нима қилиш керак бўлмаса, сизнингча? Гапиринг.

– Қаратиб-кўрсатаверайлик, зора бирда бўлмаса бирда нафи тегиб қолса.

– Кўрсатмаган профессору табиб қолмади-ку. Кўряпсиз-ку, ҳали уни, ҳали буни гапига қараб, ҳар хил дори ичиравериб, дори ичиравериб, соппа-соғ юзини захил қил ташладик-ку. Энди, қўққис мия-пиясини ҳам заҳарлаб олиб, бу кунимиз ҳам ҳолва бўлиб турмасин.

– Вой, нафасингизни иссиқроқ қилинг, дадаси, нафасингизни иссиқроқ қилинг. Тузукроқ бир ниятингиз ҳам борми ахир? Қачонгача кап-катта болани қўйнимизда олиб ётамыз?

– Бу ҳақда аввалроқ ўйлаш керак эди. Бошда ўзингиздан нарироқ қилсангиз бўларди... Пинжингизга тикавердингиз, пинжингизга тикавердингиз...

– Гапириш осон... Менгаям ҳавасмиди?! Шўримга шўрва тўкилиб қолишини қаёқдан билибман...

– Бир врач ғалати маслахат бериб қолди...

– Айта қолинг тезроқ, жўяли гапми? Нафи тегса бўлди-да.

– Жуда мушкул савдо. Ақлга сиғадиганмас...

– Болани юрагини алмаштириш керак, деяпти.

– Алмаштириш керак? Кимнинг юрагига? Қанақа юрак-ка?

– Шернинг юрагига.

– Вой-вой-вой, эси жойидами ўзи у врачни?

– Мен ҳам шуни ўйлаб қолдим.

– Сизни калака қилмаяптимики?

– Мени-я? Мени калака қиладиган одам ҳали турилгани йўқ. Турилмайдиям.

– Ҳа, хўп, ўзингизни босинг, дадаси. Мунча. Дағдағангиз зўр-ку. Шер қанча умр кўради?

– Илмий тадқиқотларда келтирилган маълумотларга қараганда, тутқунликда, яъни ҳайвонот боғларида, заповед-

никларда етмиш йил яшаган шерлар учрайди. Эркинликда бундан ҳам кўпроқ яшаса керак, албатта.

– Шернинг юраги ўтказилган одам-чи? У тутқун хисобланадими ё эркинми?

– Тўғриси, билмайман.

– Бошқа ҳеч қанақа чораси йўқ эканми куриб кетгурни?

– Йўқ, деяпти-да.

– Шундай қилса, ўғлимиз кўркмайдиган бўлармикан?

– Шундай деяпти.

– Хавфлимасмикин? Кафиллик беряптими?

– Хар ҳолда оддий операциямас-да. Ё, тилхат ёздириб олсакмикин?

– Ана шунақасиз-да, бирпасда майнавозчиликка ўтиб кетасиз... Вой болагинам шўрлиги-ей, шунақаям балога гирфтор бўладими-я...

– Кўяверсакмикин. Кейин ўзи ўтиб кетармикин...

– Қайдам, ҳали-вери ўтиб кетадиганга ўхшамайди. Кўряпсиз-ку бу болани, бир кеча ташлаб бир ёкка кетиб бўлмайди. Ҳали ҳарбийга борса, ҳаммага кулги бўлиб...

– Хўп, операциянинг муваффақиятли чиқишига ишондик, дейлик, шернинг ўзини қаердан топамиз? Яна, шервачча, бунинг устига эркаги...

– Керак бўлгандан кейин топасиз-да. Кўзимизнинг оку қораси... Оғзингизнинг ели...

– Ҳамма нарса оғизни ели экан-да сизга. Ҳозир шердан кўра анконинг уруғини топиш ўнгайроқ. Қолаверса, «оғизни ели» деган гаплар қолиб кетди энди.

– Хонумонимизни сарфласак ҳам майли, бошингиз омон бўлса, омадингизга кўз тегмай турса, оқин сувлар тўхтаб қолмаса, ҳеч гапмас.

– Ўзингиз ҳам сал лакмароксиз-да, хотинжон.

– Сизни асли бўлганингиз шу. Доим устимдан кулганингиз-кулган. Мени зиғирчаям ҳурмат қилмайсиз, шундай ўғилни туғиб берсам ҳам. Шукур қилинг, тирноққа зорлар бор...

– Ҳа, бўлди, ҳазиллашдим. Ўзингиз ҳам пичоқ дамида турасиз-да.

– Кўнглингизга ҳазил сикқанига ўлайми...

* * *

Ўсмирнинг қулоклари диққайди, қовоклари керилиб, қорачиклари кенгайди. Нахотки унга чиндан ҳам шер юра-

гини ўтқазишса? Нахотки, эртаклардаги баходирлардай довюрак, шер каби шиддаткор ва мағрур, ҳеч нарсадан кўркмайдиган одамга айланса? Нахотки, ярим тунда, зимистон кечаларда бемалол кўча айланиб юра олса? Нахотки ёлғиз қолганида даҳшатга тушиш каби ниҳоятда ёқимсиз ҳислардан, жамики таҳликалардан кутилиб кетса? Агар чиндан шунақа бўлса, муваффақиятли чиқишига ишонса, ишонтиришса, ҳар қандай оғир операцияга тайёр эди! Ҳар қанча азоб-уқубат тортса майли эди!

* * *

У узун темир столда қўл-оёқлари ҳалқали қайишлар билан боғланган ҳолда ярим яланғоч ётибди. Атрофдаги одамларнинг кийимлари, деворлар, шифт оппоқ. Боши узра муаллақ осилиб турган оппоқ қозондан тушаётган кизғиш нурлар кўкрагини киздирмокда. Бошдан-оёқ оқ кийинганларнинг қай бири эркагу қай бири аёллигини ҳам дабдурустдан ажратиш кийин, чунки қошгача бостириб туширилган оқ сурп қалпоқ билан оғиз-даҳанидан қаншаригача тортилган дока никоб ўртасида бир-бирига ўхшамаган, барчаси бирдай қаттиқ жуфт кўзларгина кўринади, бу кўзлар вазмин, эҳтироссиз ташвиш билан бир нуқтага — бемор кўкрагига қадалган. Қўлларида аллакандай темир-терсақлар шамширдай ялт-юлт қилади.

Ўсмир кўзларини чиппа юмади, қунишиб, ғужанак бўлиб олишга уринади, бўлмайди, ҳатто қилт этолмайди. Ахир иккала оёғию иккала қўли чандиб боғлаб ташланган-ку.

Бунинг устига, ўсмир оқ қалпоқлари атрофидан чикиб, кулоқлари узра тиккайиб турган қоп-қора ва мулойим соч толаларидан, ўша кулоқларнинг (уларда негадир исирға йўқ эди) оппоқ нафис ва мўъжазлигидан, яноқларидаги билинар-билинемас майин, тилларанг туклардан ва бошқа айрим жузъий белгилардан ҳамшира, яъни қиз бола бўлса керак, деб тахмин қилгани — оқ ҳалатлилар унинг тиззаларидан, елкаларидан маҳкам босиб туришарди. Кўзларини очди — ўзини, ўз кўзларини уни икки ёнидан ўраб, дон ейишаётган товуклардай бошлари бир жойга ғуж бўлиб қолган кишиларнинг қорачиқларида кўради. У бақирмокчи бўлади, овози чикмайди. Бирдан қизлар олдида бақириш кўрқоқлик-ку, уят, номус-ку, деган фикр кечади миясидан. Лабини қаттиқ тишлайди. Кўзларини яна юмиб олади. Ҳамма жим. Фақат, темир-терсақларнинг чақир-чукур то-

вуши эшитилади. Кейин кўкрагида чумоли карвони дам-бадам чимиллатиб чакиб, у ёқдан-бу ёққа юраётгандай туюлади, нималарнидир «ғирт-ғирт» қияётган қайчи овози кулоқларига элас-элас чалинади. Бу овоз дам узоқдан келаётганга, дам ўсмирнинг ўзи бу овоздан олислашиб бораётганга ўхшайди. У яна кўзларини эрингандай очади. Тўғрироғи, оғирлашиб, миждаларини эзиб турган ковокларини куч билан кўтаради. Шундоқ ёнгинасида турган боши пакирдай доктор қассоб сингари халатининг энгларини тирсагигача шимаради. Панжалар — дев чангалидай узун-узун, йўғон-йўғон панжалар одамларни, шифтни, бутун дунёни четандай тўсиб қўйди. Кейин у панжалар ўсмир кўксидаги чукурликка тушиб кетди. Лойқа сувга чўккан нарсани тусмоллаб қидираётгандай анчагина тимирскилади. Сўнг юрагини чангаллаб торта бошлади, илдиз-пилдизи билан кўпориб олинган пиёздай шарт суғуриб тепага кўтарди — устки қисми аллақандай илдиз шохчалардан иборат, ҳаммаёғидан қон силқиб турган бир парча кизғишгина гўшт...

Ўсмирнинг кўз олдида юрагини машъала қилиб, одамларга йўл кўрсатиб бораётган Данко намоён бўлди. Данко ўшанда неча ёшда эди?.. Йўқ, эслолмади. Унинг ака-укалари бормидийкин? Бу ҳақда ёзилмаган эди шекилли...

Ўсмирнинг ҳамма ёғидан муздай тер қуюлиб кетди, аъзон бадани бурга чаккандай қичиша бошлади. Ётган ҳолатда куракларини столга ишқалагиси, мириқиб, рохат қилиб кашингиси келди. Лекин у, иттифоқо, вужудидаги ёқимсиз совуқ жимирлашнинг секин-аста пасайиб, бармоқлари, панжаларининг жонсизланиб бораётганини сезиб қолди. Боши тепасидаги оппоқ қозон, оппоқ қалпоқ ва атрофидаги оппоқ халатлар аввал секин, кейин тез-тез чархпалак бўлиб айлана бошлади, у нарсалар оқиш бир туман ичида айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Осмон тусидаги шифт ва остидаги стол тебрана бошлади. Кўзларининг юмилиб кетаётганини элас-элас пайқади. Кейин яна кўзини очди... Докторнинг ҳалати тердан баданига ёпишиб, оқ рангини йўкотган эди. Бурнининг устида гўё сумалакка айланган муздай томчилар ўсмир кўкрагидаги бўшлиққа чакиллаб тушиб, этини жунжиктиради. У кўзларини дам юмиб, дам очар, тўғрироғи, у кўзлар эгасининг ихтиёрисиз очилиб-юмилар эди. Ўсмирнинг орқа этлари столга ботиб кетди. Назарида, бу ерда узоқ — бир неча кундан бери туз тотмай, қимирламай ётгандай эди.

Доктор гўё секинлатиб кўрсатилаётган кинокадрлардай вазнсиз ҳолатда, жуда имиллаб ҳаракат қилаётганга ўхшарди. Ўсмирнинг элас-элас идрок этишича, доктор унинг ичи-борини бир четдан қовлаб, ичак-чавокларини ағдар-тўнтар қилиб чиқаётгандай туюларди. Ҳар гал кўзлари юмилаётганда мана энди ҳушимдан кетяпман, деб ўйлар ва ҳақиқатан ҳушидан кетар, кўзлари очилганда эса «ҳали ҳам ҳушимдан кетмабман», деган фикр кечарди унинг чала ишлаётган мудроқ миясида. У кўзини яна бир очганида жарроҳнинг панжасида бошқа бир юракни кўрди: кўзларини каттарок очишга уринди. Бу юрак боя унинг кўкрагидан суғуриб олинган юракка қараганда ранги очроқ, ловиллаётгандай, диркиллаб, селпиниб тургандай эди. Доктор ана шу юракни обдон салмоқлаб, айлантириб кўргач, ўсмирнинг кўкрагидаги ўрадай бўшлиққа шошилмасдан авайлабгина солиб жойлаштира бошлади.

Ўсмир яна кўзларининг юмилиб бораётганини пайқаб ётди... орадан қанча вақт ўтгани номаълум эди, бирдан нимадир дук-дук қилиб, уни силтаб, силкита бошлади: кўзлари каттароқ очилиб, нигоҳи равшанлашди: туман ичидаги бош, панжалар, шифт асл ҳолатга, асл рангига қайтди. Гўё кўкраги остида — ичида яна йиртқич чумолилар қарвони саф тортиб йўлга тушди, аъзон бадани чимиллай бошлади. Чумолилар тобора кўпроқ, ачитиброқ чақар, кўксидаги янги юрак тобора каттиқроқ гурсиллаб урар эди...

— Мана, марҳамат, энди...

Ўсмир ўзини ҳақиқий эркаклардай тутиб, дадил юриб кетди. Кўксидаги юрак дам сайин баралла дукурлаб, ўзидан хабар берарди. Бу юрак бутун вужудини силкитар, гўё бутун дунёни ларзага солиш учун кўкрак кафасини қисирлатиб, қовурғаларини шахди-шиддати билан икки ёққа қайтариб, ташқарига чиқишга уринарди.

Ўсмирнинг назарида гўё боши катталашиб, сочлари хурпайиб-тиккайиб кетгандай эди, қўллари қанотдай кўтарилиб, елкалар ўсиб чиқаётгандай эди. Пишқиргиси келар, лекин докторнинг бир ойгача чучкириш, йўталиш, олти ойгача эгилиш, бежо ҳаракат қилиш, умр бўйи каттик ранжиш, ҳаяжонланиш мумкин эмаслиги тўғрисидаги эслатмалари ёдига тушиб, ўзини тутарди.

Автобусда яна ҳайрати ошди: одатдагидай тикилинч, лекин суяқларининг зирқираши ҳуш ёқпти, чаккалари лўкқиллаяпти. Йўловчилар унга аксарият: «ке, болакай, бу ерга, холироқ жойга ўтиб ол, бўлмаса бу одамлар миянгда-

ги бор билимларниям ситиб чиқарворишади», дейишарди. Ҳозир орқасида сумкаси йўқ. Кимдир унга: «Хў, йигитча, ҳазир бўл, юрагингни сиқиб чиқаришвормасин яна», деди. Йигит гапирувчига ажабланиб қаради. Лекин индамади. Аввалига ҳатто кисилишлардан роҳатланди, кейин секин-аста лоҳас бўла бошлади. Автобусдан тушгач, кўкрагида санчикли оғрик турди: юрак гўё қиррадор тошдай ботар, тикандай санчилар, юришни қийинлаштирар эди.

Уйга кира солиб пар болишлар, юмшок кўрпачалар тўшалган каравотга омонатгина ётиб олди. Онаси пешонасини силади — ухлаб қолди.

Чўчиб уйғонди. Уйғондими-уйғонмадими, харкалай кўзи очилди (кўзи очиклик ҳамма вақт ҳам уйғокликни, бедорликни англавермайди). Ҳаммаёқ жимжит. Кўкраги бўм-бўш, сассиз. Атрофга аланглади. Ёнида эртак-фильмлардагидай чала ярим кийинган қиз сочларини оппоқ тўшига ёйиб ётарди. Ўсмир яна ғоят таажжубланди, ўз кўксига қулоқ тутди: у нафас олмаётган эди. Фақат, аллақандай, худди оғир нарс тагига бостириб қўйилган соатнинг бўғиқ чиқиллашидай кучсизгина овоз эшитилди. Иккала қўли билан кўкрагини омонат чангаллади. Во ажаб: кўксининг тикилган чоки сўкилиб қолган эди! У юракнинг жойида йўқлигини тахмин қилди. Бу тахминга ишончи комил эди. Эсхонаси чиқиб кетди. Апил-тапил кўрпа қатларини кўтариб излашга тушди. Болишнинг тагини титкилади — йўқ, каравот остига энгашиб қаради — йўқ. «Нилуфар» деган тун чироғи шуъласида ялтираётган қорамтир жигарранг жавонини очиб, кийимларини олди, пиджаги, шими чўнтақларини йўқолган пулни кидираётгандай илинж ва хавотир билан қайта-қайта қовлади, чўнтақларининг астарини ағдариб, қоқиб кўрди — йўқ! Бирон жойда тушиб қолдимикин-а?... Эслашга уринди. Йўқ, кеча тўппа-тўғри уйга келганку... Энди ота-онасига нима дейди? Мана бу кизга... Дарвоқе, ким ўзи у? Бу ерга қачон, қаердан келди? Нима қилиб ётибди? Яқиндагина онаси «уйлантисак...» деятувди. Шумикин?... Ё онаси болам кўркмасин, деб олиб кириб ёнига ётқизиб қўйдимикин? Ташқарига бирга чиқишади, дедимикин?

Бирдан ташқарига чиққиси келиб қолди.

Қизни уйғотсинми? Донг котиб ётишини. Жудаям уйқуси қаттиққа ўхшайди. Нафас олиши ҳам сезилмайди-ку. Тирикмикин ўзи?..

Йигитча чўккалаганча, энгашиб қизнинг майда соч то-

лалари қопланган кўкрагига қулоғини тутди. Қулоқ териси соч қатламлари остидаги юмшоқ ва илик баданни сезди. Йигитча сесканди. Бу сесканиш ўзига ёқимли туюлди. Иккинчи қулоғини тутди. Бояги туйғу, ўша ҳолат такрорланди. Аллақандай муаттар ҳидлардан боши айлана бошлади. Қизнинг кўкрагига йиқилиб тушишдан чўчиб, ўзини тортди, ўтирган ҳолатда қаддини тиклади... Яхшиси, деворни дупирлата қолсинмикин? Соат неччи бўлдийкин? И-е, у энди кўркмайдиган бўлганди-ку...

У қаравотдан оҳиста тушди-да, бир-бир босиб дераза ёнига борди. Пешонасини муздай ойнага босганича, кўзларини катта-катта очиб, ташқарига тикилди. Ҳовли қоп-қоронғи эди. Илон чакқандай ўзини орқага тортди, югуриб қаравотга чиқди-да, тиззаларини кучоклаб ўтириб олди. Энасининг уйидагидай талтайиб, ялпайиб ухлаётган мана бу ойимчани уйғотиш керак. Шунга ярамаса, нима қилиб ётибди бу ерда?.. Бирдан юрагининг йўқолгани эсига тушди. Яна беихтиёр чўнтақларини, ён-верини пайпаслай бошлади. Беихтиёр... қизнинг устидан гулдор чойшабни тортиб юборди ва кўзларини юмиб, дарҳол ёпиб қўйди.. Яна қулоғига юрак зарбининг заифгина товуши чалинди. Қиз кўксида тўлқин-тўлқин бўлиб ётган тўсдай қора, қалин сочларининг билинар-билинмас кўтарилиб-пастлаётганини, нозик бурунчасининг мўъжаз катакчалари пуркаётган нафис эпкиндан енгил чайқалаётганини кўриб қолди. Иккилана-иккилана, иймана-иймана кафтини ўша соч тўлқинларига босди. Кафтига ажиб бир ҳарорат инди ва бу ҳарорат томирлари орқали вужудининг ҳамма бурчакларига тарқала бошлади. Тирноқларининг учигача бу ҳароратдан илиб, зарбдан енгил силкиниб турди. Факат, бу зарб ва ҳароратнинг елка томон юрган бўлаги кўкрак қисмига етиб борганида бирдан жарликка тушиб кетгандек ғойиб бўлар: шу ерда зарб тинар, ҳароратни совуқ бир ўпқон ютиб юборар эди... Йигитча яна қиз устига боягидай энгашиб, кафтининг ўрнига қулоғини қўйди. Қулоғининг ичига соч толалари кириб, китигини келтирди... Зарб дам биттага, дам иккитага ўхшаб туюларди... Бу тош қотган қизни уйғотиб, юрагининг йўқолганини айтиш керак. Нима деркин? Эҳтимол, у бирон ерга яшириб қўйгандир?.. Лекин эркак киши учун «юрагим йўқ», деб айтиш жуда ўнғайсиз-ку... Айникса, ёнида ётган қиз болага... Яна умрида кўрмаган нотанишга... Барибир айтиш керак. Агар аразлаб кетиб қолса.. аясини чақиради, яна у билан бирга ётаверади...

Қизнинг уйғониши анча қийин бўлди.

Йигитча уни нима деб аташни, нима деб чақиришни билмай, хийла вақт гарангсиб турди. Кейин, қизнинг оп-поқ, ҳилва елкасидан журъатсизгина туртди, лекин бундай омонат хатти-ҳаракатлар билан иш битмади. Қизалоқни силташга, икки қўллаб тебратишга тўғри келди. Шундан сўнгина оғир уйқуга чўмган фариштанинг афсонавий нозик вужуди кимирлай бошлади: нозанин аввал оёқларини силтаб, устидаги чойшабни полга тушириб юборди, сўнг керишиб, қўлларини озод ёзиб, икки ёнига ташлади, ҳамон кўз очмасдан ҳомуза тортди... Йигитчанинг хаёлидан қизнинг кўзи асли шунақамикин ё киприклари ёпишиб қолдимикин (давоке, қизнинг киприклари узун ва анча дағал бўлиб, бир-бирига киришиб кетган эди), деган ўй кечаётган эди, ниҳоят...

Ниҳоят, кўзлар эринчоқлик билан очилди ва музтар нигоҳларга мағрурона, айни вақтда «хўш, хизмат», дегандай бепарволарча сузилиб боқди. Кейин қўлларини икки ёнига тираб, бошини кўтарди, сарак-сарак қилиб, қоши, бурнига, елкаларига илашиб қолган сочларини орқасига тушириб юборди. Қизнинг бели эртак фильмлардагидан ҳам хипча-роқ, бадани ҳарир, шаффоф эди.

Йигитча довдираб, дудуқланди. Юрак ҳақида оғиз очмасликка ичида аҳд қилиб ўтирган эди, қандай гапириб юборганини сезмай қолди.

— Сизга юракнинг нима кераги бор? — дея кифтчаларини қокди қиз. — Аянғиз, даданғиз бор. Сизга юргани оёқ, ушлагани қўл-у, егани оғиз бўлса кифоя...

Унинг кўзи қизнинг жажжи жинжалогига билинар-билинемас силкинаётган катта олтин узукка тушди. Кўнгли бир нарсани сезгандай момикдай муштчани авайлабгина қафтлари орасига олиб, қулоғига яқинлаштирди, йўқ, тўғрироғи, бошини қизнинг қўлига энгаштирди. Ё тавба, дукурлаб уряпти-ку! Юраги шунинг ичида бўлса-я?

Қизнинг ҳамон сузилиб турган кўзларига илтижоли мўлтиради.

— Энди иложи йўқ, шундай келишилган, — деди қиз қўлини совуққонлик билан тортиб оларкан, зўраки эснаб. — Энди юрак шарт эмас бизга, энди учта нарса — мия, оёқ, қўл керак.

— Ҳаммаси аям билан дадамда бор, — деди йигитча аъзои баданининг уюшаётганлигини сездирмаслик учун борлиғию, овозини тетик тутишга уриниб.

— Уларники ўзларига керак. Колаверса, улар хадемай қаришади, миялари пўла бўлиб, оёк-қўллари шалвираб қолади. Ҳозирги замонда соғлом оёк, тўғри қўл жуда ноёб бойлик! — деди киз овозини кўтариб. Унинг уйқуси энди ўчди чоғи, кўзлари каттарок очилди.

Бу нигоҳлар йигитчага танишдай туюлди. Бу тим қора қорачикли йирик-йирик кўзлар йигитга столда деярли яланғоч ҳолда чалқанча тушиб ётганида қўл-оёқларини қайиш халқачалар орасига олиб маҳкамланган, устига омонат ташлаб қўйилган оппоқ чойшабни сонига тушириб қўйиб, кўкраги, қорнига қандайдир мой суркаган ҳамширанинг кўзларига ўхшаб кетар эди. Ҳамширанинг оппоқ қалпоғи қошигача бостириб туширилган, оғиз-бурни доканиқоб билан тўсилган, шунинг учун йигитча унинг бошқа жойларини яхши кўролмаган эди. Тўғриси, яхшироқ кўриб, таниб олиш эсига ҳам келмаган, ҳатто бу ҳақда ўйламаган ҳам эди.

Бир қаравотда учрашиб қолиш етти ухлаб тушига кирибдими!.. Эҳтимол, у эмасдир. Лекин жудаям ўхшаш. Ушандаям бу кўзлар ҳозиргидай жонланмай, товланмай қараб-қараб қўйган эди. Қўллари унинг баданига текканда ҳам кизнинг қорачикларида зарра сесканиш, ўзгариш юз бермаган эди (аксинча, у хижолат бўлиб, ийманиб кўзларини юмиб олган эди). Мана, ҳозир ҳам кап-катта йигитнинг (тўғриси, ўзининг «кап-катта йигит»лиги ҳақидаги фикр айни шу лаҳзада илк бор хаёлидан лип этиб ўтди), обрў-эътиборли кишилар фарзандининг бутун бошли юраги, яна ўз юраги эмас, ота-онаси не-не машаққатлар эвазига қўлга киритишган шер юрагини ўғирлаб, узуги кўзига жойлаб олибдию, пинак бузмайди, уялмайди, хижолат ҳам бўлмайди-я!

Йигитча (энди уни шундай атайверамиз) киз қошига чўккалади. Унинг ўзга чораси йўқ эди. Унга юрак, айниқса ҳозир жудаям зарурга ўхшаб туюлди (лекин нимага зарурлигини билмас эди).

— Илтимос, юрагимни беринг...

— Эсингиз жойидами ўзи, — деди киз баттар беписандлик билан. — Омонат, сохта юрагингизни бошимга ураманми? Кўкрагингизга қаранг — турибди.

— Нимага бўлмаса урмаяпти? — деди йигитча икки қўли билан кўксини чангаллаб.

— Унисини аянгиздан, дадангиздан сўранг.

— Йўк, айтинг... Анави, узугингизнинг кўзидаги юракчи?..

Киз энди «бу ростданам анча нақарокми», дегандай кўзларини катта-катта очиб йигитчага тикилди.

— Ўйлаб гапиряпсизми? Бир ховуч юрак митти узукнинг кўзига қандай сиғади? — киз шундай дедию, унинг юз-кўзида ёз эпкинидай бир жилмайиш зоҳир бўлди. — Узук ичидаги нарса сизнинг юрагингизни бошқариб турадиган мослама.

Йигит лом-мим демади. Анграйиб тураверди. Тўғриси, у қизнинг гапларига тушунмади. Сўзлар унга таниш эдию, маъзини чақолмади.

— Ҳозир эртаклар замони эмас, — давом этди киз но-зик-нихол қадди-қоматини бўрттириброк кўрсатиш учунми, бир тирсагига таяниб, оёқларини узатиб юборар экан.

— Ахир, сиз...

— Тўғри, эртак — жони-дилим. Эртакни ҳамма яхши кўради. Лекин... Ҳа айтгандай, ташқарига чикмоқчимидингиз?

— Йўк-йўк, — деди шоша-пиша.

— Қани, ётиб ухланг бўлмаса. Устимни ёпиб қўйинг, — киз ёнбош ётганча, тиззаларини қорнига тираб, ғужанак бўлиб олди, ўрнаша олмади шекилли, лахза ўтмай оёқ-қўлларини ёзиб юборди. Юзи пар ёстикқа ботиб, деярли кўринмай кетди. Бўйин ва елкаларини яна соч тўлқинлари қоплади.

«Шернинг ёлига ўхшайди» дея ўйлади йигитча киз амрини адо этар экан ва енгил сесканди.

У қизга тегиб кетишдан эҳтиётланиб, бир ёнбоши билан ўрнига чўзилди. Лекин киз танидан юпка чойшаб орқали унинг баданига боягидай ҳарорат ўтиб, вужудини секинлик билан қиздира бошлади. Бирок бу ҳарорат, боягидай кўкрагига етганида совиб қоларди. Гўё юраги ўрнида пайдо бўлган қандайдир гирдоб бегона ҳароратни ўз домига тортиб кетарди. Назарида бу гирдоб унинг ўзини ҳам ютиб юборадигандай туюлиб, хадиги ошар, қизга томон ўгирилиб, унга яқинроқ сурилиб олишни, унинг пинжига кириб кетишни ўйлар, лекин негадир бунга ботинолмасди.

Қиз ухладими, йўкми — билиб бўлмасди. Иттифоқо, нимадир «китир-китир», «шитир-шитир» қилиб қолди. Беихтиёр ён-верини пайпаслади — қўлига ҳеч нарса илинмади. Дераза томонга кўз ташладию, ётган жойида сапчиб тушди: кекса бир шер тикка турганича олдинги икки оёғи би-

лан ойнани тирнар, ўткир тишларини кўрсатиб, аста-секин пишкирар эди. Шернинг ёли хурпайиб, елкаларига, тўшига тушиб турарди.

Йигит чойшабнинг остига шўнғиб кетди, хиёл ўтмай, бошини юмронқозикдай чиқариб каради: шер энди бир оёғи билан ойнани тапиллатиб урмоқда эди.

У дод солмоқчи бўлди, овози чиқмади. Ўрнидан ирғиб туришга шайланди — туролмади — ғужанак оёқлари ёзилмади, чўзилмади.

Ёнидаги деворни жон-жаҳди билан муштлай кетди.

ҚОРҚИЗ

Холида билан Янги йилни, умуман байрамни илк бор биргаликда нишонлашимиз эди. Шунинг учун бир хонали мўъжазгина ижара уйимизда қолишга аҳд қилдик. Сирасини айтганда, Тошкентдай шаҳри азимда астойдил бордикелди қиладиган кўнгил яқинларимиз ҳам ҳали йўқ ҳисоби эди. Университетда бирга ўқиган оғайним анча қистадию, лекин уларнинг ижара уйи ҳам бизникидан кенг эмас эди.

Менимча, асосий гап бунда ҳам эмасди.

Биз ҳали қирқи ҳам чиқмаган келин-куёв эдик...

Ховлида бугун, бу кеча бизга халал берадиган кимса йўқ: уй эгалари — чол-кампир шу ерда юрадиган неварасини олиб, катта боғ-участкаси бор тўнғич ўғлиникига Янги йил кутишга жўнаб кетишган эди.

Ўзбекнинг суйган таоми палов, айникса, шодиёна кунларда, меҳмон келганда.

Холида қозонга уннади. Мен дастурхон тузашга киришдим. Сўнг, ўчоқ атрофида, тўғрироғи, Холиданинг атрофида парвона бўла бошладим. Бот-бот унга тегиниб қўяман. Холида ковоғини уймоқчи бўлади, аммо эплолмайди.

— Жигимга тегаверманг, капгир еб қоласиз, — дейди кулиб.

Мен «аразлаб» уйга кириб кетаман. Дераза тақиллайди. Қарайман: Холиданинг ойнага босилиб ялпайган бурни, чарақлаган кўзлари кўринади. «Тез чиқинг», деган маънода қўли билан имо қилади. Шошилмай, ўзимни жиддий тутиб, чиқиб бораман.

— Нима гап? — дейман овозимга расмий тус бериб.

— Дамлашга озгина ўтин майдалаб беринг, хўжа-йин... — киприкларини пирпиратади Холида.

– Сизга неча марта айтганман, шу сўзни ишлатманг, деб.

– Нима, ёмонми?

– Ёмонмас, лекин эшитганлар мени феодал экан, дейишади.

– Ўзимни ихтиёрим, дейман.

– Сиздан сўраб ўтиришмайди.

– Сўрашмаса, яна яхши...

Қор бўлмаса-да, ҳарқалай қиш-да, ҳаво ачитиб турарди. Ўтин майдалаб ўчоқ ёнига ташладим.

– Қўлим совқотиб кетди, Холи, иситиб олай...

– Ана, ўт ловиллаб ёняпти...

– Йўқ, бошқа жойда.

– Э, боринг-е, шилқим бола...

Мен уй томонга юрдим.

– Вой, анов одамни – бир ўзимни ташла-аб кириб кетишини.

– Нимадан қўрқасиз?

– Бўжидан.

– Бўжи йўқ.

– Қорбобо келиб қолиши мумкин...

– Қорбобо келса яхшию, совға беради.

– Қанақа совға бераркин?

– Билмадим, берганда кўрамиз-да.

Ошни дамлаб қўйиб, кириб кетдик. Янги йил киришига ҳали анча бор эди.

– Келинг, бошлаб тураверайлик.

– Сабрингиз чидамаяптими?

– Чидамаяпти

– Биладан, нимага чидамаётганини.

– Яхшисиз-да.

– Сиз – ёмонсиз...

– Бир яхшига бир ёмон...

Шампан устидан сочиқни олдим.

– Ҳамма байрам хурсандчилик учун ўйлаб чиқарилган. Соатга тикилиб ўтирамизми?

Шампан пақиллади, тиқини пастаккина шифтга тортилган гулдор қорозни тешиб ўтиб, қайтиб тушмади.

– Мана Янги йил!.. Келинг, ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг эртаси яхши.

– Маст бўлиб қолсам-чи?

– Уйимиздамиз-ку.

– Ижарадамиз, денг. Уришмайсизми?

– Сизни уришиб бўладими...
– Янги йилингиз билан! Сизга бахт тилайман.
– Раҳмат, лекин бахтим ёнимда ўтирибди.
– Меники ҳам.
– Унда келинг, бир-биримизга ахиллик, яхши умр тилайлик.

– Келинг. Энг ёмон кунимиз шунақа бўлсин.
– И-е, шуми ичганингиз? Ваҳимангизни қаранг-у...
– Ичишимни хоҳлармидингиз?
– Йўқ... Лекин, бугун майлийди.
– Ош дам еди.
– Сиз ўтираверинг, мен солиб кираман.
– Ёрдам берай?
– Йўқ, ўзим...

Ошнинг гўштини тўррай бошлаганимда Янги йил жомига сал кам бир соатча вақт бор эди.

– Эшик тақиллаяпти-я... – деб қолди Холида.
– И-я, ким бўлдийкин, – қўлимни шоша-пиша арта бошладим.

– Қорбободир... Бирга чиқайлик, бемаҳалда...
– Йўғ-е... Биронта қўни-қўшнидир-да.

Маҳалламиз катта йўлдан анча ичкарида ва пастқамликда жойлашгани учун нисбатан тинч, шовқин-сурон кам эди.

Осмон ҳамон бирдай гезариб турарди. Янги йилгаям қор ёрмади-я, ҳа нотанти табиат! Ҳали бевақт роса ёғади.

– Ким у?
– Мен, очинг, – деди ташқарида аёл киши безовталашиб. Овоз нотаниш эди.

Занжирни илгакдан чиқариб, дарвозани очувдим, аёл бир ҳатлаб остонадан ўтдию, эшикни каттиқ ёпиб, унга сунди. Юзимга совуқ нафас урилди.

– Бекитинг, – деди у қарийб буйруқ оҳангида.

Мен кутилмаган меҳмоннинг ҳансираётганини ва қўчадаги симёочга ўрнатилган қадимий соябонли лампанинг сўритокда қолган ток занглари орасидан тушаётган хирагина шуъласида унинг қошлари қоп-қора, ихчамгина юзлари оппоқ қиз эканини пайқадим. Лекин нима дейишни билмай, кизнинг амрига беихтиёр итоат этиб, унинг елкаси тўсиб турган занжирни илгакка солиш учун анча овора бўлдим. Афтидан, ўзини йўқотиб қўйганиданми, кўрқиб кетганиданми, сурилиб туриш кизнинг эсига келмасди.

Холида хавотирланиб аллакачон соябонли айвончага чикиб олганди.

— Ким экан? — сўради у турган ерида кичкиргудай бўлиб.

Шундагина hozirги туришимиз ғира-ширада қандай кўринишини ўйлаб, шоша-пиша орқага ўгирилдим.

— Мехмон! — жавоб бердим Холидага. Кейин: «қани, юринг», — дедим қизга.

У ортикча такаллуф кутмай, ортимдан эргашди.

Бесаранжом Холида ҳамон айвончада нима қилишини билмай, гарангсиган одамдай бизга тикилиб турарди.

Айвонча зинасига етай деганда, ўзимни четроққа олдим.

Холида, хайратини яширмай, мехмонга анграйганча, зиналардан пайпаслагандай пастга тушиб, қиз истиқболига юрди. Қўл учида, омонатгина кўришиб, қисқа-қисқа ҳолаҳвол сўрашдилар.

Ичкарига кириб, бир дам туриб қолдик.

Мехмонимиз қордай оппоқ мўйнали ям-яшил пальтосини, кундуз телпагини ечиб, тортингандай юмшоқ бир ҳаракат билан Холидага узатди. Унинг бўйни ва елкаларини роят текис қирқилган сакичдай қора ва силлиқ соч қоплади.

Қизни таомилга кўра, уйимизнинг тўрига ўтказдик. Ўзбекда остона хатлаб ичкари кирган одам — каттами-кичикми, дўстми-ғанимми — мехмон. Колаверса, дастурхон устида бировни сўроқ-савол қилиш бизнинг руҳи-хулқимизга ёт.

Мехмонимизнинг ўзи ҳам мик этай, демайди. Ошни ҳар замон-ҳар замонда тирноқларининг бўёғини авайлагандай, омонатгина ошаб ўтирибди. Холида иккимиз, унча юракдан бўлмаса ҳам, уни катта-катта олишга ундаймиз. Қиз эшитилар-эшитилмас раҳмат айтишдан нарига ўтмайди. (Менинг назаримда унинг бундай камсукум, сиполиги бояги шаштига, ёшига, кийинишига мутлақо мос эмасдай...)

Холида менга зимдан қараб-қараб қўяди. Кўзлари саволли. Мен ўзимни кўрмаганга соламан.

Хона совий бошлади. Тўғрироғи, ўтиришдан файз, ҳарорат кўтарилди. Қизикроқ гаплар топиб, даврани сал жонлантиришни ўйладиму, бироқ нотаниш, такаллуфсиз тунги мехмоннинг сири босдим, миямга фикр, тилимга сўз келмасди.

Ҳадемай, қўллар артилди. Ташвишим ортди. Мехмони-

миз умуман гапирадиганга ўхшамас. Холида ҳам мум тишлагандай ўтирарди.

— Мана, Янги йилгаям санокли дақиқалар қолди, — дедим шунчаки гап қовлаш учун бир Холидага, бир меҳмонга назар ташлаб.

— Қорсиз унча ўхшамас экан, — деди Холида ҳам бир менга, бир меҳмонга қараб.

— Сизларга ҳалал бердим-а, — деди ниҳоят меҳмон бош кўтармай, дастурхон четини ҳафсаласизлик билан химариб ўйнаганча.

Қизнинг ночор ва мужмал саволига жавоб беришни Холида иккимиз фикран бир-биримизга юклаб, бир-биримиздан кутиб ўтиравердик.

Дастурхондаги ноз-неъматлар мунғайиб қолгандай кўринди. Меҳмонимиз хомушроқ эди. Мен унинг қорачиқларидан таржимаи холини, тилига чиқолмай, юраги, бўғзини тилиб-тирнаб айланаётган киррадор сўзларини ўқимокчи бўлдим. Бемахалда, яна шундай улуг айём оқшомида қандай қисмат шамоли не сабабдан уни бегона кўчаларда тентираб юришга мажбур қилганини ва олдинда уни яна қандай савдолар кутаётганини тахминлаб кўрмоқчи бўлдим. Лекин Холиданинг ёнида, ундаги шубҳа, гумонларни кучайтириб, бу ғаройиб, чакирилмаган меҳмоннинг носинашта кўзларига астойдил, синчиклаб тикилишни ножониз деб билдим (балки ўша пайтда бу ишга юрагим ҳам дов бермагандир); тахминларим эса кўп, ранг-барангу, бироқ тахмин хулоса, ҳукм чиқаришга асос бўлолмас эди.

Дарҳақиқат, Холида бусиз ҳам мени, тўғрирови, меҳмон иккимизни (ким билади, ўша пайтда унинг хаёлидан не ўйлар кечган экан, балки бизнинг кўзларимиздан, хатти-ҳаракатларимиздан ўз гумонини тасдиқловчи нукталар, ҳолатлар кидиргандир, кутгандир, қийналгандир) зимдан кузатиб ўтирарди. Қолаверса, қиз ҳам кўзларини бизга унча кўрсатавермас, гоҳ телевизорга, гоҳ ерга қадарди, холос. Афтидан, у нигоҳларимизнинг тўқнашиб қолишини истамас эди.

Фақат бурчакдаги экрани кафтдайгина «Весна» телевизори ҳамманинг жонига оро кириб турарди. Кўшиқлар, рақслар, ҳажвий чиқишлардан тузилган махсус «Янги йил базми» энг қизиқ паллада. Қаҳқаҳа, бақириқ-чақириқлар экранни ёриб юборай, дейди. Лекин биз миқ этмаймиз.

Кўзим Холиданинг кўзига тушиб қолди. У ўрнидан туришга чоғланаётган эди.

– Ташқарига чикмоқчи эдим, бемахал бўл қолди, – деди секин-секин гапириб.

Мен ҳам қўзғолдим.

– Ким ўзи бу? – сўради Холида айвондаёқ.

Елка қисдим.

– Билмасангиз, нима қилиб ўтирибди?

– Кўчада қувлашганми, кира солиб, эшикни бекитинг, деди. Нима бўлди, десам, ҳеч нарса, деди.

– Бир-бирларингга ёпишиб турувдинглар шекилли?

– Холи!

– Ким экан бўлмаса? Бирон нарса дедими, ўзини таништирдими?

– Йўқ-да. Ё қор қизмикан...

– Қизик, қочиб киришга бизникидан бошқа жой қуриб кетувдимикан... Яна, бу таманнонинг писмиқлигига куяйми... Ҳали ётиб қоладиганга ўхшайди.

– Ярим кечада қаёққа боради?

– Ёқиб қолдими, дейман?

– Холи! Ахир одамгарчиликданмас-ку.

– Бўлмаса, сўрамайсизми, ким, ярим кечада бу ерга қандай келиб қолди?

– Ўзи индамаса тергов қиламизми, меҳмон ахир...

– Меҳмон эмиш... Эҳтимол...

– Йў-е, турки унакага ўхшамайдию...

– Тузуқкина-ю, денг...

– Қўйсангиз-чи, Холи. Нахотки мендан шубҳалансангиз?

– Қайдам, – сал шаштидан тушди Холида. – Меҳмонингиз жуда сирли чиқиб қолди-да.

– Мени меҳмонимми?

– Эшикдан сиз бошлаб кирдингизми ахир?

– Барибир иккаламизнинг меҳмонимиз. Меҳмон отангдан улуғ, дейишади. Сирини очиб қолар, очмаса, эрталаб бир амаллаб сўрармиз. Умуман-ку, яхши бўлмади-я, нима қиламиз энди?

– Ажаб бўлди. Менга яхши бўлди, – маъноли қолди Холида. – Юринг энди, тагин меҳмонингизнинг қўнглига ҳар хил гап келиб юрмасин. Жуда кетворган олифтая, туриш-турмушимизни эрмак қилиб кетмаса бўлгани.

Меҳмон қиз ҳамон тиззаларини қимтиганича паришон ҳолатда телевизор кўриб, тўғрирори, телевизорга қараб ўтирарди.

Экранни қоплаб олган улкан, гулдор нақшли соатнинг

таёқчадай узун мили «12» раками томон залвор билан одимларди. Кекса донишманднинг афсус ва ўкинч билан бош чайкашини эсга туширувчи «чик-чик» деган нохуш овоз хонада ягона ҳукмрон эди.

Одамзод ажойиб-да, Янги йилни, айниқса, унинг сўнгги дақиқаларида сабрсизлик билан кутади, Янги йилнинг кириб келишидан ўзида йўқ қувонади, лекин бу Янги йил унинг ёшига яна бир ёш қўшиб кетишини, Янги йил бедаво қариллик сари ташланган яна бир йирик қадам эканлигини ўйлаб ўтирмайди!..

Биз ҳам – Қор қиз (қани энди Қор бобо ва Қор қиз ақидаси ҳақиқатга айлансаю, бизнинг камтарин қулбамизга тортинмай қадам ранжида қилган гўзал ва сирли меҳмонимиз чинакам ҚОР қиз бўлиб қолса!), Холида ва мен – учовимиз Янги йилга, янги йил саҳросига шу тариқа қадам қўйдик.

Одамлар эски йил билан Янги йил ўртасидаги шамолдай тез, суратсиз ва тутқичсиз масофада гўё нимадир, унутилмас ва муҳим бир воқеа юз беришини илҳақлик билан кутиб, бу воқеа уларнинг ўз ҳаётларида катта бир бурилиш ясаши мумкинлигига, шартлигига қомил ишонч билан ўтиришгандай туюлади. Назаримда, шу кеча яна шу масофада фақат соатнинг одатдагидай бир марта «чик» деб ўтишию, дунёвий-тарихий санадаги битта рақамнинг ўзгариб қолиши (эҳтимол шунинг ўзи катта бир ҳодиса, бурилишдир) содир бўлди. Бизнинг тор, шифти пастаккина ижара-хонамизда айтарли ўзгариш юз бермади. Холида ҳам, хатто Қор қизимиз ҳам ўз кайфиятларида турабердилар. Демак, ҳаёт ўз изида, ўз маромида, ўз қонуниятларига кўра илгарилариверади.

Телевизорда эса ҳамон ҳамма шод, хушчақчақ эди. Оташин табриклар ва қутловлар яна юксак оҳангли қўшиқларга, оққушона рақсларга уланиб кетди.

Лекин бизнинг гапимиз, суҳбатларимиз барибир қовушадиганга ўхшамайди.

Назаримда, энди биз учун эски йилми, янги йилми – аҳамияти йўқдай эди. Гўё интизорлик ва таҳлика билан кутаётган довонимиздан шундоқкина сирғалиб ўтиб кетганимизни ҳатто сезмай ҳам қолган эдик.

- Нима қиламиз, ётамизми? – сўрадим Холидадан.
- Билмадим, – деди Холида меҳмонга назар ташлаб.
- Майли, – деди қиз ўрнидан тураркан.

У ташқарига йўналди. Холида «бирга чиқмайсизми?», деган маънода имо килди. Кўл силтадим.

— Меҳмонга қаерга жой солиб берамиз?

— Тўрига-да. Ўртага — ўзингизга.

— Сиз пойгакка тушиб қоласиз-да.

Бошқачасига ҳеч тўғри келмайди. Мен тўрида ётадиган бўлсам (дарвоқе, биз ҳали каравот деган анжомлар олмагандик, шундоққина ерда ётишга ўргангандик), Қор қиз пойгакка тушиб қоларди.

Меҳмон кирди. У ётиб олсин, деб ташқарига чикиб турдим.

Мен бошимни кўрпага буркаб олдим. Лекин ҳали-вери уйқум келадиганга ўхшамасди. Холиданинг ҳам уйқуси ўчганлиги аниқ эди. Аммо у ҳам миқ этмасди. Назаримда, учаламиз ҳам шу кеча тишимизни тишимизга қўйиб, қаттиқроқ нафас олишдан ҳам эҳтиётланиб, бир ёнбошда тонг оттиришга тайёр эдик. Айниқса, Холида киприк қокмаса керак, деб ўйловдим. Йўқ, тун барибир тунлигини қилар экан...

Алламаҳал уйғониб кетдим.

Ғайри ихтиёрий қизиқиш билан бошимни охишта кўтариб, сурилиб менга анча яқин келиб қолган, одатича ружанак бўлиб ухлаётган Холида оша нариги ўринга кўз ташладим. Меҳмоннинг усти белигача очилиб қолган эди. У биз томонга хиёл ёнбошлаган кўйи, бир қўлини кўксига қўйиб, иккинчисини ёзганича, худди ўз қадрдон ўрнида ётгандай, қизларга хос назокат билан майин пишиллаб, эркин ва бемалол донг қотиб ухларди. Сочлари болиш билан битта бўлиб кетганди. Пушти ич қўйлагининг заррин тўрлари, томоғи остида ёйилиб кетган маржонлари телевизор устидаги стол лампаси нурида олис юлдузлардай жилваланарди.

Тан олиш керак, у ниҳоятда чиройли ва ёқимли ухлар эди. Шу ётишида «уйқудаги гўзал»ни эслатиб юборарди. Йўқ, Қор қиз ҳам, «уйқудаги гўзал» ҳам, фаришта ҳам эмас эди! У — Янги йил меҳмони...

Эрталаб Холида уйғотди:

— Қор қизингиз хайр-маъзурни насия қилиб жуфтакни ростлаб қопти. — Кечаси ундан аввал ухлаб қолганимга ва шу бўйи тунда «уйғонмаганим»га қаноат ҳосил қилган бўлса керак, ё тонг ҳавоси таъсир қилганми, харкалай, Холиданинг руҳи тоза, тетик эди.

Деразадан ташқарига қарадик. Майдалаб, қор ёвар, ле-

кин ҳали бедана қадам, қошиқдайгина этик изларини кўмиб улгурмаган эди.

– Бирон нарсани ўмариб кетмадимикин?

– Ол-а... Ўмарадиган нарса бўлса ўмаради-да.

– Тавба... – Холида деразани очиб юборди.

Уйга муздай қор шамоли тоза ҳаво олиб кирди.

КЎЗЛАРИ ШАҲЛО

Дарсдан келиб, озрок мизғиш ниятида энди қаравотга чўзилган эдик, эшик мушук таталагандай китирлади.

– Оббо, кечасини кечаси десанг, кундузиям тинчитишмайди-я. – Тилаб, яна нимадир деб ғудраниб, бошини кўрпа ичига буркаб олди. Ижирғаниб ўрнимдан турдим.

Остонада ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги дуркунгина қизалоқ турарди.

– Қатик оласизларми? – ийманибгина сўради у.

Шундан кейингина полдаги, деворга суяб қўйилган жигарранг корзинкага кўзим тушди. Корзинка қовун тўрига ўхшаб чизилиб, бўёқлари порсилдоқ бўлиб кўчиб кетган эди. Яна қизалоққа қарадим. У қўғирчоқнинг ўзгинаси эди. Қуралай кўзлари узун-узун киприклари орасидан порпираб турар, эгри қош, думалоқ юзлари оппоқ, фақат икки яноғи пушти лолани эслатар, қалин ва қоп-қора сочлари битта қилиб ўрилганди. Миқти жуссали, тўши хийла бўртиб қолган, назаримда, у ёшига нисбатан анчагина бўла эди.

– Қатик оламизми, Тилаб?

Тилаб юзини очиб, ётган жойида қизалоққа тикилди.

– Ие, Ақидага ўхшайдими?..

– Синглисман, – қизалоқ ерга қараб, сандалининг учларини бир-бирига ишқай бошлади.

Тилаб оёқларини пастга тушириб ўтирди-да, чойшаб билан ўранди. Лекин эғни яланғоч – хатто майкаси ҳам йўқ эди.

– Отингиз нима?

Қизалоқ ялт этиб Тилабга қаради ва шу заҳоти яна бошини эгди. Юзлари қизариб кетганди. Тилаб эса одатда росмана етилган қизларга қаратиладиган табассумли нигоҳини ҳамон ундан узмасди.

– Адолат.

– Энди ҳар куни сиз қатик олиб келасизми?

– Ҳа, опам турмушга чиқди...

Ортиқ сабрим чидамади. Биринчидан, остонада қаккайиб туравериш нокулай туюлар, қолаверса, Тилабнинг беодоблигига ғашим кела бошлади.

– Нима қиламиз, Тилаб, қатик оламизми?

– Ҳа, албатта-да, шундай қизнинг қатигини олмасак бўладими?! Бирмас, иккита оламиз. Жуда шириндир-а, Адолат?

Мен «бас қиласизми, йўқми?», дегандай Тилабга қардим, у ҳар қалай қайта ўраниб ётиб олди, лекин қизга ҳар қуни қатик олиб келиб туришини тайинлади.

Қиз кетди.

– Яхши иш қилмадингиз, Тилаб!

Тилаб юзини очди. Кўриниши жиддий тортганди.

– Тинчликми, Алишер? Бирон гуноҳ қилдимми?

– Уялмайсизми, а, ёш болага шунақа гаплар гапиргани?

– Нимаси ёш, тирсиллаб турибдию. Эскиларнинг гапини эшитмаганмисиз, дўппи ҳақидаги... – Тилаб қулимсиради.

– Эскиларни қўйинг-у, замонга яраша иш тутиш керак. Ҳар қалай, бўйга етмаган. Бети очилади. Яна бемалол яланғоч ўтирибсиз.

– Шу пайтгача бети очилмаган, деб ўйлайсизми? Ақиданинг синглиси-да.

– Мен Ақидангизни танимайман.

– Мен жуда яхши танийман. Умуман, сизга хайрон бўляпман, Алишер. Жуда ташвиш чекапсиз, яхши кўриб қолмадингизми, ишқилиб? – Тилаб қах-қах уриб қулиб юборди.

– Ҳазилнинг ўрни эмас, мен уйига айтиб борса нима бўлади, деб хавотирланяпман.

– Э, беғам бўлинг, айтмайди. Айтганда-чи? Шундай қизни ётоқхонага – йигитларнинг уясига қатик сотиш учун юборган ота-онаси бунақа гаплар бўлишини билмайди, дейсизми?

– Албатта. Улар бизни ўқигани келишган, деб ўйлашади, қизларни айлантериш учун эмас...

– Вой-бўй, Алишер, жуда астойдилсиз-ку. Бунақа қиз парварлигингизни билмаган эканман. Нима, бузоқнинг ҳақи бор деб, сут ичмаслик керакми? Э, қўйинг-е. Кўрамиз ҳали ўзлариниям...

Мен Адолатни энди келмас, деб ўйловдим. Бирок эрта-

сига яна худди ўша пайтда эшикни чертди — кечагидан дадилроқ чертди. Эшикни очишим билан совун, катик, атирларнинг аралаш ҳиди димоғимга урилди. Юзи кечагидан ҳам тиниқроқ кўринар, сочлари силлиқ ва текис тараб ўрилган — яқиндагина бош ювгани сезилиб турарди.

Адолат ҳар куни у хонадан чикиб, бунисига кириб юрар, хусни ҳам, тили ҳам кун сайин очилиб борарди. Албатта, бизнинг хонамиз олдида кўпроқ ўралашарди. Тилаб иккиси эшикнинг икки кесакисига суянишганича узоқ-узоқ суҳбатлашиб туришарди. Бундай пайтларда одатда Тилаб фақат шалварда бўлар, аммо Адолат бундан заррача тортинмасди. Мускуллари ўйнаб чиққан Тилабнинг келишган сумбати, қоп-қора жингалак сочлари ва ҳамиша билинар-билинемас кулиб турувчи кўзлари, хуллас, жозибадор чехраси, хушомадлари қизалокни ўзига ром қила бошлагани шубҳасиз эди.

Адолат секин-аста эшикни белгили чертадиган, кейин-кейин эса тақиллатмасдан, бемалол хонага кириб келаверадиган бўлди. Анчагача ишим бўлмай юрдим. Лекин бир куни Тилабнинг Адолатга ножўя қўл чўзаётганини кўриб қолдим. Қиз унинг билагига чирсиллатиб урди, бироқ Тилаб бари бир уни чимчилашга уринарди. Бошқа бир куни хонага кирсам, Тилаб уни бурчакка қисиб, белидан гира солиб маҳкам қучоқлаб олибди, қиз бўлса, бошини орқага ташлаб, икки кафти билан Тилабнинг кўкрагидан итарганча, қатъиятсизгина юлқиняпти.

Гапиришга мажбур бўлдим. Ахир бирон кор-хол юз берса... Бошимиз балога қолиб кетади-ку! Унга жин урмаган тақдирдаям Тилабга қийин бўлади. Ёшлик килиб, эҳтиросга бериляпти. Йўқ, олдини олиш керак!

Бироқ Тилаб сўзларимга қўл силтаб қўя қолди.

— Биласизми, Алишер, унга тегажовлик қилаётган битта мен эмас.

— Бошқаларни қўйинг. Мен сиз ҳақингизда гапиряман. Ахир, виждон деган нарсa бор...

— Виждон, ҳалоллик десангиз, яшаш жудаям зерикарли бўлиб кетади. Бунинг устига унга мен суркалаётганим йўқ. Ахир хушёқмаса, ўзини тортган бўларди. Кўряпсиз-ку, барибир кунда-шунда. Ғунажин кўзини сузиб турса-ю, тескари қараб кетсак, унда қанақа букача бўлди. Жа онаси ўпмаган қиз бўлсаям бошқа гап эди. Албатта, сиз мен учун жон куйдирыпсиз, раҳмат, лекин бекорга ташвиш тортаяп-

сиз. Хеч нарса бўлмайди. Мана, Акида тинчиб кетдию... Бунисидан ҳам баттар эди. Ўзи... уларнинг оиласи сал мунакарок. Ойиси шаллақи бир хотин. Қизларини мақтагани-мақтаган. Аклли деб мақтаса майли-я, чиройли, келишган, кетворган, деб мактайди. Ҳар замонда ўзиям ётоқхонага келиб туради. Дадасиниям биламан. Пиёниста. Кўпинча бозорда кўраман. Халтасини қўлтиғига кисиб, курут сотиб юради.

Орадан анча вақт ўтди.

Дарсдан келсам, эшик ичидан берк. Тақиллатдим. Бир оздан кейин очилди. Тилабнинг каравотида ўтирган Адолат тўзиб кетган сочларини хотиржам ўрарди. Саросимада қолдим. Тилаб ерга караганича, кулимсирарди. Адолат мен томон бир қараб қўйди-да, ўз ишида давом этди. Хижолат бўлмагани, тортинмагани майли-ку, мени менсимаётгани алам қилди. «Йўқол!» деб юборишдан ўзимни аранг тийиб қолдим. Шу топда у кўзимга катта хотиндай кўриниб кетди, холбуки энди ўн олтига ўтаётган эди... Катта-катта кўзлари нурсизланган, ковоқлари сўлишиб, барвақт етилган мучалари салқилангандай эди.

Орқамга қайтдим. Бир оз айланиб келганимда у кетган эди. Каравотга ўзимни ташладим-да, қўлларимни бошимнинг остига чирмаштириб, шифтга қараб ётдим. Тилаб нимадир демокчи бўлар, лекин ийманар, мазмунсиз тимирскиланарди. Охири бўлмади.

— Мени тўғри тушунинг, Алишер. Энди келмайди.

Дарҳақиқат, у йўқ бўлиб кетди.

* * *

Бир куни трамвайда биров елкамга каттик нўкиди.

— Ҳа, окаси, жигардан урдими, кўзингни узолмай қолдинг! Ё, умрингда қиз кўрмаганмисан?!

Сочлари елкасига тушган, така нусха мўйловли, аммо ўзи келишгангина барваста йигит менга ғазаб билан тикилиб турарди. Аввалига ҳеч нимага тушунмадим. Унинг билагига осилиб олган, бўёқлардан ранг-рўйи билинмай кетган жувонга кўзим тушгандан кейингина ўзимга келдим. Уни ё катикфурушга ўхшатдим ё чиндан ҳам ўшанинг ўзи эди.

Йигитнинг гапларидан фақат «қиз...» деган сўзни англадим, лекин бу сўз жудаям эриш эшитилди. Нимагадир хижолат бўлиб кетдим.

Сўнги имтихонга тайёрланаётган эдик. Кимдир эшикни ийманибгина такиллатди. Очдим. Остонада ўн-ўн икки ёшлардаги қизалок кўлида таниш корзинка билан куралай кўзларини жовдиратиб турарди.

ТАЪҚИҚ ЧИЗИҒИ **ёхуд** **ҚУШЛАР ХИЁНАТ ҚИЛМАЙДИ**

*(Рассом Обиджон БАКИРОВга
бағишланади)*

Арслонбобнинг ям-яшил майса-япроқларга хукми ва захри унча ўтмайдиган саратони куз каби беозор, юракни яшнатадиган даражада мулойим бўлади. Ана шундай кунларнинг бирида сервиқор, хайбатли қоя-тоғлар пойида зангори гулли улкан гиламдек товланиб, жилоланиб ётадиган бу шиnam ва оромбахш водийнинг субҳи содиқдаги сўлим ҳолатларини полотнога туширмоқчи бўлиб боргандим. Асосий ниятим Катта шаршара йўлида туриб, пастдаги қуюқ дарахтзорлар қуршовида ястаниб ётган Арслонбоб қишлоғини чизиш эди. Бу жойни бултур кўз тагига олиб, янаги йилга албатта келаман, Худо хоҳласа, деб дилимга туғиб қайтган эдим.

Манзара чиндан ҳам ажойиб, бизнинг тилимиз билан айтганда ҳақиқий картинабop эди. Катта шаршара томондан — Арслонбоб ота қоялари орасидан улкан машъаладек кўтарилиб келаётган қуёшнинг оч қизил нурлари кишлок устидан майин шуълаларини сепиб ўтиб, кун ботишдаги тик тепаликнинг сертош ён бағрига уриларди-да, теvarак-атрофга фавворадай парчаланиб кетарди.

Бу ердан Арслонбобнинг ҳамма томони, хусусан мен ранг-тасвирга туширмоқчи бўлган қуйи қисми қафтдагидай кўриниб турарди. Иккинчидан, Катта шаршаранинг бир оҳангда бўғиқ гувиллаб эшитилиши асабларимга ором ва илҳом берарди. Кейин, мен баъзилардай хонада ё овлок бир маконда биқиниб олишни ёқтирмайман, аксинча, очиқ, гавжум жойда, одамлар орасида ишлашни, ижод қилишни хуш кўраман. Чунки, асосий ишдан чарчаган чоғларимда ўзимни чалғитиш, янгиланиб олиш, қуч-қувват тўплаш учун ўтган-кетганларнинг суратларини шарт-шурт чиза бошлайман. Бунақа пайтда бир зумда атрофимга одамлар

тўпланиб, мени ўраб олишади. Айникса, қизлар кўп жойда. «Мени чизинг», «мени чизинг», деб оралардан қисилиб ўтиб, менга яқин келишга ҳаракат қилишади. Шунақа дамларда тезкорлик жуда иш беради. Хайриятки, менда шу хусусиятдан кўп бўлмаса-да, ҳарқалай бор. Қўлим-қўлимга тегмайди. Тўғриси, бунақа йўл-йўлакай қоралама сурат чизиб ташлаш мен учун чўт эмас. Кампир шафтолининг да-нагини ажратгунча бир нечасини ясаб ташлайман. Энг муҳими, бундай машқ учун кўзнинг қири ўткиру, бармоқлар чакқон бўлиши керак. Бунда мўйқаламни омонат тутиб, ўз йўналишига қўйиб берилади. Лекин ошиғич чизиладими, бошқами, энг муҳими, сурат эгасига ўхшаши шарт. Бунинг учун узок йиллик тажриба, малака бўлиши лозим рассомда.

Ўша куни мен асосий ишимни яримлатиб, дам олиш ва эрмак учун югуртирма қораламалар чизаётган эдим. Одатдагидай атрофимда йигитлар, катталардан кўра болалар ва қизлар кўп эди.

Мен беш-олти дақиқада бир қораламани эгасига тутиб, эвазига ундан фақат қоғоз пули олардим холос.

Қорамтир-қизғиш сочлари ўн тўққизинчи аср урфи бўйича қўнғироқ қилиниб, елкаларига ташланган, кўзлари ёкимли кўкимтир, юзлари оппоқ, йигирма етти-йигирма саккиз ёшлардаги жувон тўда орасини ёриб ўтди-да, рўпарамда кани бир маҳоратингизни кўрсатинг-чи, дегандай жилмайиб туриб олди. Мен ҳам уни беихтиёр чиза бошладим. Сизга суратини чиздираётган кимсанинг алоҳида кўзга ташланиб турадиган, тўғрироғи рассом эътиборини жалб этадиган бир жиҳати бўлса иш янада тез кетади. Бармоқларим шитоб ҳаракатдан тўхтамаган ҳолда, кўзларим аёлни астойдил кузата бошлади ва унинг нигоҳларига рўпара келганда ўзини четга олди, дош беролмади. Жувоннинг қорачиғларида ўчмас табассум ва кишини довдиратиб қўядиган, хижолатга соладиган сеҳр бор эди, у: кўнглингадагини сезиб турибман, эҳтиёт бўл ва ҳаддингдан ошма, дейдиган кўзлардан бўлиб, одамни сергаклантирар ва иккилантирарди. Бу тонфа қорачиғлар гавҳари ҳар қанча ғаму мусибатни ўз қаърига ютиб, шодликка айлантириб беради ва кўрсатади. Уларнинг асл ҳолати ва моҳиятини кўзнинг туб-тубигача пайпаслаб кўра оладиган шуургина пайқаши мумкин холос. Бундай кўзларни оддий мойбўёқ ва мўйқаламнинг ўзи билангина ифодалаш мушкул, уларга

жигар конидан, десам лоф бўлару харкалай кўз нури ва юрак кўридан анчагина кўшилиши керак.

Мен шу хилда оёкда туриб чизиладиган кораламаларга нисбатан ортиқроқ вақт сарфладим. Ёқимтой кўзларни кўнглимдагидай чиқара олмадим, аёлнинг сиймосини хар нечук анча ўхшатдим.

Жувон расмни олиб, раҳмат айтиб кетди. Тўғриси, кейин мен уни икки-уч бор (унга ўхшаброқ кетадиган аёлларни кўрганда) эсладиму махсус ўйлаб ўтирмадим. Бизнинг соҳадагиларга ундан ҳам келишган, ундан ҳам чиройли киз-аёллар кўп учрайди. Қолаверса, худди шу борада расомлик санъати ҳам шифокорликка ўхшаб кетади: рўпарангизда бўйни, бели, қўл-оёқлари толиб, сиз айтган ҳолатларда соатлаб тик турадиган ё ўтирадиган одамга, хусусан аёл кишига олижаноб касбингиз туфайли сизга иши тушган миждоз сифатида қарашингиз керак. У ҳатто яланғоч бўлса ҳам. Мабодо ёввойи эҳтиросларингиз гўзаллик қаршисида жўш уриб, кўнглингиз суст кетган тақдирда ҳам ўзингизни тия олишингиз, бебош туйғуларингизни жиловлай билишингиз шарт. Акс ҳолда олло томонидан иноят этилган бу касб сизга ҳаромдир. Шундай қилиб, мағриблик бу соҳибжамол аёлни ҳам бошқалар қатори унутиб юборган эдим. Тахминан уч-тўрт кундан кейин бирдан яна қаршимда пайдо бўлиб қолди. У одамлардан четроқда менинг машғултимни жимгина, ўша мен таърифлаган нигоҳлари билан қузатиб турганига кўзим тушиб қолди. Унинг расм чиздириш ҳавасмандларининг қамаишини, менга нимадир демоқчилигини сезиш қийин эмас эди. Бу ҳам таниш ҳолат: суратини ҳафсала билан, каттароқ, яхшироқ ишлаб беришимни илтимос қилади.

Нигоҳларимиз беихтиёр саломлашди. Гўзал аёл махтал бўлиб кутаётганини сезган эркада гурур деган бир қоранда туйғу ўзлигини намоён этгиси келиб қолади... Мен машғултимни шошилмай давом эттиравердим. Вақт кечикиб, намозгарга яқинлашиб қолганлиги учун одамлар сийрак эди. Сўнгги ҳавасмандни ҳам чизиб битирдим-да, этюд-нигимни йиғиштира бошладим. Биринчи бўлиб менда ишингиз бормиди, дейишни ўзимга эп билмай турувдим, аёл ўзи яқинлашиб, салом берди. Мен алик олиб, унинг кўзларига саволомуз қарадим.

— Мени суратимни... кийимсиз чизиб беролмайсизми?— деди жувон худди биров эшитиб қоладигандек шивирлаб.

Тўғриси, бундай кутилмаган таклиф ногаҳонда бир

бўлади. Лекин боя айтганимдай, табибга ўхшаб, биз ҳам ўз касбимизга дахлдор илтимосни рад этмаслигимиз керак.

– Майли. Ҳозирми? – дедим қизиқчилик учун этюдникни қайта очмоққа тутиниб. Аёл кулиб юборди.

– Зўрға турасиз экан-да.

– Менга иши тушган одамнинг ҳолатини дарров чикарсам дейман.

– У, саховат пешаман, денг.

– Ҳаммагаяммас. Сиздай соҳибжамоллар бунақа илтимос билан камдан-кам мурожаат қилишади. Қолаверса, мен ўз соҳамни жуда яхши кўраман.

– Кеч бўлиб қолди-ку, – деди менинг ҳазиллашаётганим ё жиддий гапираётганимни англашга қийналган жувон саросималаниб.

Менинг эса шайтоним кўзиб қолган эди.

– Кечки шафақда аёл кишининг бадани янада жилоланиб, жозибали бўлиб кўринади, – дедим ярмидан кўпроғи тоғ ортига беркиниб улгурган, бир карч тарвуздай қипқизариб турган қуёш томонга ишора қилиб.

– Ҳарқалай, ҳозир эмас, кейин, албатта, бунақа, кўчадаяммас... – деди мижозим жиддийлашиб.

Лекин, ажабки, унинг ўзи, сўзи жиддийлашса-да, кўзи кулиб турарди.

– Яхши, букюринг хоним, қачон, қаерга? – мен шундай деб дўппимни қўлга олиб, ғарбча таъзим қилдим. Аммо, бу қилиғимнинг беўхшов чиккани ва ўзимга ярашмаганини сезиб кулиб юбордим. Жувон кулмади.

– Эртага. Мен турбазада тураман, – деди у боши билан йўлнинг юқори томонига имо қилиб. – Еттинчи хона. Факат, мавридини сиз белгиласангиз... Сурат қайси маҳалда яхши чиқади – ўзингиз биласиз... Исмим Вера.

Менинг ёдимга лоп этиб Лермонтовнинг «Замонамиз қахрамони» асари тушди. Рўмоннинг шикаста дили оташин муҳаббатга тўла қахрамони Вера билан қаршимда турган паривашни ҳаёлан қиёслай бошладим ва чиндан ҳам уларнинг ташқа кўринишларида, биринчи галда ложувард кўзларида бир қадар ўхшашликлар топгандай бўлдим. Лермонтов Вераси эрига вафосиз бўлса-да, ўз суйганига, севгига садоқатнинг ажойиб тимсолидир. Бу Верани эса... билмадим. Нигоҳлардан инсон қалбини, бутун номаи аъмолларини уқиш, унинг тақдири ва келажаги ҳақида башорат қилиш менинг қўлимдан келмайди.

Мен эрталаб асосий ишим – тонгги Арслонбоб кўри-

нишларини чизишни давом эттиришим зарур эди. Пешиндан кейинга, соат тўртга ваъдалашдик.

Эртасига келишилган вақтда этюдникни қўлтиклаб, турбаза томон кетар эканман, тўғриси, онгимда турли карама-қарши фикрлар, мулоҳазалар ўзаро жанг қиларди.

Одам боласи шунинг учун ҳам фаришта бўлолмайдик, у кўзга ўқловдай ташланиб турмайдиган, аксинча саробдай жимирлаб, мўлжалдан чалритадиган таъқиқ чизигини билибми, билмайми, хоҳлабми, хоҳламайми, босиб қўйганини гоҳи ўзи ҳам пайкамай қолади.

Мен кечаги пойма-пой ҳазилларимни эслаб, ўнрайсизландим. Нима деб ўйладийкин? Қандай тушундийкин?.. Нотаниш, синалмаган аёлга суюқ эркаклардай муомала қилганимдан уялдим, хижолат бўлиб кетдим. Бўлар-бўлмасга тилимининг боғичи ечилиб кетавермас эди, хайронман, кеча нимага ўзимни бунчалик бўш қўйиб юбордим. Ҳойнахой бунга асосан жувоннинг дадил боқувчи ва дадилликка ундовчи шўх кўзлари, суҳбатга тез киришиб кетадиган феъли очиклиги сабаб бўлди шекилли. Кейин менда ғарб аёллари ҳар қанча ҳазилни кўтараверади, деган тушунча бор.

Менга Веранинг таклифи, ҳатто ўзи ҳам негадир сирли туюла бошлади. Унга яланғоч сурат чиздириш нега керак бўлиб қолдийкин? Уйига олиб бориб эри, болаларига қандай кўрсатади? Ё яшириб ўзи кўриб юрармикин? Ё бировга совға қилармикин? Йўғ-э... Ё ҳеч кими, тергайдиган, койийдиган одами йўқмикин? Сўққабош, бевамикин? Шундай келишган, рисоладагидай аёл-а... Нахотки фарзандлариям бўлмаса?.. Бадани жуда чиройлимикин? Шундай бўлган тақдирдаям, кимга кўз-кўзлайди, ўзигами?.. Одатда расм чизишга кийимсиз туриб берадиганларга ҳақ тўланади... Узоқдан келган бўлса, пулга зориқиб қолдиммикин?.. Бунақаяммасдир. Кийимлари кетворган, бўйнида йўғон олтин занжир. Ё нияти бошқачароқмикин?..

Мен ўзимнинг таъқиқ чизигига яқинлашиб қолаётганимни бирдан сезиб қолдим. Фикримни чалғитиш ва турли бўлмағур хаёлларни қувиш учун «Астаффурулло»ни такрор-такрор айтиб, кадамимни тезлатдим. Дарвоқе, яланғоч расмини чиздириш учун ўз хонасига таклиф қилиш ҳодисаси менинг хаётимда биринчи марта содир бўлмоқда эди. Ёш, жонон бир аёл бўлса... хом сут эмган банданинг таъмагир кўнглидан нималар кечмайди, дейсиз.

Еттинчи хона эшигини тақиллатдим. Эшик дарҳол

очилди ва остонада Вера кўринди. Саломлашгач, «мен, hozir...» деди-да, эшикни ёпиб кириб кетди. Уч-тўрт дакикадан кейин яна остонада пайдо бўлди.

Вера етовида кичкинагина дахлиздан ўтиб, чоғроқкина хонага кирдик. Хона жиҳозлари турбазанинг ўзи каби кам-тарона, яъни ғарибгина эди: рўпарада бир кишилик каравот, унинг бош томонида, дераза тагида тумба ва пойгак тарафда бир жуфт суянчикли оддий курси бор эди холос. Бўёқлари кўча бошлаган пол эса шил-шийдам эди.

Тумба ёнида дераза рафига оркаси билан суяниб турган бўйчан ва хипча, бундой юзли, тундгина киз мен билан қандайдир лаҳжада — ўзбекча билан тожикча аралаш шевада чучмалгина саломлашувди, хайрон бўлдим, мен уни ўзбек деб ўйловдим.

— Танишинглар, Фарида, — деди Вера менга одатича боши билан қиз томонга имо қилиб.

Табиийки, бу ерда таомил овру́пача эди: чой-пойга таклиф, деган маънода. Албатта мен ранжимадим ва дархол ишга киришиш учун этюдникни тумба устига қўйиб, ундан қороз, мўйкаламни олдим. Курсиларнинг бирини Верага, иккинчисини ўзимга мўлжаллаб қўйдим.

— Ўтиринг, — буюрдим Верага. У мен кўрсатган курсига ўтирди. Мен ҳам жойлашиб, альбомни тиззамга қўйдим.

Фарида (мен кўз кирида кузатиб турдим) сассиз юриб халати билан каравотга чикди, деворга қараб (бизга орқа қилиб) ётди-да, чойшабга ўраниб олди.

«Қоровул», — деб қўйдим ичимда.

Мен Вера боя халат кийиб чиққанида қўйлагу бошқа ич кийимларини ечиб қўйган бўлса керак, мана hozir халатни шундок елкасидан туширса, бас... деб ўйладим. Вера назаримда менинг буйруғимни кутиб ўтирарди. Чиндан ҳам, «кани халатни ечмайсизми», дейишга тўғри келди.

Вера халатни охиста ечди-да, уялгансимон бошини эгиб, қўлларини ёнига туширди.

У кип-яланғоч эмас эди: эгнида чўмилганда кийиладиган, баданидай оппоқ либос бор эди. Нимага энди пляжда ишлатиладиган матони хонада тутиб олдийкин? Ё анча иболи экан, деб ўйласин, дедимикин.

— Анавиларниям ечасизми? — сўрадим ўзимни сипо тутишга ҳаракат қилиб. Кап-катта кизнинг пойлоқчиликка ёлланиши, Веранинг ўзи яланғоч суратимни чизиб беринг, дея илтимос қилиб, бундай чала ечиниб ўтириши... мени калака қилишаётгандай туюлди. Мен, албатта масалага

касб, санъат нуктаи назаридан ёндошган ҳолда ўйлаяпман. — Фурсатни ўтказмайлик, сизга икки соат вақт ажратганман, холос, — деб писанда қилиб қўйдим.

— Шундай чизаверинг, уяламан, — деди Вера менга ботинмайгина қараб.

Дарҳақиқат, оппоқ тиниқ елкалар ва тирсак юкорисидаги мускуллар, бежирим болдирларнинг мутаносиблиги, бўйин остининг кенг ва латифлиги жувоннинг келишган, жозибали бадани ҳақида бир қадар тасаввур уйғотарди. Лекин чизиладиган нарса ё инсон, айниқса натурадан нусха кўчирилаётганда, қайси ҳолат ё қиёфадалигидан қатъи назар, аслига мумкин қадар монанд чиқмоғи учун тасаввур жуда аниқ бўлмоғи, бунинг учун эса ўша нарса, қиёфа ё вужудни ниҳоятда синчковлик билан кузатиб ўрганмоқлик, гўё аҳамиятсиздай туюлган ҳар бир белги, доғ ё холнинг ҳажми, шакли-шамойилию тусигача эътибордан қочирмаслик лозим. Бу рассомлик санъатининг бош талабларидан бири.

Айни дақиқаларда рассомлик нуктаи назариданми ё шунчаки йигит киши сифатидами, Веранинг баданини тўлароқ, очикроқ кўргим келаётган эди. Вера ўзига яраша ўжар экан. Қолаверса, кўнглига чиндан ҳам бошқа ҳаёл келмасин деб ортиқча қистамадим. Ахир расмини қанақа ҳолатда чиздириш ўзининг ихтиёри-да. Менинг вазифам мижознинг кўнглига қарамоқ, буюртмасини адо этмоқдан иборат.

Расмбоп ҳолатни вужудга келтириб олиш ҳам анча инжиқ, машаққатли юмуш. Бу борада фотосураткашлардан қолишмаймиз: мижознинг бўртиб кўринадиган ўзига хос аъзо ё белгисини, жиҳатини топиб олиш зарур. Исталган бу нукта (деразадан тушаётган ёруғлик ҳам айнан ана шу жойни ёритиб туриши керак) қайси томондан аниқроқ, яхшироқ кўринади — рўпараданми, чап ёнбошданми ё ўнг тарафданми — худди жоду қилаётган сеҳргардай мижознинг атрофидан бир неча марта айланиб юборасиз. Мижозингиз сизга жовдираб, амрингизга мунтазир бўлиб қараб туради. Уни ўз ҳолига қўймайсиз:

— Мускулларингизни бўшаштириб, эркин ўтиринг, курсининг чеккаровига жилинг, чап оёғингизни ўнг оёғингиз устига қўйинг, йўқ, ундай эмас, болдирдан пастроққа, тўпиқ устига, ҳа, ана шундай... тиззаларингиз ёнма-ён, текис, лекин ораси бир кафт сиққудай очик турсин, бошингизни хиёл орқага ташлаб, сочларингизни бир силкиб юбо-

ринг, иягингиз, кўкрагингизни сал олдинга чиқаринг, чап қўлингизни ёнбошингизга тушириб, оркароққа, яна жиндай, курси четига омонат муштча қилиб қўйиб олинг. Гавдангизнинг белингиздан тепа қисмини ўнгга нимчорак ўгиринг, кўзингиз менда турсин. Яхши. Мана шу ҳолатда ўтирасиз. Гапириш мумкин, лекин вазиятни бузмасдан...

Ишга тушиб кетдим. Хона жимжит. Мўйқаламнинг оппоқ қоғоз юзига беозоргина суркалишидан чиқаётган овоз бор холос.

Фарида дегани ўша ётганича миқ этмасди. Ҳатто нафас олганим эшитилмайди. Назаримда бизнинг гапларимизни жон қулоғи билан тинглаб, тингшаб ётарди.

Мен жувон расмини чизишга астойдил киришдим, деб ўйладиму, лекин негадир бутун шууриму вужудим билан берилиб кетолмаётганимни сезиб турардим. Нимадир етишмаётганга ўхшарди. Кўзларимга чўмилиш либоси парда янглиғ урилиб, хаёлимни чалғитар, шунданми, илҳом паримнинг ковоғи солиқ, унинг кўринмас, нозик бармоқчалари қаламимни тутиб қолаётгандек эди. Мен нимагадир бу соҳибжамол аёлда қандайдир сир бўлса керак, деб ўйлардим.

Ҳарқалай, ўша парда тўсилган жойга етганда тўхтаб, жувонга қараб кулимсирадим.

— Менга қаранг, Вера, сиз вужудингизнинг энг гўзал, энг жозибали бўлагини, рассом учун энг муҳим қисмини яшириб ўтирибсиз. Бу билан сиз мени бир санъаткор сифатида, қанчалар хузур-ҳаловатдан, иштиёқли илҳомдан бенасиб қилаётганингизни қўйиб турайлик-да, масалага жиддий ёндошайлик. Ахир сизнинг келишган қоматингизни, суксурдай баданингизни имкони борича, қобилиятим етганича мукамалроқ, чиройлироқ қилиб чизишим керак-ку. Мени сираям ичим чиқмаяпти. Биз рассомларнинг бурчимиз — гўзалликни тўла-тўқис кўрсатиш... Бунақа чалаярим ижод менга ёкмайди.

Вера янада ширин жилмайиб, киши дилига озор бермайдиган бир мулойимлик билан бош чайқади.

Энди қаттиқроқ ҳужумга ўтишга қарор қилдим. Ростдан ҳам, агар жувон мен айтгандай турса яхши бир асар яралиб қоладигандай туюлиб, шу туйғу менга тинчлик бермай қўйган эди. Мен анави, ўликдай гумдон бўлиб, тўғрироғи жосусдай писиб ётган кўриқчидан андиша қиялтимни ё ҳадиксираяптими, деб ўйладим ва ёмон ниятим йўқлигини англатиб қўйиш керак шекилли, деган фикрга келдим.

– Сиз ўйламангки... Мен рассомман, – дедим овозимни атай сал кўтариб, – сиздакаларни кўп кўрганман, уларга кўникиб кетганман. Назарим анча тўқ. Сизни ўзингиздан кўра, ўша, яшириб турган жисмингиздан кўра менга чизаётган расмим мухимрок. Сизнинг танангиз менга бир натура сифатида керак холос... – Шундай дейишга деяпману, менинг ғарб жентелменларига нохос дағал, думбул гапларим, хали мен билан сирдош бўлмаган навжувон, ғурурли бу аёлнинг иззат-нафсини оғритмаяптимикин, деган иштибоҳ кўнглимдан ўтапти. Лекин энди ортга чекиниш ҳам мумкин эмас, мен учун бу субутсизлик, тилёғламалик бўларди.

– Колаверса, – деб давом этдим, – мен сўраганим йўқ, ўзингиз илтимос қилдингиз. Мени бошқа ишларим ҳам кўп эди. Бунақа дарди халила суратларни чўмилиш соҳилларида истаганча чизишим мумкин.

– Эрим ўлдиради мени, – деди жувон шивирлаб. Овозининг эркаланувчи оҳангидан ранжимаганини пайкаш мумкин эди.

– Эрингиз борми? – сўрадим мен ҳам паст товушда.

– Бу ёқларда сандираклаб юришимдан боши очик бўлса керак, деб ўйловдингизми?

– Сизни эркин қушга ўхшатувдим.

– Ҳар қандай эркин қушнинг ҳам ини, жуфти бўлади. Лекин қушлар хиёнат қилмайди.

– Ҳаммаси эмас... Қанақа қушлигига боғлиқ. Кейин сурат чиздириш хиёнатга кирмайди ҳам.

– Бегона эркакка яланғоч баданини кўрсатиш хиёнатмасми? Сизлар номаҳрам дейсизларми?

– Менимча бу кўнгилга, ниятга боғлиқ.

– Ўзингизниям, мениям кўнглимиз, ниятимиз тўғрилигига имонингиз комилми?

Мен бир лаҳза иккиланиб қолдим. Ўзим учун-ку жавоб беришим мумкин, лекин танимаган, синамаган бу жувоннинг ниятию кўнглини қаёқдан билай... йўқ, дейиш яна кизиқ...

– Мен рассомман. Ҳамма нарсага санъат нуқтаи назаридан қарайман.

Вера секин «пиқ» этиб кулди.

– Бир гап келдию, айтсам хафа бўласиз-да...

– Айтаверинг, хафа бўлсам нима? Сиз билан кейин кўришамизми, йўқми...

– Аёлларга ҳам ҳамиша шу нуктаи назар билан қарай-сизми, демоқчийдим.

Мен у дилидагидан бошқачарок гап айтди-ёв, деб ўйладим.

Жавобга хайрон бўлиб турувдим, ахволимни сезди шеклли, гапни бурди:

– Тасаввур қилиб чизавермайсизми...

Демак, у анча бўшашибди.

– Тасаввур қилиб чизишим мумкин, лекин унда умумий – ҳамма қатори бўлиб қолади, – тушунтира бошладим охиста, хотиржамлик билан, айни чокда ташаббусни қўлдан бермаслик учун. – Сизнинг расмингиз, яъни вужудингиз бошқаларникига ўхшамайдиган бўлиши керак... Аслидаям шундай... Ақалли бир кўриб қўйсам ҳам майли, – дедим талабни вазиятнинг йўналишига қараб юмшатиб.

Кейин мен эсимга тушса, ўшанда нима хаёл билан жувонни шунча қистаб туриб олдим-а? Фақат расмини чизиш учунмиди... деб анчагача хижолат бўлиб юрдим.

– Жуда ўжар одам экансиз, – деди Вера қўлларини елкасига олиб бораркан.

– Мен рассом сифатида қайсарлик қияпман холос, ўз ижодимнинг яхши чиқиши учун ташвиш чекиш – бурчим.

Вера иккилангандай яна тўхтаб қолди ва бирров каравотга қаради.

Дарвоқе, пойлоқчи аллақачон донг қотиб ухлаб қолган, устидаги кўрпа сирғалиб, ярми пастга тушиб кетган эди. Қалин қора сочлари ингичка бўйнига ўралиб қолганди. У ёқимсиз пишиллаб, қийналиб нафас оларди: мўъжазгина бурун катаklarининг торайиб-кенгайиши шундоқкина кўриниб турарди. Буям етмагандай, бояқиш қошиқдайгина оғзидан ҳам ҳаво тортарди. Бурни ичида ўсма бўлса керак... Ўриндаги ҳолати, киёфаси файзсиз бу жононча, афтидан, қуш уйқу эмас, тош уйқучилар тоифасига мансуб эди.

Вера енгил бир ҳаракат билан либос боғичларини елкаларидан салгина туширди, менинг нигоҳим керакли манзара ва тусни илғаб улгурмай, яна қўллар кўтарилиб, боғичлар жойига илинди. Ҳарқалай тасаввурим озгина бўлса-да, ойдинлашди-ку, деб таскин бердим ўзимга.

Инсон боласи, хусусан санъаткор бокираликни улуглайди, орзу қилади, лекин баъзан ўз эътиқодига қарши бориб, билибми, билмайми бокира бўлмаган нарсаларга ҳам талпинаверади. Мен бу гапларни ҳозирги вазиятдан

келиб чикиб эмас, умуман айтяпман? Кораламани тугатдим. Лекин барибир ундан кўнглим тўлмади. Мен буни бошдан фикр-хаёлни бир жойга жамлаб ишлолмаганимдан, орада бир неча бор чалғиганим, кайфиятим торларининг созидан чикиб кетганидан ва тасаввуримнинг чалалигидан кўрдим. Қолаверса, либос ёпиб турган бошқа жойларни, хусусан инсон танасини тўлақонли кўрсатадиган бел, киндик атрофларини ҳам хаёлан чизган эдим.

— Мана, — дедим суратни Верага кўрсатиб. — Имоним комилки, қоғозга ҳусну малоҳатингизнинг эллик фойизи ҳам тушмади. Мен сизни худди парда орқасида туриб чизгандай бўлдим.

Шу пайт каравот ричирлаб қолди.

— Менимча ёмон эмас, — деди аллақачон халатни елкасига ташлаб улгурган Вера суратни қўлига олиб ўз аксига бир қадар хижолат бўлиб боқаркан, — ичингиз чикмаган бўлса, кейин давом эттирамиз, — деб қўшиб қўйди қарийб пичирлаб, энди гапниям бас қилайлик, деган маънода.

Мен ашқол-дашқолларимни йиғиштира бошладим.

— Расмни қолдирайми ё олиб кетаверайми?

— Билмадим...

— Олиб кетақолай, яна анча-мунча ишлов берарман.

— Майлингиз.

Тезгина хайрлашиб, ташқарига чиқдим, эркин нафас олдим. Тор, кун яхши тушмайдиган хонада қадалиб ўтиравериб диккинафас бўлиб кетган эканман.

Йўл-йўлакай ўйлаб боряпман: икки соат овзидан нафас олиб, тош котиб ухлаган «қоровул», Веранинг эри, қушлар ҳақидаги гаплари, ўзи илтимос қилиб, яна ечинишга тархашлик қилишларида қандайдир сир бўлиши керак, деган тахмин онгимга ўрнашиб улгурган эди. Ана шу фараз боисми, бошқа сабабми, турбазанинг еттинчи хонасида нотайин бир илинжим қолиб кетганга ўхшаб туюларди.

Таъқиқ чизигини босиб қўймадимми, деган хавотир эса кўнглимни гаш қиларди. Мен рассомман, мен фақат ижод қиламан, санъат асари яратаман. Аёл эса, мени хонасига расмини чиздириш учун таклиф қилган холос. Мен рассомман, тамом, бошқа ҳеч қандай гап ё хаёл бўлиши мумкин эмас, дердим ичимда қайта-қайта...

Мана шундай вазиятларда гоҳо била туриб таъқиқ чизигини босиб ўтишга тўғри келиб қолади: кийимсиз номаҳрам аёлга назар солмоқликнинг ўзи гуноҳи азим. Лекин холис ният, касб тақозоси билан бўлса... Тўғриси, бу жуда

мураккаб ва машаққатли жараён, ўзаро ички беомон курашлар жараёни. Эркак зоти ҳар қанча қатъиятли, тақводор, холис ниятли, кўравериб кўзи кўниккан бўлмасин, касби тақозоси биланми, бошқами, аёл кишининг, тангри томонидан буюк бир сеҳрли ва сирли мўъжиза сифатида яратилган бу гўзал мавжудотнинг нафис вужудига нигоҳи тушган лаҳзаларда ҳаёлининг қай бир бурчида ўзи истамаган ножоиз, тийиксиз бир иштиёкми, ҳавасми ғимирлаб қолиши эҳтимол. Бундай саросимали ҳолатдан ўзни бутунлай узок ва холи ҳисобламоқлик ҳақиқатга бирмунча ҳилофдир. Инсон онгига, акли-идрокига бўйсунмайдиган ҳиссиёт деган олифта, кажбахс бир туйғу борким, у саратонда харсангни ёриб чиққан ажриқдан ҳам жангарирок, қудратлироқдир ва ҳар бир хужайра, ҳар бир томирни селпиб ўтиши мумкин. Ислонда аёлларга бадани, ҳатто билагини очиб юриши бекорга ман этилмаган. Ҳар қандай савобу гуноҳ ишларнинг, эзгулигу ёвузликларнинг, муҳаббату нафратнинг ташаббускори ва тарғиботчиси энг аввало кўз, кейин сўздир.

Ўша яширин, тизгинсиз кучга, асов ғалаёнга бас келмоқлик, олишувда поклик ҳимоячиси ирода ва имоннинг ролиб чиқмоғи, бу — бошқа гап.

Аксарият рассомлар бундай қалтис, таранг аҳволга, менимча, аёл ечина бошлаган ғулувли чоғда тушадию қўлидаги мўйкалам ҳаракатга келгач, гирдобдан чиқиб, ҳушига, ўзлигига қайтади ва енгил тин олади (назаримда уни навбатдаги гуноҳга қўйилажак кадамдан илоҳий куч асрайди). Одатда бундай пайтга нисбатан «имони устун келди» деган ибора ҳам қўлланади. Бу баҳсталаб таъбирни ўйлаб кўриш керак: имонли дегани, ҳаркалай, ҳамма нарсадан такво қилмоқ, чекинмоқ дегани эмасдир. Ахир эркагона ғурур, йигитча шиддат деган тушунчалар ҳам бор... Албатта, булар менинг шахсий мулоҳазаларим...

Ижара уйимда Веранинг ярим яланғоч суратини мойбўёкда катта қоғозга кўчиришга ҳаракат қилиб кўрдим. Лекин, бу иш ҳали чала, деган ҳардамхаёллик иштиёкни бўғиб турарди. Қанча уринсам ҳам бу фикр миямдан ҳеч чиқмасдан туриб олди. Бошлашга бошладиму, қўлим ўзидан-ўзи тўхтаб қолаверди. Шундан кейин қораламанинг ўзига қайта ишлов беришга киришдим. Либосли жойлардан юқори ва қуйи қисмларни анча эпаккага келтириб қўйдим. Либос ўрнини ишлашга жўрттагами, қайсарлигим тутибми, ҳафсала қилмадим, қўлим ҳам бормади.

Тўғрироғи, мен гўё мураккаб сюжетли хаёлий бир қисса ўқиётган эдим, қизиқ жойида тўхтаб қолдим. Асарнинг давоми, хотимаси фавқуллода ғаройиб, кишини кучли хаяжонга соладиган воқеа билан тугаши керак...

Белгиланган вақтда яна турбазанинг еттинчи хонаси эшигини қоқдим. Эшик бир оз хаял билан очилди. Верани кўриб кўзларимга ишонгим келмади: унинг юзлари оловдай ловулар, ўзига обдан оро бергани шундоққина сезилиб турарди: қош-кўзларини бежирим қилиб қорага бўяган, бу ранг оппоқ юзи ва каштан тусли сочлари билан ғалати, юракни жизиллатадиган уйғунлик касб этиб, аёлнинг ҳуснига ҳусн қўшиб юборган эди. Ундан қимматбаҳо ширин атир хиди гупиллаб уфурарди. Эғнидаги, ўтган галгидан бошқа, сафсар гулли, таги ҳаво ранг халат жуда ҳам ярашиб, уни яшнатиб, ёшартириб турарди.

Хонага киргач, ҳайратим яна ортди: мўъжазгина столга (уни қўшнилардан олиб чиққан бўлса керак) камтарона, лекин шинам дастурхон тузалган эди. Қизил олма, тоғ ёнғоғи, қуртоб... қисқаси Арслонбобнинг мева-чевалари... Ўртада бир шиша коньяк ҳам бор эди. (Ўтган сафаргининг ҳиссасини чиқармоқчи экан-да, деб кўнглимдан ўтказдим.) Стол ёнига рўпарама-рўпара иккита курси қўйилганидан дастурхоннинг бир жуфт одамга мўлжаллангани аён эди.

— Ўтиринг, — Вера мени тўридаги курсига таклиф қилди. Унинг лабларию кўзларида хуркак бир табассум жилва қиларди.

— Нима муносабат билан? — сўрадим ўтира туриб.

— Бугун менинг туғилган куним.

— Табриклайман, — дедим жойимдан қайта кўзғолиб, ноз-неъматлар оша Верага қўл узатиб. — Ўтган гал айтмабсиз. Қурук келибман.

— Чизган расмингиз энг катта совға... Манави шишани очамизми?

— Очамиз, — мен коньякни шитоб очдим-да, иккита пиёлага булбулнинг кўз ёшидай қуйиб, бирини жувонга узатдим.

— Бахтингиз учун. Гўзаллик сизни умрбод тарқ этмасин...

Тилимга шундан бошқа сўз келмади.

— Яхши тилагингиз учун ташаккур, — бош ирғади Вера. Мен қадахни лабимга теккизиб, қўйиб қўйдим.

— Ичмайсизми? — сўради Вера ҳайрон бўлиб, кейин қулимсираб давом этди: — ё оқидан кетармиди?

– Йўқ, мен асли ичмайман, чекмайман...

– Учинчисиям кўшилса, фаришта бўласиз-кўясиз экан... Узр, хазил... Ичмасангиз қандай илҳом келади? Ижодкорларнинг аксарияти хуш кўришади-ку буни?

– Мен илҳомни сизга ўхшаган соҳибжамоллардан оламан.

– Кийимсиз ҳолатдами? – муғомбирона жилмайди аёл.

– Иккала ҳолатдаям, – жавоб бердим киёфамдаги жиддиятни ўзгартирмай. – Айтгандай, шахсий қоровулингиз кўринмайди?

Жувон мен учратгандан бери биринчи марта шарақлаб, садаф тишларини (орасида бир-иккита тилласиям ярқ этиб кетди) кўрсатиб кулди.

– Ким айтди уни сизга мени қоровулим, деб?..

– Айрим воқеа-ҳодисалар изоҳсиз ҳам англашилаверди, – дедим совуккина ва аёлнинг ажабланишига парво қилмагандай, маъдан сувдан хўпладим.

– Хушёр экансиз, – таслим бўлди Вера.

– Буни билишга хушёрликнинг хожати йўқ, энг ибтидоий фахмдан бир чимдим бўлса кифоя, – дедим қўлим баланд келаётганидан ҳаволаниб. Ғалабани мустаҳкамлаш учун яна хужумга ўтдим: – менга ишонмагансиз-да, а?

– Ана энди оширвордингиз, – деди Вера менга астойдил тикилиб. – Дастлабки фаразингиз тўғри: Фариданинг қоровуллик хизмати йўқ эмас (бунинг учун у эҳтимол ҳақ ҳам олар), лекин ўша куни у меҳмон эди. Мен расм чиздиришни бошқа кунга қолдиришим мумкин эди, овора қилсам, хафа бўласиз, деб ўйладим. Фаридага сизнинг келишингизни, тўғриси айтдим. У мен халал бераманми? – деб сўради. Ҳа, десам бошқача хаёлга бориши мумкин эди. У қайнсинглим бўлади.

«Эҳ, аёллар аёллар...»

– Қайнсинглим?!

– Ҳа, хайрон бўляпсизми? Эрим мусулмонлардан, форс.

– Ҳм-м... гап бу ёқда денг. Эрингиз рашк қиладими?

– Ўлгудай.

– Сизга кийин экан. Умуман, чиройли хотинларни ўзигаям, эригаям кийин. Ҳамдарддигимни қабул қилинг.

– Ҳарқалай осонмас, лекин кулманг. Сиз осийёликлар барингиз ҳам кўп масалада бир-бирингиздан қолишмасангиз керак.

– Яъни, феодал демокчимисиз?

— Чиндан ҳам сиз фикрни тез илгаркансиз. Ҳавасим келяпти... Хотинларингизни каттиқ тутишларингиз ёлғонми? Лекин ўзларингиз остонадан ўтибоқ бўйдоқ ё сўққабош «бўлиб» оласизлар.

— Сизга ўхшаганларнинг кўзи тегиб, сал қолувди умумий ашулага қўшилиб кетишимизга.

— Ҳаммаси қайта жойига тушди, деб ўйлаяпсизми?

— Қафасдан чиқиб кетган қушни осонликча тутиб бўлсиз, демоқчисиз-да. Гумонингиз тўғри, лекин энг муҳими бу борада «тараққиёт» тўхтади деб, ҳисоблаш мумкин. Бутунлай тўхтамаган бўлсаям, ҳарқалай секинлади, бу «жараён» аҳоли ўсишидан орқада қолсаёқ марра бизники... — Қарасам, гап чуваланиб кетадиган, энди амалий ишга ўтсак ҳам бўлар, дедим.

— Ҳеч нарса емадингиз?

— Едим, раҳмат... Ўзингиз-чи? Ичмадингиз...

— Мен ҳам ичмайман. Сизни меҳмон қилмоқчийдим ҳолос.

Столни кўтариб, хонанинг бир бурчагига жилдирдик-да, курсиларни ўтган галги жойларига қўйдик.

Мен «ечиниб тулинг», дедим-да, ўзим тескари қараган қўйи дераза тоқчасидаги этюдникдан нарсаларни ола бошладим. Мен жувоннинг вужуди ҳар қанча жозибали бўлса ҳам, ҳайратимни, ҳаяжонимни сездирмаслигим, умуман ўзимни босишим керак, деб ўзимга-ўзим аҳд қилардим.

Ўғирилдим. Вера бир кафтини чап кўкси остига, иккинчисини тахминан жигардан пастроққа қўйиб беркитиб турарди.

Яна нима майнавозчилиги экан бу, деб ўйладим-да, қўлларингизни олиб, ўтган сафарги вазиятга кириб ўтилинг, дедим.

Бугун ўз феълимга ажаб танг қоляпман. Ҳеч қачон бунча узок вақт жиддий ва совуққон бўлиб туролмасдим. Умуман совуққонлик табиятимга ёт туйғу эди. Образга жуда киришиб кетган актёрга ўхшайман, деб кўнглимдан ўтказдим. Бунақа кайфият билан қандай расм чизаман, ҳайронман. Келаётганда шахдим бутунлай бўлакча эди. Қачон, нимага шунақа бўлдим ўзи? Аёлнинг ўзига ортиқча оро бергани салбий таъсир қилдими ё эркаклар тўғрисидаги аччиқ мулоҳазалари ҳашимга тегиб қўйдими... менимча, у ҳаммас, бу ҳаммас...

Вера қўлларини олувди... нимага кўзим тушди денг? Кафтлари билан тўсиб турган жойларида кўзга яққол таш-

ланган чандик излари бор эди. Тепадаги, чап кўкси остидаги чандик изи кийраҳонига ошқозон томонга кетган бўлиб, узунлиги бир сўямдан калтарок, пастдаги чандик изи эса тиккасига тушиб кетган, унинг узунлигини тахминлаш ҳам кийин эди.

Мен яшин ургандай котиб қолгандим. Вера эса, мана, кўнглингиз жойига тушдими, шу чандикларни кўрмоқчимидингиз, деётгандай майин ва хижолатомуз жилмайиб ўтирарди.

Мен қувнок кўринадиган кўзлар тубида чўкиб ётадиган мунг, ғусса тўғрисидаги фикрни эсладим.

Бир қарашда жувоннинг ўт пуфаги ва кўр ичаги операция бўлган экан, деб ўйлаш мумкин эди. Лекин нафис, шаффоф бадандаги қорамтир ва совуқ чандиклар жаррох пичоғининг тигларидан қолган изларга ўхшамас эди. Бундай чандиклар, фақат эркакларгагина ярашмоғи мумкин, улар ҳам мардона жанглardan хотира бўлса...

Буни албатта сўраш керак эди. Лекин тил бормасди.

Вера фикрларимни, сўроқларимни кўзларимдан, холатимдан укиб ўтирган эди.

— Булар эримнинг иши...

Бошимдан яна бир пақир муздай сув қуйиб юборилгандай бўлди. Азoi баданим совиб бораётгандай эди.

— Рашк туфайлими?

— Рашк туфайли.

Хаёлимга лоп этиб, Ширвонзоданинг рашк сабабли гўзал хотинини лаънатланган бир уйга қамаб қўйган ва оқибатда ҳалок қилиб олган эр ҳақидаги ҳикояси келди.

— Асос бормиди?

— Бор десаям бўлади, йўқ десаям...

— Буни қандай тушуниш керак?

— Буниси энди, сир... — деди Вера саволимга ғашлангандай... Балки чиндан ҳам эслаш малолли ва оғир тарихдир. Буниси энди унинг шахсий иши, сир сақламоққа ҳар кимнинг ҳукуку бор-ку.

— Фарзандларингиз борми? — гапни бурдим.

— Йўқ. Туғмаганман.

Шунинг учун териси таранг, вужуди ёш кўринар эканда, деб ўйладим.

— Демак, эрингиз сизни жудаям каттик яхши кўрар экан-да.

— Яхши кўриб, ўлдириб қўйишига бир баҳя қолди.

— Демак, сиз ҳам уни яхши кўрасиз?

– Яхши кўрмаган тақдиримда ҳам барибир у билан яшардим.

Мен яна тушунмадим, дегандай елка қисдим.

– Сабабини ўзим ҳам яхши билмайман... Шунақа бир сири бор... Кейин, унинг муҳаббатидан ва нафратидан кочиб қутулишнинг иложиям йўқ.

– Шунақа даҳшатли одамми?

– Даҳшат ҳам гапми... – кулди Вера.

– Қандай чидайсиз?

– Менинг ўрнимда бошқа ким бўлсаям чидарди.

– Сизнинг вужудингиз жудаям нафис-да. Мен эрингизни кўлларида, ойболта кўтарган баҳайбат... бир одам сифатида тасаввур қиялпман.

– Жаллодга ўхшатыпман, деб қўя қолинг. Биров тўғри-сида ғойибдан узил-кесил хулоса чиқариб бўлмайди. Фаридани кўрингу, уни кўринг. Фақат бугдой рангрок...

– Фаридангиз қилтириқ-ку. Эрингиз ҳам шунақа хипчами?

– Қиличдай-да, семиз одамларда муҳаббат ҳам, нафрат ҳам кучли бўлмайди. Туйғулар ёрда сирғаниб кетаверади.

Ўхшатишни қаранг, чаккима!

– Қаттиқ севадиган, нафратланадиган одамлар семириб кетмайди, десангиз тўғрироқ бўлармикин. Лекин, юз фоиз шундай дейиш ҳам хато, менимча.

– Албатта. Ҳар қандай хулоса ҳам нисбий бўлади...

– Ҳа, айтгандай, эрингиздан шунчалик кўрқар экансиз, бу расми унга кўрсатасизми, ё?..

– Бу жувон эсини еган шекилли, деб ўйлаяпсизми?

– Унда, мана шу, гўзал даврингиздан хотира сифатида ўзингиз яшириб кўриб юрмоқчимисиз?

– Қайсаргина эмас, ёш боладан баттар қизиқувчан ҳам экансиз. Ё ҳамма рассомлар шунақа бўладими?.. Сизга буни аҳамияти йўғу ё борми?

– Ҳақини тўлаганимдан кейин, нима қилсам мени ишим, демоқчимисиз?

– Ана энди ўзингизга келдингиз. Эҳтимол ёқиб юборарман, ё биронтасига совға қиларман.

– Яланғоч суратингизними?

– Ҳа, нима бўпти. Балки, мени мана шундай ҳолатда бир кўриш учун ҳамма нарсага рози бўлиб юрган одам бордир.

– Фақат расмингизними?

– Ҳа, фақат, расминни...

— Бечора...
— Ким бечора?
— Ҳа-я, буни ўйлаб кўриш керак экан...
— Хўш, нима қилдик энди? Аввалги ҳолатда чизавера-
сизми? Манавини тутиб олайми? — Вера гапни асосий мав-
зуга буриб, чўмилиш либосини кўрсатди. Шундагина чўми-
лиш либоси тутиб олишининг сабаби бу ёқда экан-да, де-
ган фикр келди миямга.

Нима дейишни билмай қолдим. Хаёлимда ҳамма нарса
айкаш-уйкаш бўлиб кетганди.

Боядан бери илгаритдан таниш ва қадрдон икки эркак-
дай бемалол гаплашиб ўтирганимизданми, жувоннинг
ҳозирги ҳолатига кўзим шунчалик кўникиб қолган эканки,
бирдан менда унинг суратини чизиш истаги сўниб қолгани-
ни пайқадим. Шоша-пиша қарахт бармоқлар билан кул
босган кўрни титгандек, қалбим қатларини пайпаслаб
кўрдим. Йўк, бояги эхтиросу ҳис-ҳаяжонлардан ном-нишон
ҳам топмадим. Бу алпозда мутлақо ишлай олмаслигимга
ақлим етди. Энг даҳшатлиси, юрагимда аёлнинг расмини
чизиш иштиёқигина эмас, унинг ўзига бўлган қизиқишим,
ҳурматиму ҳайрихоҳлигим ҳам бир зумда батамом сўниб
улгургандай туюлди. Нега шундай бўлдийкин? Анави пи-
чок излари туфайлими? Ё ана шу чандиқлар сабабини очиқ
айтмагани учунми?..

Чандиқлар хаёлимда таъқиқ чизиқлари бўлиб кўринди.
Демак, жувон бу чизиқларни қачондир босган ё босмоқчи
бўлган...

Мен аёлга қанчалик оғир ботишини туюб турсам-да,
бошқа куни чизармиз, дедим мужмалгина килич. — Илҳом
парим анави чандиқлардан чўчиб, тўғрироғи эрингизнинг
важохатидан кўркиб қочиб кетди шекилли, — қўшиб
кўйдим кулимсирашга тиришиб.

Ҳазилим ўринли чиқмаганини сездим. Вера ўрнидан
оҳиста турди-да, каравот рахидан ҳалатини олиб шошил-
масдан, ошкора виқор билан кийинди. Курсисини орқага
суриб, ташқарига чиқиб кетишим учун йўлни кенгайтириб
кўйди. Ўзи курси орқасига ўтиб, икки кўлини суянчикқа
кўйиб менга ғалати тикилиб турди...

Ҳар замон-ҳар замонда ёдимга тушса, ўшанда тўғри
қилганманми, деб ўйлайману, ҳеч бир фикрга келолмай-
ман.

Ўша саросимали ва англаб бўлмас лаҳзаларни, Вера-
нинг, тўғрироғи соҳибжамол бир аёлнинг латиф жуссаси-

ни хиёл олдинга эгиб, оғринибми, ачинибми, тантана қилибми турган маъсум ва мағрур ҳолатини чизмоқчи бўлиб анча уриндим. Қанча қоғоз, бўёқ кетди, лекин кўнглимдагидай чиқмади. Баъзан, ҳаммасидан ҳам беҳуда совурилган бебаҳо вақтларимга ачинаман.

Шундан кейин мен аёлларнинг яланғоч суратини чизмай қўйдим.

ГАРОВ

Ошдан кейин, одатдагидай аччиқ кўк чой устида гап бир тоғдан, бир бордан ўтиб, охири етти гектарлик йўнғичқазорда пайдо бўлган сайроки беданага бориб тақалди.

— Ўҳ-ўҳ-ўҳ, нимасини айтасизлар, эрталабда жонди хузури бўляпти-ю, — деди Олим ёқимли мусиқа тинглаётгандай бошини сарак-сарак қилиб.

— Ўзиям тезотар экан, жанвор, «бит-бил-дик», «бит-бил-дик», деганда юрак тўкилиб-тўкилиб кетяпти-да, — деди Сотим.

Чойхоначи ўтирганларга бир-бир қараб, ваъдани куюқ қилиб юборди:

— Ким ўша беданани тутиб келса, биздан битта ош нақд! Дев-зи-ра-га!

Ёнма-ён қўйилган, чоғроқ икки сўридагиларнинг деярли ҳаммаси бу хушовоз парранда хонишига ишқибоз, лекин Темир полвонни ҳисобга олмаганда, чинакам, ашаддий беданавоз йўк эди.

Темир полвон ўн йиллар муқаддам, қамоқдан эл ибораси билан айтганда «бурнига сув кириб, мулла минган эшакдай бўлиб» қайтгач, беданавозликка астойдил киришган эдию, нукул ютқазиб, оломон ўртасида мулзам бўлиб чиқавергач, охирги уришқоқ беданасини аввал темирдай панжалари орасига олиб ғижимлаган, кейин жодида қиймалаб, олапарига едирган. Шу-шу беданавозлар даврасигаям, бедана бозоригаям яқин йўламай қўйган, ҳатто бедазорлардан ҳам узоқроқ юради, дейишар эди. Лекин бу анча эски гаплар. Одамзоддаги ишқивозликни кўр босиши мумкину бутунлай ўчиб, кулга айланиб кетиши қийин. Ҳарқалай, чойхоначи ана шу илинжда бўлса ажабмас, бошқаларга эса, барибир — беданани ким тутиб келсаям, ош ўртада!

Темир полвон бир вақтлар курашга, совринга ўрганган

эмасми, шартни эшитган заҳоти ичи ғимирчилади, кўзлари бир чарақлади, гугурт чўпи билан тиш кавлаётган бармоқлари ҳаракатдан тўхтаб қолди. Ҳамманинг нигоҳи, умиди полвонда эди: кул остида чўғ бор, фақат пуфлаб кўрни очиб керак.

Чойхоначи худди олдиндан келишиб қўйгандай, кўринишидан қаттиқ, таранг дўпписини яримта кийиб, устидан кўкқарға шойи чорсини чамбарак қилиб танғиган Зулун чайирга «қани, энди, кўрсат кароматингни», деган каби им қокди.

— Ошни бугунгиданам ширин қилиш, мана, биззи гарданда, — деди Зулун чайир ўнг қўли билан чап елкасига попиллатиб ураркан, полвонга кўзларини қаттиқроқ михлаб.

Темир полвон хотинига шилқимлик қилган «бир хароми»ни кетмоннинг орқаси билан уриб ўлдирган. У нобакорнинг аслида ахлоқсизлиги, Темир полвоннинг кишлоқдаги энг ҳалол одамлардан эканлигини тасдиқловчи гувоҳлар, далиллар кўпайиб кетгач, унга анча енгиллик берилиб, саккиз йилга кесилган.

Полвон «у» ёқдан қайтган, ўғил-қизларини кўргану «ғунажин кўзини сузмаса, бука ипини узармиди» деб хотинидан, йигирма икки йиллик ширин рўзғоридан юз ўгирган-да, тўнини елкасига ташлаганича уйдан чиқиб кетиб, янги жой қилган. Унга Араб кишлоғилик, эри қилтомоқ билан ўлиб етган, майиздай бир бевани олиб беришган. Ўғил-қизлари ахён-ахёнда унинг иссиқ-совуғидан хабар олиб туришади.

Ошдан сўнг бир жуфт пиёла қўлма-қўл айланар экан, паловхўрлар бисотидаги бор гапни ўртага тўкиб солиб, ўзларича дунёни элакдан ўтказишар, теша тегмаганроқ гап чиқиб қолса, ҳамманинг жони кирарди.

— Чойхонамизга фақат ўша «тезотар» етишмай турибди, холос, — деди ана шундай эрмаксеварлардан бири.

Чорпоянинг ёғоч куббасига суянган, қорни оқ яқтагини туртиб турган Темир полвон бир кўзғалиб қўйди, узатғилиқ оёғини йиғиб, унисини узатди.

— Жуда қулинг ўргилсин иш бўларди-я, нонуштани Хуринисанинг қаймоғи билан шу ерда қилардик, — маъқуллади Сотим. — Боғи Эрамда, пар болишларга ёнбошлаб...

— Ўзини қаймоғи биланми, говмишиними, — ўсмоқчилади зимдан Зулун чайирни кузатиб ўтирган чойхоначи.

— Шу, Зулунбой кейинги пайтларда ўша парининг ховлиси атрофида кўпроқ ўралашиб қолди-да.

– Тошболта ошиқдай, а?

– Бировнинг хасми-халолига кўз олайтиришнинг оқиба-ти яхшиликка олиб бормади, – деб қўйди Темир ака.

– Эскилар бировни ҳожатини чиқариш савоб, дейиш-ган. Ахир уям Худони умидминан яратган бандаси. Уям ти-рик жон... бир ривоят бор, эшитган бўлсанглар... сиз бил-сангиз керак, полвон ака...

– Сиз, укам, ривоятингизни қўйинг...

– Эшитайлик.

– Майли, айтиб берсин-чи...

– Бир йигит онасини саватга солиб, бошида кўтариб кетаётган экан. Йўлда бир мўйсафид дуч келиб: «Онангни қаёққа опкетяпсан?» деб сўрабди. «Маккаи мукаррамага, – дебди йигит, – мени отасиз бокиб ўстирди, энди дуосини олмоқчиман», – дебди. Мўйсафид бошини чайқаб кулимси-рабди: «Э, ўғлим, онангни кийнабсан, ундан кўра эрга бер-ганинга, сени ўла-ўлгунча дуо қиларди, етти хажни саво-бини топиб, жаннати бўлардинг», – дебди. Шунда Чўли маликда чанқаб, мадори қуриган, ҳушидан кетиб ётган кампир саватдан инқиллаб-синқиллаб бошини кўтариб: «Бунақа бамаъни гап бола пақирни хаёлига келармиди», деган экан.

Ўтирганлар ўз ҳаяжонларини ва ривоятга муносабатла-рини билдирмоқчи эди, Темир полвон икки қўлини кўта-риб, изн бермади.

– Сиз, Чайирвой, гапни чалғитманг, – деди у Зулун-нинг қув кўзларига тик қараб.

Барибир Зулун унга эътибор бермай минғирлади:

– Менга қолсаю, хотинлар билан қандай муносабатда бўлишни ўзим билардим... ким уларни оёқ-қўлини бойлаб олади...

Ўк нишоннинг қок марказидаги тўгаракка – Темир пол-воннинг юрагига санчилди. Полвон ўтирган жойида бир қалқди: «Ҳа, номард, юзимга соляпсанми, шу топда сен би-лан нима бўлсам, бўлайми... э, йўк... хаёти бир марта ҳаром бўлди, номи булғанди, кўз очиб кўрган оиласидан ажралди... ўғли тенги... бир гапирди-да... ўзи дуруст йигит, кўнглида унча гидири йўк. Бўлмаса, шунча вақтдан бери сездирарди...»

– Аёл киши оти-жўни билан заифа, дейилади, – деди полвон тишини тишига босиб, – унинг ожизалигидан фой-даланиш пок эркакни ишимас.

— Кўнгли бўшлигидан денг, полвон ака, тўғрироқ бўлади.

— Эски гапларни кавлаштирмасангларчи-я... — деди Олим адоғи кўринмайдиган, «тутай бошлаган» «айтишувга» бархам бериш мақсадида. — Беданадан гапиринглар, беданадан... жониворни сайраши хў-ўп бўлакча-да. Жаҳон-оламда бошқа биронта парранда-даррандани овози уникига бас келмаса керак, дейман.

Зулун чайир камонни ҳамон таранг тутиб, унга янги ўқлар жойлаш билан банд эди.

— Полвон акамизни илгариги шахди бўлганидаю, ундан анча-мунча бедана-медана кочиб қутулолмасиди-я, — деди у бу гал Темир акага кўз қирини ташлаб.

— Полвон аканг шахдидан тушсаям, жаҳдидан тушмаган ҳали, Зулунбой, чучварани хом санаб ўтирмагин, — деди чойхоначи мумкин қадар овозига жиддий тус бериб.

— Жаҳдидан тушганми, йўқми, билмадим, шу қорни эмаклашга мушайт қиладими, деган ҳадигим бор-да.

Кимлардир пикирлаб қўйишди.

Темир полвон суянганда букчайиб қолган тўғри гавдасини кўз-кўзлаган каби шошилмай ростлади, ўмганини кенг ёзди, кафтларини тиззаларига тираб, Зулун чайирга тикилди. Чап кўзининг ости уча бошлади.

— Қоринга тил тегизманг, Зулунбой, — деди у дона-дона қилиб, — сизга оғири тушадиган бўлса, кўтарволаман.

Пиқирлашлар қийқирикка айланди.

Нариги сўрининг бурчагида чордана қуриб ўтирган чайир сонларига шапатилаб, ҳаммадан қаттиқроқ хандон отди.

— Унда, иккала қўлингиз банд, беданани чот босди қилиб ушлайсизми, полвон ака?

Кулги кучайди.

— У ёғини менга қўй беринг, Чайир бола, опкелиб сизга тутқизсам бўлдим.

Қаҳқаҳа авжга минди.

— Эй, чайир-а, отанг тенги одам билан ҳазиллашиб, ўзингга гап тилаганингни қара-я, — деди Олим ака кўк катта кўйлагининг шимариялиқ енги билан кўзларини артар экан.

— Э, ҳали шошманглар-чи... ҳозирги беданадар жаанқовмас, полвон бувам тутиб кетсин, деб оёғини кўтариб ётмагандир... Худо билади ҳали, Темир акамизни тўри тешилиб-нетиб қолмаганими...

Полвоннинг чап миждаси пир-пир уча бошлади. У сержун болдирларини осилтириб сўридан тушди, гишт қолипидай келадиган, юзини чанг босиб, ичида тупроқ юки қотган калишини тепиб-тепиб тўғрилаб кийди, ҳаворанг, лас белбори остидан тиришиб қолган яктаги этакларини тортиб-тортиб тузатди.

Полвоннинг ҳаракати билан ўрнидан ирғиб турган Зулун чайирнинг чакчайган кўзлари безовта, олазарак эди.

Жимиб қолган ошхўрлар бир полвонга, бир чайирга қарашарди.

— Менга қаранг, Зулунбой, — деди полвон боши шифтга тегай-тегай деб турган чайирга кўрсаткич бармоғини силтаб, — уриниб кўраман. Тутиб келсам, сиз ош қиласиз, тутолмасам — мен...

— Катта кетманг, полвон ака, бу сизга курашмас чалиб-палиб эплагани...

— Оғзингга қараб гапир, тирранча! Отангни қандай тупроқ ошаганини кўрганлар ҳали тирик.

Орага Олим, Қамбар чойхоначи тушди.

— Э, қизишманглар-э, кап-катта одамлар...

— Бедана — сабаб, яна бир ош еймиз-да, шунга шунчамиди?

— Халпанаям қилвороврамир...

Темир полвон катта, вазмин қадам ташлаб, бир қаноти очик эшикнинг у қанотини ҳам тарақлатиб очиб чиқиб кетди.

Даврадагилар жонланиб, қайта жойига ўтирган Зулунни ўртага олишди.

— Яхши иш бўлмади, Чайирвой, сал оширвординг, нима қилардинг гапга курашни тиқиштириб, — деди чойхоначи бошини ликиллашиб, — биласанки, Темир полвон қитмирликни ёқтирмайди, бировни ғирром йиқитганини ҳеч ким кўрганмас...

— Яхшиям ташланиб қолмади, денглар, ўзиям чайирни бир уриб, анави сири кўчиб, қорайиб кетган тунука чойнагимизга қопқоқ кип қўяриди.

— Пўла кип ташлайман, моз пахта кип ташлайман.

— Ҳай-хай, Зулунбой, пасроқ туш, пасроқ. Болғачининг минг ургани — босқончининг бир ургани.

— Полвонни даври ўтган, Қамбар ака, — деди Зулун чайир бўйини чўзганича нариги сўридагиларга ҳам бир-бир қараб. — Ҳозир тупурса, соқолига илашиб қолади

– Яна билмадим -у... тажрибаси кўп, иннайкейин, полвонларда телба кучам бўлади. Пири қўллаворса, тамом, Пирмаматиниям чирпирак қилворади.

Гапнинг этаги майдалашиб, чувалашиб кетди. Кимдир полвонга омад, Чайирга инсоф тилади, кимдир «Темир қас-соб ютқазса нима қиларкин», деб ўсмоқчилади.

* * *

Эрталабки хабар ҳаммани каловлатиб қўйди: Темир полвоннинг тўйга атаб боқаётган букаси йўқолибди.

Ярим кечада бедапояга кириб кетган Темир ака тонг ёришганда сувга тушган мушукдай ивиб қайтиб келса, бос-тирмадаги новвос йўқ эмиш.

– Шу, Қамбар айбдор, Чайирни гиж-гижламаганда...

– Чайирни ўзидаям бор, биров «олкиш»ласа, ташлана-верадими...

– Айтдим-а, охири бахайр бўлсин, деб.

– Ҳамма гап гаровда. Полвонам қизиқ: ёши бир жойга етган одам, пушти камаридай йигитга ўчакишганини...

– Энди оғир бўласан, Зулунбой, хали-замон кела солиб, ёқангдан оладими... мол аччиғи – жон аччиғи...

– Ёкам тугул, пешимниям ушлатмасман.

– Яхшиси, кўздан нарироққа жилиб тур. Балодан хазар...

– Э, қўйсаларинг-чи, ундан тилим қисик жойи борми! Ё сўкимини мен ўғирлабманми?

– Элбурундан ваҳима қилмай туринглар-чи, топилиб қолар.

– Топилмаса, ўзиям, биздан кўриши турган гап.

– Битта одам хонавайрон бўп турибдию, қаёқдаги гапларни гапирасизлар, – деди охири Олим ака энсаси қотиб. – Қассобга ёғ қайғу, дегани шу-да...

Ҳаркалай, кўпчилик кечаги гаровнинг, бугунги новвос воқеасининг қандай ечим топишини сабрсизлик билан кутар, ҳеч ким жойидан қимирлай демасди.

* * *

Чошгоҳга яқин чойхонанинг ланг очик эшигидан Темир полвон оқ, озода яктагининг этақларини хилпиллатиб, ёшига, жуссасига номуносиб енгил қадамлар билан кириб келганида ўтирганлар бир гувраниб, унинг йирик кўзларига тикилишди, айримлар ўринларидан туриб, ўзларини сал

четга олишди, лекин мўйсафиднинг чехрасида болаларча табассумни кўриб, енгил нафас олишди: демак фалокат арибди. Бирок, хамманинг кўзида савол аломати колаверди.

Қамбар чойхоначи пешвоз чикиб, полвонга икки қўлини узатди. Полвон бир қўлини берди. Ажабланган чойхоначи унинг чап ёнига қаради. Полвон енгини тушириб, чиваноғини хиёл букиб тургани учун чап кафти бармоқлари кўринмади, лекин нимадир борлиги аён эди: во полвон тушмагур-ей...

— Новвос топилганга ўхшайди, а, Темир ака? Тўйга буюрсин-э.

Полвон қўлини тезгина бўшатиб олиб, силкиди:

— Э, ундан каттароғини илинтирдик, Қамбарвой. Хайрият, юракда чўғдан ҳали бор экан.

— Ие, топилгани йўқми? — сўради чойхоначи кўзлари чаноғидан чиққудай бўлиб, бир полвоннинг оғзига, бир шалвираган енгига тикиларкан. — Э, аттанг, хурсанд кўринганингизга...

Полвон чап қўлини сал кўтариб, олдинга чўзди. Бармоқлари орасидан хазонранг бедананинг катта ангишвонадай боши, калтагина ва сўйри қорамтир тумшуғи чикиб турар эди.

— Мана новвос, мана, — деди полвон мийиғида кулиб.

Ошхўрлар кўзларида савол аломатлари билан дам бир-бирларига, дам Темир акага қарашар, елка қисишар эди. Зулун эса жим.

Кеча бедана деса оғзининг суви келаётганларнинг мужмал кайфиятини кўрган полвон эса улардан ҳам ортиқрок хайратда эди.

Кўпчиликнинг хаёли ҳамон новвосда эди.

— Ўзиям жуда етилиб, ялтиллаб кетуви, а Сотимбой? Кўз теккандай бўпти-да.

— Нимасини айтасиз, Олим ака, камида бир яримтага оёғини ерга теккизмай обкетишарди.

— Икки минггаям, деяверинг.

— Беҳазил, бир яримдан бир мириям кам бўлмасди¹.

— Полвон ака икки йилдан бери ўзи емай, сўкимига едирятувди-да, — гапга қўшилди ниҳоят Чайир, индамай ўтираверишни ўзига эп билмай.

¹ Воқеа 1980 йилларда юз берган.

- Сизам хотинимни гапини килдингиз, Зулунбой.
- Икки йилдан бери хотинингизниям оғзига уриб келгандирсиз-да, семиртириб сотсак, палон пул бўлади, атлас лозим обераман, кимхоб кўйлак обераман, деб...
- Зулунбой, энди, уёри бизи ишимиз-да, ё келин аян-гизга ичингиз ачияптими?
- Новвосга ачиняпман, полвон ака, новвосга, шунчалик қилиш осонмиди, ўт, ем киммат пайтларда...
- Ачинманг. Бош омон бўлса, мол топилади. Менга йигит кишини лабзи қиммат, ука. Кўп типирчиламай, ошни ҳаракатига тушинг энди ё қарз қип турайми?
- Унчаликмас, полвон ака, биззиям отамиз ўғлим деб кўчага чиқарган, биздаям дўппи бор, – Зулун чайир шундай деб, чойхоначига юзланди, – Қамбар ака, ошга майда-чуйда тайёрланг.
- Шошманглар, шошманглар, аввал тузукрок кўрайлик, енг ичидаги беданами, чумчукми, – луқма ташлади Сотим тракторчи. – Полвон акам ҳазилкашрок...
- Э, Темир ака сиз айтган одаммас, – деди Қамбар бурчакдаги эски, жигарранг лиқилдоқ жавоннинг ичини титкилаб шиша оларкан. – Шунча йилдан бери кўриб келяпмизу... шу бугунди ўзидаям исботлаб қўйдию...
- Тегишдик-да, Қамбарвой, сизам сал турасиз-да...
- Майли, – деди полвон Сотимбойга қараб, – кеча, олдин Зулунбойни қўлига тутқазаман деб ният қилганман, ваъдаям берганман, Чайир ушлаб кўриб бир хумордан чикволсин, кегин бош-почаси билан сизларга, нима қилсанглар – ихтиёрларинг... – Полвон чап қўлини баландрок кўтариб, бош ва кўрсаткич бармоқлари орасини кенгрок очди.
- Пикиллаб кулаётганлар мўъжизани эндигина пайқашгандек ўринларидан патир-путир туриб, бўйни, тўши холхол ёқимтой кушчага анграйиб тикилишди. Шумшайиб, митти кўзларини жавдиратиб турган бедана бу ердаги тараддуду можароларнинг барисига ўзи айбдорлигини сезиб хижолат бўлгандай, бошчасини ичкари тортиб, қунишиб олди.
- Қарши зарбаларга муносиб жавоб тополмай қизариб ўтирган Зулун чайир беданага эътибор ҳам қилмай, «палахмон»га солиб отиш учун «қиррали тошлар» излар эди.
- Майли, полвон ака, – деди у сўзларини никтай-никтай, – ўзингизда тураверсин, муздай бедапояда ҳалаки жонга тушиб кетгандирсиз, қачон ушлайманикин, деб...

Зулуннинг ўзидан бошқа ҳеч ким кулмади.

– Ихтиёрингиз, Чайирвой, биз шартни бажардик-да. Ишқивозлар кўп мана, кўлимдан юлволай деб туришибди.

– Дарров берворгингизам йўқ-ов, ҳуш ёкиб копти шекилли...

– Бедана гаштидан беҳабарсиз-да, Зулунбой. Буни ҳақиқий шинавандаси «бит...» деганини эшитса, хотинини кўйнидан отилиб чиқиб кетади. Одам деганда бир нарсаса озгина ишқибозлигам бўлиши керак, Зулунбой...

– Бедана овлайдиган одам, бедана бўлиб сайраши керак, дейишарди, полвон ака, айбга букормаисиз, сиз хўро-зи бўлиб сайрадингизми, модаси бўлибми?

Гурра кулги кўтарилди, лекин полвон кулмагач, бошқалар ҳам дархол лаб-лунжларини йиғиштиришди.

– Зулунбой, бир гап келувдию, ўғлим тенгисиз...

– Келган меҳмонни қайтарманг.

Чойхоначи «хай-хай»лади.

– Э, кўйинглар энди. Мана Зулунбой, аччиқ кўк чой, ичиб ўтиринглар.

Сухбат ипи ҳамон узокка кетмай, бир жойда чигаллашиб ётар, йўқолган новвос тақдири айримларнинг ичига ҳамон ғулғула солмоқда эди.

– Хотинни мелисахонага ўтқизиб қўйдим, топиб беришмагунча шу ердан бир қадам жилмайсан, дедим.

– Буёғи бугун якшанба – бозор... бугун бўладиган бўлиб, бир ҳафталигини рамлаб оладиган кун...

– Буқа жанвор аллақачон қоғозга алмашиб, чўнтакка тушиб кетдимиз, ҳали, денг...

– Э, топилса – жон худо, топилмаса – садкаи сар... шунгайм ота гўри қозихонами.

Темир полвон сўроқларга қисқа-қиска жавоб берарди.

У беданани қандай тутгани, тунни қандай ўтказгани ҳақида мароқ билан ҳикоя қилишни дилига тугиб келган эди. Шом еб чиққан ой хира мистовоқдай бўлиб рўпарага келганда эски қора дўппи кийиб уйдан чиққани, бедазорга кирган заҳоти ўзини ёш йигитчалардай сезиб, оламдаги ҳамма нарсани, ҳатто гаровни, Чайирни ҳам унутганини айтиб бермоқчи эди. Айниқса, бедана биқиниб ётган жойни топишга топиб, унинг жарангдор овозини бўғишга юраги чопмай, кўзи қиймай, бир неча қадам берида ўмганини шудринг шилта қилиб юборган кўм-кўк йўнғичкага босиб, анчагача иккиланиб ётганини, жонон парранданинг субҳи

содикдаги дил ўртар навосидан сел бўлиб, уни учириб юборишига бир баҳя қолгани — ҳамма-ҳаммасини бир бошдан, шошилмай сўзламоқчи эди. Бу нокас, беҳис банди рофиллар бўлса, тўтидай, нукул новвос, деб мияни котиришади, худди новвос ўзларига тегишлидай, шерикликка боқишгандай... ярага туз сепишдан бошқа нарсамас бу...

Гаплар, суҳбат ҳам энди узук-юлук эди. Темир полвон Зулун чайир билан ортиқ аския қилишмас, кўзлари дам-бадам тўкнаш келиб қолганида иккиси ҳам ўзини чалғитиш пайдан бўлар эди. Полвоннинг машқи анча пасайган, фақат енги ичида кафтига, кафти орқали бутун вужудига Чайир айтгандай ҳарорат бераётган пахтадай илиқ, пахтадай юмшок, пахтадай майин, бир сиким патдан иборат мавжудот унинг руҳини кўтариб турарди.

Полвон бедананинг жажжи бошчасини бўш кафти билан тўхтовсиз беозоргина силаб ўтирарди.

Нигоҳлар тўкнашувларидан бирида гўшт-ёғ тўғраётган Зулун чайир: — Полвон ака, битта таклиф бор, деб қолди.

— Хўш? — унга тикилди Темир ака.

— Ютуқ сизники. Шу беданани ошга босворсак қалай бўларкин?

Сабзи тўғраётган Камбар чойхоначи ўрнидан туриб кетаёзди.

— Нима деяпсиз ўзи, Чайир, беданани сайрашини эшитамиз, деб тутдирдигу...

— Битта бўрдоқи новвос бадалига қолиб турибди дегин, — кулиб қўйди Сотим.

— Ҳа-да. Тўрқовокка солиб, толимизга осиб қўямиз, хо-нишига қулоқ тутиб, қорнингни чертиб ётасан. Сахарги сайрашларини айтгин... бир тишлам гўштни лик ютасан, кичик тилинггайм илашмай ўтиб кетади.

— Э, буям бир қизиқчилиғиди-да. Тўрқовоғингиз йўқ-у, барибир...

— Тўрқовок топилмас матомас. Кечқурун Салим беданавозникига одам жўнатаман.

— Ҳозир бўлиши керағиди-да, ё полвон аками дасторчасидан ярим палла кесволақоламизми, а? — Зулун чайир шарақлаб кулиб юборди. Бошқалар ундан ҳам оширишди.

Ҳеч ким сезмай қолди: Темир полвон чаққонлик билан дастурхонга чўккалади-да, эмаклагандай олдинга чўзилиб, сўри четидан бир оёғини пастга осилтириб, «куш тили» қилиб тўғралган гўштга пиёз, доривор қўшиб мижиётган Зулун чайирнинг жағига нуқиб, пишқирди.

– Қис-э, ҳажиқиз!.. Ҳе, иззатини билмаган!.. Чикимга ачишиб кетдим, «ака» деб қўй, харажатни ўзим тўлайман.

Ҳамманинг нафаси ичига тушиб, чойхона сув сепгандек бўлиб қолди. Ташқаридаги тол баргларининг сунбула шабадаси билан шивирлашаётгани эшитила бошлади.

Зулун чайир ҳам аввалига гангиб, ранги оқарди, кейин қўкарди, сўнг гезариб ўрнидан турди. Сўрилар ёнидаги очиқ майдон томон икки-уч кадам юриб, полвонга ўқрайди.

– Қани, туш бу ёққа, ҳе, қорнингга...

Полвон беданани Олимга тутказиб, сўридан тушди.

– Нима дейсан, қанжик?!

Полвон шундай дейишини билади – нимадир қарсиллаб, чап қулоғи шанғиллаб кетди. У жон ҳалпида Зулунга ташланди, лекин бу гал тошдай мушт орқа миясига тарсиллаб тегди.

Шундан кейингина кўзи очилган ошхўрлар гурр этиб ўринларидан туришди-да, иккига бўлинишиб, бир томон Темир полвоннинг, иккинчи гуруҳ Зулун чайирнинг тирсагидан тутишди.

Хитоблар янгради:

– Ҳе, уят-э!..

– Эшитган кулоққа нима деган гап!

– Сен яшсан-у, бир гапдан қолсанг, отанг ўғлим демай қўядими?

– Туппа-тузук одам, сизни нима жин урди, полвон ака? Ярашмаган қилир-ей...

Полвон ҳам, Зулун чайир ҳам билагига осилганларни силтаб-силтаб четлатишди.

– Биттангам тумшурингни сукма! – деб полвон айтди.

– Ҳаммангни абжағингни чиқараман, – деб Чайир. Энди улар дакан хўрозлардай айлана ҳаракат қилиб, бир-бирини пойлай бошлашди.

Олтишни қоралаган полвоннинг бесўнақай жуссаси ниҳоятда салобатли, япалдош юзларининг ранги тиниқ, тоза, фақат одатдагидан қизилроқ эди. Сўлинқирагандай кўринадиган териси ҳозир таранглашган, қорачиқларидаги эски ҳорғинликдан асар ҳам қолмаган эди.

Зулун қотма, ўрта бўй, кўзлари қарчирайларникидай ёниб турадиган, икки лунжи ичига ботиб, яноқ суяклари туртиб чиққан ўттиз ёшлардаги йигит эди.

Ёш ҳам, қуч ҳам тенгсиз, олишув омонсиз кечадиганга ўхшар эди. Томошабинлар бош чайқашар эди.

- Ҳазилни таги зил-да.
- Қўлига тушса, ғижимлаб бир ерини узволади-я.
- Э, унисиям ушатқизмайди, тегирмондан бутун чикадиганлардан...

Даврадагиларнинг энг каттаси ва энг кичиги ўртада, колганлар четда эди.

Ҳаш-паш дегунча дайди, заранг муштлардан яна бир нечтаси мўлжалга аниқ тегди. Бунн атрофдагилар «тарс, тарс» деган товушдан пайқаб қолишар эди.

Зулун чайирнинг қўллари ҳолвачиннинг тешасидай калта, шунинг учун имкони борича узокрокдан қоплондай сакраб-сакраб мушт отар, ҳар сакраганида «Ийя-а!» — деб кийқириб қўяр, сўкинар эди.

Темир полвон гапирмас, мушт теккан жойларини қашимас, фақат панжаларини чангак қилиб, ўмганини очиб, қаддини хиёл эгиб, бошини бир оз олдинга чўзганча айланар, ҳарсиллаб нафас олар, тишларини ғижирлатар эди. Кўзлари эса қип-қизил эди.

Ёшлик билан қарилик, куч билан тажриба, чакқонлик билан залвор жанги эди бу.

Томошабинлар гоҳ унисини одобга, гоҳ бунисини инсофга қақиришар эди.

– Полвон ака, ҳозирги ёшлар билан ҳазиллашманг, буларга куч билан бас келолмайсиз. Илгариги қувватингизам колмаган.

– Ўнг кеп колса, пириниям аяшмайди булар.

– Бас қил, Зулун, кечирим сўра. Полвонга отанг ҳам тан берган.

Иккисининг ҳам қулоклари том битган эди.

Иккисининг ҳам кўзларига қон тўлган эди.

Зулун чайир ҳамон у ёқдан-бу ёққа ирғиб, полвоннинг дуч келган жойига мушт туширар, тобора баландроқ овозда «Ий-я»лар, тобора болаҳонадорроқ сўқишларни қалаштирар эди.

Темир полвон ғижиниб-ғижиниб, шиддат билан ташланар, лекин вазни оғирлигидан лапанглаб кетар. ўзини аранг тутиб олар, Чайир эса аллақачон унинг орқа томонига ўтиб олган бўларди. Полвоннинг кўзларидан ёш тирқираб чикди. (Йўқ, оғрикдан эмас, зинҳор оғрикдан эмас!!!) Наҳотки, номига «полвон» қўшилгандан кейин елкаси ер искамаган, бировдан «сен» эшитмаган одам шу тирранчадан калтак еб ўтирса! Яна шунча томошабинни

олдида-я... дунёниям ғалати ишлари кўп-да: бу, авлод-аж-доди ўтган ота мерос ҳовли-жойини ташлаб келиб, пул топишга муккасидан кетганларнинг ошига ўлганини кунидан шерик бўлиб юрсаю, аллақандай, отаси фалакни гардиши билан қаёқдандир келиб қолган нонхўр жипирик қишлоқдаям, энди бу ердаям ҳеч кимга гап бермай, олифтагарчилик қилса!.. Қариганда нима кўргулик энди бу?.. Эртага ҳаммаёққа ёйилади бу гап. Эл-юрт олдида, хотини, ўил-қизлари олдида нима деган одам бўлади? Қандай бош кўтариб юради? Қани энди бу тирранчани белидан тутиб олса, боши бўйи кўтариб ерга урса-ю, орқасидан елини чиқарворса! Ҳамма эшитса! Майли, ҳар қанча мушт еб, ҳаммаёғи мўматалоқ бўлиб кетсаям, ишқилиб, бир тутиб олса бас, шу сафар дард қолмаса, кейин армони йўқ! Ақалли қулоқ-пулоғи қўлига кириб қолсайди!..

Уларни ажратмоқчи бўлганлар яна силтов еб, четга чиқишар эди.

— Эҳ, аттанг, ёмон бўлди, жуда ёмон бўлди, — деб бош чайқарди Олим ака.

— Соқоли оқарганда шу кўйга тушса-я, номи кетган полвон-а! — дерди Қамбар.

— Минг қилсаям ёшлик бошқа олам-да!

— Қизиталоқ, ўзиям жуда бикир йигит-да.

— Эпчиллигини қаранглар, мушук-а, мушук!..

— Отасини аламини оладиган бўлди...

Полвон иккинчи марта пишқириб юборди, бу гал жуда қаттиқ пишқирди, шийпон ромлари зириллаб кетди, қари шернинг сўнгги ҳамла олдидаги бўкиригини эслатарди бу пишқирик! Шапалоқнингми, муштнингми (у энди фаркига бормас эди!) зарбидан боши айланиб, кўзларидан сон-саноксиз юлдузлар учиб чиқди. «Тамом, ҳаммаси тамом, бундай шармандаликни қон билан ҳам ювиб бўлмайди», деган фикр кечди хаёлидан. Аммо бирдан, фавқулодда тез акли тиниқлашди: кўз олдидаги минг-минг ялтирок заррачалар ғойиб бўлди, оёқлари, гавдаси енгиллашиб кетгандек туюлди. Вужудига шижоат қуюлиб кирдими, ё қони гупуриб кетдими — ортига шиддат билан айланди, айланаётганида («Хайт!») навбатдаги хужумга қулай вазият пойлаётган Зулуннинг муштдайгина елкаси омбирсимон бармоқларига илашиб қолди, у рақибини ўзига тортишга (агар шу ва-жохатида тортганида, боёқишнинг ковурағаларини уқалаб ташлаши ҳеч гап эмас эди!) сабри чидамади (балки бу

хақда ўйлашга ҳам улгурмагандир, ўйласа ҳам қўлдан чиқариб юборишдан чўчигандир), Чайирни каттик силтов билан («Ё, Али!») худди бир боғ маккапоёни ирғитгандай отиб юборди. Чайир ўз ихтиёри билан сакрагандай учиб кетди – учаётганида бўйи чўзилиб бораётгандек кўринди, боши самовар ўрнатилган каттакон плитанинг сувоғи кўчиб, темири чиқиб қолган киррасига урилди, ундан бутун тавдаси билан пастга ағдарилиб тушди, иссиқ плита девори билан сўри оёғи орасига қисилиб қолди. Питирчилади, лекин афтидан ўзи тура олиши гумон эди.

Полвон Зулуннинг туришини кутиб ўтирмади ҳам, айикдай ташланди, Чайирнинг дўпписи қаёкқадир учиб кетган эди, унинг бир неча кундан бери сув, тарок тегмай кигиз бўлиб ётган қалин сочларидан тутамлаб турғизди.

Зулун инграб юборди, унинг енглари икки ёнида қўлсиздай шалвираб, осилиб турарди.

Полвон бош бармоғини Чайирнинг киндигига тўғрилаб, пучайиб ётган қорнига чангалини бургутдай ботирди.

Зулун жон-жаҳди билан оғзини қимтиди, кўзларини юмди. Энгашмоқчи, қорнини ичига тортмоқчи эди, бўлмади – оёғи аллақачон ердан узилган эди.

Полвон: «Белини сўри қуббасига ё плитанинг ўткир бурчагига солайми, ё ташқарига отвораймикан, қаерга урсам, орқасидан ели чиқиб кетаркин», деб ўйлар эди. Шу пайт боши узра типирчилаётган Чайирнинг милт-милт қилиб, тез-тез юмилиб очилаётган кўзларини кўриб қолди.

Полвоннинг юрагида нимадир ғимирлади – хадикми, ачинишми, қониқиш ҳисси, ғалаба нашидасими – аниқлаш қийин эди, балки ана шу туйғуларнинг омухтасидир.

Унинг вужудидаги оғриклар босилган, аксинча, аъзон бадани, жони ором олмоқда эди.

Йўқ, бир марта ер тишлаганни яна уриш – полвоннинг, мард эркакнинг иши эмас.

Полвон қўлларини бўшатиб Зулунни ташлаб юборди.

Зулун орқасига бир-икки қадам гандираклаб, ўтириб қолди. Томошагўйлар карахт эди.

Полвон бош чайқай-чайқай, қаддини ғоз тутиб ташқарига йўналди. Унинг кенг елкалари билинар-билинамас тебраниб борарди.

Анчагача вазмин қадам товушлари эшитилиб турди.

Чойхонада муҳокама давом этди:

- Тажриба бари бир тажрибалигини қилдими!
- Босқончининг бир ургани шу-да...
- Қаёққа кетдйкин энди бояқиш...
- Шундай ошни ташлаб... девзира, зигир ёрига бўлая-тувди-я.
- Қани, Қамбарвой, кўк чойдан қуй-чи, бошқатдан бошлаймиз энди. Айтгандай, жизза нима бўлди, жизза?
- Куйиб кетибди.
- Эҳ, аттанг...

МУҲАББАТ

Биз билан девор-миён хонага олтмиш ёшлар чамасидаги увоққина киши билан Ҳожимукондан сал берирок бир йигит жойлашишди.

Шифохона ё сихатгоҳда, умуман иккита ва ундан ортиқ аёллар жамияти вужудга келган жойда теварак-атрофдаги бирон-бир жонзотнинг бежо ҳаракати, модасиз қолган маъсума мусичанинг ўкинчли хониши ҳам диққат марказидан четда қолмайди.

Биз билан рўпарама-рўпара хонада бошлари оғриғини даволатиш учун ётишган бири хипча, иккинчиси Винни Пухдай аёллар бир кун ичидаёқ янги қўшниларимиз ҳақида анча-мунча ахборотлар тўплашга улгуришганди.

– Улар ота-бола экан, – суюнчилашди, – тоғамиз жуда меҳнаткашу, аммо қўли юпқарок шекилли. Бўлмаса, ёши бир жойга етган одам хушидан кетиб қолгунча трактор ҳайдайдими...

– Бола-чақаси кўп бўлса, етказолмаса керак-да, бечора. Кишлоқларда хотинлар ҳалиям келганини қайтармай туғиб ётишибди. Эшитишимга қараганда, хўжаликларда ойлик ўрнига ҳар замонда бир-икки кило оқ ёғ бериб қўярмиш.

– Лекин ўғли келишган йигит экан, – деди хипча аёл шеригининг гапига парво қилмай. – Эртақлардаги баходирларга ўхшайди.

– Э, бўлмайди, – қўл силтади «Винни Пух», – хотин кишини менга ўхшаган лорсиллагани, эркак кишини сизга ўхшаган хипчаси тузук.

– Э, ўлинг илоё, хаёлингиз қаёққа кетди дарров, – кулди шериги, – номаҳрамларни олдидаям уялмайсиз-а...

– Ҳм, булар ўн етти яшар бўйдоқлармиди...

Харкалай, аёлларни «тора»нинг кимлигидан кўра йигитнинг алп қомати кўпроқ жалб этгани аён эди.

– Нима бўлсаям, яхши ўғил экан, – ҳамон муҳокамани давом эттиришарди қўшниларимиз. Биз эса уларни жимгина тинглардик. Баъзи аёлларга эшитар қулоқ бўлса бас...

– Фарзанд бўлгандан кейин қайтарсин-да. Ёқимтойгина экан, отаси бечора болалигида уни елкасидан туширмаган бўлса керак. Шўрликкина тоғам ана шу болаларини боқаман, деб шу кўйларга тушгандир-да...

– Сиз шунақа дейсизу, ҳозирги ёшлар ичида ота-онасини шунчалик эъозлаб, бошига кўтарадиганлар кам.

– Бошига кўтариб нима кипти, каляскада суриб юрибди, шу-да...

– Шуюм катта гап-да. Ҳозир, ўзимиздан киёс, ҳамма пул иташ билан овора. Ота болага, бола отага бокадиган замон бўлмаяпти...

Эртасига аёллар шундай вазоҳат билан ҳовлиқиб кириб келишдики, назаримда улар кўз кўриб, қулоқ эшитмаган янгилик топиб олишгандай эди.

– Хай, қўшнилари, – деди семиз жувон, – тоғамиз тушмагур иштонини хўл кип кўяркан...

– Йигит бечора сўлоқмондай бўлиб, сестра хозиякани олдига бўзчини мокисидай қатнарган... Кечаси ҳожатхонага...

Булар харкалай кулгили гаплар эмас эди.

Аёллар фавқулодда кашфиётларидан хайратга тушмаганимиз, уларнинг сезгирлигига офаринлар айтмаганимиз учун ранжишгандай, бир-бирига имо қилиб чиқиб кетишди.

Шеригим билан маслаҳатлашдик-да, ўзимиз ҳам узок тумандан келганимиз учун қўшнилардан хабар олиб, хол сўраб қўйишни лозим топдик.

Торанинг мияси жароҳатланган бўлса керак, бизга анча қараб ётди, кейин девор томонга ўгирилиб олди.

Унинг қаравоти ёнидаги юмшоқ курсида ўғли нимагадир мош еган хўроздай гўдайиб ўтирарди. Менга шундай туюлдимки, ё унинг бўртиб чиққан кўкрак кафаси эгилиб-рок ўтиришга имкон бермасмиди – аниқ билолмадим.

– Ёмон йиқилган эканда-а, – дедим нимадир дейиш керак бўлгани ва ноқулай сукунатни бузиш учун.

Йигит мужмалгина бош қимирлатиб қўйди.

– Энди ишни бас қилинг, бир амаллаб бокволамиз, демабсизлар-да.

– Дедик, – йигит журъатсизгина мингирлади, – ўзиям қайсар. Шу йил пенсияга чиқиши керак эди...

Тоға ўзи ҳақида нохуш гап кетаётганини эшитдими ё сездими, ўгирилиб, йигитга қараб бир ижирғаниб қўйди-да, яна аввалигича ётаверди.

– Яхши эшитмаяпти, – деди йигит гўё бизни тинчлан-тириш учун.

– Овқат-повқатни нима қияпсиз?

– Шу ерга олиб келиб беряпман. Юрса боши айланиб кетади, – деди йигит тез-тез гапириб, – эрталаб ўзим бет-қўлини ювиб қўяман. Хожатхонага олиб бориб... елкаси-дан ушлаб тураман... Хонадаям шу, кийимини тез-тез ал-маштиришга тўғри келяпти.

– Майли, ука, – тасалли бердик биз, – отага хизмат қилган кам бўлмайди, фарзанд шунақа пайтда асқотмаса...

– Ҳа, – деб улаб кетди шеригим, – оғир олманг, кат-тиқ гапирманг, дуосини олинг.

– Отанг тўнғиз бўлса, бойлаб боқ дейишган, – қўшим-ча қилдим мақол қўполроқ бўлса ҳам.

– Ота рози – Худо рози, – деди шеригим.

– Бирон нарсга зориқсангиз, ёрдам керак бўлса, тор-тинмай бизга айтаверинг, ён қўшни – жон қўшнимиз, – деб хайрлашдик.

Кечаси энди кўзимиз илинган экан, бирдан шовкин-су-рон бўлиб қолди. Қўшнимиздан хабар олгани югурдик. Ҳамшира тоғага оёқларини солиб ўтириши учун тиззага етадиган махсус идишда илик сув олиб кирибди-да, йигит-га тайинлаб чиқиб кетибди. Афтидан нариги қаравотда ён-бошлаб кузатиб ётган «Ҳожимуқон» мизғиб қолган бўлса керак (уни ҳам айбситиш қийин – семиз одамлар уйкуга мойилроқ бўлишади-ку), тоға, боши айланганми, ўтираве-риб зерикканми, ўғлини чақирса уйғонмаганми, хуллас ўрнидан тураман деган-да, оёғини идишдан чиқаролмай муккачасига полга йиқилган. Оғзи-бурнидан оққан қон ванначадан тўкилган сув билан қўшилиб, белбордай жойда ифлос, хунук шилимшиқ ҳосил қилган эди.

Тоға йиқилаётганда ё йиқилиб бўлгачми, жонҳолатда бакириб юборган, йигит уйғониб кетган, ҳамширалар ҳам югуриб етиб келишган, биз кирганда уни ҳали турғизишга улгуришмаган эди.

Тоғанинг оёқлари ҳамон тўнтарилиб ётган идишнинг ичида, усти-боши шалаббо, юз-кўзлари, қошларигача қон суйкалиб кетган эди.

Беморнинг жуссаси бир сикимгина бўлса-да, уни турғазишга кийналишар эди. Унинг бир қўлтиғидан икки ҳамшира, иккинчи қўлтиғидан йигит кўтаришмоқчи бўлаётган эди.

— Ҳай-ҳай, нима қиялпсизлар ўзи, лоақал анави идиш-ни оёғидан олиб ташлаш керак-ку, — дедим мен ва шошиб ваннача томонга ўтиб, уни торта бошладим. Лекин бу тор идишнинг ичида тоғанинг оёқлари букланиб қолганми, ҳадеганда чиқавермади. Қаттиқрок тортгани чўчидим, оёқ-поёғи билан суғуриб оламанми, деб. Хуллас, беморни ярим белигача кўтаришган жойида қайта ётқизиб қўйиб, ҳамма оёғидаги ванначага ёпишди. Ростдан ҳам тоғанинг панжалари чангак бўлиб қотиб қолган эди, оёқларини битта-бит-талаб аранг чиқариб олдик. Ҳамширалардан бошқаларимиз, ҳатто тоғанинг ўғли ҳам бир оз ижирғангандай ҳаракат қилар, мумкин қадар беморнинг кийимига, юз-кўзига тегиб кетишдан ўзимизни эҳтиётлардик.

Нихоят, беморни турғизиб, курсига ўтказдик. Нашатир спирти хидидан у ўзига келиб, кўзини очди. Қулоқларига сув кириб қолган қўй сингари бошини сарак-сарак қилди. Ҳамширалар елиб-югуриб тоғора, графинда сув олиб келишиб, беморнинг юз-кўзларини худди ёш болани ювинтиргандай юва бошладилар. Энди тоғанинг уст-бошини алмаштириш керак эди.

— Бошқа кийим олиб қўймаганмисиз сестрахазяйкадан, — деб сўради ҳамширалардан бири.

Йигит индамади.

— Энди ечинтириб, чойшабга ўраб ётқизиб қўйинг бўлмаса, — деди ҳамшира.

— Яланғоч қилиб-а? — ниҳоят даражада ажабланди йигит.

Ҳамширалар йигитга ундан ҳам баттарроқ ҳайратланиб тикилишди.

— Ҳа, биз ечинтирайликми бўлмаса дадангизни?..

— Кечаси яна ҳўл қилса-чи?

— Ўзингизни чойшабларингиз билан ўрайсиз.

— Кўрпасиниям алмаштириш керак бўлади.

— Ағдариб қўясиз.

— Кечаси... бир неча марта... бўлади... — деди йигит хиссизлик ва ланжлик билан.

— Унда ўзингизни кўрпангизни солиб берасиз.

— Мен-чи?

— Бир кечага бир амалларсиз, курсида ўтириб ухласангиз ҳам бўлаверади, — деди хамширалардан бири асабийлашиб, — ахир отангиз-ку!

Қўшнилариимиз энди бизнинг хонамизга қадам ранжида қилишмаса керак, деб ўйловдик. Эртасига эрталаб киришди.

— Ҳай, қўшнилар, анави Ҳожимуқон деганларинг тоғамизни ўғлимас экан. Бечора тоғамизни ўғли тугул қизиям йўқ экан. Кечасиги воқеадан кейин полвон хайр-маъзурниям насия қилиб, сахар жуфтакни ростлабди.

Бу биз учун чиндан ҳам кутилмаган, ғалати янгилик эди.

Тоға билан йигитнинг ташқи тузилишларида бирон-бир ўхшашлик кўрмай ажабланиб қўйганим эсимга тушди. Лекин нотаниш одамлар, хусусан гап ташувчи жувонлар олдида мулоҳазамни билдиришга андиша қилган эдим. Бу дунёда қандай ғаройиб ҳодисалар бўлмайди, дейсиз. Оламда бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган ота-болалар камми?

— Бутунлай кетибдими? Эҳтимол бирон ёкка чиққандир — шаҳаргами... Ёш, сиқилиб зериккан бўлса... — ўсмоқчиладим ҳамон ишонгим келмай.

«Винни Пух» менга қараб қошларини чимириб, лабларини бурди.

— Гўрними... йиғиштириниб, хамширага мен ишимдан қоляпман, ўзинглар қаранглар, дебди яшшамагур...

— Тузук, индамасдан жўнавормай, огоҳлантириб кетибди.

— Ўлсин энди шунгаям ярамаса... Ахир нима бўлсаям одаму... — деди хипчаси шеригининг гапларига ғаш келгандай.

— Ўзи унча ёпишмайроқ турувди, кўзлариям бежорок эди... — деди ҳануз ғазаб алангаси пасаймаган семиз хоним.

Холваси бошқа жойдаю, ғалваси бизникида, дегандай, музокара нонуштагача давом этди.

«Ҳожимуқон» қочиб кетганидан кейин икки кун ўтгач, тоғанинг ёнида бир аёл пайдо бўлиб қолди. Ёши ўтиб қолган бўлишига қарамай истарали кўринадиган бу опа камгап, камсуқум эди. Хотинларга ҳам қўшилмас, гўё «Ҳожимуқон»нинг гуноҳи учун хижолат чекаётгандай маҳзун ва жимгина юрарди. Хатто ҳар қандай эркагу аёлнинг енгидан кириб почасидан чиқиб кетадиган қўшнилариимиз ҳам опа

билан тил топишишга, унинг қўйнига қўл солишга анча уриниб кўришдию, бироқ дурустрок натижа чикмади шеклли. Лекин ҳарқалай улар айрим маълумотларни билиб олишганди.

Эмишки, тоға билан аёл ёшлигида бир-бирини Фарходу Ширин бўлиб яхши кўришган, турмуш қуришиб, беш-олти йил бирга яшашган, лекин бола кўришавермагач ажралишган экан. «Хожимуқон» опанинг кейинги рўзгоридан топган ўғли эмиш. Тоға ҳам бир неча марта уйланибдию, аммо боякишнинг пешонасига фарзанд битилмаган экан...

— Бир-бирларидан кўнгли колмаган экан-да, тавба, шу-нақасиям бўларканда-а, — деди хипча аёл хайратини яширмасдан. Назаримда, у ўзини опанинг ўрнига қўйиб кўрардию, бироқ бундай фидойиликка (эхтимол, қўшним бошқа иборани ўйлагандир) қодир ёки қодир эмаслиги борасида тайинли бир хулосага келолмаётган эди.

— Э, шу пайтгача яхши кўришгани коптими, — деди «Винни Пух», — бошқа сабаби бордир...

«Балки...» деган хаёл ўтди дилимдан. Эхтимол, бу оддий одамгарчиликдир — якин қариндош бўлишса... Эхтимол, ростдан ҳам ҳамон бир-бирини аяшар, эъзозлашар... Бўлмаса, нахотки биронта эркак қариндоши, жиян-пияни топилмаса... Ўзининг хотини-чи? Ё тулмикан шўринг қурғур... Унда аёл-чи? Унинг ҳам эри йўқмикин?.. Шундай бўлган тақдирдаям мусулмончилик, одамлардан андиша қилмадимикин?.. Демак, гап-сўз ҳадигидан, андишадан ҳам кучлироқ нимадир борлиги аниқ.

Опанинг қалбида нималар борлигини жуда-жуда билгим келди-ю, лекин ҳозир унинг кўнглига бунақа гаплар сивармиди, бунинг устига нотаниш бир эркакка кулфи дилини очиб ўтирармиди, деб журъат қилолмадим. Бу орада менинг муддатим тугаб, қайтадиган бўлиб қолдим. Нима бўлсаям хайрлашиб чикай, деб қўшни хонага кирдим. Тоға ҳамон гапирмас, рўпарасига курси қўйиб ўтирган аёлга тикилиб ётар, чуқур ботган қорачиғларида элас-элас табасум жилваланарди.

— Худо шифосини берса ҳеч гапмас, — ўзимча таскин бердим опага.

— Раҳмат, ука, айтганингиз келсин, — деди опа менга бирров назар ташлаб. Шунда мен аёлнинг кўзларидан ўзимча қандайдир маънолар илғамоқчи бўлдим, лекин илкис бир нигоҳдан ниманиям англаб бўларди.

Тоға билан бош қимирлатиб хайрлашар эканман, менга у кўнгли тўқ одамдай, жуда хотиржам кўринди.

ЭСКИ СОАТ

Кун роса тиккага келган эди.

Кўкда зор учмайди, ҳаммаси ин-инига уриб кетган.

Туйғун иккаламиз шолизорни оралаб оқадиган Қорасувнинг ёйилмасида чўмилаётувдик.

Саратон жазирасида обдан қорайган баданларимиз оловдан чиқиб сувга тушгандай яйрайди. Биз энгашиб олганча, бир-биримизга сув сепиб, қийқириб кулишардик. Тепага отилаётган сувлар киличга ўхшаб кетар, қуёш нурлари билан кесишиб, атрофга сон-саноксиз яшин-чакмоқчалар сачратарди.

Чарчаб, ҳолдан тойгач, лойланиб силлиқланган ва қуриб-қотиб, ялтираб кетган суйри қирроқка чикдик-да, «пах-пах»лаб, қоринларимиз ва сонларимизни чўғдай тупроққа теккизиб, юзларимизни қўлларимизга қўйганча ётиб олдик. Баданларимизга худди қиздирилган игначалар санчила бошлади.

Атроф сув қуйгандай жимжит эди. Чигирткалар ҳам чирилламайди, бақалар ҳам қурилламайди...

Бирдан машина овози эшитилиб колди.

Туйғун иккаламиз баравар бошимизни кўтардик.

— Ур-ра!..

Қишлоқдан бошланиб, пахтазору шолизорни кесиб ўтадиган сертупроқ йўлдан қаймоқранг «Волга» сирғалаётгандай охиста юриб келар, орқасидан кўпикдай кўтарилган куюк чанг атрофга секин-аста таралиб, гўзалар баргига кўнар, бир қисми эгатлар орасига, қолгани ҳавога сингиб кетарди.

Биз ҳамон кафтларимизга тиралганча ярим белимизгача кўтарилиб қараб турардик, машина яқинлашгач, бирдан яланғочлигимиз эсимизга тушиб, апил-тапил сувга сакрадик.

«Волга» ёйилмамиз ёнидаги шох-шабба, чим бостирилган омонат кўприкка етганида янада секинлади. Биз кафтларимиз билан сувни икки ёққа ёриб ўйнаганча хайрон бўлиб тикилиб турардик.

Машина кўприкни қисирлатиб, қуёш тек қотиб турган

тарафга ўтиб кетди. Кўприк сезилар-сезилмас лопиллаб силкинганида енгил чанг кўтарилиб, тагидан сувга шувиллаб майда тупрок тўкилди.

Мен Туйғунга, Туйғун менга карадик. Туйғун елка қисди. Мен ҳам.

Бу йўлдан машина ҳайдаганлар, велосипед минганлар дам-бадам ўтиб туришади. Райондан, қўшни қишлоқлардан келадиган бу одамлар шолিপояларидан хабар олиб кетишарди.

Бирпас кузатиб турдик-да, «Волга»нинг яқин-ўртада тўхтамаслигига ишонч ҳосил қилгач, сувга шўнғидик.

Пишкириб кирроқка чиққанимизда яна «Волга»га кўзим тушиб қолди.

Ий-йи, Туйғун, машина хув анави ерга бориб тўхтабди, — деб хабар бердим.

Сонларига илик тупрок сепиб ўйнаётган Туйғун дик этиб ўрнидан турди. Оёқлари орасидан тўкилган тупрокнинг чанги ариққа ёйилиб, сув юзини хиралаштирди.

— Ҳм-им...— деди Туйғун бўйнини чўзганча Қорадарё тарафга тикиларкан. — Борамизми?... — Бирдан таклиф қилиб қолди у «Волга» томонга бош ирғаб.

— Бориб нима қиламиз? — сўрадим кизиқиб.

— Шўпир кўринмаяпти, шолини кўргани кетган бўлса керак. Томоша қилиб келамиз...

Машина ҳайдашни орзу қилмайдиган, унинг кабинаси-га ўтириб чамбарини ушлаб, айлантириб кўришга учмайдиган бола топилмаса керак.

Мен кифт қокдим.

— Давай, кийиндик, — қистади Туйғун қанот боғлагудек питирчилаб. Кийимимиз битта калта иштондан иборат эди. Иккаламиз йўлнинг икки томонидаги шолизорни кузатганча чопқиллаб кетдик. Машинага етиб боргунимизча ҳам те-варак-атрофда шофёрнинг қораси кўринмади.

«Волга»нинг эшиклари берк, лекин олдинги иккала эшиги тепасидаги ойнаси очик эди. Икки тарафдан ичкарига мўраладик.

Қурок кўрпача тўшалган ўриндикка шим, енги калта сарик кўйлак пала-партиш ташлаб қўйилганди.

Кулоғимга бирдан ғалати товуш чалинди:

Чиқ-чик, чиқ-чик, чиқ-чик, чиқ-чик...

— Ий-йи, соатиниям ташлаб кетибди, — деди Туйғун кўлини ичкарига узатиб, у кўйлак устида турган соатни ол-

ди ва бошини дарров ташқарига тортиб, атрофга кўз югуртирди. — Аваз, шўпир узоққа кетганга ўхшайди, ўмарамизми?

— Ўғирлаб-а? — Мен ҳам бошимни кабинадан апил-тапил чиқариб, қўрқа-писа теваракка алангладим.

— Нима қипти, билиб ўтирибдими, оламизу қочамиз.

— Кегин нима қиламиз уни?

— Сотиб, пулини бўлишволамиз!

— Кимга сотамиз?

— Мен дадамни шўпирига — Салим акамга айтаман, сотиб беради, лекин ҳеч ким билмаслиги керак, — деди Туйғун овозини пасайтириб.

Юрагим гуп-гуп қилар, назаримда Туйғуннинг юраги ҳам шунақа ураётгандай эди.

— Ўғирлик яхшимас-да, — дедим ҳамон кўзларимни жавдиратиб. — Одамни қўли қалтироқ бўлиб қолади.

— Э-э, қари энангни гапини кўтариб юрибсанми? — деди Туйғун чор тарафда қотиб қолгандай қилт этмай турган бепоён шолизорни тез назардан ўтказаркан. — У ёк-бу ёкқа қараб тур, — тайинлади менга. Ўзи эса шофёрнинг яқин ўртада эмаслигига ишонч ҳосил қилгач, бошини тагин ичкарига сукди. — Чўнтагиниям қараб кўрайлик-чи... — У жи-гарранг шимнинг киссаларини шоша-пиша кавлай бошлади.

— Кўринмаяптими?

— Тезроқ бўл, кўркиб кетяпман, — дедим бир кўзим кабинада, бир кўзим ташқарида олма-кесак териб.

— Ҳозир...пулиям боракан...

Коровулликни унутиб, ичкарига энгашдим.

Туйғуннинг бармоқларига бетартиб тахланган пуллар илашиб чиқарди.

— Кўй, яхшиси, ўғирламайлик, кеп қолса, орқамиздан етволади.

— Э, етказиб жиннимизми...Шолипоярларминан ўтиб, рўзани ичига уриб кетамиз.

— Бўлмаса, ё соатни олайлик, ё пулини. Биттасини қолдирайлик-да...

— Йўқ, иккаласини оламиз. Иккаласини олсак, бўлишишгаям осон: биттамызга — пул, биттамызга — соат... Соат сенга бўлақолади.

— Пулини бўлишиб қўя қолсак-чи, — дедим бўшашиб.

Мен совуққотгандай қонушиб, атрофдан кўз узмасдим.

Назаримда «Волга»нинг эгаси қаердадир бизни кузатиб тургандай, хозир келиб қолиб билегимиздан шаппа ушлайдигандай туюларди. Лекин Туйғуннинг таклифи, тўғриси, илтифоти кўнглимга гўлгула солиб қўйган эди. Ростиям, соат менга тегса, Туйғунга ўхшаб ўртоқларимга мактаниб юрардим, деган хаёл миямга ўрнашиб олди. Туйғунникидай янги, чиройли бўлмасаям, ҳар холда, соат-да, бошқаларда шуям йўғу...

— Кетдикми, — деди Туйғун бир қўлида соат, бир қўлида пулларни яжимлаганча, киприкларини пирпиратиб. Овозининг қалтирашидан унинг ҳам иккиланаётгани, ҳадиксираётгани сезилиб турарди. — Ўзинг томонни яхшилаб кара, мен томонда пашшаям кўринмайди. Қочдик!

Ўзимизни шолитор ичига урдик. Оркамизга қарай-қарай уватлардан, марзалардан хатлаб, шולי нихолларини эзиб-янчиб югурардик. Оёқларимиз остидан сачраётган илиқ лойқа сув кўзларимизни ачиштирар, оғиз-бурунларимизга кириб кўнглимизни беҳузур қилар, лекин заррача эътибор бермай, секинлашни хаёлимизга ҳам келтирмай, яшиндан қочгандай учиб борардик.

Йўл қолиб кетди. Машинаям. Нихоят, Қорасувнинг торроқ жойидан сакраб ўтиб олдик. Энди буёғи пахтазор — анча бежавотир эди. «Волга» ҳамон жойида қотиб турар, унинг ён-верида ҳалиям одам кўринмасди.

Мен ўпкам оғзимга тикилиб, харсиллаб қолгандим. Ўскин гўза ичига кириб, ўзимизни ерга ташладик.

Шунда ҳаво етишмаётгандай, зўрға нафас олар, кўкрагим кўтарилиб-кўтарилиб тушарди.

— Бўлди, мунча хансирайсан? — деди Туйғун. — Энди бизни топиб бўпти.

— Нотўғри қилдик-да, Туйғун, ўғирлик яхшимас.

— Ўғирлик ёмон бўлса, сен тегишингни олмай қўя қол, — бурнини жийирди Туйғун.

— Ҳо, нимага энди олмасаканман, шерикмиз-ку, — дедим алам билан.

Гўза барглари шитирлади, чўчиб тушдим, ўзимни билмадиму Туйғуннинг ранги оқариб кетди.

Туйғуннинг Бўйноғини кўриб, ўзимизга келдик. Итни аввалига сўккан бўлсак-да, шу заҳоти унинг бўйнини силаб-сийпаладик. Бўйноқ, уйларимизнинг яқинлигини эсимизга тушириб, бизга анча далда берган эди.

Ўлжаларни шу ерда бўлишдик.

Туйғун менга соатни узатди.

— Ма.

Соат эски, кўримсиз, кора латтага ўхшаш боғи узилай-узилай деб турибди. Пул — бошқа гап, истаган пайтингда хоҳлаган нарсангни сотиб олишинг мумкин: кармоқ ё кама-лакка резинками, пряник ё музқаймоқми...

Иккиланиб қолдим. Соатни нима қиламан? Аям нима деркин? Роса уришса-чи... Хўп, уришмасин ҳам, такиб юрсам, болалар сўраса, нима деб жавоб бераман? Кўчадан топиб олдим, дейманми? Туйғун ҳеч кимга дамингни чиқармайсан, деб тайинлади. Ўзи айтиб қўйса-чи? Йўқ, айтмайди. Лекин, топиб олдим, деганимга биров ишонармикин? Қанақа лапашанг одам Аваз топиб олсин, деб кўчага ташлаб кетибди, нимага энди бошқа биров топиб олмайдию, сен топиб оласан, деб калака қилишса-чи? Қорасув бўйидан топиб олдим, битта-яримта чўмилган одамники қолган бўлса керак, деб туриб олади, тамом...

Лекин бу гапларга ҳали анча бор эди. Мен соатни қулоғимга яқинроқ тутиб кўрдим. Унинг товуши жуда ёқимли эди.

Чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Уй-уйга тарқалдик.

Ховлига кириб борганимда аям тепа лаби тушиб кетган тандир ёнида кир юваётган экан, бакириб қолди:

— Қаёкка гумдон бўп кетдинг?! Ақалли ариқдан бир пакир-ярим пакир сув ташиб туришга ярамайсанми?..

Аям томон чўчинқираб бордим-да, кир тоғора ёнида турган бўш пакирни юлқигандай олиб, кўчадаги ариқка югурдим. Пакирни муздай, тиниқ сувга ботириб, гавдамни бир томонга қийшайтирганча оркамга қайтдим. Қалайи пакирнинг остки қирраси болдиримга тегиб орритар, сув чайқалиб тўкилар, лекин парво қилмасдим.

— Қаерга қўяй? — сўрадим дарвозадан кира солиб, эпчил-чаққон боладай.

— Қозонга қуй, қозонга, — буюрди аям бошини кўтармай, — ўчоққаям рўзапоядан бир тутам ташлаб қўй.

Темир ўчоқдаги суви ярим қозонга пакирни ағдараётган эдим, боядан бери бир кафтимда яшириб турган соат «чўлп» этиб тушиб кетди, «их» деб юбордим.

— Нима бўлди, ландовур, чўғ-пўғни босволдингми? — сўради аям ишидан тўхтаб ва қўлларидаги кўпикни сидирганча ўрнидан турди, — сен бола, бир нарса қилдинг-ов, —

аям шундай деб қозон тарафга юра бошловди, ўзимни орқага тортдим.

Аям у ёқ-бу ёққа аланглаб бориб, қозонга энгашди. Мен бир неча кадам берида кўрка-писа кимтиниб тургандим, аям важоҳат билан тикилди.

— Бу нима? — сўради у, овози қалтираб кетди.

Бир сапчиб тушдим, киприкларим тўхтамай пирпирай бошлади.

— Соат, — жавоб бердим титроқ товушда.

— Кўриб турибман, қанақа соат, кимни соати? — аям ғўзапоя чўпи билан сув ичидаги соатни тортиб чикарди. У кўлидан бунисига олиб, у ёқ-бу ёғини ағдариб кўрди. Мен ҳамон қоққан қозикдай қимирламай, мик этмай турардим. — Қаердан олдинг?

Бу гал аямнинг овози юмшоқроқ чиқди.

— Топиб олдим, — дедим сал дадилланиб.

Буёғи мен ўйлагандай кетиши, яъни, аям: «Қаердан?», деб сўраши, мен: «Қорасув бўйидан», деб жавоб беришим керак эди, лекин ундай бўлмади. Аямнинг авзойи яна бирдан ўзгарди.

— Хўв, бола, тул бошим билан тўрттангни шу пайтгача харом аралаштирмай бокиб, катта қиялман. Қаердан олган бўлсанг, ҳозир жойига қўйиб келмасанг, ғўшингни нимта-нимта қиламан!

Мен дағ-дағ қалтираб, гапирай десам, тилим айланмасди.

— Сен бола, бировларга хавас қилмагин, — деди аям худди айтолмаётган гапларимни ёшланган кўзларимдан уқкандай. — Туйғунга дум бўлволгансану ўша сени бир ба-лога бошлаган. — Аям мен томон бир-икки кадам ташлади.

Мен дарвозани мўлжаллаб тисарила бошладим.

— Қочма, мени болам бўлсанг, манави матохни жойига қўйиб ке, тезда қўйиб ке. Айтганимни қилмайдиган бўлсанг, худди кунингни кўрсатаман.

Секинладим, лекин ҳамон «аям савалаб қолмасайди», деган хавотирда питирлаб турардим. Чунки аям бояги ғўзапоя чўпини ҳали ҳам ушлаб турарди.

Аям дилимда кечаётган ҳадикни англадими, турган жойида соатни оёғим остига ирритди.

— Олган ерингга қўйгину изингга қайт. Мактабда ўқиб, шуни ўрганидингми? Тезда олиб жўна!

Соатни «дўп» этиб тушган юмшок ердан олдимۇ қандайдир ғайриихтиёрий кизикиш билан шоша-пиша қулоғимга тутдим, юряпти: чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Лекин шу аснода яна бир катта хатога йўл қўйганимни англадим: яланғоч елкамга ғўзапоя чўпи тарсиллаб тегди.

— Сен нима деяпсан, демай, қулоғига тутади-я, бу харом нарсани!..

Бўйнимни қисганча дарвозадан кўчага отилдим. Жонхولاتда ариқчадан сакраб ўтиб, ҳаш-паш дегунчаёқ ўзимни пахтазор ичида кўрдим. Шундагина секинлаб, нафас ростладим, оркамга ўгирилмоқчи бўлдим, бироқ юрагим дов бермади. Дарё томонга тикилдим. «Волга» ҳамон жойида турарди... Бошим қотди. Этиб боргунимча шофёр келиб қолса-чи? У шоли ўтаётган бўлса керак, сувидан хабар олишга шунча узок йўқолиб кетмасиди, дедим ичимда. Туйғунни чакириб, унга бор гапни айтсам-чи?.. Э, у нима дерди, устимдан кулиб, мазах қилади, шу. Ўзи сен билан ўйнамаслигим керак экан, дейди. Ўртоқчиликни уза қолайлик, деса-чи? Кейин ким билан ўйнайман?..

Маҳаллада киз кўпу мен тенги бола кам эди. Туйғун... мактанчокрок бўлсаям, кизғанчикмас... Хар доим пули бўлади, бир нарса олса, менгайм беради... Унча аразчиюмас...

Соатни олиб борса, бирдан шофёр келиб тутиб олса, пуллар қани, деб сўраса-чи?.. Э, қаёқдана бугун чўмилишга бордим... Қаёқдана Туйғуннинг гапига кўна қолдим?.. Ўғирламайлик, деб каттиқ турганимда, нима қилардийкин?.. Асли соатниям олмай кўя қолсам бўларкан, Туйғун зўрламасди, қайтага жон дерди...

Соатнинг овози эса баралла эшитилиб турарди:

Чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Мен пахтазор ўртасидаги ости қатқалок, икки кирғовини курмак, семиз ўт босган ўқарикдан тиккалаб борардим.

Шу ғўзанинг ичига ташлаб юбора қолсам-чи?.. Аям кўчага чиқиб кузатиб турган бўлса-чи? Орқага дадил ўгирилишга ҳамон журъатим етмасди. Юришдан тўхтамай, елкам оша қиё қарадим, лекин ариқ бўйидаги тутларнинг шاپалоқ баргли новдалари дарвозамизни тўсиб қолганди.

«Волга» билан орамиздаги масофа борган сари узоклашиб кетаётгандай эди. Машина кўзимга тобора кичрайиб,

хунуклашиб кўринар, у бомбадай, етиб боришим билан портлайдигандай туюларди.

Ичим кизиб борар, елкам жизиллаб ачишарди. Лекин йўлим унмасди. Соатни тош орасига олиб мажақлаб ташлагим келар, аммо кўзим қиймас, кейин назаримда, аям қўлларини белига тираганча, тутлар орасидан қараб тургандай эди.

Назаримда, шофёр ҳам «Волга» ичида етиб боришимни кутиб пойлаб ётгандай эди...

Чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Бу товуш энди чакка томчиларидай ёқимсиз эшитиларди.

Қани энди кафтимдаги шу бир парча чўрдан тезроқ кутулсаму дукурлаётган юрагимнинг шиддати ва овози сал пасайса!.. Дукурлаётган юрагиммикин ўзи?

Йўлим кўпаяверганидан олдинга қадам ташлаяпманми ўзи, деган хаёлга ҳам борардим. Кўринмас бир қўл оёғимдан тортса, аямнинг қадоқлари оқ ем бўлиб кетган кафтларни ортимдан итарарди. Мен каттиқ кесакларга, ғўза шохларига қоқила-қоқила, йиғлаб юбормаслик учун лабларимни маҳкам кимтиб борардим. Ичимда Туйғунни сўкардим.

Кўз ёшининг пўртанадай кучлилиги, баъзан уни тўхта-тиб бўлмаслигини ўшанда билганман. Мижжаларимга нам тепчий бошлаганини сездим.

Энди осмоннинг чароғонлиги ҳам, Қорасувнинг тиниклиги ҳам, пахтазору шолизорнинг ям-яшиллиги ҳам ўз кимматини йўқотган эди. Кафтимдаги соатнинг овози олис-олисларга таралаётгандай эди:

Чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Узокда ялтираб турган «Волга» кўзимга бало-қазодай кўринарди. Унинг ёнига етиб борадиганга ўхшамасдим.

Қорасувнинг пахтазорни тиккасига кесиб ўтиб, кўчамиз ёнидаги арикқа куйиладиган шохобчаси кирғоғида саф тортган, шохлари сийрак қари тутлар панасига ўтдим-да, дарвозамиз олдини кузатдим. Онам кўринмасди. Ичимга хийла ёруғлик тушди. Бирдан икки бошли аждархога ўхшаш катта тутнинг чумчук ин соладиган ковагига кўзим тушди-ю, миямга бир фикр келди. Суюниб кетдим. Соатни ўша ковакка яшираман. Кейинроқ оламану аямга сездирмай сотиб юбораман ё Туйғунга топшираман: менга соат керакмас, пулни бер, дейман. Унгача Туйғун пулни ишла-

тиб юборса-чи? Бари бир унда хар доим пул бўлади: аяси ё дадасининг шофёри бериб туради. Эрка!..

Тут ковагининг овзи кичкина эди, қўлимни эҳтиёткорлик билан суғуриб олдим.

Энди бир оз вақт ўтказиб уйга бораман, дедим-да, тут каллакларидан, ковакларидан чумчуқ бола кидириб анча юрдим. Ўзимни чалғитмоқчи эдим. Бўлмади.

Кулоғим остидан соат овози кетмасди.

Чик-чик, чик-чик, чик-чик, чик-чик...

Тутқатордан узоклашган сарим бу товуш янада яқинроқдан эшитиларди.

Чик-чик, чик-чик...

Хаёлимда ариқ бўйидан юрадиган одам соатни пайқаб, уни топиб оладигандай, сирим ошкора бўлиб қоладигандай эди. Кўнглим тинчимасди. Қайтиб бордим. Соатни ковакдан чиқариш учун анча уринишга тўғри келди. Билагим озроқ шилинди ҳам, лекин хайриятки қон чиқмади. Аям сезиб қолиши мумкин эди.

Энди дардисар соатни ёўзанинг ичига, тупроқка кўмишга қарор қилдим. Кейин топишга осонроқ ерга, ёўза баргига ўраб кўмдим-да, ёнига чўпак суқиб, белги қўйдим. Уйга қараб бир неча қадам юрдиму яна секинладим. Соат худди кафтимда тургандай бир текис овоз берарди:

Чик-чик, чик-чик...

Тағин бир неча қадам юрдим.

Бўлмади.

Соат товуши кулоғимни тешиб юборай дерди: чик-чик, чик-чик...

Қайтиб бориб, соатни кавлаб олдим.

Нахотки, бу бош оғриғини жойига қўйиб келишдан бошқа чораси бўлмаса?

Йўқ, машина ёнига зинҳор бориш мумкин эмас. Шофёр тутиб олса, тамом... Нима қиларкин, урармикин ё кулоғини чўзиб, қўйиб юборармикин? Шундай қилса, майлийди. Мактабга бошлаб бориб шармандасини чиқарса-чи? Ҳамма уни «ўғри» деб айтади...

Дарвозамизга яна бир қараб, аямнинг мени кузатиб турмаганига ишонч ҳосил қилдим, Қорасувга қараб юрдим. Ариқ бўйига етгач, кўзимни чирт юмдим-да, лаънати соатни кулочкашлаб шолизорга отдим. Отдим кулоқларимга бармоқларимни тикдим.

Анчадан кейин кўзимни очдим, кулоқларимдан бар-

моқларимни олдим. Соат ҳамон «чик-чик»лар, фақат энди унинг овози қаердан келаётгани менга номаълум эди.

У товуш халигача қулоқларимдан кетмайди.

Чик-чик, чик-чик...

ХИЛВАТ СЎҚМОҚДАГИ ЁЛГИЗ ТОШ

(Эссе-ҳикоя)

Сиз тошнинг қариганини кўрганмисиз? Мен кўрганман. Канақа тош дейсизми? Мармар ё ойдан тушган мўъжиза тош эмас, шу, ўзимизнинг оддий, дарё тоши... Ана шундай тош ҳақида дилимдан ўтган гапларни айтиб, кўнглимни бўшатмоқчиман. Оддий бир тош тўғрисида ниманиям гапириш мумкин, деб хайрон бўларсиз. Чехов кичкинагина сиёҳдон ҳақида ҳикоя ёзиб бермоқчи бўлганини биласиз. Ахир, бу сиёҳдондан бир неча ўн баробар катта, бунинг устига, насл-насабию қаердан келиб қолганини ҳеч ким билмайдиган, аммо одамларга ташқи кўриниши кўп йиллардан бери таниш бўлиб қолган, яъни ҳарқалай анча-мунча тарихи бор тош-ку.

Мен бу тошни кичкиналигимдан, энди тилим чиқиб, нарсаларни бир-биридан сал-пал фарқлай бошлаган пайтимдан биламан. Ҳатто ундан анча аввал, онам кўтариб юрадиган чорларда ҳам у тошга кўзим тушганлиги ва унга гўдакларча қизиқиш билан қараганим аниқ. Эҳтимол, онамнинг бағрида туриб унга талпингандирман ҳам. Лекин негадир эсимни таниган вақтларимда тошга жиддий аҳамият берганимни эслолмайман. У тарихий тошга айрича эътибор билан қарай бошлаганимга кўп бўлгани йўқ. Бу орада тош билан бир неча юз маротаба тўқнашгандирман. Гап шундаки, мен узок йиллар Тошкентда яшаб, қишлоққа бундан бир неча йил илгари қайта кўчиб келган ва тош абадий маскан қурган азалий сўқмоқдан қайта юра бошлаган эдим.

Тош сўқмоқнинг ўртасида. Аслини олганда тош илгари ўртада эмас, анча четроқда бўлиб, ўнг томони кенг-мўл эди.

Дарвоқе, тош турган жойни яхшироқ тасаввур қилишингиз учун аввал сўқмоқни батафсилроқ тасвирлаб беришга тўғри келади шекилли.

Сўқмоқ уйимиз орқасидан, маҳаллани қоқ иккига ёриб

ўтган. Биздан тепада яна тўртта хонадон бўлиб, сўқмоқ худди ана шу ердан, яъни маҳалла бошидан бошланган ва кун ботиш томонга қараб, икки-уч ўринда кичкина қўлтик ясаб кетади. Сўқмоқ илгари пайтларда ҳозиргидай сокин ва зерикарли эмас эди. Унинг узунлиги бир чакирим келмас, ёлғиз тош эса бизнинг уйдан бор-йўғи тўрт юз кадамча нарида холос. Бир қарашда чакалакзорга ўхшарди бу ер: атроф калин ўт-ўлан, бутазор бўлгани учун шабада кам юрар, имиқ. Сўқмоқнинг чап томонида тор, лекин анча чуқур, бошидан охиригача икки қирғоғида жингилу эрман калин ва тартибсиз ўсиб ётадиган жилғасимон ариқча бўларди. Унинг ичини ҳам ям-яшил, қирраси қиличдай ўткир аччиқ ўт қоплаганидан унда-бунда милт-милт қилиб кўриниб қоладиган сув қўлмакка ўхшар, астойдил қулоқ тутган кишигина охиста жилдираб оқаётганини эшитиши мумкин.

Сўқмоқнинг ўнг тарафи эса томорқаларнинг этаги бўлиб, тол ходалардан қилинган чавралар билан тўсилган. У пайтларда гувала, ғишт деворлар уриш хали расм бўлмаган эди. Ариқ билан чавра оралиғи, яъни сўқмоқнинг эни камида бир ярим қулоч келар, тош эса деярли ариқ лабида эди. Унинг ўнг ёнидан бемалол юрилаверар, ҳатто тош бу сўқмоққа ажойиб бир шакл, ўзига хос манзара бағишлагандай эди. Ўтган-кетган бир дақиқа ўлтириб нафас ростлаб олиши учун атайлаб келтириб қўйилгандай. Лекин атайлаб келтирилмагани аниқ эди. Мабодо шундай бўлганида, энди унинг кўзда тутилган хизматини ўтаб бўлганлигини инобатга олишиб, четга чиқариб қўйишни ҳам ўйлашарди. Лекин бу ҳақда кейин фикрлашамиз, ҳозир гап сўқмоқ тўғрисида.

Сўқмоқ учун фасл иккита эди: қиш ва ёз. Қаҳратон ҳамма ердаги каби бу овлоқни ҳам ўз заботига олиши турган гап. Қор ҳам ҳамма жойда бирдай оппоқ ва бирдай залворли: ерни ҳам, томни, гиёҳлару дарахт шохларини босиб тушиб, қилт эткизмай қўяди, зўр келган пайтларида ҳатто катта тол, кўплаб мевали дарахт шохларини қайириб, синдириб ташлайди. Сўқмоқ қирғоқларида унақа, қайрилиб ё синиб тушадиган шохли дарахтлар кам эди. Лекин қор бошқа, масалан очиқ далаларга нисбатан бу маконга кўпроқ ёнадиганга ўхшарди: илон изи сўқмоқнинг ўзи ҳам, айникса, ариқ кўрпа-кўрпа бўлиб осилиб ётган қор остида мутлақо кўринмай кетар-

ди. Қишнинг асл қиёфаси, ҳақиқий салобатини намоён этадиган мана шу чиройли ва ўзига хос манзарани томоша қилиш, завқланиш, ўпкани тўлдириб-тўлдириб нафас олиш ва оёқ ботадиган қалин қорли сўқмоқда ёлғиз из қолдириш ниҳоятда гаштли эди.

Табиийки, хилват сўқмоқда баҳор ҳам кечроқ бошланар, майса-ғиёҳлар сўқмоқ четларию, ариқча лабларини анча кейин кўкартирарди. Лекин сўнғроқ бу ернинг ҳусни ва латофати жуда бошқача бўлиб кетар, худди ана шу маҳалларда кўк чучвара учун жар-жар, отқулоқ истаган болалар кўпроқ изғиб юришарди.

Сўқмоқдаги ўт-ўланлар ёз бўйи, ҳатто кузнинг дастлабки ойларида ҳам бутунлай қуриб, қовжираб кетмасди. Лекин мезон эрта тушарди. Ёз этакларидаёқ, шоир таъбири билан айтганда «кўзларга қилич янглиғ тортиладиган» оқ «ип»лар ҳар ер-ҳар ерда новдаларга илашиб, ерларда чувалашиб қоларди.

Сўқмоқнинг доим чанг бўлиб ётадиган яшил майсалари эса жуда узоқ — то янаги кўкламгача безавол яшайди. Ўшанда ҳам бутунлай қуриб, йўқ бўлиб кетмасдан янги баҳорнинг сабза ғиёҳларига қўшилиб кетади. Шунинг учун уларнинг умри қачон поёнига етганини ҳам билмайсиз.

Кузда эса барра кўкатларнинг баргидаги шабнам шамолда енгил титраб, шим почасини, пойабзални шилта қилиб юборарди.

Кеч кузда сўқмоқ янада қоронғилашиб кетарди. Чунки чавра томондаги қари ўрик, олмаларнинг тарвақайлаган шохлари, уларга илашиб ўсган ток занглари ва ариқнинг у бетидаги — томлар билан тутқатор орасидаги қора толларнинг новдалари бир-бирига киришиб кетган эди. Қапа бўлиб ётган, ўргимчаклар уя солиб юборган шох-новдалар орасидан ҳар замон-ҳар замонда битта-яримта юлдуз мўралаб кўярди. Кундузи ҳам деярли кун тушмагани учун доим зах ҳиди анқиб турар, ҳавоси намхуш, лекин енгил эди.

Хусусан шу паллаларда сўқмоқ сукунат гирдобига ғарк бўлади. Куз намозғарида сайли бошланадиган пашшаларнинг ниши қаттиқ ва захри кучли бўларди: бирпасда бетларингиз, пешонангиз, билақларингиз, умуман очиқ жойларингизни ғурра-ғурра қилиб ташларди. Уларга юпқароқ кўйлак-шимлар ҳам чўт эмас, ўткир наштарини бемалол санчиб олаверарди. Ҳайдасангиз, жазаваси тутгандай тўзишиб, ғинғиллашиб, баттар ёпишишади. Шунинг учун бу

нака маҳалда сўқмоққа камрок қадам ранжида қилган маъкул.

Сўқмоқнинг болалигимдаги эсимда қолган ҳолати ана шундай эди.

Орадан ўттиз йилдан кўпроқ вақт ўтди. Сўқмоқнинг киёфасида анча-мунча ўзгаришлар юз берган. Лекин у барибир менга ниҳоятда қаровсиз, ташландик, файзсиз, тош эса унутилган, ғариб кўринарди.

Одамлар йилдан-йилга томорқаси чегарасини, яъни тўсиқ-чаврани озгина-озгинадан жилдириб-жилдириб, сўқмоқни қисиб, ариқ лабига олиб келиб қўйишган. Чавра ўрнига гувала деворлар уриб олишганди. Энди бу деворларни орқага суриб бўлмасди. Чап томон эса – ариқ... Йўл, энди икки киши рўпара келиб қолса ёнбошлаб ўтадиган сўқмоқча ҳолига келган.

Сирасини айтганда, маҳалламизнинг кун юриш томонидан янги йўл чиқарилгандан кейин бу сўқмоқдан одам кам юрар, онда-сонда, шошиб турган битта-яримта кимсагина ўтиб қолади. Гоҳи-гоҳида парманчак териб еяётган болаларни учратиш мумкин. Шунинг учун, кам депсалганидан ариқ лабию девор тағларини ялпиз, отқулоқ, момокаймак, ажриқ каби қадимий ўтлар босиб кетган сўқмоққа ҳам, кекса ва танҳо тошга ҳам унча эътибор берилмай қўйган. Мен эсам, беташвиш болалигим кечган мана шу торгина, кадрдон сўқмоқдан юришни яхши кўрардим. Икки томондаги тарвақайлаб ётадиган мевасиз дарахтлар кесилиб, ўрнига анор, анжир экилган, сўқмоқ анча очилиб қолган, кундузлари бемалол кун тушиб, окшом ҳам анчагача ёрур эди. Сўқмоқнинг тароватига ўнг томондаги гувала деворлар бирмунча раҳна солган, аммо ариқ кирғоғидаги жингилларнинг узун-узун новдалари ариқча узра камон ёйидай чиройли эгилиб, бир-бирига киришиб туради. Пушти, қарнайча гулли печаклар сертикан наъматагу жингилларга чирмашиб, нариги бетга ўтиб кетган. Атрофдан тараляётган анвойи гуллар ва ўтларнинг омукта, ширин бўйлари (зах ва рутубат хидлари йўқолиб кетган) бегубор ва кадрдон болалигимни ёдга солади. Мен шунда болаликнинг чиндан ҳам ниҳоятда бетакрор, олам-олам қувончларни мурғак бағрига бемалол сиғдира оладиган, ўз устидан ҳам, бошқалар устидан ҳам ҳукмрон бўлган шоҳона бир даврлигини ўйлаб кетаман. Баъзан бир кунга, ҳатто бир неча соатга бўлса ҳам болалигимга қайтишни, ўша пайтда оддий,

жўн, емак-ичмагу ўйиндан иборат туюлган, кейинча серташвиш, серғалва, беором машаққатли кечалар ва кундузларга, соатлар ва лаҳзаларга айланган ҳаётга, зангори ва мусаффоликдан кимёвий захарлар манбаи — ёмғир маконига айланган тунлару ва ҳўмрайган осмонга, хаммаси яхши, меҳрибон бўлиб кўринадиган одамларга.., баликларга, гулларга, қушларга болаларча содда, беғидир, ишонувчан нигоҳ билан қарашни орзу қилиб қоламан...

Мен одатда ишдан чарчаб келганимда ё нимадандир кўнглимда бир тугун, хижиллик пайдо бўлиб қолса, шанба, якшанба кунлари эса ёзаётган ишим юришавермаса, хордиқ чиқариш, кўнгил чигалини ёзиш учун, илҳом париси билан бир оз холи дийдорлашиб, дардлашиб, ундан рух олиш учун алоҳида тайёргарлик билан сўқмоққа ўтар ва оҳиста, бир-бир қадам ташлаб унинг этагигача бориб келардим.

Мен бора-бора сўқмоқдан кўпроқ юрадиган бўлиб қолдим ва менга ўртада қаққайиб турган тош ортиқчадай, халал бераётгандай туюлди. Қайтишда албатта ихтиёрий-мажбурий пакка — ёлғиз тош ёнида тўхтардим... Сўқмоқдан секин юриш шарт, негаки, аста ва у ёқ-бу ёққа қараб юрмасангиз, деворлар тагидан, дарахтлару жингиллардан тизилишиб, ниҳоятда зарил ва муҳим иш билан машғулдай шитоб ўтиб-қайтаётган ва уйларнинг тоқчасидаги қанд-курс, қутидаги ёғли патир, қатламага (у пайтларда тўйлардан қайтган бунақа пишириқлар, ширинликлар кўп бўларди) бало-қазодай ёпишиб ётадиган худбин ва текинхўр кушанда — бетакаллуф кумурскалар подасини тепалаб олишингиз мумкин.

Гоҳ-гоҳида илонларнинг ўзи кўринмаса-да, безовта қилганингиздан зорланиб вишиллагани ё ариқ ичидан бу газанда овзидаги бақанинг ўлим талвасасидаги аянчли, бўғик фарёди эшитилиб қолади.

Орадан шунча йиллар ўтиб, сўқмоқ анча ўзгариб кетган бўлса ҳам тошнинг ҳамон жойида турганига ажабланиман. Менимча, ҳамма унинг кекса ва оддий тошлигини биларди. Лекин шунга қарамасдан уни йўлдан олиб ташлашни нимагадир ҳеч ким ўйламасди. Ахир катта ҳам, кичик ҳам йўлнинг ўртасида котиб қолган бу тошни айланиб ўтишга мажбур эди. Наҳотки уни четроққа жилдириб, йўлни очиб қўйиш бир кимсанинг ақлига келмаса?

Бор-э, менга ҳам нима, эл қатори айланиб ўтавераман-

да, деб кўл силтаб кетардим, кейинги гал тошни кўрган-
нимда яна ғашим келаверарди. Тошдан ҳам кўра, одамлар-
нинг лоқайдлигидан кўпроқ ғижинар ва куйинардим. Тош-
ни четроққа суриб кўйишни ният қилиб, бир неча бор ас-
тойдил уриндим. Лекин тош катта эди, уни силжитишга
бир ўзимнинг кучим етмасди. Колаверса, бу атрофда жой
тиғизлиги (бир томон девор, иккинчи тараф — ариқ) сабаб-
ли, тошни анча нарига олиб бориш лозим эди.

Лекин, юқорида эслатганимдай, бу йўлдан одам жуда
кам қатнар, икки кишининг айнан шу ерда рўпара келиб
қолиши ногаҳонда содир бўладиган воқеа эди.

Бир куни, СССР бўлиб, дунёга дахшат солиб турган
пайтларимиз эди, сўкмоқдан кетаётсам, рўпарадан бир
йўловчи келиб қолди. Суюниб кетдим. У билан саломла-
шиб бўлгач, мана шу тошни четроққа олиб кўймаймизми,
дедим.

— Нимага? — сўради у ошкора хайронлик билан.

— Нимага бўларди, шу... ўтган-кетганга халакит беряп-
ти-да.

Йўловчи тошга тикилганича, шалпанг кулоқларининг
солинчилигини қашиб туриб қолди. Бу ўрта бўйли, қотма,
қорачадан келган, кўзлари ўйнаб турадиган одам мен эс
билгандан бери хўжаликда ҳали у, ҳали бу лавозимда иш-
лаб юрадиган Салим бақалоқ эди. У бир неча муддатдан
кейин четлари ғижимланган, охори кетган дўппили япалоқ
бошини кўтарди-да, менга қўй кўзларини қадади. Унинг
жигарранг қорачиқлари шокосадай сокқаларида, худди
кўғирчоқнинг кўзларидай тинмай айланарди.

— Тошнинг бу ерга қаердан, қандай, нима сабабдан,
кимнинг буйруғи билан келиб қолганини биласизми ўзи?

Мен Салим акага анграйиб, тўғрироғи хайратланиб, бе-
ихтиёр елка қисдим. У сал «ғалатиноқ» бўлиб қолганга
ўхшайди, деган ўй ўтди кўнглимдан.

— Бир этак болам бор, ука... — деди Салим бақалоқ
сўзларни ниқтаб-ниқтаб... У хайр-маъзурни ҳам насия
қилиб жўнаворди. Орқасидан қараб қолдим. Салим ака
узоқдан чорқиррага ўхшаб кўринадиган бошини елкалари
ичига тортиб, қунушганича (эрта баҳор бўлгани учун хаво
сал ачитиб турарди) сўкмоқни пайпаслагандай аста-аста
қадам ташлаб кетиб борарди. Бир ғашим, бир кулгим ке-
либ, мен ҳам йўлимга кетавердим.

Хийла вақтгача тош билан ишим бўлмади, тўғрироғи,

сўқмоқдан камроқ юрдим. Анча йиллардан кейин яна бир куни сўқмоқдан, айнан тош ёнида соколини ҳамиша силлиқ қилиб олиб юрадиган, феъли ҳам мулойимгина синфдошимни учратиб қолдим.

Американинг қирк иккинчи президенти Клинтон сайланган кунлар эди. Жудаям аниқ эсимда қолганлигининг боиси – Клинтон мен билан, йўқ, мен Клинтон билан тенгдош эканман, деб ўйлаган ва мана, мен ҳам юрибман, битта тилсиз, ғариб тош билан олишиб, деб кўнглимдан ўтказган эдим.

– Зап учрадинг-да, Эшвой, шуни жилдирворайлик, – дедим енг шимаришга киришиб. Синфдошимнинг фикримни қувватлаяжигига шубҳам йўқ эди.

– Тошними? – сўради Эшвой жуда майин жилмайиб.

– Ҳа.

– Шу тошни-я?

Энсам қотди.

– Ҳа, шу тошни!

– Шундай ажойиб тошни-я? Қўй-э... – Эшвой бошини дам у томонга, дам бу томонга қийшайтириб, тошни гўё астойдил кузата бошлади, атрофга олазарак назар ташлади. – Қара, тош бутазорга, сўқмоққа қандай ярашиб турибди. Экзотика-ку. Бундай гўзал жой, чиройли манзара факат Арслонбоб томонлардагина бўлиши мумкин. Шохимардонда ҳам йўқ. Бу тошга ҳамма кўникиб қолган. Сўқмоқни мана шу тошсиз ҳеч ким тасаввур қилолмайдиган бўлиб кетган. Сен ҳам хаёлан бир ўйлаб кўргин-а... Менимча, сўқмоқ кўзи тушиб кетган олтин узукка ўхшаб қолади. Биз кўзимизга хунук кўринган нарсаларни шартта йўқотишга ўрганганмиз, арзимаган нарсадан ҳам чўчиб, ҳадиксираб юрамиз – худди бизга айнан ана шу нарса ҳалал бераётгандай, йўлимизга ғов бўлаётгандай. Мабодо салгина ҳалақит беряпти ҳам деб фараз қилайлик, хўш нима бўпти? Шу жойда сал секинлаб, тошни ёнлаб ўтиб кетиш мумкин-ку (одамзот ишининг мумкин қадар осон битишини, беозор яшашни кўзлайди-да). Тўғри, шимнинг почасига сал-палчанг тегиши мумкин. Бу ҳам катта фожиамас, чертиб-чертиб юборсанг кетади. Барибир ҳам сўқмоқдан чиқиб олгунингча кийимларингга иложсиз анча-мунча ғубор, хас-пас илашади-да...

Мен синфдошимнинг оташин нутқини бардош билан

тингларканман, яхшиям биологлиги, агар тилчи-пилчи бўлиб қолганида борми... деб ўйлардим.

— Уни ҳам қўй-у, — тобора жўшиб давом этарди Эшвой, — бу тош сенга ўтмишимизни, болалигимизни эслатмаяптими? Шу тош атрофида кечкурунлари бекинмачок ўйнаганларимиз, кафтларимизга қизил найза тиконлари сайилиб, ачиштирганига қарамай «ух-ух»лаб парманчак тегиб, тош супачада ўтириб, талашиб-тортишиб, мазза қилиб еганларимиз... Баъзан, ёдингдами, икки-учтамыз бир-биримизни суриб, тикилишиб ўтириб олардик... Топган ўйингни қара-ю... Ё сени бошқа ишинг йўқми? Ё... шунақа топшириқ олганмисан?.. Сенга ўхшаганлар шаҳарда ўқиб, озгина яшаб келишади-да, қишлоқни қайта қуришга тушади. Ёсингдами, захини қочирамиз, пахта экамыз, деб шундай ажойиб тўқайзоримизга, билакдай-билакдай зогора балиқлар лапанглаб юрадиган Қорасувга қирон келтиришган эди. Энди битта чаваққа зормиз... Хуторни тугатамыз деб Мамашокир бува, Абдураззок бойлардан қолган боғ-роғлар ўрнини текислатиб пахта экишди... Менга қара, оғайни, шаҳар-шаҳарлигича, қишлоқ-қишлоқлигича туриши керак. Ҳамма қишлоқ шаҳарга айланса, унда ҳамма одам шаҳарликка айланиши керак. Унда нима бўлади, биласанми?

— Нима бўлади? — сўрадим атай нима деркин, деб.

— Мувозанат бузилиб, ер бир томонга оғиб кетади.

— Афандининг хамиртурушиниям сенга ўхшаганлардан олишган-да.

— Афандиям, ҳарқалай қишлоқдан чиққан содда одам. Ўзи калишсиз қолсаям, ҳаммага кулги улашиб юради.

Қарасам, музокара ва маърузанинг этаги кўринмайдиган, «ха, яхши, шу битта тошга шунча гапми, ўзи мактабдаям ўлгудай эзма эдинг», дедим отдан тушсам ҳам узангидан тушмай. — Мен шаҳар унака, қишлоқ бунака, деб ёқангдан олаётганим йўқ-ку.

— Мен ҳам ундай демоқчимасидим, шунча йилдан бери турган тошга осилганингга гашим келди-да.

— Хўп, шуни четга олиб қўйсак нима бўлади?

— Осмон узилиб ерга тушади.

— Мени босиб қолиши мумкин, дегин.

— Унда сен ҳам омон қолмайсан... Қўй, бу гапларни, яхшиси уйга юр, чой қўйиб бераман.

— Раҳмат, ош қилиб бергандай бўлдинг.

Тан олишим керак, силлиқ синфдошимиз билан бўлган тўқнашувимиздан кейин сўқмоққа ва айникса, тошга бутунлай бошқача назар билан, хатто меҳрим товланиб қарайдиган бўлиб қолдим. Эшвойнинг узундан-узок, аммо анчагина таъсирли маърузаси афтидан менинг кул остида қолган болалик ҳиссиётларим, эҳтиросларимни туйқус қилган шамол каби елпиб, алангалантириб юборган эди. Мен энди тошни астойдил қузатиб ўргана бошладим, унинг қисмати ҳақида ўйлаб, ундан фазилатлар ахтаришга тушдим. Албатта, биринчи галда тошнинг таржимаи холини яратиш керак эди, мен шунга уриниб кўрдим...

Мен у тош ҳақида дастлаб шеър ёздим. Уни катта бир йиғинда ўкиб, қарсак ва олқишлар ҳам олдим. Лекин тўғриси, шеърнинг бадиияти ўзимни қониқтирмасди. Ўйлаб кўрсам, у тош шеърга сирмаган экан.

У аслида чиндан ҳам оддий тош. Масалан, айтайлик, қабрга қўйиладиган, махсус топилган силлиқ тош эмас, қоятош ё ҳайкал ясаладиган қоришма тошлардан ҳам эмас, ўзимизнинг жайдари, дарё тоши...

У тошни йўлнинг қоқ ўртасига қим, қачон, нима мақсадда олиб келиб қўйган бўлиши мумкин? Менимча, ҳеч қим. Қимга зарил кепти! Тош азалдан шу жойда бўлган. Эҳтимол, дарё тоши эмасдир. Дарё ўзанларида бунақа чўнг тош кам бўлади. Унда ростдан ҳам қаердан келиб қолган бўлиши мумкин?.. Ҳарқалай, дарёга мансублиги ҳақиқатга яқинроқ. Бу ерлардан илгари катта дарё оққан дейишади. Ҳақиқатан ҳам, сув чиқармоқчи бўлиб қувур қоксангиз, уч-тўрт метрдаёқ шивираган тошга тегади. Эҳтимол, дарёдан чиққанига жуда кўп йиллар, кўп замонлар бўлгандир. Балки тош ўша пайтда ёш, кичкина, бежиримгина бўлгандир. Эҳтимол, сал наридан ўтадиган Қорадарё хайқириб оққан даврларда (ҳозир у дарёча бўлиб қолган) юқоридан, кун чиқишдаги дарё бошланган жойдан — қуёш тиги энг аввал тушадиган азалий метин қоялари абадий муз қотган қорлар билан қопланган Арслонбоб тоғлари пойидан думалаб-думалаб, ўз шерикларига — катта-кичик тошларга, ҳали у қирғоққа, ҳали бу қирғоққа, сув ялаб ялтиратиб юборган, моҳ босган заранг тўнгаларга урила-урила думалаб-думалаб келиб қолган ва шу ерда маълум бир сабаб билан мустаҳкам ўрнашиб қолгандир.

Унинг танасидаги қорамтир чўтирлар, кемтиклар шундан-ди балки...

Балки унинг олис жинсдошлари Венеция ё Миср, Индонезия ё Ҳиндистондаги дунёга машҳур обидалар таркибига сингиб ётгандир. Эҳтимол, у ҳам тақдир тақозоси ё фалакнинг гардиши билан бу ёқларга довдираб келиб қолгандир.

Ундай бўлса, узундан-узок йўлни босиб ўтгунча турткиланавериб, ишқаланавериб сийқаланиб, сийқаси чиқиб кетган бўлиши керак эди. Лекин, негадир унақа эмас. Эҳтимол, бир жойда узок турганидан шамол, чанг-тўзонлар баданини яна дағаллаштириб юборгандир.

Балки у ўз умри давомида қанчадан-қанча даҳшатли, қашқатқич қуюну бўронлар, довулларни кўргандир, ҳиссиз танаси қаҳратонларда қакшагандир, саратонда ўт ютиб, олов пуркаб ётгандир. Чакмоқлар азои баданини неча минг бор куйдириб, қозондай қорайтириб ташлагандир ва неча миллион бор сел-жалалар уни яна ювиб юборгандир. Балки у аввал тош эмас, қандайдир бошқа бир жисм бўлгандир ё бир неча хил майда-майда зарралар, моддалар қоришиб, қотишиб, кейинчалик шундай қаттиқ жисмга — тошга айлангандир. Эҳтимол, у қачондир, қаердадир шиддат билан портлаган оташин вулқон — лава ҳосиласидир. Балки қуюқ тутун, туман, чангу булутлардан айкашиб-чатишиб яралгандир...

Тош асли оғир бўлади. Лекин бу тош ўзининг бошқа жинсдошларига нисбатан ҳам вазминроқдай туюларди сиртдан қараганда. (Эҳтимол, аслида ҳам шундайдир.)

Тошнинг шакли-шамойили ҳақида сўз юритадиган бўлсак, ҳажми тахминан Бойчиборнинг қалласидан ҳам каттарок, лекин табиийки, думалокрок эди. Ерга ниҳоятда ўрнашиб, атрофи майса-ғиёҳлар билан ўралганидан тўнтариб қўйилган ости текис қозонга ҳам ўхшаб кетарди. Тошнинг ана шу ҳолати ерга илдиз отиб кетгандай таассурот қолдирарди менда.

Тошнинг усти ҳам газ-ўчокқа ишлатиладиган қозоннинг орқасидай ясси, бир одам бемалол ўтирса бўладиган эди.

Менинг наздимда унга анчадан бери ҳеч ким ўтирмас, биров устини артиб ҳам қўймасди. Лекин доим чанг-ғубор инмагандай тоза турарди. Менимча, бу ерга кишин-ёзин йўл солиб олган елвизакнинг кўринмас, юмшоқ этаклари уни доим елпиб, сийпаб ўтса керак.

Рангини тасвирлашга бир сифат камлик қилади. Умуман олганда, доим кўк ўт ейдиган сигирнинг ёғи олинган сутидай кўкимтир, захил деймизми... Мундоқ зеҳн солсангиз баъзи жойлари қорамтир, яна бир кафтдай ери оч жи-гарранг тусни эслатар, хуллас, ранглар чегарасини ажрати-б бўлмайдиган даражада уйкашиб кетган эди. У ер-бу ерида мусичанинг бўйнидаги чеким-чекимга ўхшаган нукта-нукта қора доғлар ҳам тошга ҳусн бағишлаётгандай, жозибали кўринарди. Бу ранглар ва доғлар тошнинг тар-жимаи ҳолини бойитишга ҳисса қўшадиган кўп асрли му-раккаб, машаққатли кечинмалардан шохидлик бериб тур-гандай эди. Тошнинг мана шу ташқи аломатлари, белгила-рига қараб, уни анча кекса, деб тахмин қилиш мумкин эди. Балки, у чиндан ҳам тош асридан бери у ёқдан-бу ёққа су-рилиб юргандир, одамларнинг оёқлари остида ўралашиб, йўл-чўлларда қакқайиб тургандир...

* * *

Мен баъзан тошга узок-узок тикилиб, гўё йўқотган нар-самни мана шу қар, сўқир, қарахт жисмдан топмоқчи бўла-ман. Лекин, назаримда тошнинг ўзи ҳамдардга, тасаллига мухтождай туюлади. У ёлғизликдан мунгайиб, эзилиб ёт-ганга, баъзан эса ошқора ҳикиллаб йиғлаётганга ўхшайди. Ҳарқалай, менга шундай кўринади.

Менимча, у ёлғизлик изтиробларини айникса, тунда кўпроқ чекса керак: шомдан кейин бу сўқмоқдан битта-яримта дайди ит ўрмаламаса, одам боласи кадам босмайди. Балки, ойнинг бир парча шуъласи тошнинг зигирдаккина қисмини ёритиб-ёритмай ўтиб кетар...

Тошнинг сирти унчаям ярадор эмас, лекин эҳтимол, бо-тини (тошда қалб бўлмайди-ку) ярадордир, балки унинг афсус-надоматлари бисёрдир, — деб ўйлайман баъзан. Эҳтимол, унинг ҳам бу хилват, овлоқ гўшадан чиқиб кет-гиси, дам кўпириб, дам оҳиста чайқалиб, кечки шафақда мавжланиб ётган денгиз бўйларида офтобда тобланиб ётги-си келар, эҳтимол, у ана шу денгизнинг ложувард сувлари-ни сачратиб чўмилаётган соҳибжамолларнинг бошига бо-лиш ё остига курси бўлишни орзу қилар... Ложувард том-чилар устига ёмғирдай ёғилиб тушишини, кун тиккага кел-ган пайтдаги офтобшувоқнинг хуш ёқиш туйғусини ҳис этиш ҳам армондир унга...

У, балки қанча-қанча ошиқ-маъшуқлар суҳбатига, улар-нинг сирли шивир-шивирию, бир-бирларига жон бағишлов-

чи висол онларига гувоҳ бўлгандир. Афсуски, буни ҳеч кимга суюнчилаб айта олмайди. Ҳеч қачон. Унинг билган ҳамма сирлари мангу ичида қолиб кетади. Яна, ким билади, дейсиз, Тангри таоло замон охиридами ё қиёмат-қойимдан кейинми, унга бирдан тил ато этса...

Қиёматдан кейин у янги дунёда қандай жисм сифатида пайдо бўларкин?..

Мен шу тариқа, ҳаёлимда ғужғон ўйнаётган фикрлар оғушида тош орқали сўқмоққа, сўқмоқ орқали тошга борган сари кўпроқ боғланиб қолаётганимни англайман.

Баъзи кунлари ишга атайин эртарок жўнаб, тонг палласида, эндигина тиф уриб чиқаётган қуёшнинг найзасимон нурларида наъматак ва жингилнинг майда қизил мевалари кизлар қулоғидаги мўъжаз тилла зира каби йилт-йилт қилиб хавасни келтирадиган паллада тош ёнига бораманда, унга рўмолчамни ёзиб ўтираман.

Ариқнинг нариги бетига тушган уйлар ортига қаторасига, зич қилиб тут экилган бўлиб, уларнинг шохлари жингил новдалари билан туташиб, чирмашиб кетган эди. Тут калликларида сахархез қушлардан читтак (халқ тили билан айтганда қаймоқ олиб қочар)нинг (у зах, салқин ва пана жойларни кўпроқ хуш кўради) думини узоқ-узоқ, тинимсиз ликиллашиб туришини томоша қилиб ўтираман. Ҳар замонда ҳозир жуда қамайиб кетган сассиқ попишакнинг унча ёқимли бўлмаган овози эшитилиб қолади.

Мен илгари яхши аҳамият бермаган эканман, ё асли йўқмиди, булбул ҳам шу ерда пайдо бўлиб қолган эди. (Гап рўзаларга заҳарли дорилар камроқ сепиладиган бўлган, мамлакатимиз мустақилликка эришган даврлар ҳақида боряпти.) Шунгача мен, Ўзбекистоннинг жаннат монанд Фарғона водийсида, Тошкент шаҳрида қарийб қирк йил яшаб кўрмаган булбулни илк бор Пятигорскдаги Маъшук тоғларида ва иккинчи марта Праганинг «Голф» меҳмонхонаси ортидаги кўримсизгина хиёбонда учратган эдим.

Ҳақиқий ташна ва вафодор ошиқ рамзига айланган, ўзи миктигина, хунуккина жониворнинг чинакам мунг ва зорлик, нолаю афғондан иборат хонишини, уни чўчитиб юбормаслик учун, нафасимни ичимга ютиб, жон қулоғим билан тинглайман.

Бу хониш менда негадир маҳзун кайфият уйғотади, юрагимга ғалати, дилгир туйғулар қуюла бошлайди: булбул ёлғизликдан, рад этилган муҳаббат дардидан изтироб чекаётгандай, зорланаётгандай, тасалли ва мадад илинжида

сенга ҳасрат қилаётгандай... Сен ҳам унга ҳамдардлик билдирмоқчи, меҳр-шафқат кўрсатмоқчи, таскин бермоқчи бўласану, лекин ўша дард ва изтироблар гирдоби сени ҳам ўз комига тортиб кетаётганини сезасан. Сезасан-да, шу митти бир парранданинг ҳолига тушиб қолаётганингдан орият қилиб, ўзингни қўлга олмоқчи бўласану, аммо эвини қилолмайсан, у гирдобдан чиқолмай қийналасан.

Мен Тошкентдай шаҳри азимда қанча яшаб келдим. Машҳур Анҳор бўйидаги, ҳукумат идораси атрофидаги гўзал манзаралардан кўп баҳра олганман. Лекин, манави кўримсиз, овлоққина сўқмоқ ва ундаги ёлғиз тош...

Мен бир куни шу ерда ўтириб, кўпгина майса-ғиёҳлар, чечакларнинг номини яхши билмаслигимни ё унутганимни англаб қолдим. Ўшанда кўнглимдан шундай фикрлар кечди: шундоққина уйимиз остонасида ўсиб ётган, ҳамма жониворга, шу жумладан инсонга ҳаво бериб, жон бахш этадиган ғиёҳларни билмаймиз-ку, яна: «О, она Ўзбекистон, жаннат макон ўлка», деб кўкракка урамиз. Енгил-енгил нафас оламизу, бу ҳавони, жонни бизга қандай ўт-ўлан, гул-чечаклар етказиб бераётганини ўйламаймиз.

Нега энди мен шу қадар ҳаловатбахш манзарани илгарилари пайқамадим экан, деб хайрон бўлар ва ўқинардим. Менимча, одам кўнглидаги нарса шундоққина ёнида турса-да, уни узоқлардан излаб юради. Шундок ҳам бўладики, баъзан инсон ҳаёлида ниманидир қидираётгандай, нимагадир интилаётгандай бўлиб туюлаверади, лекин нимани, нега қидираётганини ўзи ҳам билмайди. Инсоннинг энг катта бахтсизлиги ҳам шундаки, у кидирган нарсасини кўпинча кеч ва мутлақо ўзи кутмаган жой ва вақтда топади. Агар шу тўқнашув бўлмаганда, умрим армон билан ўтар экан, деб бош чайқайди ва шу пайтгача орузи ушалмай, кемтиклик билан яшаб келганига ачинади.

Бирдан тонгнинг салқин шабадаси эса бошлайдию тут япроқлари шивирлаб, ариқ ичидан ўсиб чиққан камишлар шитирлашга тушади ва булбул ноласи қиёмига етмай узилиб қолади: у чўчиб учиб кетади ё сайрашдан тўхтайди.

Менинг ҳам ҳушим ўзимга қайтади. Хозиргина мени ваҳимали оғушида бешафқатлик билан чирпирак қилиб айлантираётган гирдоб бирдан саёзликка итқитиб юборгандай, гарангсиб, булбулнинг ҳасратлар ва изтироблар ола-мидан чиқаман-да, «эркак кишининг зах тошда ўтириши зарарлидир», деган мазмундаги ривоят эсимга тушиб, ўрнимдан қўзғоламан.

Мени бутунлай чулғаб олган мискин хаёлларни тўздириб, тарқатиб юбориш мақсадида бошимни сарак-сарак қилиб, шимим почасига илашган хас-чўп, ғуборни черткилаб, анча енгил тортиб, уйга қайтаман. Қандайдир умидбахш ўйлар, безовта туйғулар мени ошиқтираётгандай туюлади ва қадамимни тезлатаман.

Шу аснода ортимдан тош овозсиз думалаб келаётгандай бўлаверади. Албатта у жонсиз жисмнинг юрмаслигини ичимда қайта-қайта таъкидласам-да, қандайдир куч зўри биланми, беихтиёр ўгирилиб қарайман: йўқ. Йўлда давом этаман. Салдан кейин бояги шуур ва ҳолат яна такрорланади. Бу ғаройиб туйғу — тош мени уйимнинг остонасига-ча кузатиб келади ва қайтиб кетади.

Гоҳо идорада ўтирганимда ё машинада кетаётганимда ҳам сўқмоқдаги тош кўз олдимга келиб туриб олади.

Шунака пайтда, яъни менда ғалати, тушунуксиз туйғулар пайдо бўлган дамларда бу тош ҳақидаги тасаввурим чаладай, унинг мен билмаган ўзига хос, айрича қирралари мавжуддай туюлаверади.

Иттифоко, тош ҳақида менда янги фараз пайдо бўлади: бу бир-бировга тош отиш замонларида холис қолган, ҳеч кимнинг бурнини қонатмаган ягона тош эмасмикин?!. Балки, шунинг учун маҳалладошларимнинг унга озор бергиси, уни безовта қилиб, иссиқ ўрнидан қўзғотгилари келмас...

Мен тошни ва сўқмоқни қўмсаб, соғиниб қолаётганимни ҳис қиламан, қишлоққа, уйга ошиқаман.

1993 й.

ОРЗУМАНЛАР

(Қисса)

Воқеа аввали

Минг тўққиз юз етмишинчи йиллар.

Шавкат Тегирмонбошида энаси билан яшарди. Бу ерда меҳрибон энасидан ташқари, ўзи бир кун кўрмаса соғиниб қоладиган тоғаси, уни жон-дилидан яхши кўрадиган келинаеси, ошналари бор эди. Олма-узум, анор-анжир тўла боғлар, кингир-кийшик, тупрок, лекин югуришга соз кўчалар, хузурижон сувлар, тўнтарилган козон шаклидаги осмон ва унинг остидаги бепоён далалар аллақачонлардан, у хали эс танимаган вақтларданок қадрдон бўлиб қолганди. Айниқса, ёзни яхши кўрарди Шавкат. Мева-чевалар гарк пишган, майка-трусичан бўлиб, эрталабдан-кечгача тупрок тўзитиб тўп тепиш, кейин бориб Қорасувга калла ташлаш, кумуш томчиларни кўкка сачратиб, кенг далани бошга кўтариб кийқиришларнинг гаштига нима етсин! Бирок, ахён-ахёнда ўртоқларидан: «Дадам фалон нарса олиб бери», «Менинг дадам-чи...», деган гапларни эшитганида ота-онасини кўмсаб қоларди. Гарчи ўша дақиқаларда сир бермай турса-да, бир оздан сўнг хўрлиги келар, ичидан тошиб чиқаётган хуружни аранг тийиб, ковоқ-тумшугини осилтирганча уйга қайтарди. Гап нимадалигини пайқаган энаси бирдан тундлашиб, минғирлаб қўяр, бироқ унинг сўзларини Шавкат яхши англаб етмасди.

– Бу, бели оғрмай бола топганлар мундай бир хабар олиб турайлик ҳам дейишмайди, – дерди у куйиниб.

Ҳа, ота-онасидан олисда, айрича яшаши сабаблари болага қоронғи эди. У хатто ўзи дунёга келганда онасиам, отасиам у қадар севинишмаганини хаёлига келтирмасди, келтиролмасди ҳам.

– Анави, савил диссертациянгизни ёзавермай... мана энди... Биттасининг хархашасиам етиб ортятувди... Ё шўр

пешонамга қўша-қўша уйлару коримга ярайдиган қайнана битган бўлсаям гўргайди!..

Қудрат хотинининг анча-мунча гишаваларига «бошқоронғиликники», деб қўл силтарди. Бирок, Ҳабибанинг ту-такишида жон бор эди. Улар бир бева кампирнинг қутича-дек хужрасида ойига йигирма беш сўм тўлаб ижарада туришарди. Хонанинг каталакдек торлиги етмагандай, шифти ҳам пастак эди. Унга кичкина дахлиз орқали кириларди. Дахлиз эса кампир яшайдиган уй билан туташ эди. Хонада эр-хотин бинойидек кун кечирса бўларди-ю, аммо деразалари нобоп – қийшайиб-майишиб ётган ромлари орасидан қалдирғоч бемалол кириб-чиқаверар, шу сабабдан, уй қишда яхши исимасди. Катталар-ку бир амаллашарди-я, лекин қийин-қийин – Шухратга қийин эди. Қудрат уни кечаси билан ўраб-чирмаб чикарди. Ҳабибанинг уйқуси қаттиқ эди, у кўпинча Шухратни эмизиб ўтирганича донг қотиб қоларди.

Шухрат жуда қийинчилик билан катта бўлди. Бошига, бўйнига чилла яра чиқиб, олти ойга чўзилди. Қудрат билан Ҳабибанинг болани кўтариб бормаган докторхонасию, кўрсатмаган врачлари қолмади. Шифокорларнинг бир-бирига ўхшамайдиган тавсия ва маслаҳатларига биноан доридармон беришар, аммо биронтасиям қор қилмасди. Энг қизиги, врач болани кўраркан, биринчи гапи: «Қанақа дори кўяяпсизлар?», деган сўроқ бўлар, жавобни эшитгач: «Қайси доно буюрди?», дея истехзо билан илжайарди. Қудрат бир-бирини шу даражада инкор этадиган касбдошларга ҳеч қачон дуч келмаган эди. Шу тарика ҳали йўрғақдан чиқмаган, суяги қотмаган гўдак бошига аёвсиз суркалаётган кўк дори, камфора спиртининг жазиллатиб ачиштиришига, қора малҳам, оқ малҳам ва бошқа аралашма мойли дориларнинг лўкиллашига чидай олмай уйни бошига кўтариб чинқираб йиғлар, шунақа пайтларда ота-онанинг юраклари эзилиб кетарди. Уйқуларида ҳам ҳаловат билишмас, умуман, фароғатли туннинг ўзи йўқ ҳисоби эди. Баъзи кечалари соат уч-тўртгача эр-хотин болани навбатманавбат кўтариб чиқишарди. Кўзлари кизариб, қовоқлари шишиб кетган ҳоррин Ҳабиба гоҳида алаmidан дод солиб, болани каравотга отиб юборар, бундан жаҳли чиққан Қудрат хезланиб ўрнидан туриб келар, даҳанаки жанг бошларди.

Шундай тунларнинг эртасига дард устига чипқондай, уй бекаси бет-кўзинг борми демай, Ҳабибага шикоят қилиб қоларди.

— Ё бафармони худо, бола деганам шунақа оғзи очик бўладими, келин! Бугун ҳам бомдодгача жағи тинмади-я бунингизни. — У бошини сарак-сарак қилиб, ўзининг «қуш уйқу»лигидан нолиб кетарди. — Қариганингизда уйқудан ҳам чала баҳра бўлиб қоларкансиз, келин, тик этган товуш қулоғимни четлаб ўтмайди, денг.

Кампири курғур баъзида жуда ошириб юборарди:

— Туни билан кир ювиб чикдингизми, келин, челаклар бирам шарақ-шурук қилди-ей...

Ҳабиба қизариб, ерга кириб кетгудай бўларди. Иззат-нафси оғриб, баъзан қаттиқ гапириб юборай дерди-ю, унинг қош-қовоғига қараб кун кўришга мажбур эканлигини ўйлаб, тилини тишларди. Лекин кечқурун эри ишдан келганида аламини ундан олар, шовиллаб оқаётган кўз ёшларига эрк берарди. Қудрат сиртки аспирантурада ўқиб, илмий-тадқиқот институтида ишларди, у ҳар доимгидай «кўпи кетиб, ози қолди, ҳадемай диссертация битади, иш-хонадан уй беришлари керак, ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ», деб Ҳабибани зўрға тинчлантирарди.

Бошқа жойдан квартира қидириб ҳам кўришди. Лекин бунисидан дурустроғи топилмади. Бу ернинг афзаллиги — кампир гоҳ-гоҳ турмушга чиққан қизлариникига меҳмондорчиликка кетар, шунда улар бир ҳафта, баъзан ўн кун «ўзлари хон, қўланкалари майдон» тирикчилик қилишарди. Дарвоқе, улар бошқа бир нечта жойда ҳам ижарада туришган, аммо ҳаммасидан ҳам бирор сабаб билан кўчишга мажбур бўлишарди.

Хуллас, ҳозирги турган уйлари ҳисоб бўйича тўртинчиси эди. Кампирнинг аччиқ дашномлари, илмоқли гапларига тишни тишга қўйиб сабр қилишаётган эди, Шухрат ярим ёшга тўлмай, Ҳабиба яна иккикат бўлиб ўтирибди-да! Ҳабиба олдираман, деди. Қудрат қаттиқ қаршилик кўрсатди — яхши гапирди, дўк-пўписа қилди. Бироқ Ҳабибанинг тили узунроқ, бийронроқ эди.

— Ижарама-ижара сарғайтириб олиб юрганингиз ҳам етар! Йигирмага кирмай, икки жиш боланинг шалтоғига ботиб ўтирайми энди?! Ўзингиз-чи? Биттасининг қалвасига чидамай дод деворяписизу...

Қудрат афтини буриштириб, чап қулоғининг орқасини қаший бошлади — бу жаҳли кўзиганидан далолат эди.

— Мениям сал ўйланг, — давом этди Ҳабиба бўшашиб, — Шухрат туғилгандан бери қўлим кир ювишдан, дори суркашдан бўшамайди, кино, театр нималигини билмайман. Шу болани деб ё кўни-қўшни билан кирди-чикди қилмасам, ё тўй-пўйига аралашолмасам... — Унинг кўзларидан ёш қуюлиб келди, овози хириллаб, бўғилиб қолди, кейинги сўзлар энтикиш, хўрсиникка қоришиб чикди: — Мен ҳам... сизга... умид билан... тегувдим...

Қудратнинг дами пасайди. Рози бўлди. Аммо улар бекорга тортишиб, жанжал-сурон кўтаришган экан. Бола олинадиган даврдан ўтган экан. Шундан кейин Қудрат баланд келиб, Ҳабибанинг юрагини баттар эзди.

— Қанақа хотинсан?! Шуни... вақтлироқ билмасанг ўзинг!..

— Буни ҳеч қайси хотин билмайди дарров... — аламини йиғидан олди Ҳабиба. — Буни устига... мен бошқоронғи бўлмадим...

Можаролар шу билан якунландики, Ҳабибанинг кўзи ёригач, чақалокни кишлоққа, бувисига ташлаб қайтишди.

Қудрат Ҳабибани чакалоқ билан кишлоқда, онасиникида қолишга кўндириш учун кўп уринди. Натижа чиқмади. Чунки Ҳабибаларнинг бир уй, бир дахлизи бўлиб, катта хонада укаси билан келини, дахлизда онаси истиқомат қилишар, Ҳабибанинг боласи билан, яна бир эмас, иккита! — яшашига бу ерда сираям имконият йўқ, одоб юзасидан ҳам тўғри келмасди. Қолаверса, кишлоқда оғзи билан юрадиганлар бердисини айтгунча, «Эри иккита боласи билан ташлаб кетибди», деб гап-сўз таркатмаслигига ким кафолат бера оларди! Қудратнинг ота-оналари дунёдан аллақачон ўтиб кетишган, у инжик ва курумсоқ акасиникида ўсиб-улғайган, бинобарин, акасидан заррача умид қилиш бефойда эди. Шухратни қолдиришмоқчи бўлишди, бироқ бу маслаҳат ҳам палағда чикди. Ҳабибанинг онаси: «ўламан, саттор!» деб туриб олди. Ҳабиба ўғилларидан бирини кишлоқда қолдиришга нима учун бу қадар қатъий қарор қилганини яширарди. Аммо она кизининг асл ниятини фахмлаганди. Чунки у Ҳабибанинг феълини яхши биларди. Шунинг учун агар тезроқ бир қарорга қилишмаса, сержаҳл қизгинаси унинг кекса, шикаста дилини хуфтон қилиб қўйиши мумкинлигини сезарди. Бусиз ҳам, «қизим қор кечиб, лойлар остидан пахта қидириб, тирноқлари кўчиб юрмай, шаҳарда бегойимлардай оқ ювиниб, оқ тараниб ўтирар», деган орзу-хавасда

тўйга фотиҳа берган онасини «худди мен эрсиз қолиб кетаётгандай, тупканинг тагига, қиладиган ишининг тайини, топиш-тутишининг шираси йўқ бир одамга ўла-топа, юмалоқ-ёстик қилиб берворгунча кўзинг тўрт бўп кетди, яна хабар олмайсан, деб, ўпка-гина қилганингга куяйми, керак бўлса сен мендан хабар ол, ўзинг пиширган ош, чидайсан энди», деб узиб-узиб оларди. Шунинг учун бечора она ҳар доим қизининг оғзини пойлаб, юрагини ховучлаб туради. Ҳозир ҳам у ана шу ҳадиқда болагинасининг кўнглини тезроқ, мумкин қадар тезроқ тинчитишга, кўнгилсизликнинг олдини олишга ошиқарди.

— Қўй-қўй, қўй-қўй... Бу нимжон болангни қўлга олишга ям чўчийди одам. Унинг йиғиси, хархашасига ўзинг бас келмасанг, бошқа одам сираям бас келолмайди. Сутинг биланки шунчалик қилиб олиб юрибсан, агар бир кун эмчакдан ажралса... Жуда, биттасини ташлаб кетиш шарт бўлса, бувагингни қолдирақол. Анча тетик, ҳам ҳали сени ҳидингни олмаган. Умри билан берган бўлса, бир амалларман...

Албатта, Шавкат бу гаплардан хабарсиз эди.

Нихоят, ўн йил деганда Қудратга уй тегди! У шаҳар ижроия комитетидан тураржой берилиши ҳақида қарор чиққанини билиб қайтаётган куни қуёш ҳар қачонгидан чарқлаб кетгандай, осмон тип-тиник, ҳаво дилни яйратадиган даражада мусаффо эди. Чинору аргувонларнинг шапалоқ-шапалоқ барглари шамолда ёқимли мусикадай шивирлаб, офтоб нурларида олтиндай жилоланарди. Кўчалардаги шошқин одамларнинг ҳаммаси ҳам шодон, бахтиёрдай, Қудратга ҳавас билан қарашаётгандай туюларди. Шу лаҳзаларда Қудрат: «Одамлар, мен уй олдим, уй!» дея хайкиришдан ўзини аранг тутарди. Умуман, эр-хотиннинг шу кунги қувончини таърифлашга сўз оз, қалам ожиз эди. Улар ҳамма гина-қудуратларни эсдан чиқаришиб, худди янги келин-куёвдай бир-бирига меҳр-муҳаббат билан боқишарди. Шу кеча улар қарийб ухламай тонг оттиришди. Ахир, бировларнинг зах хужраларида соғлиқларини гаровга қўйиб, яна бунинг эвазига йигирма беш-ўттиз сўмдан нақд пул билан ҳақ тўлашиб, бу ҳам етмагандай, таъналар эшитиб ўн йил яшашди-я! Яна умрларининг энг бебаҳо, олтин даври — йигирма билан ўттизнинг орасида-я! Инсоннинг айни яшаб, ўйнаб-қуладиган палласини бир-бирига аччиқ-тизиқ қилишиб, бурчак-бурчакда дам қунишиб, дам хурпайишиб, уй қидириш, кўч ташиш, гоҳ ўпкаси шамоллаган, гоҳ ичи кетган болани кўтариб, поликлиникама-по-

ликлиника, касалхонама-касалхона чопишиб, ҳаловат нималигини билмай ўтказишди-я! Қишлоқдаги дугоналарининг унга қанчалар хаваси келган эди! «Бахтинг бор экан. Шаҳарда совук сувга қўл урмай, бегойимлардай юрасан. Оғир иш йўқ, ташвиш йўқ. Атрофинг ўйин-кулги, томоша... Ясаниб олиб, қуёв бола билан қўлтиклашиб... кинолардагидай...» дейишганди энтикишиб. Ҳабиба ўзи ҳам шундай деб ўйловди. У ҳам киноларга ишонарди... Мана, билиб олди кино нимаю ҳаёт нималигини. Мана энди, ўйин-кулги, келинчаклардай уй ясаб ўтиришга ташна, қўл ушлашиб хиёбонларда сайр қилиб юришга орзуманд пайтлари ўтганда уй беришди! Ҳаммасига эрининг ювошлиги, ўзи ҳалоллик деб ҳаспўшловчи такаббуруна гўллиги сабаб! Университетда ўқиган одамга мутлақо ўхшамайди. Ҳабиба унга шаҳар кўрган, пишик-пухта, икки юз сўмдан ошиқ ойлик оларкан деб, дарров унаганди. Бояқиш қиз «агар кандидатлик ёқласа...», деган изохга эътибор қилмаган эди! Янглишганини билди, бироқ ғишт қолипдан кўчган. Лекин.... Шунисиғаям шукур... Ким билади, бошқаси қанақа чиқарди. Одамни сиртидан билиб бўлмаса... Бироқ энди булар фойдасиз ўкинчлар эди, бари ортда қолди. Ҳозир энг муҳими: энди иккинчи фарзандлари, дийдорига қанчалар ташна қилган Шавкат ҳам бағриларида бўлади!

Қанотлари бўлсайди...

Августнинг охирлари. Қуёшнинг саховатли кунларидан бири эди. Шавкат, айвони узум ишкоми билан туташиб кетган пастаккина уйнинг очик эшигидан отилиб чиқар экан, энаси орқасидан қичқириб қолди:

– Тезроқ қайт! Ҳали ювиниб-кийинишинг керак. Гумдон бўлиб, қоранг ўчиб кетмасин!

Шавкат қайрилиб ҳам қўймади, энасининг: «Билмадим-а, бу бола билан шаҳарда қандай муроса қиларкинсизлар, қишлоқнинг йўриғи бошқа, унча-мунча бақирик-чақирик ҳавога сингиб кетади, тўполониям унча билинмайди...», дея нолиб қолганини ҳам эшитмади. У орқа-олдига қарамай, шамолдек учиб борар, гўё руль чамбарагини гоҳ чапга, гоҳ ўнгга бураётган хайдовчидек машина овозига таклидан тинимсиз «ринг-ринг»лар, кўчанинг дўнғроқ жойида «тезликни» пасайтириб, оширар, бурилишларда яна секинлаб, бутун гавдаси билан бир томонга қийшайиб ўтарди. Оёқлари остидан кўтарилаётган енгил чанг ҳавода

бир неча муддат муаллақ туриб қолар, кейин яна ерга безоргина қўнади.

У бир тавақаси очик, иккинчи қанотида ялтираб кетган узун занжир осилиб турган дарвоза рўпарасига келганда кескин «тормоз берди» ва кабинадан сакраб тушгандай бир ҳаракат билан остонадан хатлаб, ичкари кирди.

— Соип!

Соипларнинг ховлисига дарвозадан киришингиз билан анорзор бошланар, уйлари эса анорзорнинг адоғида жойлашган эди.

Соип отаси билан анорзорда ўт юлаётган экан. Шавкат анорнинг эгилган шохларини қайриб-қўтариб, кулоқлари, бўйинларига санчилаётган тиканларга парво қилмай, уватдан уватга хатлаб, ўртоғининг олдига борди. Соип тирноқларигача қўқариб кетган қўлларида бир тутам қўқатни сиқимлаганича, энтикиб турган Шавкатга ажабланиб тикилди. Икки қадамча нарида чўнкайиб ўтирган Соипнинг отаси ҳам қайрилиб қаради.

— Ҳа, Шавкатвой, тинчликми? — сўради у Шавкатга зимдан назар ташлаб.

— Мен Тошканга кетяпман, — деди Шавкат хансираганча, бир Соипга, бир унинг отасига қараб. — Бутунлай. Аям билан дадам опкетгани келишди. Шухрат акам ҳам келган. Ҳозир уйда ўтиришибди.

— Ий-йи, мактаб-чи? — шоша-пиша сўради Соип.

— Ўшада ўқийман, — жавоб берди Шавкат. У энди ўзини сал босиб олганди. — Тошканда мактаблар зўр эмиш, аям айтди.

— Ҳо, энди сенга маза экан-да, — деди Соипнинг отаси жилмайиб. — Шаҳарда ўт юлиш, мол боқиш йўқ. Лекин зеркиб қолмайсанмикин...

— Ҳай дадаси, нимага унақа дейсиз, ўзи туғилган жой, катта шаҳардаям зерикадими? — лука ташлади ўчоқ бошидан буёққа энгашиб қараб-қараб қўяётган Соипнинг онаси.

— Ҳа-я, — кулди Соипнинг отаси айвон тарафга ўгирилиб, — мен Шавкатвойни тамом қишлоқлик бўп кетди энди, демайманми... — кейин яна Шавкатга тикилди. — Бу Соип билан ўртоқчилик нима бўлади энди, Шавкатвой?

Шавкат хижолат тортиб ерга қаради. Мушуқулини яна Соипнинг онаси осон қилиб, жонига оро кирди:

— Бир йўла келмас бўлиб кетармиди, келиб туради-да, а, Шавкатжон?

— Бўлмасам-чи, — деди Шавкат ҳам хиёл энгашиб, миннатдор кўзларини Соипнинг онаси томон қаратаркан, — каникулларда келиб тураман. — Кейин Соипнинг отасига юзланди-да, товушини пасайтириб, катта одамлардай: — Соип билан хайрлашгани келувдим, — деб қўшиб қўйди.

— Баракалла, — Соипнинг отаси унинг елкасига қоқди. — Оғайни деган шундай бўлиши керак. Бор, Соипжон, ўртоғингни кузатиб қўй. Бирпас ўйнаб келсанг ҳам майли, ўтни ўзим юлиб тураман.

Соипнинг чехраси очилиб кетди. Ҳамон қўлида тутамлаб турган кўкатни пуштадаги юлинган ўтлар устига ташлаб, тупроқ юқи қафтларини шоша-пиша бир-бирига ишқаганча дарвоза тарафга юра бошлаган эди, онаси чақириб қолди:

— Соипжон, ўртоғингни опке буёққа, чой ичинглар.

— Йўқ, раҳмат, аямлар қараб ўтиришибди, — ўртоғи учун жавоб берди Шавкат орқасига қайрилиб.

— Майли бўлмаса, Шавкатвой, — деб хайрлашиб қолди Соипнинг отаси. — Бизниям эсдан чиқарворма. Хат-пат ёзиб тур ўртоғингга.

— Бўпти.

Дарвозадан чиқиб тўхташди. Соипнинг кайфи чоғ эди: ахир отаси ўйнаб келавер, деб рухсат берганди-да. У ҳозир ҳақкалак учгани хирмонгаям, чўмилиш учун Қорасувгаям боришга, қандай ўйин бўлса ўйнашга тайёр эди. Лекин Шавкатнинг вақти зик, тезроқ уйга қайтиши керак. Ҳадемай Тошкентга жўнашади!

Шавкатнинг хайрлашишга ошиқиб, питиллаб турганини кўриб, Соип бир оз маъюс тортиб қолди, узок ва каттакон шаҳарга бутунлай кетаётган ўртоғига ҳаваси келаётгандай унга валати қизикиш билан термиларди. Бир нарсаларни сўрашга чоғланиб, ботина олмаётгандай эди.

— Поездда кетамиз, — деди Шавкат жимликни бузиб. — Тошкан зўр. У ерда цирк, зоопарк бор... — Шу лаҳза унинг миясида бир фикр ярак этди ва кўзлари катта-катта очилиб кетди. — Ҳей, Соип, сен ҳам бормаيسانми?

Соипнинг кўзлари ҳам бир чакнадию сўнди.

— Отам унамайди, иннайкейин, Тошканда қариндошларимиз йўқ.

— Э! — қўл силтади Шавкат, — шуям гап бўлди-ю! Бизникида бирга яшайверамиз-да. Нима, биз сенга бегонамизми! Яна ошнамиш! — Шавкат Соипга ер остидан қаради.

Ўртоғининг рухи баттар тушиб кетганини кўриб, лабини тишлади. Кейин яна бидирлаб кетди: — Биласанми, у ерда дадамларни «дом» уйи бор. Баланд. Тўкқизинчи қаватда. Қарасанг, ҳаммаёқ кўринади. Маза!

— Йўк, — бош чайқади Соип, — мен ўт юлишим керак. Отам молни яхши боқсанг, валасапит обераман деган. Кейин кўйлак, шим оберади. — Соип: «Шу кийиминг билан Тошкентга борасанми?» дегандай Шавкатнинг эгнига, яланг оёғига қараб кўйди.

— Дадам билан аям менга янги кастим-шим опкелишибди, патинкаям. Вў! — Шавкат бош бармоғини хавода никтади.

Улар яна жим қолишди.

— Хўп, хайр, — Шавкат кўл узатди. — Хат ёзсам, жавоб қайтарасанми?

— Хм, бўлмасам-чи...

Шавкат яна тупрокни чангитганича зинғиллаб кетди. Қайрилишга етгач, орқасига ўгирилди. Соип ҳамон жойида мунғайиб, қуёш қамаштираётган кўзларини пирпиратиб турарди. Шавкат унга кўл силкиди-да, тағин чошиб кетди.

Унинг қувончи чексиз, жони ичига сирмасди. Кишлоқда бир сония ҳам тургиси келмай қолди. Қани энди ҳозирнинг ўзида жўнашса! Нимага энди самолётда кетиша қолмасикин? Самолёт бир соатда Тошкентга етар экан. Ўзиям нақ осмонга чиқиб кетади-да. Булутларнинг ичидан ҳам бемалол учиб ўтаверармиш. Адашиб қолмасмикин-а? Қани энди учовида — аясида, дадасида ва ўзида қанот бўлсаю шу захоти осмони фалакка парвоз қилишса, кўз очиб юмгунча Тошкентга етиб бориб, шундайгина «дом» уйларининг томига қўнишса! Қани энди ҳозир Ибн Ҳаттоб бува йўлиқиб қолсаю учар гилам сўраса!

Шавкат ҳамма билан, кишлоқ билан тезроқ хайрлашишни истар, гоҳ у ўртоғиникига, гоҳ бунисиникига елиб югурарди. У шу тобда ўртоқлари билан хайрлашишдан кўра Тошкентга кетаётганини айтиб, мақтанишни истарди. Мактаб билан, муаллима опаси (у Шавкатни яхши кўрарди) билан ҳам хўшлашиши керак эди-ю, уйи узок. Энаси, «дарров қайт», деб тайинлаган. Дадаси билан аяси кутиб қолишади. Эҳ, тезроқ кун ботсайди (дадаси, «кун ботганда жўнаймиз», деган)... Оҳ, шаҳар қандай яхши! Цирк, зоопарк. Асфальт кўчалар, турнақатор машиналар... боғлар, от ўйини, халинчалак ўйин, чархпалак ўйинлар... Буларнинг

хаммасини Шавкатга аяси ўтган сафар келганида гапириб берган. Аяси билан дадаси бир «ойи»никида, энасининг уйига ўхшаган кичкинагина хужрада яшашаркан. Ўшанда аяси: «Янаги катта каникулинггача, «дом»га кўчсак, сени олиб кетамиз, аканг билан ўша ерда – Тошкентда ўқийсан, деган. Шундан бери Шавкат бу дақиқаларни орзикиб кутар, кунларни санаб ўтказарди. Баъзан: «Қачон мени олиб кетишади?» деб энасининг бўйнига осилиб, ҳол-жонига қўймасди. Ниҳоят, ўша зориқиб кутилган дамлар етиб келган эди. Ҳа, энди улар икки киши бўлишади! Болалар билан муштлашиб қолишса, иккалови адабини бериб қўйишади. Бир ўзи иккитасини тинчитади. Акасиям... Фақат акаси сал ювошроқ-да, унинг ёқалашганини Шавкат сира кўрмаган. Энаси доим Шухратни мактагани-мактаган. «Мўминқобил, ройиш бола, сени бир тукинг ҳам акангга ўхшамайди», деб қойийди уни. Кўринишиям ўхшамасмиш. Рост, буни ўзиям билади. Акасининг қошлари қоп-қора, эгирмачак, юзлари оппоқ, бурни жинғиртак. Шавкатнинг қоши эса сочи сингари сарғиш, бети япалок, бурни катта. Тоғаси: «Бурнинг худди қорбобоникига ўхшайди», деб уни калака қилиб кулгани-кулган. Нима кипти, ўзи шунақа-да. Шунақа бўлсаям унча-мунча боладан калтак еб ўтирмайди. Шухрат лаллайиб турса керак... Иннайкейин, киноларда ҳаммадан олдинда от чоптириб юрадиган, ҳеч кимдан қўркмайдиган, ўк тегмайдиган қахрамонларнинг кўринишиям шунақа бўладию... Мана, энди энаси уни уришмайдиям, ҳали бу тинчимас неварасини соғиниб йиғласаям керак. Чунки энаси, жаҳли тез бўлгани билан ўзи меҳрибон. Айтгандай, тоғаси билан келинаяси-чи? Улар уни қанчалик яхши кўришарди. Айниқса, келинаяси... Энди улар билан ҳам хайрлашиши керак. Энди у шаҳарга кетади, ҳа, бутунлай кетади! Энди у Тегирмонбошида, дадаси айтгандек, лой кечиб, тупроқ чангитиб юрмайди. Ажабо, кишлокда тегирмон деган нарсадан ном-нишон ҳам қолмагану барибир уни «Тегирмонбоши» дейишаверади. Энаси: «Уруш йиллари кўпларни анна шу тегирмон ўлимдан сақлаб қолди, баракали, хосиятли тегирмон эди», дегани-деган.

* * *

Ниҳоят, уфқ этаги қизариб, кун бота бошлади. Гоҳо ер бағирлаб, гоҳ хавода тўлқин ясаб тутдан тутга қўнаётган гала-гала чумчуқларнинг жўровоз чиркиллаши оламни ту-

тиб кетди. Қайир томондан хуш ёқувчи шабада эсиб, Шавкатнинг кўйлагини варрак қилиб хилпирата бошлади. Жўнайдиган вақт бўлган эди!..

Ювиниб, янги костюм-шим, туфлиларни кийиб, ясаниб олган Шавкат ҳаққалаб иргишлар, улоққа ўхшаб тинмай сакрар: «Урра, кетяпмиз, шаҳарга кетяпмиз!» дея чапак чаларди. Дарвозахонадан чиққач, ҳаммалари хайрлаша бошладилар. Қизик, Шавкат Тошкентга жўнаяпти-ю, улар бир нимадан хафа бўлишгандай, бир-бировига карашмайди, узук-юлуқ гаплашишади. Факат энаси одатдагидан мулоим тортиб қопти. «Ҳа, шайтон, ҳазир бўл, йиқилсанг, устинг расво бўлади», дейди юмшоқкина қилиб. Тоғаси мийиғида кулиб: «Минг қилсаям, шаҳарда туғилган-да, опа, қаранг, бунингизга кийим ярашганини», дейди энасига. Келинаяси, жонажон, меҳрибон келинаяси тинмай унинг қўлидан тутмоқчи, кучоғига тортиб, бошини силамоқчи бўлади. «Ҳа, қочок бола, бизни ташлаб кетяпсиз-а, сизни қараб туринг...» деб ёлғондакам пўписа қилади, ушлаб олиш учун унга талпинади. Шавкат қикирлаб, кийкириб қочади. Келинаяси бўлса («кап-катта хотин!»), унинг дадаси, аясидан ҳам уялмай, ёш боладай қувлайди. Ие, йиғлаяптими? Хурсандликдан бўлса керак...

Шавкат энг олдин энаси билан қучоқлашиб, хайр-хўшлашди. Энаси бир оз қовоғини солиб олганди. Уни маҳкам қучоқлади-ю, ҳеч нарса демади. Бултургидай дадаси билан аясига: «Болани эҳтиёт қилинглар, шўх бу, машина йўлига хушёр бўлинглар», демади, ўзига ҳам: «У ер қишлоқмас, тўполонни озроқ қилгин», дея тайинламади... Охирида келинаяси билан хайрлашди. Келинаяси уни узок бағрига босиб турди. Шунда у бошига юмшоқкина қадалаётган маммаларнинг таниш, илиқ хароратини сезиб, бирдан ғалати бўлиб кетди. Айни чоқда, уялиб, хижолат чекди, бироқ зум ўтмай бу туйғу унутилди. Ҳозир боланинг хаёлидан қатор «уйчалар»дан иборат поездду унинг пишқирғи кетмасди.

Поездда ҳам типирчилайвериб, ота-онасини безорижон қилаёзди. Онаси биқинига секингина туртиб: «Одамни номусга ўлдирма, ўғлим, анави амакиларинг айб қилишяпти, акангга ўхшаб тинчгина ўтирсанг-чи», дерди паст товушда. Чиндан ҳам Шухрат бурчакка қисилиб, тиззаларини қучоқлаганча, жимгина нон кавшарди. Шавкатнинг акаси-га ҳам ҳасади, ҳам ғаш келди. Ахир у поездда кўп юрганда, қизиги йўқ унга.

Ойнадан лип-лип ўтаётган дарахтлар, олис-олисларда сарғайиб кўринаётган адирлар, адирларнинг у ер-бу ерида буралиб-буралиб осмонга кўтарилаётган ва бирдан ён томонга булутдай суза бошлаган коп-қора тутунларни, ғўза ичида ишдан тўхтаб уларга ҳавас билан жилмайиб, қўл силтаб қолаётган қизлар, аёлларни томоша қилиш, поезднинг тинимсиз «тақа-тук-тақа-тук»ини эшитиб кетиш Шавкатга маза эди. Ахир, хайратланмай, қийқирмай бўладими! Яқинга қарасанг, поезд жуда тез кетаётгандай, узоклардаги қирларга караб турсанг, эшакаравадай имиллаб юраётганга ўхшайди. Лекин, барибир, поезд зўр экан: йўлда канчадан-канча машиналар, автобуслар, ҳатто шотиси узун-узун кранларниям тўхтатиб қўйибди. Соип ҳам, Тоир, Аҳмадлар ҳам бунақасини кўришмаган. Бунақа поездда юришмаган! Эҳ, Соип ҳам келавермади-да. Ҳозир биргалашиб томоша қилиб кетишаётган бўларди. Мана энди, ўт юлиб, мол боқиб юради. Отаси велосипед олиб берармиш. Қайда, алдайди. Шунақа деб ишлатади. Лекин энди мен йўк, уни қўрғонмахаллаликлар яккалашади. Шуниси чаток бўпти, ҳеч эсга келмаяпти-я. Аммо ростиям, барибир, отаси жўнатмасди. Нимага унинг отаси шунақа-я? Соипга доим иш қилдиргани-қилдирган. Соип ўзиям ювош, шартта қочиб қолишни билмайди. Лекин яхши бола. Ҳеч нарсасини аямайди. Тоир бўлса, ўлгудай кизғанчиқ, бировга битта каламиниям бермайди. Эҳ, Шухратнинг мик этмай ўтиришини! Укасининг келаётганидан хурсанд эмасга ўхшайди. Унга нима? У энди доим аяси билан дадасининг ёнида бўлади! Ҳеч ким энди ундан онанг келяптими, отанг хабар оляптими, деб сўрамайди!..

«Қути-машина» ва бошқа ажойиботлар

Поезд манзилга етиб тўхтаганида Шавкат тезроқ тушиб кетишга ошиқар, дадасининг қўлидан юлкиниб чиқишга интиларди. Оч яшилранг такси уларни шаҳар кўчалари бўйлаб «шамолдай учуриб» (Шавкат бундан бошқача таъриф, қиёс тополмади) бораркан, боланинг юраги қайнаб-тошар, қинидан чиқиб кетгудай бўлиб типирчиларди. Эҳ, қани энди уни ҳозир ўртоқлари Соип, Аҳмад, Тоирлар кўришса, роса ҳаваслари келарди-да. Улар умрида «Волга»га чиқибдими. Бунақаси кишлокда фақат раисдагина бор. Бошқалардаям бору, аммо «Волга»мас, «Жигули»,

«Москвич». Қодир чўлоқ буваники бўлса жинғиртак, уни «тошбақа» дейишади, лекин худди трактордай тариллаб юради...

Бирин-кетин ортида қолаётган трамвай, троллейбуслар, тўққиз қаватли ва ундан баланд «ажиб-бужиб, катак-катак» бинолар, бурилишлардаги, боғларнинг эшикларидаги, йўл бўйларидаги уйдаи-уйдай расмлар унинг хайратини чандон оширар, дилини хапирктирарди. Шавкат бултур келганда бу қадар хаяжонга тушмаган, лекин у ҳозир бу ҳақда ўйла-масди ҳам. Соипнинг бирга келавермаганига қайта-қайта ачинарди. Осмонга етай-етай деб турган уйларни кўрса, то-за завқланарди-да. Вой-бўй, одамларнинг кўплигини! Кўча-нинг иккала томонида ҳам саф-саф бўлиб юришибди-я, худ-ди тўйдан чиқиб келишаётгандай. Йўқ, мультфильмларда-гидай пилдираб кетишаётганига қараганда тўйдан чиқиша-ётганга ўхшамайди. Намунча тез юришмаса, қаёққа, нима учун шошилишаркин?

Нихоят, етиб келишди. Шавкатнинг назарида «Волга» силкиниб тўхтаганида тумшуғи ерга тиралиб, орқаси кўтарилиб кетгандек бўлди. У машинадан тушдию анқайиб қараб қолди. Осмонўпар, ваҳимали уйлар поезд вагонлари-дай қаторлашиб, ер юзасига омонат ўрнатиб қўйилгандай кўнқайиб турар, уларнинг панжарали, панжарасиз айвон-ларига ёйиб ташланган оқ, кўк, қизил рангли кирлар оҳис-тагина ҳилпирарди. Лекин Шавкатни танг қолдирувчи ажабтовур нарсалар ҳали олдинда эди. У тўққизинчи қаватга зиналарни санаб чиқишга ўзини чоғлаб, шайланиб турувди, гўё яна бир ноёб совға билан суюнтирмоқчи бўлгандай, аяси: «Лифтга тушамиз», деб қолди. Кўк чи-рокли тугмачасини босиш билан қарс-курс қилиб, шувил-лаб келувчи ва эшиги ўзидан-ўзи очилиб-ёпилувчи бу ғаройиб «кути-машина» бола учун тамомила янгилик эди. Пастдан юқорига қараб кўтариладиган «кути-машина» бир силтаниб, ракета сингари тепага сапчиган эди, Шавкат-нинг юраги биров кўтариб ташлаб юборгандай шигиллаб кетди, у шоша-пиша дадасининг билагига ёпишиб олди. Унинг ранги оқариб кетганди. Шухрат хахолаб кулиб юборди:

– Вой, қўрқоквой-эй...

Қудрат Шавкатни елкасидан кучиб, ўзига тортди.

– Қўркма, ўғлим, қўркма.

Ҳабиба Шухратга хўмрайиб қаради.

— Нимага куласан, яхшимас.

Рост-да, биров бу ёкда кўркиб кетсаю унинг хурсанд бўлиб кулишини! Яна бошқа бировмас, ҳеч тишининг оқини кўрсатмайдиган Шухрат-а...

«Кути-машина» дўк этиб тўхтади. Бир муддатдан сўнг эшиклари очилди. Шавкат аясининг етагида кўрқа-писа ташқарига чикди.

Дадаси жигарранг чарм копланган эшикни пармали михга ўхшаган узун калит билан очди. Ичкарига киришганда ҳам Шавкатнинг юраги ҳамон дукилларди. Шунга қармай, уйнинг ажойиблиги: тўғрига, кейин ўнгга кетган йўлақлардаги энсиз шолчалар, кираверишдаги кийим иладиган тоқчасиз жавон ва у билан ёнма-ён майда-чуйдалар кўйилган тоқчали шкафлар, ойнали эшиклар, катта-кичик хоналар, иланг-биланг чизикли оч кизил ва яна аллақандай, гули ҳеч нарсани эслатмайдиган, окимтир гулқоғозлар ёпиштирилган тоқчасиз, силлиқ деворлар, тунука қопқоқли иситгич асбоблар болада ғалати таассурот қолдирар, у ҳайратини яширолмай, яширишга ҳаракат ҳам қилмай, ҳамма нарсага бир-бир анграйиб тикилар, охишта қўл теккизиб кўрарди.

Шухрат уни кичик уйга бошлаб кирди. Қуёш тушмайдиган бу салқин хонанинг ўртасига дастурхондан салгина каттароқ юпка, кизил-сарик гулли палос тўшалган, палос устида қора хонтахта (аслида, у стол бўлиб, оёқлари қирқиб ташланганлиги билиниб турарди), унинг икки тарафида бош томони деразага қаратилиб, темир каравотлар кўйилганди.

— Манави сени каравотинг, — дея чап томонидаги каравотни кўрсатди Шухрат. Кейин бошини ўнгга ирғади. — Наригиси меники. Дарсни шу ерда қиламиз.

Шавкат акаси «меники» деб кўрсатган каравотнинг оёқ тарафидаги бурчакда кўпгина китоблар терилган икки тоқчали жавонни кўрди. «Ҳаммаси Шухратникимикин?» — ҳаёлидан ўтди унинг. Лекин ҳозир унинг учун энг муҳими ва қувончлиси: ўзига аталган, тайёр ўрин солиниб, устига пахтадай оппоқ, яп-янги чойшаб ёпилган темир каравот эди. У ўзини шартта каравотга ташламоқчи бўлди-ю, акасининг шошмасдан, бемалол ечинаётганини кўриб, шашидан қайтди. Демак, у ҳам кийимларини алмаштириши керак. У апил-тапил кийиниб, ошхона орқали айвонга чопган эди, омбор-уйча ёнидаги хонадан аяси кийкириб қолди:

– Пастга энгашмагин, Шавкатжон! Бир мункисанг, та-
мом, миянгни қатиги чиқиб, тарикдай тиркираб кетасан-а!

Шавкат уйларининг тўққизинчи каватдалигини,
тўққизинчи каватнинг баланд бўлишини биларди, аммо шу
қадар осмони фалакда эканини тасаввур қилмаганди.
Унинг кўзлари ўйнаб, узоқ-узоқларга тикилди. Четини кўз
илғамас, каттакон, махобатли шаҳар гўё унинг пойида яс-
таниб ётгандай эди; баланд-паст уйлар, томлардаги ранг-
баранг шаклли антенналар, ойнабанд бинолар, хайкаллар,
суратлар, шиорлар ёзилган қизил алвонлар, дарахтлари-
нинг барглари сарғайиб, кўкатлари қовжирай бошлаган
боғлар, майдонлар, шахматнусха кўчалар, чумолидай
ғимирлаб юрган одамлар, у ёқдан-бу ёққа зувиллаётган
турли-туман машиналар, хавода қанотларини силкитиб,
чарх уриб юрган қушлар қоришиб, айқаш-уйқаш бўлиб
ётар, Шавкат улардан кўз узолмай қолганди. Айниқса,
хавозага ўхшаш сон-саноксиз кўтарма кранлар уни тааж-
жубга солди. Бинолардан, ҳатто дарахтлардан ҳам кўп
кранларнинг нима иш қилишини билмай, муаммони мағзи-
ни чақолмай ҳайрон эди. Кейин аяси энгашма, деб тайин-
лаган бўлишига қарамай, кўкраги барабар айвон тўсигини
маҳкам ушлаб, ерга қаради ва шу заҳоти ўзини тортди.
Боши айланиб, кўзи тингандай, назарида худди калласи
оғирлашиб пастга оғиб кетаётгандай туюлди, ҳайриятки,
ғир-ғир эсаётган шабада тезда ҳушини жойига келтирди.
Шабада, гарчи бензин, тутун ва бўёқларнинг ачимтир
хидини олиб келаётган бўлса-да, ҳар қалай, салқин, кизи-
ган баданга ҳуш ёкарди. Бола яна тумансимон аллақандай
хира манзара касб этган олис-олисларни томоша қилмоққа
тутинган эди, аяси чакириб қолди:

– Шавкатбек, Шухрат, ювининглар, чой ичамиз.

Ваннахонанинг ажойиблигини! Бунақаси раис тоғани-
кидаям йўқ бўлса керак. Хохласанг – иссиқ сув, хохла-
санг – совуқ сув. Тепадан тизиллаб сув тушадиганларичи...

Улар ошхонада, стол атрофидаги стулларда ўтириб чой
ичишди. Хилма-хил ноз-неъматлар – мураббо, сариёғ, пиш-
лок (Шухрат уни «сир» дер экан), пичокда тўғраб қўйил-
ган оппоқ булка нонлар – тоғаси китобдан ўқиб берганла-
рининг нақ ўзгинаси эди. Шухрат иккаловига қулоғи бор
алоҳида пиёлача, икки бўлакдан қанд, икки тўғрамдан са-
риёғ суртилган нон... Овқатни шошилмасдан чайнаш, та-
мадди пайтида сўзлашмаслик... ҳақида гапиришди. Демак,

тоғаси ўкиб берганларининг ҳаммаси тўғри экан-да. Лекин тоғаси ўкиб туриб, энаси билан келинаясига: «Манави гапларни қаранглар», деб кулгани-кулган эди. Тавба, нега ўшанда кулар экан-а? Кейин Шавкатга: «Эшитяпсанми, хой сарик, энангга айт, сенгаям шунақа нонушта тайёрла-син, сен бўлсанг яримта нонни тишлаб, орқасидан сув ичиб кетаверасан», дерди. Ростдан ҳам, қишлоқда ҳар куни бунақа нонушта қаёқда! Тоғаси ахён-ахён, шаҳарга тушганида колбасами, пишлокми олиб келарди. Энаси бўлса, шундай яхши нарсаларга қараб ҳам қўймасди. Тоғаси: «Еяверинг-да», деб яна куларди. Умуман, тоғаси шунақа кесатиб гапиришни яхши кўради – аяси шундай дерди. Баъзи кунлари (бунақаси камдан-кам бўларди, чунки тоғаси ишга одатда сахарда кетарди) эрталаб телевизор кўриб ўтиришганда, энасига қараб: «Опа, анавиларни кўряпсизми, Шавкат ҳам ҳар куни ўшаларга қараб физ-культура қилиши керак экан, – дерди масҳараомуз жил-майиб. – Сиз бомдод ўқийдиган маҳалда радиодаям бера-ди, ўшанда буниям уйғотиб қўйсангиз...»

Энаси бўлса ғаши келиб, бурнини жийирарди.

– Э, кепатаси курсин, шу имонсиз бекорчиларди. Пис-култура дейсан, олақарға гўнг титмасдан кимнидир томи-да, қайси бир теракди учида чумчуқ бола кидириб юрадию бу зумрашанг...

Шавкат ўзи ўйлаб, орзу қилиб, тасаввурида жонланти-риб юрган иккинчи бир дунёга тушиб қолганди. Бу дунёда-ги ҳар бир буюм, ҳар бир хатти-ҳаракат унга сирли ва гаройиб туюлар, ҳамма нарса гўзал, бепоёндай эди. Бола бу ерда кўрганларининг барини қишлоқдаги, ўзининг тўққиз йиллик кадрдон дунёсидаги одамлар, муносабатлар, вокелар ва нарсаларга таккослаб кўрар, янги оламдан би-ри-биридан ўтувчи афзалликлар топарди.

У нонушта давомида дадаси, аяси ва акасининг қандай овқатланишини кузатиб ўтирди – ахир, гапириш тақиқлан-гандан кейин бошқа нима ҳам қилсин! Шухрат нонни овзи-ни очмасдан, қорни тўқ бузоққа ўхшаб жуда секин чайнар, ҳар замон-ҳар замонда чойдан хўплаб кўярди, ўзгалар би-лан зигирчаям иши йўқ. Аяси столдаги озиқ-овқатларнинг жойини алмаштириб туриш, бошқаларга чой қуйиб уза-тиш, нонга ёғ суриш, уни ол, буни ол, деб ундаш билан овора эди. Дадаси бўлса оёқларини чалиштириб олганча аллақандай журналдан кўз узмай кавшанар, хатто пиёлада-

ги чойни олиш учун ҳам бошини кўтармас, стол устини пайпаслаб, гоҳ сарёғ солинган елим идишни, гоҳ мураббoли банкани ушлаб оларди. Баъзан эса, иссиқ чойни хўплаб олиб, биров тўсатдан тикон санчигандек, ўтирган жойида сапчиб-сапчиб тушарди. Шавкат бунга чидаёлмай бир-икки марта пиқиллаб кулиб юборди. Дадаси аҳамият бермади, аммо аяси унга қараб, яхши эмас, дегандай «бош-бош» килиб қўйди.

Шавкат ҳаммадан олдин ейдиганини еб, ичадиганини ичиб бўлди, қишлоқдаги одати бўйича ўрнидан туриб жўнаб қолмоқчи эди, аяси тўхтатди.

— Менга қара, Шавкатжон, шаҳарда энди тартибли бола бўласан. Бизда ҳар ким овқат еган идиш-товоғини ўзи ювиб тозалайди. — Шавкат қулоқларига ишонмаётгандай аясига лол бўлиб қараб қолди. Нонушта вақтида ҳеч нарсасага эътибор бермаган дадаси ҳам аясига норози қиёфада, афтини тириштириб тикилган эди, аяси унга «ишингиз бўлмасин», дегандай имо билан жавоб қилиб, сўзида давом этди. — Чой ичган пиёлангни, қошиғингни, ана, шундайгина ёнингда умивальник, ювиб, жойига қўйгин-да, кейин қаравотга ётиб, бирпас дамингни ол. Аканг чойини ичиб бўлгандан кейин ваннада чўмиласизлар. Поездда роса чанг бўлиб кетгандирсизлар...

Шавкатнинг дилида пайдо бўлган зигирдаккина тугун сув тўлдирилган узун ва улкан оқ тоғорага — ваннага тушган ҳамоно ёзилиб кетди. Илик сув унинг танасини яйратиб, кўнглини чоғ қилди. Лекин тоғорада сувни шалопплатиб қулоқ отиб бўлмаслиги чатоқ эди. Унда фақат бошини ванна четига қўйиб ётиш, ё ўтириб олиб, елкадан сув қўйиб ўйнаш мумкин эди. Шавкат мазза қилишнинг йўлини топди: оёқларини узатиб, тоғора остига ётиб олди, шунда бўйнигача чиққан сув янаям хуш ёкиб кетди.

Ваннахонадан чарчоклари таркаб, ўзини кушдек енгил сезиб чиқди. Кейин Шухрат иккиси нон олиб келиш учун магазинга жўнашди. Шухрат зангори чироқли тугмачани босиб, «кути-машина»ни чақирди. Шавкатнинг юраги дов бермай туриб қолган эди, акаси: «Юр, юр, кўркма» деб қўлидан ушлаб, ичкарига олиб кирди. Машина шарақ-шурқ қилиб, уларни бир зумда пастга тушириб қўйди. Шавкат ундан чиқа солиб, яна ирғишлаб кетди. Бу сафар у бояғидай чўчимаган, юраги ҳам шувилламаган эди. Гўё энди «кути-машина»да бир ўзи ҳам бемалол чикиб тушаверади-

гандай туюларди. Дархақиқат, қайтишда Шухрат унга «кути-машина»ни қандай ишлатиш, қачон, қайси тугмани босиш кераклигини ўргатиб қўйди. Осонгина, ҳам мазза экан, у бўлса ёш боладай кўркиб юрибди. У-ку сал чўчиди-я, агар Аҳмад ё Тоир бўлгандами, роса ўтакалари ёриларди-да.

Кун ботар-ботмас овқатланишди. Сўнг «зал уй»да бир оз телевизор кўришгач, онаси: «Қани, энди ётиб ухланглар, йўлда урингансизлар», деди. Шухрат индамай ўз хоналари томон юрди. Шавкат ҳам унинг ортидан эргашди. Хонага кирди-ю, кўйлак билан шимни каравотнинг оёқ томонига пала-партиш илиб, ўзини ташлаганди, каравот лопиллаб кетди. Жой момикдай юмшоқ эди! Шавкатнинг кўз олдига хирмондаги пахта гарамлари келди. Гарамларнинг энг тепасига чиқиб, чалқанча тушиб ётганча тўгарак осмонни, гоҳида қор, гоҳида ёмғир, сел, хатто дўл ёғадиган, гоҳида очилиб, тақир бошдай ялтираб турадиган сирли самони томоша қилиш, кўк бағрида ўзи кўринмай, фақат овози эшитилаётган тўрғайни қидириб топиш олам-олам қувонч бағишларди. Бола хаёлан ана шу пардай тахтиравонда енгил парвоз қилиб кетаётгандай бўларди. Лекин ҳозир ундай парвознинг иложи йўқ; тепага қарасанг – кўкимтир шифт; бу ёқда Шухрат имиллаб ечинмоқда. Ана, у ечиниб бўлди-да, уст-бошини шошилмасдан, яхшилаб тахлаб, кўйлагини каравотнинг бош томонига, шимини эса оёқ тарафга илди. Кейин мулойимлик билан чойшабни қайириб ўтирди-да, оёқларини тагини кафти билан қоқиб, кўрпага кирди, чойшабни томоригача тортди. Шавкат ҳам ўрнидан қайтиб туриб, акасининг хатти-ҳаракатларини такрорлади-да, чойшаб остига кириб, қўлларини болиш қилганча муз сумалакларига ўхшаган шокила-шокила шишачали қандилга тикилиб ётди.

Девор остидаги «Сухбат». **Сув ичса нима бўлади?**

Шавкат чўчиб уйғонди. Қоронғи уйда, каравотда ётганини сезиб кўркиб кетди. Қаерда ётибди? Энаси қаёқда? Бирдан Тошкентда, дадаларининг «дом уйи»далиги эсига тушиб, ён-верига қаради. Шухрат пишиллаб ухларди. Уйқуси кочди. Мук тушиб, болишга жағини тираганча, темир каравот панжаралари орасидан тўк сарик пардаси бир

четга суриб қўйилган дераза ортидаги юлдузлар пир-пир ёниб ўчаётган осмонни томоша қила бошлади. Бола бунча кўп юлдузни ҳеч қачон кўрмаганди. У юлдузлар нега кундузи чиқмайди, қандай қилиб ерга тушиб кетмай тураркин... деб ҳаёл суриб ётган эди, қулоғига қандайдир шивир-шивир эшитилди. Шавкат у ёк-бу ёкка аланглади. Товуш деворнинг нариги ёнидан — дадаси билан аяси ётган хонадан келаётган эди. Болаларча қизиқиш билан деворга қулоғини тутди.

— Энди хотиржам бўлдингми? — бу дадасининг овози эди.

— Қаранг-а, ўшанда сал копмиз-а шундай ажойиб ўғилгина боладан ажраб қолишга, — деди аяси.

— Сен-да, ўламан саттор деб туриб олдинг.

— Ҳо-о, ўзингиз ҳам майли, девдингиз-у, кеч бўлганини билгандан кейин мени хуноб қилган ким эди?

— Ҳа, ҳўп энди, — дадасининг овози сал кўтарилди — иккаламиздан ҳам ўтган. Мана бу ёғи яхши бўп кетди.

— Энди сизнинг ишингиз ҳам бир юришиб кетса эди, уй олишдан ҳам чўзилди.

— Айб ўзимдами, кўрдинг-ку, энди ёзиб тугатганимда ВАКнинг тартиб-қоидалари ўзгариб, бошқа тема олишга тўғри келди. Кейин... таржима қилдириш керак, деган гап чиқди...

— Сизга қолганда доим шунақа бўлади, — илиб кетди аяси, — ариқдаги сув ҳам тўхтайди. Ивирсиб юрасиз-да.

— Бўлди, жағингни ёп!

— Бақирманг! Болалар уйғонади.

— Оббо...

Шундан кейин улар тинчиб қолишди. Шавкат дадаси билан аяси нима ҳақда гаплашганини, уларнинг нима учун жиғибийрон бўлишганини тушунмади. Лекин ичи қисилди. «Қизик, шуям девор бўлди-ю! Тағин бетонмиш!...» Яна кенг осмон, милт-милт қилиб, галма-гал кўз қисаётган юлдузларга ҳаёли кетди. Пастда эса сон-саноксиз қизил, яшил, сарик, пушти чироклар юлдузлар билан бахслашаётгандай тўхтовсиз пирпирар. қирлардаги лолақизғалдоқлар каби кўзни камаштириб товланар, ой аллақачон ботиб кетган бўлишига қарамай, ташқаридаги шовкин тинмаганди. Қандайдир бир машина, ўт ўчирувчиларники бўлса керак, шаҳарни бошига кўтариб, чинқира-чинқира охири уни ўчди. Қаердадир бир бульдозер ҳамма ёкни янчиб, кўпориб

юбораман, дегандай, шер каби дахшат билан ўкирарди. Шавкат аллақандай гулдирашлар, гудоклар, ўкириклар орасидан ўзига таниш ва кадрдон тунги садолар — эшакнинг ханграши, хўрозларнинг қичкириғи, қурбақаларнинг қуриллаши, чигирткаларнинг чириллашини пойлаб, сергак ётди. Бироқ у интиқиб кутган сас ва садоларнинг биронта-си ҳам унинг динг, сезгир кулоқларига урилмади. Фақат экскаваторнинг «тар-тар»и пасайган чоғда бир-бирига гал бермай ақиллаётган безовта ва бетоқат итларнинг ингичка ва йўғон, бесаранжом товушлари бирдан кўтарилиб, кулоқни коматга келтирай дерди.

* * *

Шўхратнинг эшитилар-эшитилмас пишиллаётганини ҳисобга олмаганда, хайхотдек уйда ҳеч ким йўқдай эди. Шавкат ҳозир энг юкори қаватда, ердан жудаям баландда эканликларини, бу ердан йиқилган одам чилпарчин бўлиб кетишини ўйлаган эди, ичига ваҳима ўрмалади. Хаёлида у шамолда аста тебранаётгандай бўлиб, юрагидаги қулғула кучайди. Ташқарида эса машиналарнинг ҳайбатли гувиллаши тобора авжга чиқиб, дахшатли хайкириғи оламни бузаётган бульдозер борган сари шу томонга яқинроқ келаётгандай эди.

Бола кўзларини юмиб олди. Аралаш-куралаш овозлар, айниқса бульдозер шовкини энди шундоқкина бикинидан эшитила бошлади. Шавкат кўзларини очди. Йўқ, бу алпозда ухлаб бўлмайди. Бошқалар қандай чидашаркин? Ана, Шўхрат, худди осма беланчакда ётгандай мириқиб ухляпти-ку, ўрганиб кетган бўлса керак-да...

Шавкат эҳтиёткорлик билан каравотдан тушди-да, оёк учида бориб чироқни ёқди. Бирдан ҳаммаёқ ёришиб, ташқаридаги ваҳимали овозларнинг дами кесилди. Шавкат ҳадик билан акасига кўз ташлади. Шўхратнинг безовта бўлмаганига ишонч ҳосил қилгач, унинг китоб жавони остидаги ўз сумкасини олиб, титкилай бошлади. Бултур тоғаси Андижондан олиб келиб берган бу сумка бир йилнинг ичидаёқ путурдан кетган, доғ-дуг тегиб, ранг-рўйидан айрилиб бўлганди. Кеча бу ёкка жўнашларида аяси: «Бу яғир папкангни ташлаб кет, бошқасини олиб берамиз», деганди, у қўнмади. Янгисини олишгунча дафтар-китоблари қаерда сочилиб ётади? Кейин, иккита бўлса зиён ҳам қилмайди, қайтага яхши, эскисига ортиқча китобларини солиб

қўяди, калам, ручкалари йўқолмай туради... Яхши қилган экан, мана, асқотиб қолди. Йўқса, ручка сўраш учун ҳозир Шухратни уйғотиш керак бўларди, ақаси албатта дарров ўрнидан туриб: «ма», деб қўлига тутказа қолмасди. Имиллаб, ижирғаниб, кўзларини ишкалаб каравотидан тушгунча унинг зардаси қайнаб кетарди. Ҳатто «Бор-э!», деб жойига қайтиб ётиб олиши ҳам мумкин эди-да! У сумкасидан дафтар, ручка топиб, хонтахта ёнига чўкди. Бир неча лаҳза ручкасининг орқасини тишлаб ўтирди-да, фикрларини, таассуротларини жамлаб олгач, хат ёзишга киришди.

Шавкат хатни келинаяси ўргатгандай «... Ушбу соғинчли саломим гўзал Тегирмонбоши қишлоқида соғ-саломат ўйнаб-кулиб юрган ўртоғим Шарипов Соипга тез кунлар ичида етиб маълум бўлсинки...» деб бошлади. Кейин қуйдагиларни ёзди: «... «дом-уй»имиз жуда зўр. Ошхонаси ичида. Учта хонаси бор. Кичкинасида акам Шухрат ётаркан. Энди биз иккаламиз ётадиган бўлдик. Дадамлар менгайм Шухратникидақа темир каравот олиб қўйишган экан... Балкондан томоша қилсанг, маза! Фиж-фиж уйлар узоқ-узоқларда кўриниб туради. Пастга қарасанг, бошинг айланиб кетади. Эшигимизда антиқа туйнукча бор, ўзи жинғиртагу ташқаридаги одамни каттакон қилиб кўрсатади. Раис тоғанинг ўғли Беҳзоднинг дурбинига ўхшайди. Биров кўнғироқни жиринглатса, туйнукчадан караб, таниш бўлса эшикни очишимиз, бўлмаса: «Сизга ким керак?» деб сўрашимиз керак. Кўрсанг, оёзинг очиларди-да. Мен аямга айтувдим, янаги ёзда ўйнагани олиб келамиз, отаси юборса, деди. Соип, сен албатта отангни кўндир. Молларингга учтўрт кунга етадиган қилиб, кўп ўт юлиб қўйсанг, хўп дейди. Келсанг, ҳайвонот ботиға борамиз: у ерда зўр ҳайвонлар – йўлбарс, арслонлар, филлар бор». Шундан кейин Шавкат «кути-машина», ваннахона ва ундаги душда ювингани, магазинга боргани, у ерда халта кўтарган тумонат одам уяси бузилган арилардай вағир-вуғур қилиб юришгани, магазинчиларнинг докторлардай оқ халат кийиб олишгани, самоварнинг тутун қайтаргичига ўхшаган қалпоқлари ҳақида ёзди, фақат лифтда кўрққани ва ярим кечада уйғониб кетиб ваҳимага тушгани тўғрисида ҳеч нарса демади. Соипнинг ота-онаси, қариндош-уруғларига, Аҳмад, Тоирларга бир чеккадан алоҳида-алоҳида «бир кўришлик салом» йўллагач, мактубга нукта қўйди.

Шавкат уйғонганда, энасининг таъбири билан айтганда, кун ёйилиб кетган эди. Аяси яхши экан, уйғотиб юбормабди. Энаси аллақачон устидан кўрпани ирғитиб ташлаган бўларди. Энаси болам-болам, дейдию, нукул валати сўзлар ишлатади.

— Тур, болам, ётасанми биксиб-сасиб, — дейди у. Унинг уришаётганиниям, эркалаётганиниям билиш қийин.

Шухрат ҳам энди туриб кийинаётганди.

— Юр, юзимизни ювамиз, — деди у, ташқарига йўналар экан. Шавкат акаси ортидан эргашди. Шу пайт ошхонадан аяси чикиб қолди.

— Турдиларингми? — деди у жилмайиб. — Қани, ювинақолинглар тезроқ, чой ичамиз. Шавкатжон, яхши ухладингми, ўғлим? — Унинг калта сочини тўзғитиб, эркалатиб қўйди. — Кирақол ваннага, акангга қараб, тишларингни юв, бўйинларингни совунла.

Кечаги тахлитда нонушта қилишди. Фақат дадаси йўк, у Шавкат уйкудан тургунча тоғасига ўхшаб ишга кетиб қолган эди. Мана энди аясиям отланяпти. Қизик, туш бўлай деяптию, энди ишга борармикин? Кишлоқда кун чиккунча уйларда чол-кампырлару кичкина болалардан бошқа ҳеч ким қолмайди.

Аяси жўнаш олдидан иккаласини чақириб, бирмунча гап тайинлади.

— Яхши ўтиринглар. Шавкатжон, совук сув ичмагин, ўғлим, ошхонада, столнинг устида чой бор — йилтирок чойнакда. Акангни айтганини қилгин. Шухрат, ширгуруч пишириб қўйдим, козонда, сал туриб сузиб енглар. Идиш-товоқларни ювиб қўйиш эсинглардан чикмасин. Мен кетдим, эшикни қулфлаб ол, Шухрат. Ҳа, газни бураманглар, сувни оқизиб қўйманглар, чироқлар ёкиқ қолмасин. Шавкатжон, зерикмайсанми, ўғлим? Акангнинг ўйинчоқлари бор, ўйнаб ўтиринглар. Ҳали-замон даданг келиб қолади, сизларга овқат пишириб беради...

Шавкатни «совук сув ичма» деган гап таажжубга солди. Бундай ўғитни умрида эшитмаганди. Дунёда унинг суйган овқати иккита: Ошу совук сувга иссиқ нонни бўктириб ейиш эди. Совук сув ичса нима қиларкин? Кишлоқда кўчани ёнлаб оқадиган суволғичга узала тушиб ётиб олиб, лавларини карнай қилиб муздай сувни шимириш роҳат эди-ку.

Биров нима қияпсан, демасди. Фақат энаси: «ҳазир бўл, оғзингга илон-пилон кириб кетмасин, мунча юрагинг куй-маса сен болани, ичингга ўт кетганми, нима бало?», деб қўярди, холос. Тоғаси: «Бунинг мучали мабодо туямасми, опа?», деб кулар, энаси бўлса: «Э, ярашадиган гап қилсангчи, бунақа мучални қаердан топдинг», дерди ростакамига ранжиб. Лекин бола уларга парво қилмасди, оғзи яқинига келиб қолган хас, кўпик, пуфакчаларни пуфлаб ташлаб, гўё эртаклардаги пахлавонлардай сувнинг ҳаммасини си-мириб, ариқни куриштишга аҳд қилгандай, шимиришда да-вом этарди. Аммо ўзиям сувмисан сув-да! Тип-тиник, таги-да йилтиллаётган кум, оқимга қараб чираниб сузаётган ба-ликчалар кўриниб туради. Рангиям чиройли: ям-яшил барг-нинг ўзи. Мазасига новвот ҳам, асал ҳам тенглашолмайди. Айниқса, тўйдан ош еб келганингда... Шуниси бор: қор-нинг шардай шишиб кетади-да... Энаси ёпиб берган кулча нонни тандир олдидаги лўлича тўкима саватдан ола солиб чиқиб, ариқда оқизок қилиб ейиш Шавкатнинг жони-дили эди. Кулчани қўшнилари-нинг сувоғичидан ариққа ташлар-ди-да, чопиб, ўзларининг сувоғичига келиб турарди. Боя-гина ховури кўтарилиб, кип-қизил бўлиб турган, энди оқаришиб, аммо янаям кўпчиб-семириб ейишлик бўлиб қолган нонни тишлаганида вижиллаб чиққан сув лабининг икки четидан сизиб, чуқурчали тўмтоқ жағига, ундан кал-та, семиз бўйнига, ёқавайрон, қабарик кўкрагига оқиб ту-шар, бироқ Шавкат пинагини ҳам бузмасди. Ахир оқизок шуниси билан оқизок-да!

... Ростдан ҳам, аяси айтгандай, акасининг ўйинчоқла-ри кўп экан. Бир неча хил автомат, ҳақкалак-самокат, ту-нука, елим машиналар... Шуҳрат бурчакдаги телевизордан бўшаган каттакон қоғоз қутидан бошқа ўйинчоқларини ҳам олган эди, тор, энсизгина балкон тўлиб кетди. У мак-табда пластилиндан уйчалар, от, эшак, чувалчанг ясашни сал-пал ўрганиб олганди. Акаси уста экан. Кўз очиб-юмгун-ча маймун, фил, тимсоҳларни қотириб ташларкан. Болача-лариниям қуйиб қўяди-я! Мактабида роса ўргатса керак-да.

Шавкат акасига қараб бир нарсаларнинг шаклини ас-тойдил ясамоқчи бўлардию ўхшатолмасди. Шуҳрат аввали-га ундан кулиб (кулса нима, ўзининг акаси, ўргатса бўлди-да!) ундай қил, мана бундай қил, деб билагонлигини на-мойиш этиб турди. Бироқ Шавкат «эпақага келавермагач», ҳафсаласи пир бўлди. Устига-устак, ёлғизликдан зериккан-

да шуғулланавериб кўнглига ёғдай урган бундай эрмак-машғулотлар дарров жонига тегди. Индамай хонасига кириб кетди. Шавкат ўйинчоқларни у ёқ-бу ёққа суриб, ўртани очди-да, ҳақкалакка ёпишди. Бола бу ўйиннинг ҳадисини олганди. Қишлоқда тоғаси ёғочдан ясаб берган ҳақкалакда учиш учун ўртоқлари билан (ҳаммасиники ёғочдан эди) атайлаб бир чақиримча наридаги дала шийпонига боришарди. Негаки шийпон олдидаги пахта куритадиган кенг асфальт хирмон бир томонга сўйри бўлиб, ҳақкалак учишга роса боп эди. Лекин минг яхши бўлсаям, ёғоч ёғоч-да — ясама. Акасиники ҳақиқий!

Бироқ бу ҳақиқий ҳақкалакка ўзига муносиб майдон ҳам зарур эди. Балконда астароқ икки, қаттиқроқ бир марта тепиб, учиш билан деворга қадалиб тўхташга, бурилиб олишга тўғри келарди. Шавкат оёғини эмин-эркин, қаттиқ-қаттиқ силтолмас — ҳақкалак учгандай ҳам бўлмасди. Қайтага қисилиб, хуноби ошди. У: «Тор ерда ош егунча, кенг жойда мушт е», деган мақолнинг маъзини чақа оладиган ёшда эмасди. Дарҳақиқат, ҳаммаёқ ўйинчоқ; бир тарафда эски-туски, идиш-товоклар турадиган қора жавон, унинг ёнидаги бурчакда бўш шишалар солинган қайиксимон алюмин тоғора балконни янада торайтириб қўйганди. Ташқари томонда эса панжара тўсикқа осиб қўйилган катор гултуваклар... Бола, бир ёқдан, шуларга тегиб кетаманми, деб авайланарди... Ҳа-да, биронтаси тушиб, синиб-нетгудай бўлса, сўкиш эшитиши мумкин. Сўкиш эшитмаган тақдирдаям, гулларни нобуд қилиш яхшимас... Хуллас, боши қотди. Нима қилишга ҳайрон бўлиб турувди, кўнғироқ жиринглаб қолди. Қанот боғлаб учди. Орқасидан Шухрат, тўхта, очмай тур, деб қичқирди. Йўқ, ҳалиям у очмоқчи эмас, фақат дурбин-туйнукдан ташқаридаги одамни кўришга ошиққанди, холос. У бўйнини чўзиб туйнукдан қарадию чўчиб орқасига тисарилди — тилларанг сочларига аллақандай ялтироқ темирлар осиб, бошини саватдай қилиб ўраб олган хотин кўринди. Шавкат кўрққанини акасига сездирмаслик учун сир бермай четга чиқиб турди. Шухрат иккита қулфни шириклатиб буради. Эшик қия очилди — уни тепадаги майда халкачали занжир тортиб қолди. Шавкатнинг кўргани рост: рўпараларида ўша, сочларига ялтироқ темир пружиналар осиб, бошини дастурхонга ўхшаш йўл-йўл қизил мато билан танғиган аёл турар, фақат туйнукдан кўрингандай ваҳимали эмас, ак-

синча, юз-кўзлари худди келинаясиникидай жуда ёкимтой эди. У ажабланиш билан Шавкатга бир қараб қўйди-да Шухратга ўрисчалаб нималардир деди. Шавкат унинг бошини сарак-сарак қилгани ва «ай-яй-яй...» деганидан нимадандир норозилигини англади, холос. Шухрат бошини ликиллашиб турди-да, хотин гапини тугатгач, «хорошо», деб эшикни ёпди. Кейин оғзини пойлаб турган Шавкатга гаши келгандай қаради.

— Тўполон қилманглар, деяпти. — Шундай деб яна индамай хонасига кириб кетди. Шавкат акасининг гапидан хафа бўлмади, қайтага унинг ўрисча билишига ҳаваси келиб, оркасидан борди. Шухрат ўзининг қаравотида китоб ўқиб ётарди.

— Шухрат, бўлмаса, пастга тушиб ўйнайлик, — деди Шавкат эшик кесақисига суяниб, ялинчоқ оҳангда.

— Китоб ўқияпман, ҳали, — жавоб қилди Шухрат бошини кўтармай. — Ҳозир иссик. Офтоб ўтиб кетади.

Шавкат қаравотлар ўртасидан ўтиб бориб, деразадан пастга қаради. Чиндан ҳам қуёш чарақлаб ётар, ерда бола зоти кўринмасди, аммо жудаям иссикка ўхшамасди. Ростдан ҳам, эрта-индин мактабга боришадияу офтоб ўтадиган иссик қолармиди.

— Бўлмаса, ўзим тушаман.

— Тушсанг тушавер.

Шавкат «дупурлатмаслик керак»лигини эсдан чиқариб балконга югурди, ҳаққалакни олиб чиқди. Шухрат индамай ўрнидан туриб эшикни очиб берди.

— Ўзинг тушоласанми? — сўради у.

Шавкат жавоб ўрнига кўзларини илтижоли мўлтиратди. Лифтга ҳали бир ўзи тушиб кўрмагани учун «ха», дейишга иккиланар, «йўқ», дейишга тили айланмасди. «Тушолмасанг нима қиласан бошимни қотириб!» деб жаҳли чиқиши мумкин-да Шухратнинг. Йўқ, акаси сезгир ва яхши экан. Укасини лифтда олиб тушиб қўйди.

Ҳаққалак бетон йўлакда зинғиллаб кетди. Мана буни ҳаққалак учиш деса арзийди. Кенг майдон: бургут бир-икки қанот қоқиб, узоққа етгандай, ора-сира ер тепиб қўйиб, анча жойгача учиб бориш мумкин.... Лекин Шавкат кутгандек бўлмади. Йўл суйри бўлмаганлиги сабабли ҳаққалак уч-тўрт кадамдаёқ секинлаб, тўхтаб қоларди. Бунақада чинакамига маза қилиб бўлармиди?

Болага: «Начора, сенга ҳамма жойда хирмон тайёрлаб

қўйишармиди, борига чидайсан-да», дейдиган одам йўқ эди. Бироқ масаланинг чатоқлиги шундангина иборат эмас эди. Шавкатга, «бир ўзи жиннига ўхшаб у ёқдан-бу ёққа бориб-келаверишнинг» қизиги ҳам йўқ эди. Ҳа-да, ўртоқларинг билан, ким ўзарга, ким оз ер тепиниб, узокқа етиш ўйнасанг, унда бошқа гап. Тиззаларинг толганиниям, чарчаганингниям, қорнинг очганиниям сезмайсан, зерикмайсан ҳам. Шухрат тушса бўларди-ю офтоб ўтиб кетармиш. Вой тегманозик-эй! Китоб ўқияпман, дейди хали мактаб бошланса, ўкиб безор ҳам бўларсан...

Шавкат ўйиндан тўхтаб, бир четга чиқди. Ёнбошлагиси, атрофни, осмонўпар уйларни томоша қилиб ётгиси келди. Теваракка кўз югуртирди: бу якин орада у ўйлаган жой — майсазор йўқ эди. Учта уй наридаги майдончада хоккей ўйнашаётган майка-трусичан болалар аклини олди... Бир маҳал ўзига келиб, қуёш елкасини қиздираётганини, чанқаганини туйди. Яна илинж билан ён-верига аланглади, аммо бу гал ҳам нигоҳига у истаган нарса — ариқ ёки водопровод жўмраги чалинмади. Беихтиёр уйларининг деразасига тикилди. Жудаям баланд-а... Лекин чикиб-тушишдан бошқа чора йўқ...

Орзудаги улкан шаҳар

Орзудаги сирли, улкан ва маҳобатли шаҳар — Тошкентда ана шу тарзда бошланган ҳаёт энди бир маромда давом этарди. Шавкат ҳар куни эрталаб ваннахонада юз-қўлини, бўйинларини совунлаб ювар, аяси, акаси — учалови нонушта қилишар, кейин у пластилинга ўзини урар ё ҳақкалакни кўтариб лифтга чопарди. У энди лифтда бировнинг кўмагисиз бемалол чикиб-туша оларди. Ора-чора Шухрат ҳам бирга тушар, аммо у узок ўйнамасди: «Китоб ўқишим керак» ё «ухлайдиган вақт бўлди», деб одатича бошини ўнг томонга хиёл қийшайтирганча кириб кетарди. Уч-тўрт кун ичида Шавкатнинг ўзи ҳам камқатнов бўлиб қолди. Майдоннинг суйри эмаслиги ҳақиқий ҳақкалак гаштини сусайтирса, кўпинча ёлғиз ўйнаши, ҳадеганда лифтга югуриш ҳафсаласини пир қиларди. Уйлар баланд ва кўп бўлгани билан биридаги бола иккинчисидаги болани танимаса, бирга ўйнамаса, бекор экан-да. Тегирмонбошидай каттакон кишлоқда ҳамма болалар бир-бирини танишади. Аксига олиб, уларнинг «дом»ида Шавкатнинг тенгқури йўқ ҳисоби

экан; бир-иккита бору, лекин улар «нотаниш бола»га караб-караб кўйиб, ўзлари ўйнашаверар, уни давраларига таклиф қилишмасди, ўзича бориб кўшилгани эса Шавкат ийманарди.

Уйлар хали тўла фойдаланишга топширилмаган, хозирча болалар учун майдончалар ташкил этилмаганди. Очиғи бунга шароит ҳам қарийб йўқ деса бўларди. Чунки уйларнинг орқаси катта машина йўли; олд томондаги тупроғи чангиб ётган сахн эса жуда тор бўлиб, хануз текисланмаган, ўйдим-чуқурлигича қолган эди. Лекин инсоф юзасидан айтиш керакки, ҳар ер-ҳар ерда бита-яримта «хала-туя» учраб турар, бироқ, бахтга қарши, Шавкатларнинг уйи олдида ана шу оддий тахта ҳам йўқ эди. Бир куни у кўшни «дом» рўпарасидаги «хала-туя»нинг бўм-бўш турганини кўриб қолди, чопиб бориб ўртасига ўтирди-да, оғирлигини дам чапга, дам ўнгга ташлаб тебрана бошлаган ҳам эдики, «дом» йўлагидан иккита бола отилиб чикди; улар тўппа-тўғри шу тарафга, Шавкатнинг қошига югуриб келишди; «хала-туя»нинг икки чеккасига ўтириб олишди, сўнг Шавкатга парво қилмай, бири кўтарилиб, иккинчиси пастлаб ўйнай бошладилар. Шавкат ўрнидан туриб, индамай жўнаб қолди. Орқасидан пиқ-пиқ кулги эшитилди. Боланинг бармоқлари мушт бўлиб тугилди, тўхтади, турди-турди-да, қизариб-бўзарганча «дом»ларига караб кетди...

Шавкат мактабда ўқиш бошланишини сабрсизлик билан кута бошлади. У энди янги синфдошлари орасидан ўртоқлар орттиришдан умидвор, шу билан бирга, катта шаҳарнинг мактаби, муаллимлари қанақалигини тезроқ кўришга кизикмокда эди... Бу орада ўзига кўшимча эрмак топиб олди. Пастга тушишдан эринган кезларида балконга чикиб, туваклардаги бир қадар қаровсиз қолган гулларнинг тупроғини юмшатиб сув қуяр, уларнинг сарғайиб қуруқшаган, банди узилай-узилай деб турган баргларини охиста олиб ахлат пақирга ташларди. Шуниси таажжубки, бошқа иш ва машғулотларга қанчалик жон-жаҳди билан ёпишиб, иложи борица тез бир ёқлик қилишга ошикса, печак гулларни, айникса, райхонни, боисини ўзи ҳам англамаган ҳолда курсига хотиржам ўтириб олиб, эринмай, хафсала ва мухаббат билан парваришларди. У гулларни яхши кўрарди, хусусан, кора райхонни... Унда гулга мухаббатни келинаяси уйғотган.

Рисолат уларникига келин бўлиб тушган йил баҳордаёқ

уйларининг сахнига хина, ўсма, намозшомгул, гулто-жихўроз, сачратма, чиннигул уруғларини сепиб ташлаганди; ўз ховлисидан атиргул, қизилгул кўчириб олиб келиб ўтқазганди. Кўчадан кириб келган одамнинг баҳри-дили очилади, деб дарвозахонага, йўлакларга, хумор-хордиқларимиз ёзилиб ўтирайлик, деб узум ишкоми тагидаги тахта чорпоя атрофига ҳар йили эрта баҳорда қора райхон экарди. Ҳаш-паш дегунча гулу райхонлар гуркираб ўса бошларди. Ховли яшнаб-яшариб, файзиёб бўлиб, муаттар хидлар атрофни тутиб кетарди. Айниқса, оқшомлари кечки овқатга хозирлик кўрилаётган паллада Рисолат даладан кела солиб, райхонларга сув уриб чиққанида сиёҳранг гулбарглар шудринг тушгандай ялтираб, бўйи гупиллаб димокқа урар, хонадондагиларнинг кайфи чор бўлиб, завкланиб кетишарди. Шундан кейин оила аъзолари чорпояда гашт қилиб, иштаҳа билан паловхонтўрани туширишарди. Тоғаси папирос чекарди, айниқса овқатдан сўнг оёқларини узатиб, чорпоя панжарасига суянганча, оғиз-бурнидан паға-паға тутун чиқариб роса тортарди. Келинаясининг бир оғиз: «Шундай гулларнинг хидини сассик тутун билан булғашга қандай кўнглингиз бўлади?..», деган гапидан кейин қайтиб оғзига олганини биров кўрмади. Энаси оркаворатдан, баъзан ўзига-ўзи, баъзан тоғасига: «Умридан барака топсин, фаришталиқкина, дарди гул, ўзиниям истараси гулдай иссик», деб келинаясини мактаб коларди. Шавкат ана шу гулзорда йиқилиб-суриниб, думалаб-сумалаб улғайди. Шундан гулнинг нималигини барвақт хис этди, райхон атрини эрта туйди...

Ўша файзли оқшомларни эсларкан, Шавкат мамнун бўлиб, жўшиб, балкондаги гулларга меҳри янада ортиб кетарди... У ҳам келинаясига ўхшаб, сув сепгандан кейин нафис чайқалиб-тебранаётган райхон шохларини енгил силкитиб юборар, лекин кутганидек ўткир хид анкимасди. Ҳатто, энгашиб лабини, юзларини гулбаргларга суйкаганида ҳам ўша таниш ис боланинг димоғига сезилар-сезилмас уриларди, холос. Бутоклари заифгина ҳилвираган гулбаргларнинг туси ҳам қандайдир нимранг, хира ва юпка, банди жуда мўрт бўлиб, сал тегсанг тўкилиб кетадигандай, омонатгина осилиб турарди...

«...Кеча мактабга бордик. Шухрат тўртинчи синфга, мен учинчига. Мактабимизни кўрсанг, ханг-манг бўлиб коласан. Яп-янги — деворлариям, парталариям, ўзи уч

кават. Эсингдами, тоғам бир куни: «Мактабларингни сал туртиб юборса, асфаласофилинга кетади, эхтиёт бўлинглар», деб масхара килувди. Хозир бизникини кўрса: «Ха, мактаб деган мундок бўпти», дерди. Ичлари нақ музей. Расм демаганингни ҳисобига етиш кийин. Тўрт бурчак, уч бурчак тахтачалар, узун-узун алвонлардаги ёзувлар... деворларда такир бўш жой йўк. Кеча танаффусда расмларга хушим кетиб, кўнгироқниям эшитмай қопман. Шухратга айтсам, «ҳаммаси эски», деб қўл сийтади. Ўқитувчимиз жаҳли бурнининг учида турадиганлардан экан: «Бу ер мактаб, кишлокдаги подахонангмас», деб уришиб берди. Мен буни дадамгаям, аямгаям айтмадим. Бари бир улар ҳам: «Ажаб қипти, хўп қипти, интизомли бўлиш керак», деб ўзимга даkki беришарди-да. Уйда латта шиппак киямиз. Аям: «Бўлмаса, зах ўтиб кетади», дейди. Қизик, зах тўққизинчи қаватга қандай чиқаркан? «Энди кишлокдагидай яланг оёк, яланг бош, бир почаси тиззада, бир почаси ер супурадиган шимда юриш йўк», дейди аям. Энди катта бўп қопман. Шаҳарда шаҳарча юришим керак экан. Чумчук уя, чўзма камалак йўклиги чатоқ бўляпти. Шухратнинг зўр чанаси бор экан. Кишда роса учамиз. Қани энди, тезроқ киш келсаю қор ёға колса!.. Соип, отангга айтиб қўй, мен сизларни эсдан чиқарворганим йўк...»

Шавкат Соипга иккинчи мактубида ана шулар ҳақида ёзди.

Ичкаридаги айтишув

Бугун кечкурун Қудрат билан Ҳабиба бирга келишди. Ҳеч ишдан баравар қайтишмасди. Бунинг устига, иккаласининг ҳам авзойи бузук эди. Умуман, Шавкат ота-онасига тушунолмай колди. Бири тонг қоронғисида, бири кечроқ кетишади, келишади. Кечкурунлари мундок бир чой ичишиб, суҳбатлашиб ўтиришганини кўрмайсан. Бирови билан бировининг иши йўк. Тоғаси билан келинаяси ишга сахар жўнашарди. Келинаяси чумчуқлар чириллаб, қоронғи тушай деганда келарди. Тоғаси бўлса, кўпинча энаси хуфтон ўқиётганда, баъзан ундан ҳам кеч кайтарди. Лекин шундаям ҳаммаси бирга чой ичишиб, ўтган-кетгандан, кўрган-билганларидан гаплашиб, чакчақлашиб, кейин ётишарди... Тоғаси ҳеч овқат пиширмасди. Соип, Тоирлар

нинг оталариям... Дадаси эркак киши бўлсаям, ҳар куни пешбанд тутиб, овқат пиширади. Қишлоқда, кўпинча энаси сабзи-пиёзни тўғраб қўярди, келинаеси даладан келибок ўчокка ўт ёкарди. Тоғаси билан келинаеси сираям уришмасдилар, қайтага ёш болалардай бир-бирларини чимчилашиб, кулишиб ўтиришарди. Шунақа пайтда Шавкат нимагадир уялиб, хижолат бўлиб кетарди. Бир куни энаси: «Тоғанг билан келинааянг олдига ҳадеб киравермагин, айб бўлади», деган, аммо нима учун айб бўлишини айтмаган. Шавкатга эса тоғаси билан келинаясининг ҳазиллашишларини томоша қилиш марокли эди. Тоғаси ишдан эрта келган кунлари келинаyesi унга садарайхонлар ёнида сув қуйиб бераётиб, озгина сувни майкаси ичига оқизиб юборар, сесканиб кетган тоғаси ёлғондакам пўписа қилиб (ростакам бўлса кулармиди!) келинаyesига ташланар, келинаyesi қўлида обдаста билан қийқириб қочарди. Ўчокбошида уларга жилмайиб қараб ўтирган энаси: «ха, қўшақаригурлар, илоё кўз тегмасин», деб ўзига-ўзи гапирар, дастурхон атрофида: «ҳамиша шундай бўлинглар, бир кун жанжал чиққан уйдан қирқ кун барака қочади», деса, келинаyesi овқат ейишдан тўхтаб, бошини солинтирганча, сочиқ попугини ўйнаб ё қайта-қайта тахлаб, индамай коларди. Дадаси билан аyesi кизик экан: ўзлари онда-сонда пича бирга ўтириб қолишади-ю, шундаям тумтайишиб, тузук-қурук суҳбатлашишмайди. Қайтага бирпасда нари-бери бўлишиб, аччиқ-тиззиқ билан туриб кетишади.

Улар жуда арзимаган нарсадан гап талашиб, айтишиб қолишаверади. Кўпинча дадаси аясининг гапи билан бозордан «қўлда сўйилган» гўшт олиб келадию остонадан тутаб, фифони фалакка чиқиб киради:

– Бир кило гўшт билан бир кило қўй ёғи бир ойлик ижара ҳақи билан баравар!... Ноинсофлар, виждонсизлар, кўппаклар!.. Ҳамма ишни тантибойваччалар бузишади! Қўли қавармай, бели оғримай пул топганлар бузади!..

Шунда аyesi битта гапирадию дадаси каловланиб, тили тутилиб, тинчийди-қолади:

– Ҳар ким сизми, қалтираб...

Бир куни дадаси яна хуноб бўлиб кириб келди: соати бирдан тўхтаб қолибди. Устахонага олиб борса, роса титкилаб кўришиб: «Анча иши бор экан, тўрт сўму тўксон етти тийин бўлади», дейишибди. Тушда бир оғайниси билан бирга овқатланишаётиб, соатсозлардан арз қилган экан,

ўртоғи: «Қани, кўрай-чи», дебди-да, дадаси икки қошиқ шўрва хўплагунча: «Мана, бўлди», деб тузатиб берибди.

Аяси шунда дадасини гап билан яна чимдиб-чимдиб олади:

– Шунча йилдан бери энди кўряпсизми?.. Кошки фақат соатсозлар шунақа бўлса... Аслида бундайларнинг тегирмонига сиздакалар сув қуйишади, нима деса лакка тушиб... Ҳалоллик учун курашадиган эркак мундай, пухта-пухта, узиб-узиб гапиришнинг уддалаши керак, мум тишлаб кета-вермасдан...

Албатта, шундан кейин тагин узундан-узоқ, охири тумшайиш билан тугайдиган можаролар бошланади.

Мана, бугун ҳам кўчадан ораларидан оламушук ўтгандай, оғзиларига сўк солиб кириб келишди. Авваллари уларнинг ҳар қанча жаҳллари чиқиб турсаям, Шавкатдан ҳолаҳвол сўрашни қанда қилишмасди. Ҳозир худди уни кўрмагандай, дадаси ҳеч қаякка қарамай ваннахонага, аяси ётоқхонага кириб кетишди. Бўлажак ғавғоларни олдиндан пайқайдиган бўлиб қолган Шуҳрат йўлакда қаякка босишини билмай гарангсиб турган укасига боши билан имо қилиб, балконга бошлади. Шавкат акасининг ишорасини фаҳмлади. Бўлмаса-чи, ахир ёш бола эмас-ку!

Шуҳрат пластилиндан хартуми илмокдай гажак фил, ўлжага ташланаётган шер, думдор олмахон, тождор хўрозларни ясаб кўрсата бошлади. Бирок, у сидқидилдан киришгани учун эмас, азбаройи устаси фаранг бўлиб кетгани туфайлигина турли-туман қийин шаклларни ҳам бир зумда ўхшатиб кўярди. Сирасини айтганда, Шавкатнинг ўзи ҳам лоқайдлик билан, истамайгина акасига таклид қилаётганди. Улар бир-бирининг кўзига қарамасликка уринишарди. Ичкаридан келаётган бакирик-чақириклар иккисининг ҳам юрагига ғашлик солмокда эди: овозлар баралла, жаранглаб чиқаётганидан, гапларни эшитмаслик мумкин эмасди.

– ...Яна уч-тўрт йил юрарсиз энди, итнинг кейинги оёғи бўлиб! – деди аялари жиғибийрони чиқиб.

Алланарса шарақлади, нимадир синди.

– Ҳаддингдан ошма, тилингни бир қарич қилиб осилтираверма итнинг тилидай! – ўшқирди дадалари.

Лекин аялари ҳам бўш келмади.

– Рост-да, нимага жириллайсиз, нимага тўғри гапга орингиз келади?!

– Хў! Вей!.. Нима деяётганингни билипсанми ўзинг! Эрингга-я?! Бетингни чидаганини қара-я!..

– Нимага чидамасин, ўн йилдан бери қўйнимни пуч ёнғоққа тўлдириб юрганингиздан кейин чидайди-да, тилингизнинг учида асал ялатишингизни кераги йўқ менга! Мен ҳам одамга ўхшаб яшашим керак! Бошқалардай эмин-эркин кийинишни, катта-катта еб-ичишни хоҳлайман. Мениям ўйнаб-кулишга, яйрашга ҳақким бор. «Волга», «Жигули»ларда ялло қилиб юргим келади боғма-боғ, торма-тор... Ҳаммасига пул керак... Бир нарса деса, уч ойдан бери тўланмаган уй пулини рўқач қилиб, бет-қўзингизни юласиз. Ҳа, тўланг, тўлаб қўйинг вақтида!

– Асли хотин зоти ношукур-да! Бировнинг кош-қовоғига қараб ўтирган диққинафас кунларинг эсингдан чиқдими!

– «Дом»га чиксак, ўнгланиб оламиз, бойиб кетамиз, дердингиз?! Кани?! Учма-уч аранг етказяпмиз. Токчаси йўқ курук деворингизни пеш қилманг менга! Уст-бошга шифонер, идиш-товокка сервант керак! Ошхонага стол, стул!.. Суварак ўлдирадиган дорига кетган пул ортикча...

– Сени дарди-ташвишинг пул. Буёқдагини эзилиб ўлиб кетгани билан сариқ чақалик ишинг йўқ.

– Ҳа, сиз ўзингиз нима деб юрибсиз, ҳаммани тентиратиб?! «Қишлоқда тил-адабиётчи ачиб ётибди, бир ставка дарс тегсаям катта гап, беш йил ийиғим чиқиб ўқиб, тўксон сўмга ишлайманми», деган ким? Ўн йилдан бери қоғозга термилишдан мақсадингиз нима?

Бир зум жимиб қолишди. Кейин яна аяларининг овози эшитилди. Бу гал товуш пастроқ чиқди.

– Сиз эзилсангиз, мен ҳам куйганимдан гапиряпман. Сизнинг обрўйингизни ўйлаб куйиб кетяпман. Энди танишбилиш нима дейди? Қишлоққа қайси юз билан борамиз? Ке, ке, дейишганда кетавермадик, этаги йўқ ишни деб...

– Ахир, мен ҳам юртга яхшироқ бўлиб борайлик, девдим-да. Ҳозир ҳужжат керак, унвон керак, билиминг икки пул. Падар лаънати эълаганимда, пединститутдан иш сўрардим.

– Ҳм, ўзиям институтдагиларнинг сизга қўзи учиб тургандир, палончивой қачон олим бўлиб келаркин, деб. Ма-на, энди бориб бўлсиз.

– Муҳокамадан олдин яхши девди, иккиюзламачилик қилди. «Айрим фикрларимни кейин ўйлаб қолдим», дейди лўттибоз!

– Шуни бетига айтмабсиз-да.

– «Айтмабсиз!». Айтдим, лекин бўлар иш бўлиб, буёғи сингандан кейин нима фойда!

– Ҳамма айб ўзингизда. Котириб кўйгандай хотиржам юрдингиз. Ўша аппонентми-саппонентингиз орқасидан югурмадингиз, тузукрок бир нарса кўтариб бормадингиз. Ё бундай бир сал эгилишни билмайсиз, ўзим кал, таъбим но-
зик деб...

– Думини ликиллатганларни, бировнинг қўлтиғига нар-
са қистириб, илмни буллаганларни ёмон кўраман!

– Ёмон кўрсангиз юраверасиз-да. Унинг совунига кир
ювганлар айтишибдию ўзингизга. Тўғонни тепасида тама-
гирлар тургандан кейин сув булганмай бўпти! Ё сиз ёмон
кўрганингиз билан бир нарса ўзгарадими? Ёмон кўрганла-
рингиз ишини битириб, эшагини лойдан ўтказиб кетишаве-
ради, сиз қолаверасиз чанг, лойда...

Ким ҳақу, ким ноҳақ, қайси бири ўжарлик қилиб гапга
кирмаяпти – дадаларими ё аяларими? Кимни ёмонлашяп-
ти? Ўзи улар нега мунча қирпичоқ бўлишади? Нима тала-
шишади? Шавкатнинг ақли етмай, боши гаранг эди. Унинг
назарида ҳозир дадаси қайсарлик қилаётгандай эди.

Умуман, одамлар нима сабабдан уришиб-талашишади?
Ғалва-жанжалларни ким ўйлаб чиқарган ўзи, кимдан, қай-
си замондан қолган? Нима учун ҳамма нарса, шу жумла-
дан, одамлар ҳам яхши ва ёмонга, омадли ва бахтсизга, чи-
ройли ва хунукка, ёқимли ва ёқимсизга ажратилади? Ал-
батта бола ҳали буларни мушоҳада қилишдан ожиз эди.

Ичкарида «айтишув» давом этарди.

– Бўлганим шу! Оч қолсам ҳам майли, ҳалол ёклайман.

– Сизга майли бўлса, биз-чи, болалар-чи, ҳаммамиз
сизга кўшилиб тирноқ сўриб ўтиришимиз керакми?

– Ким оч қоляпти? Сенми?

– Эл қатори яшамагандан кейин...

– Ҳей! – бирдан бакириб юборди дадаси. – Эл қатори
яшаш беш қўл барабар бўлиши керак, дегани! Пул, бойлик
деган тушунча бор, бунақаси икки дунёдаям бўлмайди!

– Унда нима қилиш керак?

– Бор-борича, йўқ холича.

– Кишлоққаям кетмаймизми?

– Кетмаймиз!

– Сизнинг юз ўн беш сўмингизу мени ярим кун ишлаб
топган эллик сўмим билан яшайверамизми?

– Яшайверамиз!

– Манави қоринни кўряпсизми? Эртагаёқ бола боқиб
уйда ўтиришга тўғри келади.

— Майли!

— Майли бўлса майли-да. Менга нима! Топиб келадиган сиз. Берсанг—ейман, урсанг—ўламан, деб ўтираверамиз-да. Ўттизга етмай белим букилиб, ҳаммаёғим шалвираб кетадиган бўлди.

Уйга нохуш жимлик чўкди. Болалар шунчаки ўзларини чалғитиш, шу фурсатда бир нима билан овора бўлиб туриш учунгина хали у-хали бу нарсага қўл учида тегинишиб қўяр, ўйинчоқлар ҳаммаёқда тартибсиз сочилиб ётганидан, оёқ босарга жой қолмаганди.

Куни билан булутлар бағрида «кирди-чикди» бўлиб турган кўёшнинг қорамтир-қизғиш тус олган сўнгги нурлари ҳам сўниб, аллақачон сувга чўккан тошдай, кулранг осмон этагига сингиб кетган, лекин шафак ҳамон тўққизил рангда заифгина товланиб турар, парсимон булутлар эринибгина сузиб юрар, кўнгилни ҳижил қиладиган хира қоронғилик чўка бошлаганди.

«Пойлоқчи бола». Оналар, аёллар...

Уйдаги дилсиёҳлик каттаю кичикнинг, айниқса, бундай ҳолатга кўникмаган Шавкатнинг вужудини сирқиратар, хонадон ичра мудҳиш шарпадай кезиб юрган совуқ кайфият юрагини кемирарди. Тўғри, дадаси ҳам, аяси ҳам уни аввалгидай эркалатишар, бошини силаб жилмайиб қўйишар, бироқ бу эркалаш ва табассумларнинг шунчаки ота-оналик бурчи юзасидангина эканлигини, «беғуноҳ, хали шароитга кўникмаган болани ранжитмаслик, кўнглини чўқтирмаслик» учунгина эканлигини бола ҳис этиб турар, ҳис этган сари баттар қисиларди. Чунки у елкаси ё бошида кадрдон қафтларни сезганида, «ўғлим...», деган сўзни эшитганида аввалгидай энтикмас, аъзойи бадани ёқимли жимирлаб кетмасди. Камгап Шухрат баттар индамас, «ичимдан топ» бўлиб олган, одамовидай бурчакка тикилиб ё каравотга мук тушиб олганча аллақандай расмли-расмсиз китобларни, «Гулхан», «Ғунча»ларни ўқиб ётар, укаси қанча гапга тутмасин, танглайини тақиллатиб, «хм», «йўқ», «билмадим»дан нарига ўтмасди. Афтидан, у уйда, уйдагина эмас, умуман, бу ёруғ оламда Шавкат деган укаси борлигини буткул унутиб юборганга ўхшарди. Қисқаси, акасининг оғзидан она тили ўқитувчиси айтгандай факат «бир сўздан

тузилган жумлалар»ни пойлаш жонига тегди, пластилин-дан кўнгли совиди, балконга бикиниб олиб кичкина бола сингари ёлғондакам машиналарни «ди-дит»латиб, «замбараклар»ни гумбурлатиш, лифтда ҳақкалакни тарақлатиб юришлар, ховлида «яккамоховга ўхшаб» ёлғиз ўйнаш, бақириб-чақириб, чанг-тўзон кўтариб тўп тепаётган болаларни бир четда мунғайиб томоша қилишлар, чанқаса, ё қорни очса булутлар билан ўпишиб турган тўққизинчи қаватга лифтда, лифт ишламай қолган кунлари зинама-зина (бир юзу олтмиш олтита!) чопишлар зериктирди. Тўғриси, буларнинг қизиғи қолмади, ҳаммаси жўн нарсаларга айланди. Энди унинг биргина эрмаги – айвоннинг бетон панжара-тўсиқларига осиб қўйилган сариқ сопол туваклардаги нозик барглари илиқ шабадада титраб чучук бўй таратиб турган райхонлар эди. Шавкат юраги қисилган човларда уларга сув қуйиб, искаб ўтирса кишлоқдаги гулзор ховлиларини, энаси, келинаясининг хароратли тафтихидини туйгандай бўлар, қалби бир қадар осойиш топарди. Лекин эрталабдан-кечгача қоққан қозикдай бир жойда, бир насага тикилиб ўтириб бўлмайди-ку. Боз устига, «оёқни типирчилатмай, гапирмасдан ўтириб» овкатланиш, «хар ким ўз идиш-товоғини ювиш», «ўринни ўзи солиб-йиғиш», «дупурлатмай юриш», «совуқ сув ичмаслик», «вақтида ухлаш» тўғрисидаги ғалати талабларга ҳар доим амал қилиш мушкуллашиб борарди. Шавкат Соипга ҳам хат ёзмай қўйди. Бироқ у жонажон ошнасини, ховлида пилдираб юрадиган энасини, бир оз дағал тоғасини, мулойим келинаясини, жангари, ишбилармон Аҳмадни, ҳатто қурумсоқ Тоирни, пўрдок Эргашни ҳам кўргиси келар, уларни соғинар, машина бўлиб «ғинг-ғинг...»лаб, шамолдай учадиган чанг-тупроқли кўчаларни, бир елкаси нуқул тушиб кетаверадиган кир-чир майкаси ичига тош тўлатиб олиб, чўзма камалак билан чумчукларнинг додини беришни кўмсарди. Сувоғичга узала тушиб, кўкрагига тахта ботиб кетганига ҳам парво қилмай тўйиб-тўйиб сув симиришни, оқизокни эслаганида юраги орзикиб-орзикиб қўярди. Энг ёмони, ўз дадаси билан аяси унга ҳар қанча меҳрибончилик қилиб, ширин сўзлар айтиб, оғзиларидан ҳар қанча бол томмасин (уларнинг оғзидан ҳадеб бол томавермайди-ям-ку...), негадир уларга элакишиб кетолмас, ўзини энасининг, тоғаси ё келинаясининг қучовига отгандай аясининг кўкрагига яйраб бош қўя олмасди. Дардини, истак-хоҳиши-

ни айтишдан истихола қиларди. Ҳатто уйдаги буюмлар, нарсалар, озиқ-овқатлар ҳам хануз унга бегонадай, омонатдай, уларга рухсатсиз тегишга ҳаққи йўқдай сезарди ўзини.

Кишлоқда-чи... кишлоқда энаси қанд-курс, тансиқ мева-чеваларни кўпинча Шавкатдан яшириб қўяр, аммо Шавкат укувсизлик билан бекитилган ширинликларни осонгина топиб олиб, анорзор оралаб ўртокларининг олдига югурарди. Қош қорайгач, ҳамма уй-уйига тарқаб, Шавкат ҳам ховлига секингина, айбидан хижолат чекаётгандай елкасини қисиб кириб келарди. Бола «ўғрилиқ» қилган пайтларида ўзини одатдагидай бемалол тутолмас, назарида энаси унинг қилмишини аллақачон билгандай, жўрттага кўзларига синчковлик билан тикилаётгандай туюлаверарди. Аслида эна неварасининг шу ҳолатидан гап нимадалигини пайқаб қолар, лекин: «Ҳа, бола бўйнингдаги иллатингни оёғингнинг қалтираши айтиб турибди, сен зумрашанинг дастидан меҳмон-измонга деб тиш қавагида саклаб юрган бир сиқим нарсаям облоху акбар. Қилғиликни қилиб қўйиб, яна бўйинини қисиб келишини...», деб жавраб қолар, бироқ бу койишлар нима учундир Шавкатга оғир ботмас, айвоннинг чорқирра устунини кучоклаб, энасига зимдан қараб, жилмайиб тураверарди. Чунки у энасининг сал ўтмай юмшашини биларди.

— Ҳа, бўпти энди, оёқ-қўлингни ювиб, мундай одам боласига ўхшаб ол, турки-тароватингга қараб бўлмайди. Ҳозир тоғанг билан келинаянг келади, овқат ҳам пишиб қолди.

Шунда Шавкат чопиб борарди-да, бир сиқимгина бўлиб ўчочка ўт қалаб ўтирган энасининг бўйнидан «ачом» қилиб, суркала бошлар, энаси кулиб: «ҳа, мўлтони», деб оташкурак билан хўжакўрсинга пўписа қилиб қўярди.

Аясига эса унақа эркаликлар кетмайди.

...Шу куни кечкурун Шавкатнинг қўнгли овқат тиламади. Дарвоқе, овқатнинг ўзи ҳам бўлмади. Ҳар ким қўлига илинган нарсани еб, тамадди қилди. Шавкат ётоғига барвақт кириб кетди-ю, бироқ алламаҳалгача ухлай олмади. Ҳаво дим эди. Биринчи кундагидай осмонни томоша қилиб ётди. Аммо бугун осмон жуда баланд, олисдаги улкан музлик сатҳига, онда-сонда кўриниб қолаётган юлдузлар эса хўмрайган одамларнинг кўзларига ўхшаб кетди. Чунки улар энди пирпираб болага имо қилмасди. Қалин кўрпа

тўшалиб, пахтадай оппоқ чойшаб ёзилган ва устидан худди шунақа оқ гилоф қопланган адёл ёпилган ўрин, юмшоқ каравот энасининг бағридаги жойдай илиқ ва роҳатбахш эмас эди. У ўрин, гарчи шундоққина ерга юпқагина тўшалган бўлсаям, Шавкат боши болишга тегди дегунча донг котарди-қоларди. Ҳозир энаси бир ўзи ётибдимикин? Айтгандай, ёлғиз кўркмаяптимики? Йўк, кўркмайди, ахир у — «кўриқчи, пойлоқчи бола» — келинаеси билан бирга ётган кечалари энаси бир ўзи қолардию... Ҳозир Тегирмонбоши-даям хаво шунақа дим, юлдузлар шунақа оз, хирамикин?..

Хулласи калом, сокин, тиник кўл сувини аллақаяқдан шалоп этиб тушган тош чайқатиб, лойқатиб юборгандай, боланинг ҳам осойишта ва бир маромда кечаётган ҳаёти алғов-далғов. У энди қишлоқда, энасининг оламжаҳондай кенг бағрида юрган бедард, беташвиш чоғларида ота-онасидан айри яшаганидан ўксинганларига пушаймон ер, шаҳарга жўнаётган кундаги ирғишлаганлари, Соипга мақтанганини эслаб, кўнгли ғаш бўлар, ўз ёши, қалбига яраша изтироб чекарди.

У қачон кўзи илинганини сезмай қолди. Уйғонганида тонг ёришган, лекин хаво ҳамон дим эди. Ўзини худди бўғилиб кетаётгандек сизди, ичи жазиллаб ачишарди. Кечқурун туз тотмагани учун каттик очикқанди. Қорнини чангаллаб бирпас ётди, лекин ортиқ чидай олмади. Шухратни, аяси билан дадасини уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида юриб, биринчи марта бемаҳалда ошхонага кирди, биринчи марта беижозат у ёқ-бу ёқларни тимирскилаб кўрди. Бироқ қўлига егулик нарса илинмади. Нон қути ҳам бўм-бўш эди. Бошқа жойда бўлса керак, аям суваракдан яшириб, бирон нимага ўраб қўйгандир, деб ўйлади у, аммо қаердан кидиришни билмади. Аясидан сўрашга жазм қилди. Дадаси билан аясининг ётоғига бориб эшикни коқмоқчи бўлувди (ахир, шундай деб ўргатишган-да!), етай деганда оёри йўлакдаги шолчага илашиб қоқилиб тушди, қўли тутқичга тегиб, эшик очилиб кетди. Каравотда ёнбошлаб, бир қўлини боши остига, иккинчисини сони устига қўйиб ухлаётган аясини кўриб, бола ҳали сира бошидан кечирмаган ғалати аҳволга тушди. Ҳам хижолат бўлиб, ҳам болаларча қизиқиш билан аясига қараб туриб қолди. Дадаси ишга кетиб бўлган шекилли, аяси икки кишилиқ ёвоч

каравотда бир ўзи ётарди. Аяси ҳар доим дадаси ҳақида: «Ишни хотини, бола-чақасидан ҳам аъло кўради, мундок бир болалар билан ўтириб чой-пой ичиб кетсаям бўлади, лекин бу киши унақа қилмайди, ишхонасидан ой кўргандай, каллаи саҳарлаб югуради», дегувчи эди... Аяси майка-кўйлақда бўлиб, устидаги Шавкатларникига ўхшаган қопламали адёл қийшайиб, ярми полга тушиб кетганди. Шавкат аясининг майка-кўйлагидан чиқиб турган қўшалок маммасига ихтиёрсиз равишда тикилиб қолганди. Келинаясининг энасига айтган гаплари эсига тушиб кетди. Унда Шавкат анча кичкина эди, уни тушунмайди, деб ўйлашган бўлишса керак. Лекин боланинг юраги сўз ўзи ҳақида бораётганини ҳис этганди: «Опамнинг кўнгли каттиқ экан-а буви, кўчқордай ўғлини эмизмаган-а... Сутини нима қилганикин?...» «Кўкракларим тошдай қотиб, сутим оқиб кетяпти, кўйлақларимниям расво қилиб юборяпти, деб соғиб ташлаб юрди, кейин сут қайтиб кетди», деганди ўшанда энаси... Аясининг маммалари кичкина-кичкина, оппок, фақат учи қорамтир эди. Шавкатнинг кўз олдига келинаясининг маммалари келди... Тоғаси ишдан кеч қайтадиган тунлари келинаяси Шавкатни бирга олиб ётарди. Шундай пайтларда келинаяси анчагача унинг бошини силаб, эркалатар, кейин: «Шавкатбек, мамма эмасизми?» деб сўрарди. Шавкат индамасди. Келинаяси ёқасидан – кўпинча атлас кўйлақ қийиб ётарди, уни майка-кўйлақда ҳеч кўрмаган – учсиз, қизғиш-қорамтир маммаларининг дам унисини, дам бунисини чиқариб, Шавкатнинг оғзига тутарди. Бола бир оз хайрон бўлиб, иккиланиб турарди-да, сўнг лабларига иссиқ тегаётган маммаларни икки қўллаб чангаллаганича қизиқиш билан эма бошлар, лекин сут чиқмасди. Энди билди: келинаясининг ховучга сиғмайдиган маммаларидан сут чиқмаган, аясининг шу кичкина, нокдай маммаларидан сут чиқармиди, энаси бўлса, «сутини соғиб ташлаган», деб юрибди. Бўлмаган гап! Аясининг маммасидан сут чиқса... Йўқ, чиқмаган! Шунинг учун Шавкатни эмизмаган, шунинг учун энаси сўргичли шишачада сут бериб бокқан-да!.. (Бунинг унга кейинчалик келинаяси айтиб берганди...) Шавкат ўшанда энасининг кимгадир келинаяси тўғрисида «иккиқат...», деганини эшитган, лекин бу сўзнинг маъносини тушунмаган эди. Кейинчалик келинаясининг кўзи ёриди, лекин буваги ўлиб қолди Эҳ-ҳе, келинаяси билан энасининг ўшандаги айюҳаннос солиб, дод-фарёд кўтарганлари...

бир-бирини кучоклаб олиб, бир-бирига гал бермай, аммо бир-бирининг гапларига кулок ҳам солмай нола қилганлари... Уларга кўшилиб Шавкат ҳам роса йиғлаганди. Чунки келинаяси: «Сизга ука олиб келиб бераман, кўтарасиз», деб юрар, Шавкат ҳам «Ур-ре! Мениям укам бўлади, ўйна-таман, опичтираман, ур-ре, ур-ре!», дея қийқириб, ирғишлаганича ҳовлини айланарди... Аясининг айтишича, келинаяси яқинда тагин чақалок туғармиш. Ишқилиб, эндигиси нобуд бўлиб кетмасин, йўқса келинаяси яна ўшандагидай овозлари бўрилиб қолгунча йиғлаб-сиктайди, озиб-тўзиб кетади...

Ўшанда Шавкат норасида гўдакнинг ўлими хонадонни каттиқ ларзага солгани, бу нохуш, совуқ ходиса учун куйиниш зарурлигини бола калби билан ҳис қилган эди. Ҳа, анча-мунча нарсаларга унинг ақли етадиган бўлиб қолганди.

Шавкатнинг кўнглида тўсатдан аясининг маммаларини секин эмиб кўриш истаги туғилди, аммо шу захоти бу кулгили истакни хаёлидан қувиб орқасига қайтди. Хонасига кириб, каравотига охиста чикди-да, деразага қараганча, шаҳар тонгини томоша қилиб, хаёл суриб ётди. У қорни очганини ҳам унутган эди.

Шухрат ҳамон пишиллаб ухларди.

Куёш тиялари узоқ-узоқлардаги қорли тоғларни ялтира-тиб юборди, тоғлардан сал куйида эринчоклик билан сузаётган қора булутлар кўзга ташланди, охиста эсган шабада дарахтларнинг учларини билинар-билинемас тебрата бошлади.

Ҳайвонот боғида. Соипнинг хати

Шавкатнинг машқи пастлиги, иштаҳаси йўқлигини аяси билан дадаси ҳам пайкашганди. Улар боланинг бўшашиб, хомуш юришини ўзларича муҳокама қилишгач, маълум жўяли хулосага келишганди; якшанба куни эрталаб Ҳабиба Шухрат билан Шавкатни ҳайвонот боғига олиб борди. Шавкат бу ерга гарчи бултур келган бўлса ҳам, орадан ўтган вақт ичида тасаввури боғдаги кўпгина ҳайвон ҳамда паррандаларнинг тусини йўқотиб, айримларини мутлақо унутиб юборганди. Маймунларнинг одамсимон қилиқлари, томошабинларга афтларини бужмайтириб, тишларини тиржайтириб қарашиёқ Шавкатнинг кайфияти-

ни аслига қайтарди. У бир зумда бутун оламни — каталак «дом»ни ҳам, аясининг тергаш-танбехлариниям, унинг дадаси билан қиладиган узундан-узук можаролариниям — ҳамма-хаммасини тамом эсдан чиқарди. У фалакда доира ясаб учадиган ва канот қоқмай олис-олисларга ета оладиган бургут, антиқа канотларини пат-пат урганда кафасдаги хас-хазонларни чирпирак қилиб, ҳаммаёкни чангитиб юборадиган қилич тумшук, панжаранинг орқасида ўқтин-ўқтин одамларга қараб, у ёқдан-бу ёққа тўхтамай, шитоб бориб-келаётган кўнғир айик, бир пишқириб шўнғиганда дарёдай ховузнинг сувини шалолатиб, тошириб юбораётган, одамларни дувиллашиб, қий-чув билан бир неча кадам тисарилишга мажбур қилаётган сув султони — бегемот Шавкатнинг завқ-шавқини чандон оширар, у шодлигидан қийқириб, ирғишларди. Болага айникса, товус билан оқ айик ёқди. Товуснинг камалакдай товланувчи, ранглари ғоятда тиник ва кўзни яшнатадиган патлари, катма-кат елпиричдай ёйилиб, тиккайиб турган думи, бошидаги жажжи тожиси Шавкатни маҳлиё қилиб қўйди. Фақат шунчалар назокатли, шу қадар гўзал ҳамда ёқимтой парранданинг оёқлари қора товукникига ўхшаган кир-чир, тарам-тарам ва хунуклигига хайрон бўлди. Бунинг боисини аясидан сўраган эди, у мужмалгина жавоб қилди.

Шавкат туяқушни ҳам фақат телевизорда кўрган, парранда зотининг энг беўхшов ва сўлоқмони ҳақидаги тасавури чала ва хира эди. Иси жисмига шу қадар мос қилиб тўғри топиб қўйилган жониворнинг оламда яккаю яғоналигига ҳеч ким гумон қилмаса керак. Уни бошқача аташ мумкинлигини ҳаёлга ҳам келтириш қийин. Камида юз килолик хурпайган танаси («қуш ҳам шунақа бесўнакай бўладими»), дорбозларнинг ёғоч оёғидай узун, аммо бақувват шоти-оёқлари («ўзиям зарангдай каттик бўлса керак»), учлари қарама-қарши томонга қараган ископни эслатувчи бўйни; тумшугининг кичкиналиги, бир тутам думининг калта ва кўримсизлигидан туяқуш туяга жудаям ўхшаб кетарди. Шундоқ оғир, улкан жонивор қандай учаркин, деган савол боланинг тинчини олган эди — у, қуш бўлгандан кейин учиши лозим деб ўйларди-да... Шавкат айикни йирткич хайвон деб биларди. Безовта кўнғир айикнинг авзойини кўрганда уни сал ваҳима ҳам босди. Лекин оқ айик унинг назарида ҳеч йирткичга ўхшамасди. Оқ айикнинг қордай оппоқ юнги кўркам, жозибали, ўзи ниҳоятда сипо,

хотиржам бўлиб, бола унинг бўрдоқига бокилган буканикидан ҳам улкан гавдасида, жисмига қараганда анча кичкина кўзларида ҳам ваҳшийлик аломатларини сезмади. Аслида ҳам бу ёкимтой ва хушфеъл айикнинг кўзларидан эзгулик, маъсумлик ёғилиб, томошабинларга илтижо билан мўлтираб тургандай эди. «Қани энди, шу айик бизникида бўлиб қолсаю унинг момикдай юнгларини силаб, иликқина, юмшоққина бикинига бош қўйиб ётсам...» деб хаёлидан ўтказди бола.

Ҳайвонлар шоҳи – шер, ваҳшийларнинг ваҳшийлари – тарғил йўлбарс ва чипор қоплонлар ҳам жимгина узала тушиб ётишарди. Шавкат уларда ҳам ҳеч қандай йиртқичлик аломатини, юракка ваҳима солувчи важоҳатни кўрмай, даҳшатли момақалдирок сингари атрофни зир титратадиган наъра ва ўкиришларини эшитмай, ажабланди.

...Бола, шубҳасиз, ҳозир ваҳший ҳайвонларнинг «мулла минган эшакдай» қилиниш тарихи, тақдирга тан бериш жараёнларини, башарти мана бу пўлат кафаслар бўлмаса, шу дақиқа ҳам улардан омонлик кутиш амри маҳоллигини тасаввур қилолмасди. Шавкатнинг ҳозирги кўрганлари эса қалбидаги ғалаёнларни маълум муддатга тўхтатган, дилхиралик пардаларини кўтарган, уни ҳаловатбахш хаёлларга чўмдириб, шодон кайфият бағишламоқда эди.

Қўйинг-чи, Шавкатнинг қувончи поёнсиз эди. Бу қувонч уни йўл-йўлакай ҳам тарк этмади. Унинг бойиган тасаввури, тоғдай ўсган кўнгли тилини бийрон қилиб юборганди. Қайтишда у тинмай ҳайвону паррандаларнинг хатти-ҳаракатларини таъриф-тавсифлаб, ҳайратини ифодалаб чулдираб борарди. Фақат акасининг бирдай совуққонлигидан, шунча ажойиб-ғаройиб ҳайвонлар, қушларни кўриб ҳам завқланмаганидан ғижинар, аммо дилидаги шодлик ҳамма нарсадан устун келиб, буни зумда унутарди. Унга нима, хурсанд бўлмаса, яйраб-яшнамаса ўзига қийин! Худди ҳамма нарсани кўриб-билиб бўлган катта одамдай тутади-я ўзини. Нима десанг, қўл силтайди. «Э!», деб қўяди афтини тириштириб. Вой билағон-эй!.. Лекин аяси гапларига қулоқ соляпти-ю, бўлди-да, унинг сўзларидан қуляпти, бош қимирлатиб маъқуллаяпти, билмаганларини ўргатапти, хато гапирса тўғрилаб қўйяпти! Ҳа, аяси ҳозир Шавкатга ҳар қанчонгидан яқин ва сирдош бўлиб қолгандай эди. Агар аяси ҳар доим шундай бўлса, унга суйқаниб эркаланса, истакларини тортинмай, бемалол айтса бўлади.

Йўк, у ҳаммасига — нукул шошиб юрадиган дадасигаям, пича баджахл ва уришқок аясигаям, «билагон», аммо одамови акасигаям, ҳатто каталак «дом»гаям ўрганиб кетади. Ҳа, албатта ўрганиб кетади! Энасини, тоғаси ва келинаясини соғинса, Соип ва бошқа ошналарини кўргиси келса, қишки каникулда аяси олиб бориб келади. Ҳа-я, унинг қандай меҳрибон, хушчақчақ аяси бор экан, у бўлса... Меҳрибончилиги шу-да, кела-келгунча у билан гаплашяпти, чорраҳалардан ўтишда кўлидан ушлаб оляпти, автобусда одамлар жой бўшатса ўзи тикка туриб, уни ўтқазяпти... «Баракалла ўғлим, бола деган Шухрат писмиқдай «ичимдан топ» эмас, сенга ўхшаб шалдир-шулдир, тил-забонли бўлиши керак» (аяси шуларни айтаётганда Шухрат унга қовоғини уйиб, ёмон қараб қўйди, аммо Шавкат бунга эътибор қилмади), деб пешонасидан ўпганлари-чи... у бўлса аразлаб юрибди-я... Эҳ, хомкалла, одам ўз тукқан аясидан ҳам хафа бўладими ҳеч замонда!

* * *

Тўққизинчи каватга чикиб, уйга кирганларида ҳам Шавкатнинг хаёли ҳамон «меҳрибон, жонажон ая»си, бургут, товусу оқ айиқлар билан банд; азбаройи севинчининг зўрлигидан ўзини кўярга жой тополмас эди. Кўчалик кийимларини апил-тапил ечиб, эскиларини кийди-да, балконга отилди. У тасаввури хиралашмай туриб, пластилиндан бургутни, товусни ясамоқчи эди, кейин оқ айиқни, бегемотниям. Энди «ишга» ўтирганида аяси чакириб қолди. Зинғиллаганича ичкарига чопди. Аяси уни уларнинг хонаси эшиги олдида кутиб турарди. Тавба, дарров ўзгариб, хўмрайиб олибди.

— Дупурлатмаслик керак-ку, ўғлим, — деди Ҳабиба ингичка қошларини чимириб, мулойим, аммо юракни зирқиратувчи товушда. Кейин ичкарида, каравотда сочилиб ётган кийимлар томон бош ирғаб захарханда билан давом этди: — Анавиларни ким йиғиштириши керак? Ё устбошнинг жойи эсингдан чиқдими?..

Шавкат игна тегиб, бир зумда пучайган шардай, оёққўли бўшашиб, шалвираб қолди. Қовоғини уйиб, ерга қараганча аясининг ёнидан индамай ўтиб, кийимларини йиғиштирди, йўлакдаги шкафни очиб, илгичларга осиб қўйди. Сўнг хонага қайтиб кирди-да, ўзини каравотга ташлади. Бирданига яна ҳаммаси остин-устун бўлиб кетган эди.

Кимдир куловига: «Сенинг энанг бормиди бу ерда, дуч келган бурчак-сурчакка отиб кетган лаш-лушларингни орқангдан йиғиб-териб юргани...», деб шивирлагандай бўлди. Йиғлагиси келиб, ичидан хўрсиник отилиб чикди. Зимдан нариги каравотга кўз ташлади. Шухрат узала тушиб ётар, ухляпtimi, йўкми – номаълум эди. Ҳа, Шухрат индамас бўлсаям одобли, тартибли бола. Вақтида овқат ейди, вақтида ўйнаб, вақтида ухлайди. Телевизорни ҳам аясининг ижозати билан, фақат мультфильмни ва болалар ҳақидаги киноларни кўради, холос.

Умуман, бу ерда телевизор жуда кам қўйилар, аксарият тепасида оқ тўр парда ёпиғлик турарди. Болалар телевизорни фақат қўйиб-ўчириш ҳуқуқидагина эга эдилар. Энасиникидаги «Весна» телевизори бу ердаги «Рекорд-336»дан анча кичкина, эски эди. Экранининг ўртаси одамларни пакана ва бақалоқ килиб кўрсатар, антеннаси гоҳ ерда, гоҳ токчада қийшайиб ётар, баъзида эрталаб қўйилган бўйича ўчириш бировнинг эсига келмасди. Шавкат баъзи мурватлари аллақачон супуриндига қўшилиб кетган бу телевизорни бошқа каналга олишга, тўғрироғи, омбир билан «автомат қилиб» бурашга ишқибоз эди. Кечкурунлари кўпинча экран қаршисида, энасининг тиззасига бош қўйганича ухлаб қолар, тоғаси секин кўтариб жойига ётқизиб қўярди. Шундай пайтда Шавкат гоҳида уйғониб кетар, лекин ўзини ухлаганга солиб ётаверар, тоғаси аста чўккалаб, авайлаб ётқизаётганда пик этиб кулиб юборарди. Тоғаси эса: «Ҳо, муғамбир, маза қилдинг-а!» деб қийқиртириб китиклаб қоларди. Яна «тенгсиз олишув» бошланарди. Бу ерда унақа олишувлар ҳам, хоҳлаган вақтда ухлаш ҳам кетмайди. Ҳамма нарса режим билан. Аяси уларга: «Ҳар куни кундузи бир маҳал мизғиб олса, бола соғлом бўлади, яхши ўсади», деб тайинлайди. Шухрат албатта ухлайди. Ухлайдими, йўкми, ишқилиб, каравотда у ёнбошидан-бу ёнбошига ағдарилиб ётади. Ухласа керак. Лекин Шавкат кундузи ухлашга ўрганмаган. Бирпас кўзини юмиб ётади, бу фурсат назарида жуда узокдай туюладию бетоқат бўлиб туриб кетади. Аммо Шухрат шунча ухласаям барибир семирмаган-ку. Шавкатдан ҳам озғин, ингичка, фақат бўйи баландрок холос. Катта боланинг бўйи баланд бўлади-да. У ҳозир ухляптимикин? Уйғоқ бўлса йиғламаслик керак, сезиб қолса мазах қилади.

Шавкат каравотининг бош томонида осиглик турган

пахмоқ сочиғини олиб, киприкларидан сизиб чиқаётган ёшни артди. Кейин у ҳам мук тушиб ётиб олди. Уйқуси келса ухламоқчи, миясида, хаёлида ямирлаб юрган ҳамма одамлар, шакллар, шарпалардан халос бўлмоқчи эди. Лекин худди ана шу шарпалар унга тинчлик ҳам, уйқу ҳам бермасди. Таниш ва қадрдон чехралар, серҳаракат, жиккак энаси, унинг акси — оғир, вазмин, бир ўтириб олса, анча-мунчага қўзғалмайдиган тоғаси, доим ёқимли жилмайиб турадиган, «Бу менинг асл ўкам, катта бўлганда менга атлас кўйлақлар олиб беради, а, Шавкатбек?», деб (ўзиям ўз отини келинаясидан эшитса ёйилиб, талтайиб кетарди-да, чунки у овоз жуда майин, ёқимли жаранглайди...) суйиб-эркалатадиган келинаясини, доим ўт юлиб, мол боқиб юрадиган Соип ошнасининг қиёфаси кўз олдидан кетмасди. Энаси жуда куюнчак, тиниб-тинчимас-да. Бирпас хотиржам чой ичиб ўтирганини кўрмайсиз. Сочлари оқариб кетган бўлсаям, ишлаб чарчамайди. Ҳали нон ёпаётган, ҳали ариқдан сув ташиб кир юваётган, ҳали овқат пишираётган, ҳали ювилган кийимларни тахлаётган... Баҳорда қурт боқади, пахта теримида: «Ҳа, деган туяга мадад, ҳамма ўлиб-тирилаётса, уйда ўтиргани юзинг чидамайди...» деб далага чиқади... Аҳён-аҳёндагина: «Ҳеч кетим ер искамайди», деб нолиб қолади. Меҳмон келганда-ку тамом, қўли-қўлига, оёғи-оёғига тегмайди. Келинаясининг дугоналари, қариндошлари бот-бот келиб туришарди. Аммо-лекин ана шунда Шавкатга роса маза бўларди-да. Бетига шакар сепилган қатламалар, тўрт бурчак, уч бурчак сомсалар, тухум, ёнғоқ, хандон pista... ...Келинаясини ширинликлардан мўл-кўл олиб берар, Шавкат қайси бирини ейишни билмай, Соип ошнасининг олдига чопарди. «Дом»га меҳмон ҳам келмас экан... Шавкатнинг хаёлида тоғаси гавдаланди. Кўпинча кийимлари мой, дов-дуғ бўлиб (колхозда шофёр-да!), соқоллари ўсиб юрар, Шавкат билан олишишни, уни кийнаб хазиллашишни яхши кўрарди. Жиянининг оёқларини осмонга кўтариб, қўлларида юришга мажбур қилар, Шавкатнинг бўйни қайрилиб, нафаси оғзига тиқилиб қолгудек бўлар, лекин бари бир чидарди. Баъзан эса чопиб кетаётганида тоғаси оёғидан чалиб юборарди. Шунда келинаясини кўриб қолса, тоғасини уришиб берарди. Шундай пайтлардагина унинг юзидан табассум йўқолиб, қалин қошлари чимирилиб кетарди.

— Хай, канақа кўпол одамсиз, ахир, боланинг оғзи-бурни қонга тўлади-ю! — дерди у астойдил ўпкалаб.

— Зарари йўқ, — дерди тоғаси пинагини бузмай, — бирикки тупрок ошаса, хушёр тортади, ўзини тутиб қолишга ўрганади.

Чиндан ҳам Шавкат баъзан кўчада зинғиллаб чопиб кетаётганида қоқилиб кетса, йиқилай-йиқилай дерди-ю, ўзини тутиб олар ё кўлига суяниб қолар, ишқилиб, ерга юзтубан тушмасди. Шу боисданми, бола тоғасининг дараллигидан хафа бўлмас, унга ёпишгани-ёпишган эди. Аммо келинаясининг унга ичи ачиб ғамхўрлик қилишиям малол келмасди, қайтага шунақа меҳрибони борлигидан ичида ғурурланиб кўярди... Тоғасининг кўпол хатти-харакатига кўзи тушса, энаси хам: «Бола майиб бўлади, эплаб-сеплаб, зўрға катта қилаётганимда иш орттирмагин, бировнинг омонатия...», — деб қойиб берарди. Тоғаси энасидан ҳайиқармиди ё жавратгиси келмасмиди, ҳар нечук, унинг олдида Шавкат билан унча олишмасди. Умуман, тоғаси энасининг гапини қайтармас, бирон иш буюрса хам дарров «хўп» дерди... Эҳ, уларни жуда соғинди-да. Қани энди, ҳозир кўзини бир юмиб очсаю ўзини Тегирмонбошида, энасининг бағрида кўрса!

* * *

Соипнинг хати Шавкатнинг ярасини баттар янгилади. Ўртоғи, одатга кўра, қишлоқдаги тинчлик ва об-ҳаволарни маълум қилгач, ҳаммалари Шавкатни соғинишгани, айниқса, бир куни келинаеси Соипни кўчада тўхтатиб олиб: «Ошнангиз бизни роса соғинтирдию...» деб қучоқлаб, пешонасидан ўпгани, шунда унинг кўзлари ёшланганини бир чеккадан баён этибди. Сўнгра дарсдан кейин пахта теришга чиқишаётгани, хирмондаги ғарам пахталарда кўмилиб, дўмбалок ошиб ўйнашаётгани, яқинда уларнинг бригадасида план тўлгани, қўй сўйилиб, теримчиларга ош берилгани, болалар хам маза қилиб ейишгани, шунда Аҳмад, Тоирлар билан уни эслашганини оқизмай-томизмай ёзганди.

Шавкат хатнинг ҳар бир ҳарфини кўзига суртгудек бўлиб, дона-дона қилиб ўқир экан, ич-ичидан хўрсиник келар, товуш чиқармаслик учун лабларини ҳар қанча қимтиб, ўпкасини босишга уввало уринмасин, барибир бефойда эди. Соип унинг кўнглидагиларни билиб туриб

ёзгандай эди. Шавкат пахтага чиқишга ҳавасманд эди. Ярим этак пахтани ёстик қилиб, қизиб кетган белини муздай, зах эгатга босганча, қовжираган, жигарранг гўза барглари орасидан гумбаз шаклидаги кўм-кўк осмонни томоша қилиб ётишни яхши кўрарди. Ўртоқлари билан гўзанинг узун-узун новдасини синдириб олишар, энг учидан битта кўсакни қолдириб, бошқа майда бутоқ ва шохчаларни қайириб, баргларини сидириб ташлашар, кейин шипшийдам новдани этик пошнасига тарсиллатиб уришар, новда учидан қолган кўсак бандидан узилиб, ўқдай визиллаганча узок-узокқа бориб тушарди. Болалар катталарнинг кўзини шамғалат қилишиб, «ким узокқа етказиш» ўйнашар, истаганча бақириб-чақиришарди. Ҳаммасидан ҳам даладан юк машинасида катталар билан бирга қайтиш завқли эди. Шўх йигитлар қишлоқни бошларига кўтаришиб қийқиришганда, шаддод қизлар овозларини баралла қўйиб лапар айтишганда, хатто кўкда қағиллашиб учиб юрган қарғаларнинг ҳам уни ўчиб, ин-инларига кириб кетишарди. Баъзида бундай «беодобчилик»дан дарғазаб бўлган оқ, қора, сарик итлар вовиллаганча машина ортидан қувиб қолишар, шунда йигитлар атайин «ол, киш-киш!»лашиб бўрига тақлидан увиллашар, ғазабга минган итлар жонҳолатда яна бир неча ўн қадам чопишиб, чанг-тўзон ичида кўринмай қолиб кетишарди. Болалар қоринларини чангаллаб, ичаклари узилгудай қотиб қотиб қулишар, фақат ана шу гаштнинг ўзи учун ҳам ҳар қандай ишга (пахта териш нима бўпти!), ҳар қанча узокқа боришга ҳозир у нозир эдилар... Шавкат энди ўша завқу сафоларнинг барчасидан маҳрум, ўртоқлари олисида – уларни поездда бир кечалик йўл айириб турибди. Эҳ, шу Тошкент дегани қишлоқларига яқинроқ жойда бўлганидами, ҳар якшанбада ўзи бориб-келаверарди-да!

Севдирадиган ҳам тил...

Шавкатнинг ҳайвонот боғидан қайтган чоғида юрагида жўш урган олам-олам қувончлари, янги ҳаёл-режалари бир зарба билан тош теккан ойнадай чил-чил бўлган эди. У ҳам энди секин-аста Шухратга ўхшаб индамас бўлиб борар, ундаги шўх-шаддодликдан асар ҳам қолмаганди. (Акаси-ку, ўша, аяси Шавкатни мақтаган кундан бошлаб «пўм» чиққандай, у билан тузук-курук гаплашмай қўйганди.)

Бундан Кудрат билан Хабиба хавотирга туша бошлашди. Шу тўғрида нари-бери бўлиб олишди ҳам.

— Тергайвериб жонига тегяпсан, — дағдаға килди Кудрат. — У эркин кушдай юрган бола. Энаси айтганини мухайё қилиб ўргатган. Сен томдан тараша тушгандай идиш-товоқ юндиришдан бошладинг, минилмаган тойга «э» йўқ, «бе» йўқ, таппа эгар босгандай... Шуни бил, севдирадиган ҳам тил, бездирадиган ҳам...

— Жуда ўзингиз койил қияпсиз. — Хабиба ҳам ён бермади. — Мундай бир ота-болага ўхшаб гаплашганингизни кўрмайман. Ўқишинг қандай бўляпти, ниманг бор, ниманг йўқ, демайсиз. Сахардан ғойиб бўласиз, кечкурун апил-тапил овқат ейсизу яна туя гўшти еган ўша зормандангизни кавлагани кириб кетасиз, шу билан гумдонсиз! Шанба-бозор яғири чиққан папкангизни қўлтиклаб кутубхонага югурасиз. Уйдаям юрагимизни олдингиз: ўқишим керак, ёзишим керак, тинчлик йўқ, ҳаловат йўқ, радиони ўчир, телевизорни пастлат... Шухратниям сиз гунг қилдингиз. Олимпингиз бизга тоза қимматга тушадиганга ўхшайди.

— Сенга гапириб обрў топмайди одам.

— Рост-да, тилимни қисиб қўйган жойингиз борми?

Хар доим шундай бўлади: Кудрат бошлайди ва тугатади. Худди шахмат масалаларидаги «оклар юради ва ютади», дегандай. Фарк шуки, Кудрат нукул ютказди. Бирок у ҳам иложи борица отдан тушсаям, эгардан тушмасликка интилиб, сўнгги имкониятгача уриниб кўради.

— Энасини кўргиси келгандир! Она деган боласининг кўнглига қўл солиб кўриши керак!

— Мановидан борми? — Хабиба раққосалардай бармоқларини қарсиллатиб «муллажиринг»га ишора қилади.

Кудратнинг дами ичига тушади.

Бирок, харқалай, улар «кейинроқ бўлсаям иложини топиб, болани албатта кишлокка олиб бориб келиш керак» деган қатъий қарорга келишди.

Шунга қарамай, Кудрат хотинининг таънасидан сўнг оталик бурчини адо этмоқчи бўлди ва бу ишни ўғлининг кўнглига қўл солишдан бошлади. Лекин «ковун» туширди:

— Нимага сустсан, ўғлим? Энангни соғиндингми?

Шавкат ҳам худди шу сўрокни кутаётган эканми, тўлиб турган кўнглининг бирдан тошиб кетишига шу бир оғиз сўз кифоя қилди. Косадаги лиммо-лим сувнинг чайқалиб тўкилиши учун тепадан бир томчи тушса бас-да! Бола хар-

чанд уринмасин, япаски бурнининг икки ёнидан симобдай югураётган томчиларни тўхтатиб қолишга қурби етмади. У индамай, юзини терс бурди.

О, эна қучоғи!..

«Тошкент – Андижон» поезди ўткир прожекторлари билан кўр ойдин далаларни иккига ёриб, пишқириб бормокда. Шавкат ўтган сафаргидай ўзини нукул деразага уради, бетоқат юраги кинидан чиққудай, хайвонот боғида кўргани сарик-зангор патли, қўним билмас митти қушчадай типирчилайди. Вужуди, борлиғи билан ташқарига талпинади, аясининг хай-ҳайлашига қулоқ осмай, бошини дарчадан чиқармोकка уринади. Қўлларини узатиб гувиллаётган шамолнинг қувватини синамоқчи бўлади. Салқин кузак шабадасининг жажжи кафтига тегиши, юз-кўзларига оҳиста урилиши унга ҳузур бағишлайди. Дум-думалок, энаси ёпадиган ёғлиқ патирдан сал каттарок ним пуштиранг ой бир йўқолиб, бир кўринади. Эҳ, тезрок ета қолса эди ўша ёғлиқ патир, қулчаларга! Шу... ой кизик нарсда. Қаерга борсанг, ўша ерда ҳозир у нозир. Секин юрсанг – секин, тезласанг – тез юради, тўхтасанг – тўхтайдди. Худди одамни калака қилаётгандай. Мана, ҳозир ҳам у сувдан дам-бадам бошини чиқариб, тағин шўнғиб нариги қирғоққа ўтаётган одамдай ўқдек учаётган поезддан бир кадам қолмай, чолиб бормокда. У ҳам қишлоғига, меҳрибон энаси ҳузурига ошиқаётгандай!..

...О, эна қучоғи! Сен нақадар сеҳрли ва ҳароратга бойсан! Сен мунислик ва дардкашликда, муштоқлик ва ғамхўрликда бетаъриф ва бетимсол онадан заррача қолишмайсан! Сендан узоқлашган ҳар қандай жигарбанд – у учувчи ё денгизчими, аскарми ё толиби илмми, дарбадарми ё оқпадар, қатъи назар, мудом бир нарсасини, шунчаки бир нарсасини эмас, дунёда энг азиз ва мўътабар бойлигини йўқотгандай, юрагининг бир парчасини гаровга қолдиргандай ганғиб, гарангсиб юради. Ҳамиша, ҳар сония ҳузурингга қанот бoғлаб учишга шай туради.

Мана, ўшандай жигаргўшалардан бири қучоғингга қуз палласи баҳор шамолидай елиб бормокда! Қўзичоғинг, тойчоғинг ўзи билан эзгулик рамзи ойни ҳам бошлаб кетяпти! Бундан бошинг қўкка етишига унинг ишончи қомил.

Худди шундай бўлди! Шавкат кўз ёшларини аясига сез-

дирмаслмик учун энасининг қайноқ оғушидан хийла вақт узилолмай, туриб қолди. У ичидан тошиб чиқаётган унсиз хўрсиникни тия олмас ва энасини яна маҳкамроқ қучоқлаб, пешонасини унинг кўксига буркарди. Юзига томган икки томчи ёш ўзининг ёшларига қўшилиб ёнокларини ачиштиргандагина, хўрсиниб бош кўтарди, нам киприклари орасидан энасининг чуваккина, нурли чехрасига илжайиб боқди...

Тоғаси билан келинаяси ишда эканлар. У сандалининг боғичини ечиб ўтиришга ҳам сабри чидamay, оёғини силтай-силтай ечиб отди-да, кўчага чопди. Энаси: «Олдимда бирпас ўтир, дийдорингга тўйволай, кўзим...», деганича қолаверди. Бола кўз очиб-юмгунча ўзини арик лабида кўрди. Зиналардан айланиб ўтишга сабри чидamay, бир сакраб, икки газ чамаси пастдаги супачага тушди; чўккалаб, суволғич тахтасининг сув ялаб ўтаётган четидан маҳкам ушлаб олди-да, куз осмонидай тиник, шиша парчалари тўкилгандай куёш нурида ялт-юлт қилаётган кўкиш сувдан энтикиб симира бошлади; қалқиб-қалқиб, томоғидан бир қултум ҳам ўтмай, нафас ололмай қолгунча ичди. Қорни дўмбира бўлиб шишиб кетсаям, кўзи тўймасди. Шими, кўйлагининг чангга белангани билан ҳам иши йўқ эди — аяси энасининг олдида уришолмайди-да. Энг муҳими, унинг иккинчи орзуси ҳам ушалди. Бола ҳарсиллаб ўрнидан турди, йўл-йўлакай уст-бошини кокиб, ариқ ёкасидаги сертупроқ кўчадан зинғиллаганча югургилаб кетди.

Ох, бу — олий нав ундай (нозик таъб ва закий китобхонлар бу дағалроқ ўхшатишдан ранжимас ва бизни қўйишмас, деб умид қиламиз, зеро, оппоқ пахта ҳам, олий нав унга айланган бугдойнинг ўзи ҳам қора тер эвазига, ана шу қора тупроқда бунёдга келади-ку!) майин ва мулоим, хамирранг тупроқ яланг оёқларга нақадар хуш ёкади-я! Хатто офтоб тегмай оқариб қолган панжалар ҳам жонни кириб роҳатланаётганини шундоқкина ҳис этиб турасан. Бу роҳат илик ва болдирларингдан, тиззаларингдан секин-аста, ёкимли жимирлаганча юқорига ўрмалай бошлайди ва ҳадемай бутун вужудингга тарқалиб, томир-томиринггача яйратиб юборади.

Шавкат, қалби ана шундай лаззат ва ҳаловатдан ором олиб, чопиб бораркан, «машина» бўлгиси келди-ю, бироқ фикридан қайтди. Шаҳардан келган болага энди бу қилик ярашмайди-да... Мана, таниш дарвоза, кўзга ўтдай ташлан-

ган занжир... Соип ҳам уни соғингандир, ахир хатида шундай деб ёзган-ку... Қучоқлашиб кўришишади. Тошкент тўғрисида, зоопаркдаги ажойиботлар ҳақида бир чеккадан гапириб беради. Лекин... зериккани, буёқни қўмсаб йиғлаганини айтмайди... Ишқилиб, уйдамикин?

Унинг тарвузи қўлтиғидан тушди. Ошнаси пахтага кетган экан. Шавкат шуни ўйламабди-я. Соип хатида ёзувди-ку... Башорат ая уни кўриб хурсанд бўлди. Елкасидан силаб: «Ўх-хў, шаҳар боласи бўлиб, оқариб кетибсизу, — деди кулиб. Кейин: «Дом» уйинглар яхши эканми?», деб сўради. Шавкат Башорат аянинг саволларига қисқа-қисқа, шоша-пиша жавоб бергач, «Соипга айтинг, энамларникига борсин», — дея тайинлаб, изига қайтди. Тоир, Аҳмадлар ҳам олтинчи бригадада пахта теришаётган экан. Борсамикин? Йўқ, узок, у ёққа борса кеч қолиб кетади. Ҳали эна-сига тўйганича йўқ, иннайкейин, тоғаси билан келинаяси келиб қолишса, бизни соғинмабди-да, деб хафа бўлишади. Ҳадемай кеч киради, ҳамма оғайнилари келишади. Унгача у ёк-бу ёқни томоша қилиб, айланиб туради, энаси билан гаплашиб ўтиради.

Шавкат қўлларини шими чўнтақларига солганча (тоғасининг армия шимига ўхшатиб), бир қадар хотиржам бораркан, кўчанинг чап юзидаги гувала деворлар, қўшнilarнинг занг босиб, ўнг-тусини йўқотган тунука томларини, ариқ бўйлаб саф тортган оқтол ва қоратолларни, шохлари тарвақайлаган, баргининг орқаси чойнинг тилла қорғиздай ялтирок ва қумушранг азим бақатерак, нафис япроқчалари шивир-шивир қилаётган мирзатеракларни бошдан-оёқ кузатиб ўтарди. Ҳеч нарса ўзгармаган, ҳаммаси жой-жойида... Йўлнинг ўнг томони — ариқнинг нарёидаги пахтажор далалар ҳам, пахтаси бир неча қур териб олинган ва оқ чанокларнинг булутли кечадаги юлдузлардай хийла сийраклашганини ҳисобга олмаганда, ўша-ўша... Факат кишлоқ, мана шу далалар ниҳоятда кенг, чегарасиздай туюлди. Илгари буни сезмаган экан. Анча нарида, даланинг ўртасидан кесиб ўтган Қорасувнинг («Эх, Қорасув, Қорасув!..») у бетидаги пахтажорда одамлар уймалашиб юрибди. Пахта теришяпти. Уларнинг орасида келинаяси ҳам бордир. Ҳозир келинаясининг қошида лоп этиб пайдо бўлиб қолса, нима деркин? «Ердан чиқдингизми ё осмондан тушдингизми?», деб роса суюниб кетса керак. Борса

бўларди-ю, теримчилар уни ўраб олишади, ҳаммаси шаҳарни сўраб безор қилишади.

Шавкат энди шошилмай, охиста хуштак чалганча кўлбола оҳангларини хиргойи қилиб келарди. Атроф ниҳоятда осуда ва сокин эди. Гўё қишлоқда энасида бошқа одам қолмагандай, ҳамма пахтага чиқиб кетгандай... Шундай бир сирли, хорғин сукунат ҳукмрон эдики, ҳавода енгилгина учаётган хуштак садоси гўё жаранглаб, бутун қишлоққа таралаётгандай туюларди. Шавкат хуштак чалишдан тўхтади. Яна ҳаммаёқ сув сепгандай жимжит бўлиб қолди. Бола шовқин-сурондан зада бўлган қулоқларининг яйраб ором олаётганини пайқади. Димоғига гуп этиб беҳи хиди урилди. Диккат билан тинглай бошлади. Бир-икки дақиқадан кейин ҳар хил, узук-юлук товушлар чалинди. Қаердадир бир бақа эринчоқлик билан, хушламайгина, бўлиб-бўлиб «ва-қа-қа-қа»ларди. Қайси бир бурчак-кавакда сассиқпопишак «хишш-хишш...»лаб, ғуррак «ғурр-ғурр» қиларди.

Шавкатнинг қулоғи ёнгинасидан ари визиллаб учиб ўтди. Бошини ўз пайтида олиб қочмаганида, «бекор кетгунча...» деб ўткир нишини бир санчиб олиши турган гап эди. Хайрият-ей!

Боланинг кўзи Тўхта холанинг дарвозаси ёнида бошини оёқлари орасига буркаб, офтобшувокда ётган ола мушукка тушдию такка тўхтади. Зап жойини топибди. Тагидан илиқ тупроқ, биқинидан иссиқда қизиган девор тоши хуш ёқиб, пинакка кетганга ўхшайди. Унга яхши-да, у билан ҳам ҳеч кимнинг иши йўқ. Хоҳлаган жойида яшайди, юради, ухлайди. Уни узоққа жўнатиб юборишмайди-ям! Мушукни йўқотиш ҳам қийин. Қопга солиб, тоғу тошларга олиб бориб ташласанг ҳам қайтиб келаверади. Урсанг ҳам ҳеч қаёққа кетмайди. У бир тилсиз, ақлсиз махлук бўлса, қаерда қорни тўйса, ўша жойда юравермайдимикин... Ё уям ёт жойда қисилармикин? Эҳтимол, лекин у муғамбир. Шавкатни аллақачон пайқагану кўрмаганга солиб ётибди... Мушук бўладию тўрт қадам наридаги шарпани сезмайдими? Ер тагида илон кимирласа билар!

Шавкат ердан иккита данакдай тош олиб, бирини иргитди. У мушукни уриб, унга озор бермоқчи эмас, шунчаки: «Қани, нима қиларкин», деб синаб кўрмоқчи эди, холос. Мушук сапчиб бошини кўтарди-да, зорланиб «Миёв!» деди. Кейин бўйинини хиёл қийшайтириб, Шавкатга ўпкала-

гансимон бирпас қараб турди-да, лип этиб ичкарига кириб кетди. Шавкат мийиғида кулиб, кўлида қолган тошни арик бўйида жуфт ўсган, ҳар бири симёочдай мирзатеракларнинг орасини кўзлаб отди. Мўлжалга олишнияма унутибди. У тошни тирқишдан ўтказиб юбормокчи эди, тош тераклардан бирига тегиб, чўлп этиб сувга тушди. Кекса теракнинг нами қочган кўкимтир оқ пўстлоғида сезилар-сезилмас данакдай из қолди. Шавкат кафтларини қокди. Энди уйга кирса ҳам бўлар...

Кечга томон бирин-кетин Соип, Аҳмад, Тоир, Эргаш кириб келишди. Хушвақтлигидан ўзида йўқ Санобар хола уйига улуғ меҳмонлар қадам ранжида қилгандай, болалар атрофида гирдикапалак бўлар, ҳар биридан уйлари, оналарини қариндош-уруғларининг тинчлиги, саломатлигини қайта-қайта сўраб-суриштирарди. У елиб-югуриб чорпояга қават-қават оҳорли кўрпачалар солди. Болалар аввал яланг оёқларига, сўнг бир-бирларига хижолатомуз қараб, кимтиниб туриб қолишди.

– Ҳай, болаларим, нимага қараб турибсизлар, тўшак сизлардан азиз бўптимиз, тупроқ – қокса кетадиган нарсасиз, чиқаверинглар тортинмай, – деб ундарди Санобар хола чой кўтариб, зипиллаб келаркан. – Шавкатжон, ошналарингизни ўтиринглар, демайсанми. Нондан синдир. Нимага каловланасан? Буларга етгунча кўзларинг тўрт бўп кетдию!

Шавкатнинг каловланишига сабаб – дўстлари унга сал бегонасираброк, кийиниши, эгни-бошига ажабланиб қарашаётгандай, орада қандайдир ийманиш пайдо бўлгандай туюларди. Болалар, одатда, қишлоқликлар шаҳарлик меҳмонни қандай қизиқсиниб кутиб олишса, унияма шундай назардан ўтказишмоқда эдилар. Шавкат ҳам шаҳардан келди-да... Боланинг қалби эса изтироб чекмоқда эди: икки ойга шунчаликми? Бундан чиқди, уч-тўрт ой, ярим йил кўришмаса бир-бирларидан бутунлай узоклашиб кетишар экан-да. Ошначилиқларияма тугаса-я?..

Булутли тонг бирмунча ёришгандай, эски кадрдонлар ўртасига хира соя солиб турган кўринмас парда ҳам аста-секин кўтарилди. Болалар чорпояга чиқишди, Шавкат пастга курси қўйиб ўтирди.

Болаларнинг кўзлари одатдагидай эркин чакнай бошлади.

Буёғи энди рисоладагидай эди – мисоли улфат йигитлар, жўралар тўпланишган: шохона жойлар, дастурхонда

мўл-кўл емишлар; Шавкат йўл бўйи орзу қилиб келган тансиқ неъматлар — янги ёпилган ёвлиқ патир, ошқовоқ сомса, канд-курс, хусайни узумлар, ширин дона туятиш анор; беҳи, анжир киёмлари... Санобар хола эса ҳамон топган-тутганини ташишдан тўхтамас, суюкли набирасининг ошналарини зўр илтифот билан сийлаш пайида эди. Энди астойдил чордана қуриб олган болалар катталардай сипоғарчилик билан одоб саклаб ўтиришарди.

Шавкат Тошкент таассуротларини сўзлай кетди. Аввало «машина-кути» — лифтдан бошлади, кейин тўққизинчи каватнинг нечоғлик баландлиги ва у ердан бутун олам кўриниши; эшикларидаги дурбин-туйнукчага, ундан Шухратнинг чинакам ҳаққакалагига ўтди. Мактабларининг зўрлиги, айниқса хайвонот борида кўрганларини мароқ ва иштиёқ билан сўзлади. Ҳар бир хайвон, қуш ва парранданинг кўриниши, хусусиятлари, хатти-ҳаракатига алоҳида-алоҳида тўхталар, табиийки, бургут, товус, оқ айиқ ва бегемотлар ҳақида хаяжонланиб, муфассалроқ ва албатта, болаларга хос озроқ кўпиртириш билан гапирарди.

Ҳикоя қизий бошлагач, кичик меҳмонлар қаерда ўтирганликларини унутишди чоғи, нигоҳлари, диққат-эътиборлари жўшиб сўзлаётган ўртоқларида бўлса-да, қўл ҳаракатлари ўз-ўзидан илдамлашиб кетди. Ҳаш-паш дегунча икки-та катта оқ чинни ликопдаги хусайнининг ранги ўчди; яна бир нафасдан сўнг идишлар шипшийдам бўшаб, дастурхоннинг ҳар ер-хар ерида пўчоқ уюмлари ҳосил бўлди.

Шавкат дам чорпоя киррасига тирсагини тираб, гоҳ гавдасини курси суянчигига ташлаб, ҳамон ҳикоясини давом эттирар, Санобар хола ҳам ҳануз чорпоя атрофида парвона бўлишдан чарчамасди; у жажжи даврада гап нима хусусда бораётгани билан иши йўқ, ўз турмушидан тушиб коларди. Гапирганда ҳам Шавкат ё унинг ўртоқларига эмас, ўз тенги, содиқ дардкашига юрагини очаётгандай сўзлар, ўзи истамаган ва сезмаган ҳолда набирасига ҳасратларини тўкиб соларди.

— Сен йўқ, ошналаринг ҳам остона ҳатламай қўйишди, — дерди набираси эшитяптими, йўқми, иши ҳам бўлмай. Чунки у овкатга уннаган, дам бостирма тарафдан ўтин кўтариб ўтар, дам буларга чой янгилаб келарди. — Тоғанг, келинаянг ишда, э, ҳовли ҳувиллаб, ютаман дейди. Ҳамма пахта билан овора бўлиб, биров эшикдан калла сукай демайди. Уйидан илон чиққан одамдай бир жойда

ўтиролмаيمان, дегин... Хартугул пахта дардимни олди. Бир этак-ярим этак териб, то уни хирмонга обориб торткизгунимча қош қораяди, кейин келиб қозонга ўт ёқаман... Шунанга қилиб, амаллаб кеч бўлади-ю, лекин бу, кечанинг узунлигини айтган...

Шавкат ўз таассуротларига қанчалик берилиб кетган бўлмасин, энасининг гапларини ҳам эътиборсиз қолдирмасди, аксинча, бу хонадонда «ўз мавкеи» борлигидан, ўрни билинганидан ғурурланар ва бу ғурурни жўраларига намойиш этишга уринарди. Шунинг учун энасининг сўзларини ўзидан ҳам кўра ўртоқлари эшитишини истар, энасидан бир сас чиқди, дегунча ҳикоясини келган жойида шартта тўхтатиб, бутун вужудини қулоққа айлантиргандай ўчоқ томондан кўз узмай қараб турарди. Кейин: «Мен ҳам сизни соғиндим-да, эна...», деб кўярди. Иттифоқо, айвон устунига суяниб омонат чўнқайганча анор доналарини ушатиб еяётган аясининг ғалати бир ҳаракатига кўзи тушиб қолди.

Ҳабиба ўчоқ бошидаги Санобар холага имо-ишоралар билан бир нарса демокчи бўлар — кўрсаткич бармоғини ҳадеб ўнг чаккасига пармалаётгандай никтарди. Тут новдасини тиззасига уриб, қарсиллатиб синдираётган хола кизининг муддаосини тушунмай, нуқул: «Ҳа, нима?», деган маънода бош ирғарди. Ҳабиба ўзига қараб турган Шавкатни кўриб қолдию дарҳол қўлини чаккасидан олиб, жилмайдди. Бироқ бу жилмайиш аянчли, сурат олдираётган тунд одамнинг мажбуран ишшайишидай келишимсиз эди. Бола ҳам онасининг муродини англамади; озгина мулоҳаза қилиб кўрса, имо-ишоралар маънисини фаҳмлаб етган бўларди, албатта, лекин ҳозир арзимаган икир-чикирлар ҳақида бош қотириб ўтиришга унинг тоби ҳам, фурсати ҳам йўқ эди. У оғайниларини оғзига қаратиб шер, йўлбарс, оҳу, жайронларни зўр бериб таъриф-тавсифларди. Тингловчилар ҳам унинг сўзларини бўлишга унча журъат этишмас, тартиб сақлаб, ўзларининг сабру каноати, бардошини намоеън қилиб ўтиришарди; умрида хорижда бўлмаган катталар кўз кўриб-қулоқ эшитмаган ғаройиб хулқ-атворли, урф-одатли қабилалар яшайдиган Океания ё Африкага бориб келган сайёҳ таассуротларини қандай оғзи очилиб, ёқа ушлаб тингласалар, болалар ҳам жўраларининг ҳикояларига шундай хайрат билан қулоқ солишарди. Фақат ҳамма нарасага кизиқувчан, андак шошқалоқ ва мактанчоқроқ

Аҳмадгина, биз ҳам анойи эмасмиз, демокчидай, ора-чора: «Палонниям кўрдингми, писмадонни-чи?..», қабiliда Шавкатни сўрокка тутиб, ўзи ҳам унча-мунча гап кўшиб турарди...

Буларнинг ҳаммаси Шавкатни янада илҳомлантириб, тилини бийрон қиларди. Хилма-хил маймунлар, уларнинг одамларни масхара қилиб тиржайишлари; тепса-тебранмас фил, бели букри туя, хуркович тулки, ўзидан думи катта олмахон, хар турли товуксимон, ўрдаксимон, бургутсимон паррандалар — ҳеч бири қолмади.

Қисман саргузашт, асосан, таассуротлардан иборат ҳикоя охирлаганда Шавкатнинг келинаеси, орадан кўп ўтмай худди жиянининг келишини билгандай тоғаси (ахир, у одатда анча кеч қайтарди-да) келиб қолишди. Ҳовли чинакам тўйхонага айланди.

Ўртоқлари эртага пахтадан «куён» бўлиб бирга ўйнашга ваъдалашиб чикиб кетишгач, Рустам Шавкат билан олиша кетди. Хумориси тутиб қолган шекилли, Санобар хола: «Болани бола десанг, каттаси ундан ўтади», десаям, Рисолат эрини туртиб, имо қилсаям, парво қилмай, роса олишди. Шавкат тоғасининг енгчадай қафтлари, йўғон, баққувват қўлларидан кутулмоқчи бўлиб юлкинар, қийкирар, Рустам уни маҳкам кучоқлаб, белини зиркиратиб, қовурғаларини қисирлатиб юборар, тиканак соқолларини юзлари, бўйинларига санчиб ишқар, болага қўшилиб, ўзи ҳам кикирлаб қуларди.

Ҳабиба укасининг бачкана қилиқларига гаши келсаям, индамай қўйиб берди. Чунки яқин икки ой давомида ўғлининг бу қадар хурсанд бўлиб, яйраб-яшнаганини кўрмаган эди. Шавкатнинг зерикиб, юраги сиқилиб қолганига юз фоиз имони комил бўлди. Тошкентга қайтишгач, болани тез-тез у ёқ-бу ёққа обориб ўйнатиб, ёзилтириб туришни кўнглига тугиб қўйди.

Ниҳоят, тоға-жиян чарчаб, қолдан тойишди.

Шу кеча Шавкат энасининг иссиқ бағрида донг қотиб, эрталабгача бир марта ҳам ўйғонмай, роҳат қилиб ухлади.

Кун хийла кўтарилиб қолганида ўртоқлари кириб келишди. Қорасувга — кеча эсига тушганда юраги бир орзикиб кетган қадрдон Қорасув бўйига жўнашди.

Эх, Қорасув, Қорасув...

Қорасув – кунчиқар ва кунботар томонлари қўшни қишлоқлар билан, кунюриш тарафи қишлоқ аҳли «қайир» деб атовчи Қорадарё ўзани билан туташиб кетган пахта далаларининг ўртасидан оқадиган катта ариқ эди. Унинг қайирга мол, қўй етаклаб ўтиладиган кўприкка яқин жойи ёйик бўлиб, «ф» ҳарфини эслатарди. Бир вақтлар, кўприк тушмасдан олдин бу ер кечув бўлган бўлса керак, деб таҳмин қиладилар. Нима учун «Қорасув» деб аталиши ҳам номаълум. Аслида ариқнинг суви қора эмас, балки очик куз осмонидай тўқ мовий рангда эди. Сувнинг таъми ҳам ниҳоятда мазали эди. Одамлар бу сув Арслонбоб тоғларидан оқиб келади (Арслонбоб қаёқдаю Тегирмонбоши қаёқда!), дея таърифлашар, ариқ билан қишлоқ ораси бир чақиримча бўлсаям, илгарилари кўпчилик шу ердан сув ташиб ичарди. У маҳалларда ҳали ариқнинг иккала ёғидаги тўқайлар пахтазорга айлантирилмаган, қишлоқ осмонида ғўзага дори сепадиган самолётлар учмасди. Ҳозир ҳам Қорасув сиртдан шунақа яшнаб, зилолланиб оқадики, агар уни қаҳратон қишда (ха, дарвоқе, айрим эринмаганлар ҳалиям қиш пайти бу ердан пакирда сув олиб кетишарди), совуқдан қалтираб-қакшаб, тишларингиз такиллаб турган бир паллада кўрсангиз ҳам ховучлаб-ховучлаб ичишдан ўзингизни тия олмаган бўлардингиз. Сув сокин, ҳаракатсиз мовий осмоннинг аксини сезилар-сезилмас мавжлантириб жими-жими килиб оқарди.

Чор-атроф пахтазор. Лекин ғўзаларнинг ёздаги дуркунлигидан асар ҳам йўқ, шарти кетиб, парти қолган: илгариги, ям-яшил хонаки тут япроқларидай шапалоқ-шапалоқ барглари қуриган жигардай буришиб тўкилган, бандидан синган шохлари елкадан синган қўлдай шалвираб осилган, фақат сўтаси, лўстлари арчилиб кетган бўлишига қарамай, ҳамон диккайиб турарди. У ер-бу ерда ғуж-ғуж дони обдан етилган курмак, ғумай бошлари бўй чўзган, митти япроқчалари қовжираб, уруғи қорайиб-қотган чирмовиқлар ғўза танасига чирмашиб ётарди.

Кеча одамлар уймалашаётган майдон кимсасиз, бироқ пахта бир кечадаёқ, сийрак бўлса-да, ҳар қалай, яна очилиб улгурган эди.

Теварак осуда, фақат кўк бағридан тўрғай овози эшитилади, «ғийч-ғийч» килиб, дарё томонга битта-ярим-

та калдирғоч ё канотини «парр-парр» килиб чумчук ўтиб қолади.

Соғу сўл ёндан узоқлардаги қўшни қишлоқларнинг томлари, тераклар қорайиб кўзга ташланади. Жанубда Қорадарё ўзани...

Ўзан дейишимизнинг боиси: у энди дарё сўзига муносиб эмас — унда ўртача бир ариқ сув оқади, холос. Келакелгунча юқоридаги колхоз-совхозлар, бошқа тармоқ хўжалиқларига тақсимлана-тақсимлана, парчаланиб-парчаланиб Тегирмонбошига бир ҳовучгинаси етиб келади. Лекин ўша бир ҳовуч ҳам ўзанининг у ер-бу ерида ёйилиб, саёз дарёга хос шалдираб, ўзича шовқин солиб оқади. Аслида тўпикдан ҳам келмайди. Шавкатнинг тоғаси: «Сен туғилмасингдан бурун дарёнинг шовқини қишлоққа кечасию кундузи эшитилиб турарди», дейди. Айниқса, кўклам чоғлари қирғоқ кўчиб шалоплаганида ваҳима бўлиб кетаркан, худди сув хали-замон тошиб, босиб келиб қоладигандай ҳамма юрагини ҳовучлаб, кексалар калима келтириб: «Сув балосидан ўз паноҳингда асра...» деб ўтиришаркан...

Бу гапларнинг ҳаммаси рост. Ҳатто бир-икки бора раҳбарлар бутун қишлоқни оёққа турғизишган; бирон қорхон юз бергудай бўлса, беҳатар жойга кўчириш ниятида кўч-кўронларини йиғиштиргизишиб, юк машиналари, арваларни шайлаб қўйишган ва ухламай тонг оттиришган. Сув кўтарилгудай бўлса, дарҳол хабар етказиш учун колхоз, қишлоқ совети раҳбарлари отда пишқириб оқаётган дарё бўйига бориб туришар, бир нечтаси кўчаларни айланиб юришар, оstonаларда, гувала девор тағларида ўтирган бедор ва безовта одамларга таскин, далда бериб, руҳини кўтаришга ҳаракат қилишарди. Хайриятки, даҳшатли, мудҳиш ҳодиса содир бўлмаган. Аммо дарё баҳорда кутурган, халқ ибораси билан айтганда «қонсираган» пайтларда битта-яримтани оқизган ҳам. Узоққа боришнинг ҳожати йўқ. Шавкатнинг тоғаси Рустам хотини Рисолатни ана шундай тошқинларнинг бир галгисида бешафқат тўлкинлар ўз домига ютмоқчи бўлган ваҳший гирдибод қаъридан олиб чиққан.

Қорадарёда, Тегирмонбошида сув ана шундай оққан. Энди бўлса, бригадирлар, мироблар сув талашишгани-талашишган...

Ўзан бўйидаги кўзикоринга ўхшаб қапа бўлиб турган садақайрағоч ости шу пахтазорлар ўрнида шоли экилади-

ган маҳалларда хирмон эди... Одамлар шолени кундузи ўриб, ташиб, кечкурун дарёдан ғир-ғир салқин шамол эса бошлагач, янчишиб, шопиришарди... Хирмондаги кий-кирик, бакирик-чакириклар кишлокка бемалол эшитиларди. Орадан неча йиллар ўтиб, канча ўзгаришлар бўлиб кетди. Қайрағочга қойил! Ҳали ҳам ранг-тусини ўзгартирмай, кўкариб, яшнаб турибди. («Катта сув кўрган, намни роса шимиб олган-да», деб ўйларди бола соддадиллик билан.) Ҳали-хамон унинг соясидан канча сувчи, тракторчи, теримчилар баҳра олади...

Арикнинг нариги лабига, сув шундок киррокни ялаб турган жойда юзаси озгина бўртиб чиқиб турган кулранг тошга бир читтак келиб қўнди. Хиёл фурсат азмойиш олаётгандай у ёқ-бу ёққа қараб, дорбоз боладай «лик-лик» қилиб турди, кейин сув ҳўплаб тумшукчасини осмонга кўтарди-да, филкиллатиб юта бошлади, шу тахлит тўрт марта сув ичиб чанқоғини кондиргач, пирр этиб учиб кетди.

* * *

Болалар ечиниб бўлишганди. Шавкат эса хануз сувдан кўз узмай қаққайиб турарди.

— Ия, сувга тушишдан кўрқаяпсанми, Шавкат? — дея унинг қитиғига тегмокчи бўлди Аҳмад.

Шавкат индамай ечина бошлади. Чунки у ўз қалбида кечаётган туйғуларнинг номини билмас, шу дақиқалардаги ҳолатини ўртоқларига ҳам изоҳлаб беролмас эди.

У ўн кадамча наридан югуриб келиб, ариққа калла ташлади. Бир лаҳзадан сўнг сувга зарб билан ботирилган бўш шишадай отилиб чиқиб пишқирди; сочи ва қулоригаги сувни силкитиш учун бошини сарак-сарак қилар экан, сувнинг ҳар қачонгидан илиқроқ ва роҳатбахш эканлигини хис этди. Аъзойи бадани узок ва хорғин уйкудан сўнг ёзилиб, мириқиб керишгандагидай маза қиларди. Бола ховуздан оқин сувга қайтган балиқдай эркин-эркин қулоч отиб, яйраб чўмилди. Фақат кўприк тагидан сузиб ўтишда бир оз тараддуланиб қолди. Усти тупроқ билан ёпилган, ўртаси замбилдек чўкиб, баъзи ерларини мол туёқлари тешиб юборган бу кўхна кўприк остидан осилиб турган ёғоч ва шох-шаббаларнинг учлари гўё бир жойига санчилиб кетадигандек ё бўлмаса илон-пилон чакиб оладигандек, эти бир увишди, бироқ саросимага тушганини бошқаларга сездирмади...

Улар йўл-йўлакай «Ўғилми, киз?»¹ ўйнашиб, сертупрок кўчани яланг оёк чангитиб қайтишди. Тупрок юмшок, илик, Шавкатнинг оёклари хузур қилиб яйраб эди.

Тоирларникига келиб, ёнғок соққа ўйнашди, кейин чўзма камалакда арик бўйидаги тутларнинг шохларига кўниб олиб, чирқиллаётган чумчуқларнинг адабини беришди. Ахмад бешта, Соип тўртта, Тоир ҳам тўртта, Шавкат иккитасини ер тишлатди. Беғам, укувсиз Эргашгина битта-ям уролмади. Фақат, ҳақкалак учгани хирмонга боришмади. Чунки у ерда ҳозир пахта куритилар, шу паллада бригадир ё табелчи ўз боласини ҳам танимай қувиб солиши, пахта тер, деб дағдаға қилиши турган гап. Бусиз ҳам Шавкат дунёга қайта келгандай, йўқотиб қўйган кадрдонларини бирдан топиб олгандек севинчи ичига сиғмас, ошналаридан ажралгиси келмасди. Аммо улар бугун кечқурун Тошкентга қайтишлари керак эди. Кун тиккадан ўтиб, пастга оғиши билан Шавкатнинг юраги безиллай бошлади. У шу бугун сираям кеч кирмаслигини, қуёш асло ботмаслигини истарди; аксига, офтоб ҳам ўчакишгандай, худди бир нарсадан қуруқ қолаётгандай, тобора қуйига шўнғир, уфқлар ортига ошиқарди. Мана, унинг ёғдулари мирзатеракларнинг учидан ҳам пастлаб кетди, бақатерак япроқларида хирагина яллиғлана бошлади. Тамом, бирор соатдан кейин у дарёга отилган тошдай ғойиб бўлади, тарам-тарам шуълалари сув ҳалқачаларидай қисқара-қисқара, батамом сўнади.

Тўсатдан энасининг: «Шавкатжон-ув-в!...» деган товуши эшитилди. Шавкат чор-ночор ўртоқлари билан хайрлашди.

Унинг Тошкентга зинхор қайтгиси йўқ эди. Назарида энасига ялиниб-ёлворса, уни олиб қоладигандек туюлди. Энаси кўчадан сув олиб кираётган пайтда олдидан чиқиб, этагига суйкалди. Энаси пакирни ерга қўйиб, Шавкатга тикилди:

¹ «Ўғилми, киз?» — болаларнинг маҳаллий эрмек ўйинларидан бири. Чўмилганда кулоқнинг ичига кириб қолган суви сиққитиб қуритиш учун данакдай тошни рўмолчага ўраб, кулоққа тикилади ва бошни ўша томонга қийшайтириб, бир неча кадам ҳақкалаб борилгач, турган жойда бир оёқлаб гир айланиб, ёнидагилардан «Ўғилми, киз?» деб сўралади. Жавоб бўлгач, тош олиб қаралади. Сув шимган рўмолчанинг нами, албатта, тошга ҳам тепчийди. Бу хол бир неча марта — тош намсиз чиққунча такрорланади (албатта, ҳар гал тош янгиланади ва рўмолчанинг қуруқ жойига ўралади). Ўйин шартига кўра, тош қуруқ чиқса — «Ўғил», агар намли чиқса «Киз» бўлиши керак. Одатда, ҳамма «Ўғил!» деган жавоб илинжида бўлади, лекин ҳазилкашлар бир-бирининг жигига тегиш учун атайин «Киз» дейишаверади.

— Ҳа, болам, нима дийсан? Ҳалиям ювинмабсан-у?..

Шавкат орқасига бир қараб олди.

— Кетгим келмаяпти, кетмайман... — Унинг кўзлари нам-ланиб, энасига мўлтираб тикилди.

— Бу нима қилиқ, кўзичоғим? — дея энаси энгашиб Шавкатни бағрига босди, кейин овозини пасайтириб давом этди: — Даданг билан аянг сенга энди етишишди. Ўзинг ҳам: «Қачон мени обкетишади?», деб мени қанча диққат қилгансан, эсингдан чиқдими? Кўй, ўғлим, ҳар кимни ўз ота-онасидан қўймасин. Бунақа ўйни миянгдан чиқар.

Боланинг ҳафсаласи пир бўлди. Аммо яна бир ўтинчини айтиб, илтижо қилди:

— Бўлмаса, аямга айтинг, дадам билан уришишмасин.

Эна чуқур хўрсинди, кўзларининг теграсида тўпланган ажинлар ёзилиб кетди.

— Бўлти, энагинанг ўргилсин, албатта айтиб қўяман, энди ҳеч ҳам уришишмайди, сени тез-тез қишлоққа олиб келиб туришлариниям тайинлайман...

Шавкат бўйнидан боғлангандек йўлга чиқди. Анча жой-гача кўчанинг ўртасида бир ўзи қаққайиб қолган энасига қараб-қараб кетди (тоғаси билан келинаяси эрталаб хайрлашиб ишга жўнашганди). Унинг ҳали ҳам умиди, илинжи бор эди. Назарида энасининг унга раҳми келиб, ҳозир аясини чақириб: «Ҳабиба, ке қўй, неварагинамни ташлаб кета қол, кара, бола бечорани, ҳеч оёғи тортмаяпти, судрагандай опкетяпсан», деб қоладигандай эди. Агар шундай деб қолса борми, аяси билан хайрлашиб ҳам ўтирмай, энасига қараб чопар, унинг иссиқ бағрига ўзини отиб, қорамғиз бетларидан роса ўпарди. Бирок энаси намоз ўқиётган пайтидагидай, қўлларини ёзганча индамай тураверди. Мана, муюлишдан ҳам ўтишди, энаси кўринмай қолди.

Бола чуқур энтикди.

Биринчи ва иккинчи жиддий тўқнашувлар

Яна одатдаги кундалик даҳмазалар: оёқни ликиллатмай ўтириб, белгиланган пиёлада чой ичиш, икки чакмоқ оққанд, сариёғ суртилган икки кесим бўрка, гоҳида бир пиёла, аясининг таъбирича, порошок сут... Кейин кийиниб мактабга жўнаш керак. Ҳар куни пойабзални артиб-тозалаш (ҳафтада бир мойлашниям бор), шимларни чўткалаш,

хатто дазмоллаш! Ҳамма тугмаларинг қадалган бўлсин! Мана шуниси чаток. Шавкат кўйлагининг томоғи тагидаги тугмасини қашага илло-билло тоқати йўқ эди: бўғилиб кетаётгандай бўлаверади, у ёқавайрон юришга ўрганган-да, хатто галстукниям сумкага солиб кетиб, мактаб остонасида наридан-бери бўйнига илиб оларди. «Папкани мундок ушла», «кўчанинг ўнг тарафидан юр, чоррахадан ўтишда олдин чап, кейин ўнг томонга қара, қизил чироқ ёнса тўхтаб тур...» Кони азоб-ку! Ё Шухрат шунинг учун ҳам озрин, нимжон бўлиб қолганмикин? Ундай деса, бошқа болалар бунақамас-ку... Бир ёқда дарс қилиш... Ҳаммасиям майлию... шу... математикаси ёмон, ҳеч тушунмайсан одам. Аясининг куйинганича бор. «Болани сиқиб сувини ичишдан бошқа нарсаси эмас бу, — дейди у, — тўққиз яшар бола «икс-игрек»ни биладими?! Ўзининг кеча битирганлардан сўрасанг, ярми бошини қашлаб қолади... Кошки, ўқитувчи жонкуярроқ бўлса; синфда осонини ечиб, қийинини уйга топширади...» Аясининг бундай дейишига сабаб бор: ўзи билмайди-да математикани. Билгандаям ёрдамлашишга қўли тегармиди? Ишдан кеч, чарчаб келади. Унинг устига нукул: «Масалангни ўзинг мустақил ечишга ўрган», дейди. Дадаси ундан ҳам баттар: «Мен олув билан кўшишни, бўлув билан кўпайтиришни биламан, холос», дейди... Ўқитувчи бўлса, аяси айтгандай тузукроқ ўргатиб ҳам қўймайди. Сўрасанг: «Хозир айтдим-ку, кулоқми у қалланинг ёнида диккайиб турган, ё пўстакми?!», дейди. Қишлоқдаги муаллима опаси эринмай қайта-қайта тушунтирарди, қанча сўрасанг, ҳаммасига жавоб қайтарарди. Ўша опаси бўлганда бугунгидай изза тортиб ўтирмасди. Болаларни хахолаб қулишганичи, худди ўзларини «пўстак» демагандай. Муаллима: «Кулманглар!» ҳам демади! Рост-да, билмагани билмайман, дейди-да, буни «пўстак»ка нима алоқаси бор? Шу билан учинчи марта қулги бўлиши. «Пўстак»ни аввалги сафарлар эшитмовди, бу гал унияма эшитди. Болаларга тоза бўлиб берди. Гох у, гох бу партадан «пўстак» деб шивирлашади-да, пик этиб қулишади. Лекин... ким билсин, айб ўзидадир. Бесабрлик қилмай, астойдил ўтирса, уй вазифаларини вақтида бажарса, ўрганиб кетармиди шу математика деган жон эговини ҳам...

Улар мактабдан қайтишарди. Шавкат, унинг учта синфдоши, акаси — ҳаммаси бўлиб беш киши эдилар. Ораларида боя синфни бошига кўтариб хахолаганлардан бири —

Шайдулло ҳам бор эди. У қўшни «дом»да турарди. Ҳаммаси индамай келишаётувди. Бир пайт Шайдулло Шухратнинг пинжига тикилиб, Шавкатнинг математикадан билмай шарманда бўлгани, муаллима уни «пўстак» дегани, болалар роса мириқиб кулишганини марок билан хикоя қила бошлади. Шавкат унга парво қилмади, сен нима деяпсан деб тирғилмадиям. Аммо Шайдуллонинг: «Сен менга ўргатма, олифта-писмиқ!» дегани кулогига чалинганида, Шавкат чидаб туролмади. Ўзини масхара қилганию майли, нега энди унинг акасини «олифта», бунисиям гўрга, «писмиқ» дейди? Олифталигини бошқаларга нима оғирлиги тушибди? Писмиқ бўлиб, бировга нима қилибди? Тавба, Шухратнинг малмайи-иб келишини! Тумшугига солмайдими боплаб, тупук сачратиб алжиётган оғзидан сўлакайи оқиб кетмайдими!

Шавкат уларга яқинлашиб, Шайдуллонинг биқинига тирсаги билан туртди.

– Ҳўв, ким писмиқ?

Шайдулло тўхтади, Шавкатга қараб тиржайди:

– Ҳа, сиззики ачишиб кетдими?

– Яна «писмиқ» дейдиган бўлсанг, мана! – мушт дўлайди Шавкат.

Шайдулло бир қадам олға босиб, қорнини Шавкатнинг кўкрагига тиради:

– Вой, мишиқи пўстаг-ей!..

У шундай дедию поп этиб ерга қулади. Ҳамма нима воқеа юз берганини тушунмай, бир чалқанча ётган Шайдуллога, бир ҳеч нарсга бўлмагандай, зинғиллаганча кетиб бораётган Шавкатга қараб туриб қолди.

Шавкат тоғаси ўргатган усуллардан бирини қўллаган – Шайдуллонинг оёғини босиб туриб, жағи остига туширган эди. Боёқиш Шайдулло бу «пандавақи» боладан шунақа «хунар» чиқиши мумкинлигини қайдан билсин!

Шайдулло пайпасланиб ўрнидан турди-да, «ойи»лаб уйи томон чопди. Бошқалар ҳам тарқаб кетишди.

Шухрат Шавкатга етиб олиб, енгидан тортди:

– Бекор урдинг.

Шавкат акасига, худди уни танимаётгандай, кўзларини пирпиратиб қаради. Шухрат унга мўлтайиб тикилиб турарди. Тирсагини бир силтаб, акасининг қўлидан чиқди-да, тез-тез юриб кетди, қайтиб оркасига қарамади ҳам.

Унинг кўнглига қил сиғмасди. Дадаси келганда юрагини ховучлаб турди. Ишқилиб, Шухрат гуллаб қўймаса эди. Боярок: «Айтма», деб тайинласа бўларкан. Бирок у акаси-дан беҳуда гумонсираганди... Ётар маҳали кўнғирок чинқириб жиринглади... Шухрат югуриб чиқди. Эшик қарсиллаб ёпилди, кулфлар шарақлаб кетди.

Аяси тўғри унинг устига бостириб келди. Лаблари пир-пир учарди. Қошлари ҳар доимгидан ҳам ғалати чимирилиб, эгри-бугри бўлиб турарди.

Шавкат сесканиб кетди. Бундан тўрт йилча бурун чап қўли кичишқоқ бўлганида тоғаси қайирдан иккита зулук тутиб келган ва унинг ҳаром қонини сўрдирмоқчи бўлишган эди. Шавкат илгари ҳам ариқларда биланглаб сузиб юрган зулукни кўп кўрган, ундан сира жирканмасди. Бу сафар эса зулук кафтининг орқасидан қон сўриш учун «бопта» жой қидирар экан, унинг ранги ҳам, белини ғажак қилиб судралиши ҳам жуда совуқ туюлиб, Шавкатнинг эти жимирилашиб кетган, жонҳолатда қўлини силтаб, кичқириб юборган, шу-шу, зулукнинг қорасини кўрса, юрагини ваҳм босадиган бўлиб қолган эди. Ҳозир аясининг бежо, хунук чимирилган қошлари ана шу қора зулукларни эслатиб юборган эди.

— Энди одам урадиган қилиқ чиқардингми! — дағдаға қила бошлади аяси. Шавкат титраб-қалтираб, худди юзини ҳозир тушадиган тарсакидан пана қилмоқчи бўлгандай, аёғини жағигача тортиб, кўзларини пирпиратиб ётаверди. Бирок ҳеч қутилмаганда аяси овозини юмшатиб давом этди. — Бизни шу ердан ҳам кўчиртирвормоқчисан? Бу бетон каталакка етишгунча даданг икковимизнинг юрак-бағримиз эзилиб кетди-ку! Биров билан ёқалашгунча кийинишингни, юриш-туришингни ўнгласанг бўлмайдимми?

Шовқинни эшитиб, нарига уйдан Қудрат ҳовлиқиб чиқди:

— Нима гап?

Ҳабиба, киши иложсиз қолганда нажот кутгандек, айни вақтда нигоҳига шикоят, зорланиш ифодасини бериб Қудратга юзланди.

— Саккизинчи домдаги шаллақи хотиннинг эркатоёи билан уришибди. Сизга айтишга уялиб, мени ишдан қайтишимни пойлаб ўтирган экан. «Оғзи-бурнини қонга тўлди-

риб, бошини ёрвораи депти, ёмон экан у шумтакангиз, — дейди. — Болам шўрлик ғафлатда қопти, тош билан уриб қочибди», дейди.

— Ёлгон! Тош билан урганим йўқ! — қичкириб юборди Шавкат. Шу захоти хўрлиги келганидан кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди ва илтижо билан боядан бери миқ этмай ётган Шухратга қаради. — Ана, Шухрат айтсин...

— Шайдуллонинг ўзидан ўтди... Шавкат ҳам қизиққонлик қилди. Лекин нима билан урганини сезмай қолдик... Кўлида ҳеч нарса йўқ эди...

Кудрат қўл силтади.

— Ҳа, бўпти, бола деган уришади, ярашади, шунга шунчами? — Унинг овозида жаҳл, норозилик оҳанги сезилмади.

Шу кеча уйда яна совуқ бир сукунат ҳукм сурди. Бу жимлик одамни ютиб юборадиган даражада ваҳимали, даҳшатли эди. Шоҳона қасрларни эслатувчи кенг, ёруғ, чиройли гулкоғозлар ёпиштирилган, ҳайхотдай хоналар Шавкатнинг назарида қоғоз қутиларга, боя аяси айтгандай, муздай бетон каталакларга айланиб қолганди.

Шавкатни ҳадик босди. Нахотки Шайдуллонинг бурни чиндан қонаган бўлса? Эҳтимол, жағига урганда тишлари бир-бирига урилиб, милкидан қон чиққандир. Ҳали бошиям қаттиқ лат еган бўлса-я?.. Унда эртага ростдан ҳам кунини кўрсатишлари мумкин. Мактабга бормасамикан?.. Йўқ, бормаса, кўрққанидан келмаган, дейишади. Иннайкиин, қачонгача мактабга бормаи қочиб юрарди. Э, нима бўлса бўлди! Ё калтак ер, ё яна солар... У ер-бу ери шилинса, ҳеч нарсамас...

Эртасига мактабда Шайдулло унга хўмрайиб юрди. Шавкат аҳамият бермади. Қайтага унинг боши ёрилмаганини кўриб таскин топди. Лекин юраги ғаш, кеча қаттиқ уриб қўйганига пушаймон... яна фикридан қайтди. Шайдулло ярашишни истамаса-чи, уни кўрққанидан ялиняпти, деб ўйласа-чи! Нега энди кўрқар экан? Агар Шайдулло хохласа яна муштлашаверади. Аяси қойиса қойийверсин!

Болалар бугун олтига бўлиб қайтишди. Олтинчиси — Шайдуллоларнинг «доми»дан, бешинчи синфда ўқийдиган Равшан эди.

Шавкат билан Шухрат олдинда, уларнинг орқасидан

шу атрофдаги уйларда яшовчи Юнус билан Исмат, энг кейинда Шайдулло билан Равшан келишарди. Кечаги жойга етишганда Шайдулло оркадан: «Тўхта, хей!», деб кичкирди. Шавкат тўхтади, бошқалар ҳам. Шайдулло билан Равшан Юнус, Исматларнинг ёнидан ўтиб, Шавкатнинг олди-га келишди. Шайдулло Равшанга қаради. Равшан, бир кўзини қисиб, «бошлайвер», дегандай имо қилди.

– Хўш, муштлашамизми?

Шавкат бўй-бастини, кучини чамалагандай Равшанга бошдан-оёқ разм солди.

– Кўрма, бирга-бир ташлашасанлар, – деди Равшан унинг фикрини уккандай.

Шавкат портфелини Шухратга тутқазди. Шайдулло сумкасини бир четга, ерга қўйди. Ёқалашиб бошланди. Шайдуллонинг бўйи Шавкатникидан хиёл баланд, калласи кичикроқ, лекин қўллари узун, Шавкатнинг қўллари калта, аммо жуссаси рақибига нисбатан миқтироқ эди. Шавкат чакқон эди, бироқ Шайдулло ҳам абжирликда ундан қолишмасди. Шайдулло қўли узунлигидан фойдаланиб, Шавкатни ўзига яқинлаштирмасдан пала-партиш мушт солар, бу муштлар Шавкатнинг қўлига, елкасига попиллаб тегарди. Шавкат эса бўлар-бўлмасга қўл чўзавермай, айёр боксчилардай пайт пойларди. Нихоят, у кутган фурсат етди: Шайдуллонинг ўнг кулоқ-чаккаси манаман, деб олдинга чиқиб қолди. Шавкат чапақай эди, бундай қулай фурсатни қўлдан берса, аламидан йиғлаб юбориши ва ўзини ҳеч қачон кечирмаслиги турган гап эди... Шайдулло чинқириб юборди. Ўзини оркага олди, у ёк-бу ёкка жаланглаб, тошми, бирор каттикроқ нарса қидира бошлади. Рақибининг ниятини пайкаган Шавкат унга қоплондай ташланди ва иттифоқо қоқилиб кетди. Йўқ, ўзи қоқилгани йўқ, Равшан ҳеч кимга сездирмай уни оёғидан чалиб юборди. Шавкат эса буни билди. Шу дам тоғасидан яна бир қарра, чин қалбдан миннатдор бўлиб кетди. У гандираклаб бир неча қадам борди; оғзи-бурни билан бетон йўлакка юзтубан йиқилишига бир баҳя қолди. Мияси лўқиллаб, кўз ўнги тиниб кетаёзди. Тура солиб, ҳеч қутилмаганда Равшаннинг қош-кўзи аралаш дўнг қаншарига туширди. Бироқ шу лаҳзада оркадан Шайдулло ташланди, Равшан иккаласи уни йиқитиб, босиб олишди. Равшан Шавкатнинг кўкрагига тиззасини тираб (Шайдулло оёғидан босиб берди), иккинчи оёғи билан кафтини ерга эзиб, анчагина кимирлат-

май қўйди. Улар Шавкатни тавба қилдиришмоқчи эди. Равшан: «Тавба қилдим, де, кечирим сўра, қани, бўл тез», дерди нуқул тиззасини унинг кўксига ниқтаб. Кечирим сўраш Шавкатнинг хаёлигаям келмас, шу дақиқада фақат бир нарсани — йиғлаб юбормасликни ўйларди. Кўкраги-ку ҳеч нарса эмас, кафтининг орқаси ғадир-будир бетонга ботиб, зиркираб оғрир, бироқ у тишини тишига қўйганча чурқ этмай ётарди. У хўрлиги келаётганини сезиб турар, чидай олмасам-а, деб қўрқарди. Ўн қадамча наридаги бошқа йўлакдан одамлар ўтиб туришар, аммо улар вақтлари тифиз, ишлари ошиғич, бепарво одамлар эди; аслида Шавкат ҳозир ўша одамлар келиб уларни ажратиб қўйишлариниям мутлақо истамасди. Қани энди акаси ҳам, анави болалар ҳам бўлмаса, уни роса тепкилашсаям майли эди. Бировларнинг олдида узала тушиб, чалчайиб ётиш шармандалик-да! Юнус билан Исмат: «Қани, охири нима бўларкин?», деган кизикишда томоша қилишарди. Фақат, аввалига укасининг кучига ишонган Шуҳрат: «Энди бўлмади», деб ўйлади шекилли, ўзининг одатдаги сушт қадамлари билан яқинлашиб, Равшанни тирсагидан тортди.

— Бўлди энди, қўйиб юборларинг, — деди у илтижо оҳангида.

— Тошингни тер! — жеркиди Равшан.

Ётган ерида Шавкат ҳам бақирди:

— Нарг тур, аралашма!

Шуҳрат елкасини қисиб, жойига қайтди.

Равшан Шавкатнинг «ўғил бола»лиги, чидамлилигига тан бердими, ҳар нечук, оёғини унинг кўкрагидан бўшатди-да: «Агар шу ердаги болаларнинг биронтасини бир чертсанг, энди аяб ўтирмаймиз, дабдалангни чиқарамиз», деб пўписи қилди ва оғирлигини Шавкатнинг кафтини эзиб турган оёғига солиб, ўрнидан турди. Шавкат ихтиёрсиз тўлғаниб юборди, назарида аъзойи баданидан совуқ тер қујулиб кетгандек бўлди.

Шуҳрат ерга қараганча оҳиста қадам ташлаб кетиб борарди. Шавкатнинг у билан мутлақо гаплашгиси йўқ эди-ю, «дамингни чиқарма», деб тайинлаб қўйиш керак. Шунинг учун илдамлаб, унга етиб олди, кўлидан ўзининг портфелини тортди.

— Уйда гапириб-нетиб ўтирмагин.

Аввалига Шуҳратдан садо чиқмади, кейин тўхтаб, укасига таънаомуз қаради.

— Нима кераги бор шунақа уришишни? — Унинг сўз оҳангидан катталарга хос ўғит хиди келиб турарди.

— Ким бошлади биринчи? — Шавкат акасига тикилди.

— Улар.

— Бўпти-да.

— Шундаям...

— Нима шундаям? Сени «писмиқ» деса, мендан кулишса, камига икки кишилашиб дўппосламоқчи бўлишсаям индамаслик керакми? Ё «муштлашамизми?» деганда, «Мени кечиринг», деб куённи уриб қолишим керакмиди? Муштлашса муштлашишсин, лекин бировнинг устидан кулишмасин.

— Кулса бир еринг камайиб қоладими? — деб сўради Шухрат яна пинагини бузмай.

Шавкат акасига ҳайрон бўлиб тикилди. Бола ҳали «орият», «ҳамият», «иззат-нафс» деган сўзларнинг асл моҳиятини тўла англаб етмас эди. Бироқ бировдан ноҳақ гап эшитганда, унинг жавобини қайтариш кераклигини, қачон, қандай пайтда изза тортиш, ўсал бўлиш, кимни, нимани яхши кўриш, кимдан, нимадан нафратланиш лозимлигини биларди. Бировлар «писмиқ» деб мазах қилишсаям жаҳли чиқмапти, ори келмаптимиз, демак, Шухратда орият деган нарсадан тирноқчаям йўқ экан. Ўтакетган лапашанг, ландовур, лалайган болаларгина шунақа бўлишади.

— Барибир калтак единг-да, — ҳамон укасини «ножўя йўл»дан қайтармоқчи бўларди Шухрат. — Кучинг етмаслигини билганингдан кейин «ке, ярашайлик», дейишинг керак.

— Ялиниб-а? — афтини буриштирди Шавкат.

— Э, билганингни қил, — қўл силтади Шухрат жадаллаб. — Менга деса ҳар куни калтак емайсанми!

Шавкат ҳам қадамини илдамлатди.

— Бу ерда фирромлик бор экан-да, кўрдингми, акасини бошлаб кепти.

— Акасимас, — деди истамайгина Шухрат.

— Бари бир-да. Биз томонда бўй ўлчашиб, тенг тенги билан уришишади. Шайдуллонгга ўхшаб тош-кесакка югуриш ҳам йўқ. Ё ҳалол кўтариб ерга уриш, ё тиккама-тика, яккама-якка муштлашиш керак.

Шухрат, сенга гап уқтиришнинг фойдаси йўқ экан, дегандай, яна қўл силтади.

Шавкат қизик устида сезмаган экан. Кечаси иккала кураги ва кафтининг орқаси ачишиб, сирқираб, шунақан-ги азоб бердики, ўзини тутишга ҳарчанд ҳаракат қилмасин, инқилламаслиқнинг чорасини тополмай қолди. Унинг тўлғаниб, каравотни ғичирлатишига Шухрат ҳам ухлай олмай у ёнидан-бу ёнига ағдарилар, бироқ ҳеч нарсаси демасди, буркалган бошини ҳам кўтармасди. Нима ҳам десин? Боя унинг гапларига қўшилмай, ўжарлик билан ўзиникини маъқул қилиб туриб олди-ку! Балки чиндан ҳам у ҳақдир...

Бир маҳал аяси кириб чироқни ёқиб юборди. Шавкатнинг кўзлари унинг тугмалари чала қадалган олачипор халати ёқасидан ярми кўриниб турган кўкракларига тушди. Бир лаҳза оғриқни ҳам унутиб, аясининг кичкина, оппок бу маммаларидан сут чиқмаслигини, уларни эммаганлигини эслади. Айтгандай, аяси Шухратни эмизганмикин ё униям сўргичли шишачада сут бериб боққанмикин?..

Аяси унинг тепасига келди.

– Нимага инқилляапсан, Шавкат?

Шавкат жавоб қайтармай, қўлини адёл тагига тикди.

Ҳабиба, қўлларини боши остига қўйиб, шифтга қараб бақрайиб ётган Шухратга юзланди.

– Нима қилди унга?

Шухрат ҳам индамади. Ҳабиба тутатиб кетди:

– Тилдан қолдингми?! Гапир деяпман!

Шухрат чўчиб тушди, ранги баттар оқариб:

– Муштлашди. Равшан тагига босиб олди, – деди юти-ниб.

– Яна-я! Яна ёқалашдимиз? Равшан укангни урса сен қараб туравердингми?

– Ўзи, аралашма, деди-да, – Шухрат йиғлаб юборгудек эди.

Ҳабиба яна Шавкатга ўгирилиб, устига энгашди.

– Қани, кўрсат-чи, қаеринг? Майиб бўлмадингми, ишқилиб?

Шавкат қўлини адёл остидан секин суғурди.

– Ҳеч нарсаси бўлгани йўқ, шундай... йиқилиб тушувдим, билмай босиб олди. – У қизарган, шилинган қўлини кўрсатди-ю, лекин кураги ҳақида оғиз очмади. Ҳабиба унинг қўлини чироққа солиб, у ёк-бу ёғини кўрди-да,

«ростдан ҳам ваҳима қилишга арзимас экан», деган қарорга келди шекилли, қаддини ростлади, Ингичка зулук қошлар Шавкатга таниш ва малолли қиёфада чимирилди.

— Баттар бўл-а! — Хабиба шахт бурилди, йўл-йўлакай чирокни зарда билан ўчириб чиқиб кетди.

Шавкат акасидан юз ўгиргандай, девор томонга қараб олди. Лекин унда нима гуноҳ? Аяси айтишга мажбур қилди-да.

Шу пайтда боланинг дили вайрон бўлган, акаси тугул, тукқан аясиниям кўришга кўзи йўқ эди. Ҳозир силаб-сий-палаб меҳрибончилик қилмагани учунгина эмас, йўқ... Бола аяси тўғрисида янглишгани, унинг бағрига бекор интилиб-талпинганини ўйларди. Ахир кишлоқда баъзи кечалар аяжонини эслаб, уйқулари ўчиб кетарди. У аясини келин-аясига, унинг бағрини келинаясининг илиқ ва ёқимли бағрига, тилини ширин-шакар тилига ўхшатарди. Эҳ!..

Жазо

Эрталаб жуда ланж бўлиб уйғонди. Чой ичгиси ҳам, қадам босгиси ҳам келмасди. Афсуски, иложи йўқ-да: мактабга бориш керак.

Мактаб ҳам уни очик чирой билан кутаётгани йўқ эди. Кечаги можаролар синф раҳбари — математика ўқитувчисига етиб борган эди — Юнус ё Исмат айтган бўлса керак. Қозондек сочини бошига қўнқайтириб олган «килтирик муаллима»си уни совуқ қарши олди. Шавкат ана шу ўқитувчи билан аяси ўртасида қандайдир ўхшашлик сезарди. Иккиси ҳам озғин ва баджаҳл бўлгани учун шундай туюлса ажаб эмас. Муаллима унинг таъзирини бериш мақсадида пардалари туширилиб, қоронғилатилган, кўргазмали куруллар турадиган хонага қамаб қўйди. Шавкат қирқ беш минут хўрлиги келиб, хунибийрон бўлиб йиғлаб ўтирди, бир қўнгли дераза ойнасини синдириб чиқиб кетмокчи ҳам бўлди, лекин ўзини босди. Қовоклари шишиб, кўзлари кизариб кетди.

Шу алпозда болаларга кўриниш янада шармандали ва аянчли эди. Бунинг устига бирданига, қирқ беш минут ичида ҳамма нарсадан қўнгли совиб кетганди. Дарсга қайтиб кирмади. Кўчаларда тентираб юриб-юриб, аяси ишга кетадиган вақтни мўлжаллаб, уй олдида Шухратни кутиб турди (калит унда-да).

– Нимага дарсдан қочдинг? – сўради Шухрат кела солиб.

Шавкатдан садо чикмади.

– Эртага ўласан энди.

– Эртагаям, индингаям, ундан кейин ҳам бормайман.

– Вой тентаг-эй! Мактабга бормай бўларканми!

Шавкат чурк этмади.

Кечки пайт дадаси ишдан келиши билан унга ёрилди. Шавкатнинг назарида дадаси аясига нисбатан унга яқинроқдай, унинг қалбини тушунадигандай эди.

– Дада, энамга кетаман. Мени обориб қўйинг...– деди у дабдурустдан томдан тараша тушгандай.

Қудрат гангиб қолди. Чўккалаб, Шавкатни икки тирсагидан ушлаб қучоғига тортди.

– Нимага, ўғлим? Яқинда бориб келдинг-ку?

– Йўқ, бутунлай кетаман, – Шавкат йиғламсираган кўзларини ишқалади. У ҳамон дадасининг қучоғидан четланиб, рўйхушлик бермай турарди.

Бирор битимга келолмасликка кўзи етган дадаси масалани кейинга қолдиришга қарор қилди. «Кечқурун аянг келганда гаплашамиз», деб ўғлини тинчитмоқчи бўлди. Бироқ аясидан ёруғлик чиқишига Шавкатнинг ишончи йўқ эди.

Шундай бўлди ҳам. Гарчи аясининг дадасига: «Бекорларни айтибди, кўникиб кетади, кўнгилни жуда бўш қилган ҳам ярамайди», деганини эшитмаса-да, авзойидан, кошларининг таниш чимирилишидан унинг ҳукмини пайқади. Аяси унга баралла шундай деди:

– Бунақа гапни хаёлингдан чиқар. Энанг сени шу пайтгача боқди, бундан кейин боқмайди. Уни сендан бошқа ташвишлариям кўп. Энди у келинаянгни чакалоғини боқади.

Қочиш режаси ва дастлабки уриниш

Шавкат кечаси алламаҳалгача ухламай, ҳар хил режалар тузиб ётди. Мактаб масаласи унинг бошини қотирди. «Бормайман», дегани билан иш битмайди. Мактаб, ростдан ҳам, елкамнинг чуқури кўрсин, деб, этакни қоқиб кетаверадиган жой эмас. Бари бир аяси қўлидан етаклаб, диконглатиб олиб бориб қўяди. Турган гап. Мактабга кетдим деб,

уйдан чиқиб, бормаса-чи? Кун бўйи кўчада вақт ўтказиб келса-чи? Ҳа, бунинг йўриғи бошқа. Лекин қачонгача шундай қилиш мумкин? Бир кун-икки кунда сири фош бўлади-да, барибир. Аммо нима бўлсаям, эртага шундай қилади — мактабга бормаиди!

Бирдан миясига янги фикр келиб, суюнганидан каравотдан сакраб туриб кетаёзди. Аммо шу захоти хафсаласи пир бўлди. Ахир бу хом хаёл-ку! Поездда қочиб бўларканми? Тўғри, вокзалга биринчи троллейбус боришини билади. Ўтган сафар биқинига «Тошкент — Андижон» деб ёзилган поездда кечқурун кетишган. Фақат поезднинг соат нечада жўнаши эсида йўқ-да. Қоронғи тушмай бориб, поезднинг келишини кутиб турса-чи? Бўлади-ю, билет олишга пул-чи? Бир амаллаб, одамлар орасидан лип этиб чиқиб кетса-чи? Йўқ, унда йўлда тутиб олишса, тушириб юборишади. Кейин қаердан топади Тошкентнию Тегирмонбошини?

Туйқусдан боланинг эсига телевизорда кўргани аллақандай кино тушди. Номини эди-я? Ўшанда бир бола энасининг кутичасидан пул ўғирлаб, ўзидан каттароқ бола билан бошқа шаҳарга қочиб кетармиди-ей... Буям дадасининг чўнтагидан битта беш сўмликни ўмариб жўнаб қолсамикин? Беш сўм етармикин? Етишга-ку, етар-а, ўғирлик қилиш ёмон-да. Борингки, ҳеч ким сезмади, поездга ям чиқиб олди дейлик, поезддан тушгандан кейин қишлоққа қандай кетишни билмайди-ку. Адашиб қолдим, деб биронтасига ялинса, улар томонга борадиган автобусга чиқариб қўймасмикин? Энаси энди бокмасмиш, чиндан хайдаб юборса-чи? Бе... Мабодо, ўзи яна шаҳарни, дадаси билан аясини қўмсаб қолса-чи? Бир ёқда ошна орттиролмаса, иккинчи ёқда ўртоқларидан узоқлашиб кетса... Энаси майли деган тақдирдаям аяси қўймаса-чи? Бориб яна олиб келишсачи? Ахир шундай қилишга уларнинг ҳаққи бор — минг қилсаям ота-онаси!..

Боланинг мияси ғовлаб кетди.

Тонг отди. Бирок бу ҳам дилгир вужудни баттар лоҳас қиладиган диккинафас тонглардан бири эди. Осмон кўрғошин тусда, қилт этган шабада йўқ. Ҳаво шундай айниган кунлари нафас олиш ҳам қийинлашиб кетади. Газ, куйган чарм, бензин, яна алламбалоларнинг бадбўй хидлари одатдагидан кучайиб, ўткирлашиб, томоқни бўғи бошлайди. Кизиги шундаки, бу хидлар ердан эмас, осмондан — қора қуюндай ҳаммаёқни қоплаб олган булутлардан

таркалаётгандай туюларди. Бундай пайтда ҳеч нарсага қўлинг бормаиди, ҳеч қаерга оёғинг тортмаиди.

Шавкат умрида биринчи марта портфелига яширинча бир неча бурда нон солиб олди: мактабга жўнадим, деб уйдан чикиб кетди.

У қатъий бир қарорга келиш учун кўчаларда тентирав, сандироқлаб юрди. «Спартак» стадионда қат-қат бағбақаларини осилтириб, мешдай коринларини шалоплатганча, лўкиллаб чопишаётган майка-турсичан эркак-аёлларни темир панжарага суянганча узок томоша қилиб турди. Майдонда сарғайиб, жизғинаги чиққан қалин ажрик кўрпадай тўшалиб ётганидан оёқ шарпалари деярли сезилмас, аммо югурувчиларнинг пойгадан сўнг совутилаётган отдай ҳарсиллаши, бўғилиб, пишиллаб нафас олиши бемалол эшитиларди. Албатта, бу бола учун қизиқ, кулгили ҳолат эди. Лекин у бир нарсага тушунолмаётганди, бу новча, пакана, кап-катта одамлар нима учун югуришяпти ўзи? Уларни биров мажбур қиялтириб деса — ҳеч ким ҳеч қандай буйруқ ё кўрсатма бериб тургани йўқ. Чопиш бўйича мусобақа деса — унчалик жон қойитмаётганларидан унакагаям ўхшамайди.

Шавкат панжарага гоҳ ўнг, гоҳ чап елкасини суяб, оғирлигини дам чап, дам ўнг оёғига солиб турди-турди-да, майдон ёнидаги бокка кириб кетди.

Боғда одам сийрак, бирорта ҳам ёш бола кўринмасди. Фақат бурчак-бурчаклардаги чойхоналардан паловхўрларнинг енгил кулги, қаҳқаҳалари, шахмат, шашка доналарининг тахтага тақиллаб, тарсиллаб урилиши, қарсиллаб ёрилаётган ўтин товуши, болтанинг жангиллаши, қаердадир яқин орада жиққамушт бўлаётган мусича қанотларининг «патир-путур»и эшитилиб турарди.

Куз. Хазонрез фасл ўзлигини намоён қилмоқда эди: учи, четлари жингалак чинор япроқлари майин, қизғиш тупроқ узра пилдирав учиб юрар, у ер-бу ерда супуриб тўплаб қўйилган хас-хазонлар ғарам-ғарам бўлиб турарди. Хувиллаб қолган отўйин, занжир билан бир-бирига маташтириб боғланган халинчаклар, отнинг қалласидай кулф осиялиқ чархпалакларнинг ёғоч ва тунукалари сарғайган япроқлар билан қопланиб, чанг босиб ётарди. Хатто мангу яшил дарахт деб аталувчи арчаларнинг майда барглари ҳам оч жигарранг тусга кирган, қўл теккизилса охишта тўкиларди.

Богни айланишга Шавкатнинг хоҳиши йўқ, бунинг устига кифтидаги сумка ҳам борган сари оғирлашиб кетаётгандай эди.

Ўртадаги катта гулзор рўпарасида бир оёғи майишиб, кўкимтир, бўёқлари пўрсилдоқ бўлиб ётган ўриндикка ўзини ташлади.

Богда атрофи бута гулдан четан девор қилиб қуршалган катта-катта гулзорларда кизил атиргуллар очилиб ётар, бироқ негадир уларнинг иси йўқ эди. Қайтага, хув бир четда оқаётган арик томондан зах ҳиди, ўчоқда тутаб сасиётган қарағай ҳиди келарди.

Шавкат зерика бошлади. Ҳа-да, ўйнайдиган ўйин, гаплашадиган ўртоқ, томоша қиладиган нарса бўлмаса...

Вақт ҳам мўлжалга яқинлашиб келарди.

Шавкат сумкасидан нонларни олиб, кўнгли тиламайгина еди. Мурвати бузук водопроводдан жилдираб тушаётган сув кизғиш кумга сингиб ётарди. Шавкат жўмракка оғзини тутиб, қониб-қониб ичди.

Шавкат биринчи троллейбус бекати томон оҳиста қадам ташлаб бораркан, юрагининг хувилаган бор қаби бўм-бўшлигини сезар, бироқ бу бўшлиқни шу лаҳзаларда нима тўлдира олиши мумкинлигини билмасди. Назарида кўкраги остида, қалб деб аталувчи номаълум жойида озгина яра бўлиб, ҳозир айни яллиғланиб, илвираб тургандай, бу ярага фақат дилга энг яқин, энг азиз бир инсоннинг меҳри, тасалли ва ҳамдардлигигина малҳам, шифо бўлишини ғира-шира тасаввур қилар, шу ҳақда ўйлаб, хаёл суриб борарди.

У оёқларини судраб босар, иккиланар, гўё кўринмас бир қўл уни орқага тортса, иккинчи қўл олдинга етаклаётгандай эди...

Эрталабки қарори бўйича таваккал қилмоқчи бўлди. У пул ўғирлаш фикридан воз кечганди. Аяси ҳар куни мактаб буфетидан коржик билан чой ичишга деб танга берарди. Тонг сахар, режасини пишираётган пайтда бир кўнгли ана шу тангаларни тўплаб, йўлкира жамғармоқчи ҳам бўлди, бироқ бу нихоятда мушкул савдо эди. Бунинг учун аввало эсласа юраги безиллайдиган, кўргани кўзи йўқ мактабга бориш керак. Иннайкейин, чақалардан қачон беш сўм йиғилади-ю...

У иккилана-иккилана троллейбусга ўтирди...

Вокзалга етиб борганида вақт хали эрта эди. Бу ердаги

тумонат одамни кўриб, саросимага тушди. Ўзини кўлга олиб, залворли ойнабанд эшиклардан ўтган сафар аяси билан чиқишган поезд йўллари олдидаги майдонга ўтди. Поезд қайси томондан келиши, вагонга қандай чиқиб жойлашганлари — ҳаммаси бир-бир эсига туша бошлади.

Майдонда одамлар ойнаванд деворнинг бетон тоқчасига симёғочдаги қалдирғочлардай қатор тизилиб ўтириб олишганди; баъзилари писта чақар, биров мороженое ер, кимдир буруксатиб папирос чекар, айримлар оёқларини ликиллашиб ўзаро суҳбатлашар ё оғзиларини катта очганча эснаб, мудрашарди. Ҳамманинг бир кўли ёнидаги тугун боғичида, ё чамадон, ё портфель бандида эди.

Майдон яқинидаги темир йўлларда поезд йўқ эди. Фақат хув четдаги бир-бирини кесишиб ўтган излардагина кўмир ва ёғоч ортилган вагонлар турарди.

Шавкат залга қайтиб кирди. Бўш жой топиб ўтирмоқчи, кечга яқин одамлардан Андижонга борадиган поезднинг қачон келишини сўраб олмоқчи бўлди. Поезд келгач, билет текширадиган формали кишидан мени олиб кетинг, деб илтимос қилади, унамаса, кўзини шамғалат қилиб чиқиб олади.

Залда бўш ўрин йўқ, ўриндиқларда эркак-аёллар газета-журнал варақлашар, ёш болалар тинмай чуғурлашар, ота-оналари уларни дам яхши гапириб, дам пўписа билан тинчитишга уринишарди. Сочлари девоналарникидек тўзғиб, кўнғироқ учлари елкасига тушган йигитлар, кўз ва қовоқлари бўялган қизлар бир-бирининг пинжига бош қўйиб, пинакка кетган, қайси бир бурчакда кимдир авж пардада хуррак отарди; скамейкаларнинг тагида катта-катта бўҳчалар, қаппайган эски-туски қоплар, биқинига серишва қизларнинг сурати туширилган попукли, емхалтани эслатувчи елим, чипта, чарм сумкалар қалашиб ётарди. Жой етишмаганидан баъзилар ерга чордана қуриб олишган, чорсиларини дастурхон ўрнида ёзишиб, бахузур тамадди қилишарди.

Шавкат кутиш зали бўйлаб айланиб юра бошлади. Вокзалга қочиб келиши аяси билан дадасининг етти ухлаб тушларига ҳам кирмаслигига ишончи комил, шу сабаб хотиржам эди. Уйдагилар нима деб ўйлашаркин? Қочиб кетганини сезишармикин? Хуллас, дадаси билан аясига роса бўлиб берадиган бўлди. Кечаси билан даканг

хўрозлардай бир-бирларига кекирдак чўзиб чиқишади. Ҳа, уларга қайта яхши бўлди, ахир, уриш-жанжалсиз кун кечиришолмайдику! Иккаласининг, айниқса, аясининг тили доим кичиб туради. Қайдам, эҳтимол кўполликлари, ундан бирор марта дардинг нима, деб сўрашмагани учун ўкиниб, тавбасига таянишаётгандир. Балки Шавкат қочиб яхши иш қилмаётгандир... Аяси билан дадаси бугун ҳар қачонгидан ёмон, каттиқ уришиб қолишар?... Унга нима? Ўзларидан кўришсин.

Ҳаммаси майли-ку, машина-пашина уриб кетдими, деб гумонсираб, ваҳима қилиб юришса-я, уни ахтариб кўчама-кўча, касалхонама-касалхона изғишса-я... Шавкат дадасининг ранги қув ўчган, кўзлари бесаранжом ҳолатини, аясининг ғазабдан пирпираётган, гезарган лабларини, чимирилган қошларини кўз олдига келтириб, мийиғида кулиб қўйди... Бир-икки кун хавотирланишса зарари йўқ, бори-боқ хат ёзиб юборади...

Унинг шошиладиган иши йўқ, шунинг учун у ёқ-бу ёқни бемалол томоша қилиши мумкин. Бекорчиликда одамларни кузатиш ҳам мароқли машғулот. Ҳаммасининг юриш-туриши, хатти-ҳаракати, қиёфаси ҳар хил...

Вокзал кизик жой экан. Биров билан бировнинг иши йўқ. Шавкатгаям ҳеч ким нима қилиб юрибсан, демайди. Фақат боядан бери эшик олдида турган милиционер унга ғалати қараб қўйяпти. Биронта ука-пукасига ўхшатяптимикин? Ана, ёнига шериги келди. Улар пичирлаша бошлашди. Нима дейишяптийкин? Шавкат улардан ўн беш қадамча берида, ойна-девор тоқчасига ўтиришга оёғи етмаганидан, орқаси билан суяниб турарди. Унга қарашди. Янги келгани кифт қоқиб қўйди, кейин иккалови шу томонга юришди... Бола ҳам уларга кизиқиб қараб тураверди. Агар бунақа бўлишини билгандаю, шартта жуфтакни ростлаб қолар ва уларга думиниям тутқазмас эди-я. Бирон нарса сўрашса керак, деб ўйлабди-да. Ҳатто... ҳатто ўшанда улардан ёрдам сўрашни, мени Андижон поездига чиқариб юборинг, деб илтимос қилишниям кўнглидан ўтказибди-я. Зап одамини топган экану...

Милиционерлар унинг олдида тўхташди.

— Хўш, болақай, мактабга бормадингми ё кочдингми? — унга кулимсираб тикилди биринчиси.

Шавкат, мактабга бормаганимни милицияга айтишгану улар излаб келишган деган фикр бирдан миясига урилиб,

довдираб колди. Ишни хом қилганини тушунди. Сумкасини бир жойга яшириб келса бўларкан. Милиционерлар уни орқасидаги ана шу сумкасидан билишган-да, бўлмаса қаёқдан танирди.

Хуллас, боланинг иши ўнгидан келмагани аён эди. Милиционерлар сўраб-суриштиришиб, гап нимадалигини билиб олишди... Кейин келгани унинг ох-вохи, илтижоларига парво қилмай, қўлидан етаклаб бекатга олиб борди. «Ўзим кетавераман», деганига қарамай троллейбустга бирга чиқди.

Троллейбусдан тушгач, Шавкат: «Буёғига ўзим...» деб хўп зорланди, иккинчи қочмасликка сўз бериб, ялинди, лоақал уйларига кирмасликни, дадаси билан аясига айтмасликни ўтиниб сўради. Бирок милиционер кулок солмай, унинг билагидан маҳкам қисиб ушлаганча олиб кетаверди.

Шавкат ёлворишдан тинмас, бунга жавобан милиционер ҳам жавраб борарди. «Қани, юр, юр тез-тез! — дерди у, — катта бўлганингда сендан нима чиқарди, ўғри, безори чиқади, вассалом. Қанча одамни уйини куйдириб, қанча-мизни сарсон қиласан сендақалар... Ҳамма айб ота-онангда: бошвоғи йўқ итдай қўйиб юборишади: мактабга бордингми, чўнтакка тушдингми, ўлдингми, колдингми — тарикча иши йўқ. Ота-онага бола, бизга балосан сенлар... Худди сенлардан бўлак ташвишимизу бошқа қиладиган ишимиз йўқдай...»

Шавкат милиционернинг гапларини деярли эшитмас, ич-этини ташвиш кемирарди. Унга қандай жазо беришаркин? Аяси қанақа аҳволга тушаркин? Ялинармикин? Йиғлармикин? Ё роса калтаклармикин? Ёки: «Бўлди, энди сени қишлоққа обориб қўймасак бўлмас экан», дермикин? Қани эди шундай деса! Йўқ, агар ўша аяси бўладиган бўлса, икки дунёдаям бунақа демайди. Ҳа, икки дунёдаям!

Йўлакда юз-кўзларидан қора тер қуюлаётган, сочлари кулгили тарзда хурпайиб кетган дадасига дуч келишди. Афтидан, у хозиргина қаёқдандир чопиб келиб, лифт кутаётган эди. Буларни кўриб кўзларини, оғзини катта очди, сочлари тикка-тикка бўлиб кетди. «Шавкат!» дея хитоб қилди-ю, бошқа гапиролмади. Шавкат қунишиб олди. Милиционер кўлларини тўлғай-тўлғай Қудратга нималарнидир уқтирар, таъкидлар, лекин у беҳуда куйиб-пишаётгани — «қимматли ўғитлари» елга учаётганини англагач: «Айтма-

димми, ота-онасидан бош...», дея жавраганча ташқарига чиқиб кетди.

Қия очик эшикдан аввал Шавкат кирди. У аясининг қайси хонадан югуриб чиққанини ҳам пайқамай қолди. Ҳабиба ўғлини бағрига маҳкам босиб, юз-кўзларидан ўпа кетди. Иягини Шавкатнинг дағал сочларига босганча унинг елкаларини ғайришуурий тарзда силаб-сийпалай бошлади. Нукул: «Шавкатжон... ўғлим!..» дерди, холос. Боланинг нафаси қайтиб кетди – уни тўлғоқ азобини еб туққан жонажон онаси кўксига нафаси қайтиб, типирчилади, бошини қопқондан суғургандек орқага тортди – унинг ҳам киприкларига ёш йилтирар, бироқ аясининг оғушига сингиб кета олмас, унсизгина йиғлаб турарди.

Аяси: «Уканг қани?», дея қийин-қистокқа олиб сўққан (эхтимол, «бутов» ҳам бергандир!) бўлса керак, Шухратнинг кўзлари йиғидан қизарган, Шавкатга қовоғини уйиб қараб-қараб қўяр, аммо ҳеч нарса демасди.

Отаси батамом хурпайиб олди. У хонадан бу хонага, йўлақдан айвонга кириб-чиқар, қўлларини дам орқага, дам кўкрагига чирмаштириб, дам пижамаси чўнтагига солганча айлангани-айланган, ҳар замон лабларини қимтиб, чўзиб-чўзиб: «Да!.. Да!..» деб қўярди.

Ҳабиба эса Шавкат атрофида парвона – тинмай гапирар, боланинг тушига ҳам кирмаган меҳрибончилик ва сийловларни ваъда қилар, бўлар-бўлмасга кулар, уни еб-ичишга ундарди. Шавкат ҳамон тунд ва жим эди.

У дам-бадам хўрсиниб, тўлганиб, ярим соатлар чамаси бедор ётди-ю, кейин ухлаб қолди. Шу захоти туш кўра бошлади. Тушида поездда кетаётган эмиш. Бир маромдаги тақа-тук, тақа-тук садоси гўё бешикка осилган қўнғирокдек уни аллалар, энажониси поезд-бешикни авайлаб-гина тебратар; дам хавозасиз, ипсиз муаллақ осмабеланчақда чайқалиб бораётган бўлиб қоларди. Бир маҳал ўртада дарё пайдо бўлди. Нариги қирғоқда аёлми-эркакми, ёшми-қарими – туслаб бўлмайдиган аллаким чўнкайиб ўтирар, худди болани юришга ўргатаётгандек, икки қўлини унга томон чўзиб: «Кела қол, ўта қол», дегандай ўзига чорларди... Шавкат бу бетда сув кечишга шайланиб турарди: дарё поёнсиз, суви лойқа, тўлқинлари бежо эди. Сув белига чиққунча кечиб борди, сўнг бир-икки сесканди ва чўчмасдан оқимга ўзини отди. Тўлқинлар гўё: «Бор отангга, бор онангга», дегандек Шавкатни бири иккинчисига

улоктириб суриб кета бошлади Бешик-бешик тўлқинлар ҳам ваҳимали, ҳам гаштли, сув ҳам совук, ҳам илик, ҳам ёқимли эди.

Шавкат уйқусираб дам жиддий тортар, дам жилмаярди.

Саросима

Қудрат билан Ҳабиба каттик саросимага тушишди. Қилтирик Шухратни каторга қўшаман деб-ку, она сутлари оғзига келди. Гунгми, лаллайганми, одамовими, баттарми, ишқилиб, шунчалик қилиб олишди, шунисига ҳам шукур. Асли ундан умид ҳам йўқ эди. Эҳ-хе, Тошкентда Шухрат ётмаган касалхона ҳисоби билан колди: сариқ касал, ичбуруғ бўлди, ўпкаси-ку ҳар йили кишда кам деганда икки марта шамолларди; муштдай бўла туриб муртак бези – ангинасини олдиришга тўғри келгани-чи... Териям пишик нарса бўларкан. Вой, бу боланинг баданига санчилган игналар... илма-тешик бўп кетди-ёв! Ҳатто врачлар ҳам Қудрат билан Ҳабибага сиртдан сездирмасликка уринишсаям, болага қўл учида карашарди. Хуллас, Шухратни ана шундай азоб-уқубатлар, «ана кетди-мана кетди» таҳликалари билан ўстиришди. Лекин Қудрат билан Ҳабибанинг бир томондан кўнгиллари тўқ эди: уларнинг жасур, катъиятли, ҳақиқий ўғил болага хос ҳислатли Шавкатдан умидлари катта эди. Одатда бундай бола удли-шудли бўлиб етишади, ота-онасига асқотадиган бўлади, ҳаётда ҳар қанақасига йўлини топиб кетади. Гарчи ўз бағирларида униб-ўсмаган бўлсаям, ота-онанинг бола ўзларига эл бўлиб кетишига заррача шубҳалари йўқ эди. Ишнинг бундай чаппасига айланиб кетиши уларни тамоман эсанкиратиб қўйди. Илгари ҳамма нарсани – диссертациянинг битавермаганини, қўл қисқаликни, рўзғордаги баракасизликни, «сен-мен»га боришни – ҳамма-ҳаммасини шароитнинг нобоплигига йўйиб, шунга боғлашарди. Айниқса, Қудрат, уй олганимиздан кейин ҳаммаси жойига тушиб кетади, деб, ўзиниям, хотининиям ишонтириб келган эди. Мана, уйниям олишди. Қаёқда! Ҳаммаси баттар қиялаб кетяпти. У ёқда диссертация сурилиб ётибди. Ким билади, энди қачон химояга қабул қилишади. Ўша лаънатини ёзаман деб, Қудратнинг коп-қора сочи мошгуруч бўлди. Билмаган одам ёшига камида ўн ёш қўшиб айтади. Энди ишқалнинг зўри бу ёқдан чиқадиганга ўхшайди... Вой тавба-ей! Муштдай бола поезд-

га чиқиб қочиб кетмоқчи бўпти-я. Адашиб-нетиб кетиб, ёмон одамларнинг қўлига тушиб қолса... Раҳмат, ўша милиционерга... Шавкатни Тошкентга олиб келгунча озмунча интизор бўлишдими! Ахир энаси боккани билан, бари бир, у бизнинг фарзандимиз, хоҳлаган пайтда олиб келаверамиз, деб кўнгиллари тўқ юришарди-да. Бошқа ишларимиз унча ўнгидан келмасаям, иккита ўғлимиз бор, деб ўзларига тасалли беришар, қувониб юришарди. Ҳабибанинг тили узунлигига сабаблардан бириям шу эди-да. Ахир ана-мана дегунча бир эмас, иккита кўчқордай ўғилни думалатиб, эрига шерик қилиб қўйди. Энаси бокса нима қипти? Ҳамма гап аччиқ тўлғоқ еб туғишда. Бола эсон-омон ерга тушгандан кейин умридан бўлса, йиғлаб-сиктаб катта бўлаверади. Бу тирмизакнинг халитдан кўрсатган кароматини қаранг. Йўқ, жиддийроқ туриш керак. Бунақада боланинг тарбияси бузилади. Ҳозирдан қайириб олиш керак. Кейин кўзёш тўкиб юришнинг фойдаси йўқ.

Нонуштадан кейин Ҳабиба Шухратни ташкарига чиқариб юборди.

— Сен бола, менга қара, — гап бошлади у Шавкатни рўпарасига ўтказиб олиб. — Сени туққунча она сутим оғзимга келган. Уйимиз йўқлигидан сени вақтинча энанг боқиб турди. Бола деган ота-онасининг бағрида бўлиши, уларнинг қўлтиғига кириб, оғирини енгил қилиши керак. Одамлар шу ниятда бола боқишади, ўстиришади. Сен бўлсанг...

Кейин аяси Шавкатни ўзига ўхшаган муаллимага олиб бориб топширди. Аяси билан муаллимасининг бир-бирига чакчайиб қараб турганини кўрган Шавкат уларда чиндан ҳам ўхшашлик борлигига амин бўлди. Бўйлариям барабар, гавдалариям тенг, фақат аяси сочини орқасига қўнқайтирган бўлса, муаллимаси тепага гумбаз қилиб олган, узоқдан унинг боши иккита кўринарди. Ҳа, айтгандай, муаллиманинг консиз, гўштсиз юзини туртиб чиккан ёноғида думалок, кичкина пиёланнинг орқасидай келадиган чандик изи бўлиб, бир қарасангиз, худди биров чакични ботириб олганга, яна бир зехн солсангиз, нимадир тишлаганга ўхшарди...

Кечқурун аяси кеч бўлсаям, тепасида туриб вазифасини тайёрлаб бўлмагунча, ётишга рухсат бермади. Шухратгаям укандга қарашвор, деб тайинлади.

Шавкат уч-тўрт кун тишини тишига қўйиб юрди. Ая-

сининг дағдағаларини, милиционернинг зуруми ва яна унинг қўлига тушиб қолишни ўйласа, юраги орқага тортиб, дами ичига тушиб кетарди. Бирок бундай шароитга узок дош бериш мумкин эмаслигини ич-ичидан сезарди. Уйда биров билан тузук-курук гаплашолмасанг, кўчада болалар билан эмин-эркин, ёзилиб ўйнолмасанг, мактабда вазифанг чала деб таъзир берса, кулги қилишса... ғазабингни ичингга ютишга мажбур бўлсанг... Нимжон ва хидсиз райҳонлар ҳам аллақачон қовжираб, тўққизинчи қаватдан ғазаб билан ерга улоқтиришларини ёки ахлатга қўшилиб, махсус қувурга ташланишини алам ва таҳлика билан кутмоқда. Бу хонадонда кўнглига гул сиғадиган одам қолдимми... Ҳаммасигаам чидаш мумкин эди-ю, уйдаги аҳволга кўникишнинг иложи йўқдек эди... Шухрат ҳамон ўша-ўша: вақтида овқатланади, вақтида ўйнайди, китоб ўқийди, ухлайди. Гапириш жудаям зарур бўлиб қолса, ўйлаб кўради: агар «ха» ё «йўқ» билан битишига кўзи етса, албатта шунисини маъқул кўради. Вой, унинг қорни тарс ёрилиб кетмагани!.. Аяси бўлса... аяси ишдан келадию кўзи жавдираб Шавкатни излайди, кўринмаса «қани... қани...»лаб қолади... Дада-си... дадасидан ҳам қўлини ювиб қўлтиққа урди. Аввало бир ерда бирпас хотиржам ўтирмайди, ўтирсаям, Шухратга ўхшаб, доим қўлида китоб... Қолаверса, у ҳам аясининг чизган чизигидан чиқмас экан, қайтага ундан хайқар экан... Эҳ, бирам энасини кўргиси келадики... келинаясини, тоғасиниям... Лекин аяси, энди қишда, Янги йил каникулингда борамиз, деб гапни узил-кесил қилган...

Шавкат аясининг «Энди узок-узоқда бориб боланинг кўнглини энасидан совитиш, ўзини бу ерга кўниктириш керак», деган қарорга келгани ва бу қарорини дадасига ҳам тасдиқлашиб олганидан беҳабар эди.

Аммо бундай қарорга қилишга асос бор: ахир, бола қандок чиройли юрувди, қишлоққа бир бориб келдию айниди-қолди... Энаси ё бошқа биров бир нарса деганми...

Яна омад кулиб боқмади...

Бўлмади. Боланинг митти юраги аясининг дўқларию, милиционер қўлига тушиб қолиш хавфидан ҳам устун келди. Яна бир уриниб кўришга аҳд қилди. Сумкасини эндигина пойдевори қўйилган уйнинг бир бурчагига устига хас-хашак ташлаб яширди (яна ўтган сафаргидай бўлиб ўтир-

масин-да). Кейин троллейбусга чикди. Вокзалда бугун одам ўтган сафаргидай кўп эмас эди. У милиционернинг кўзига чалинмаслик учун олазараклик билан атрофни текшириб, бир бурчакдан бўш жой топди, кисилиб-кимтиниб ўтириб олди. Бирок хаяжони, юрагининг гуп-гуп уриши кучайгандан кучайиб борарди. Аммо нимагадир бугун мелиса зоти кўринмасди. Шавкатнинг кўнгли хийла таскин топиб, энди бошқа нарсанинг ташвишини чека бошлади: ишкилиб, формали тоға хўп десин-да. Кексароғининг олдига бориш керак. Кексалар раҳмдил, меҳрибон бўлишади, энасига ўхшаб... Бунча кеч кириши кийин бўлди-я. Тезрок коронғи тушсайди, поезд ҳам келарди. Канча поезд келяпти-ю, лекин биқинига «Тошкент – Андижон» деб ёзилган поезддан ҳеч дарак йўқ. Ҳа, у кечрок келади. Бурунги сафар ҳам коронғида келган...

Шавкат корни очиққанини сезди. Навбатга туриб, буфетдан иккита коржик олиб еди.

Ҳозирча ҳаммаси яхши. Қорин тўйиб, қайғу кетди. Коронғи тушяпти. Ҳеч канака мелиса-пелисанинг кораси кўринмайди.

Мана, ниҳоят бола зориқиб кутган поезд пишиллаб келиб тўхтади.

Шавкат юраги кинидан чиққудай бўлиб ойнабанд эшикдан ташқарига отилди. У ёк-бу ёкка югуриб, ўзи ўйлагандай, кексарок формали тоға одамларни поездга чиқараётган жойда тўхтади. Йўловчиларнинг чиқиб бўлишини кутиб, сал четроқда туриб турди. Мана, юкли, юксиз, катта-кичик, эркагу аёллар чиқиб бўлишди, формали тоға холи қолди. Шавкат ён-атрофига жаланглаб, унга яқин борди. Аммо шу пайтда юраги шунақа гурсиллаб уриб кетдики, назарида ташқарига баралла эшитилаётгандай, формали тоға ҳам «нимага юрагинг бунақа каттиқ уряпти, нимадан чўцияпсан», деб сўраб қоладигандек эди. У юраги билан алаҳсиб турганда қулоғига қандайдир шарпа кирди ва биров билагидан маҳкам сиқиб ушлади. Шавкат кўрқиб кетиб, калтираб ёнига каради. Рўпарасида юзларидан шовуллаб тер қуюлаётган, сочлари қулгили тарзда хурпайиб кетган, овзини катта очганча ўпкаси томоғига тикилиб хансираётган дадаси турарди...

Шундай қилиб, унга яна омад кулиб бокмади. Бирок бу гал уни уришмадилар. Қайтага аяси бағрига ўтган сафаргидан ҳам каттиқроқ босиб йиғлаб юборди. Йиғлаб туриб,

нукул унинг бошини силар: «Нимага бунақа қиласан, ўғлим, сенга нима ёмонлик қилдик, ахир мен ўз туккан онангман-ку», деб зорланарди. Бола довдираб қолди: у аясининг кўзларида ҳам ёш борлигини хаёлига келтирмаган экан. Шундан сўнг аяси бутунлай ўзгариб қолди. Эрталаб нонга сарёғ суриб берар, энди Шавкатнинг шимларини ўзи чўткалар, ботинкасини артиб-тозалар, яхшилаб кийинтириб мактабга жўнатар, сумкасига ўғли яхши кўрадиган конфетдан уч-тўртта солиб кўярди. Бола, хатто, аяси бирикки марта кечаси устини ўраб кўяётганини сезиб қолди, лекин кўзини очмай ётаверди. Ўзиям аясини яхши кўриб бораётгандай, унга эркалангиси келаётгандай бўлиб юрди. Бироқ бу кайфият ҳам узоққа чўзилмади. Чунки аясининг меҳрибончиликлари энасининг дағал, тўпори эркалатишлари ўрнини босмаётганидан ташқари, болага секин-аста ботинқирамай қола бошлади. Шавкат аясининг меҳрибончиликлари юракдан, самимий эканлигига ўзини ишонтирмоқчи бўлар, аслида ҳам шундай бўлишини жуда-жуда истарди.

Бир куни нонушта чоғида Шавкат ўзидан узоқроқдаги ялтироқ чойнакдан пиёласига чой куйиб олиш учун қўл чўзган эди, нима фалокат босиб стол лабига сурилиб қолган сариёғли ликопчани беҳосдан туртиб юбордию чинни идиш полга жаранглаб тушиб, чил-чил синди. Бола, бадаинини яшин тезлигида жимирлатиб ўтган ҳадикда ялт этиб аясига қаради ва... нигоҳи хўмрайган қовоқлар остидаги кўзлар билан учрашди. Аммо аяси ярим очик, чўччайган лабларини дарҳол қайта юмди, шу заҳоти чимирилган зулук қошларини бирлаштирган тугучак ҳам ёзилди, найзадек киприклар орасидан сачрашга улгурмаган қаҳр учқунлари бир чакнаб сўнди. Бироқ кўзлар тўқнашган ўша бир лаҳза, балки лаҳзанинг ўндан бир улуши ҳеч нарса ўзгармаганлиги, ҳаммаси ўша-ўша, бояги-бояги эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун кифоя эди!

Кочиш фикри тагин унга тинчлик бермай қўйди. Ўғлининг яна тумтайиб олганидан, меҳр ришталарининг кун сайин ингичкалашиб, созланган тор симларидай таранглашиб бораётганидан жиддий таҳликага тушган, қалбини қандайдир англаб бўлмас хавотир туйғуси кемира бошлаган Ҳабиба ўғлининг кўнглини кўтариш, дилига йўл топиш чораларини ахтаришга киришди. Бир куни Табиат музейига, бошқа куни циркка олиб борди. Бола музейдаги экспо-

натлару манеждаги кўзбойлогичлик, масхарабозликларни катта кизиқиш, ҳайрат билан томоша қилди, артист бошини шер оғзига тикканда унинг юраги ҳаприқиб, бақириб юбораёзди, ҳайвонот боридагидек мириқиб завқланди, яйраб-яшнади. Бироқ кўчада, иссик ердан совуқ жойга чиқиб қолган одамдай кунисиб олди. «Қочиш керак!» унинг миясида мана шу иккитагина сўз чарх урарди. Аммо энди ишни янаям пухта қилиш керак. Орқасидан етиб олишмайдиган йўлини ўйлаб топиши лозим. Аясию ишдан кеч қайтади, ундан хавотирланишнинг ҳожати йўқ, шу... дадасининг масаласи чаток-да. Уям баъзида кеч келадию, аммо қачон, қайси куни кеч келишини билиш қийин-да!

Бахтига бу масалаям ҳал бўлди. Бир куни дадасининг аясига «бугун кеч қайтаман, областдан ўртоқлар келишган», дегани қулоғига чалиниб қолдию, шу дақиқадан эътиборан бола тинчини йўкотди. Бундай қулай фурсатни қўлдан чиқармаслик керак! Энди формали тоғалардан ҳам илтимос қилиб ўтирмайди. Ўша куни кўрди: болалардан чипта сўрамади. Буям катталарга қўшилиб олади-да, орадан ўтиб, лип этиб чиқиб кетади.

«Жин чалган» чол

Поездга, одамларга қўшилиб, орадан лип этиб чиқиб кетиш ҳам бола ўйлаганчалик осон эмас эди.

Дастлабки кўнгилхиралик троллейбусда рўй берди: машина ярим йўлга борганда тўхтаб қолди. Олдинда ҳам троллейбуслар каторлашиб турар, уларнинг боши кўринмасди. Ток келмай қопти. Ҳамма тушиб кета бошлади. Шавкатнинг мияси қотди, саросимада қолди. У вокзалга яна қанақа транспорт боришини билмасди. Ўтираверай деса, ҳали кун ботмаган эса-да, хаёлида кечикаётгандай, поезд кетиб қоладигандек туюлаверди. Бирдан қўрқиб кетди: троллейбус қоронғи тушгунгачаям юрмаса, унда нима қилади? Ўйларини қандай топиб боради? Ўйга қайтиб боришдан-ку ёмони йўғ-а, аммо поезддан кечикса бошқа қаёққа ҳам борарди, албатта, уйга қайтишдан ўзга чораси қолмайди-да... У йиғлаб юборишдан ўзини базўр тийиб турарди. Уч-тўртта йўловчининг троллейбус ойнасига елка тираганча бамайлихотир мудраб ўтиришигина унга тасалли берар, шу сабабдангина кўнглининг бир чеккасида умид шами милтиллаб турарди.

Хайрият, олдиндаги троллейбуслар жилди. У ўтирган троллейбус ҳам ёкимсиз шарақ-шурук қилиб юриб кетди.

Вокзалга келиб ҳайратдан эси оғиб, ёқасини ушлаб қолди, ваҳима босди: одам демагани жаҳон-оламга сизмайди, туртилмай, урилмай юриш мутлақо мумкин эмас эди. Кутиш залларию, очик майдонларда юк-так, ашқол-дашқолнинг кўплигидан оёқ босарга жой қолмаганди.

Боланинг юрагини ташвиш, тахлика кемирарди. Шунча одамнинг орасидан қандай қилиб поездга чиқа олади? Башарти, қолиб кетса ҳоли нима кечади? Шу сафар ҳам йўли очилмаса, тамом, умидни узавериш керак. Қайта қочишга уриниб ҳам бўлмайди, энди бунга йўл ҳам қўйишмайди. Бордию, шундай бўлиб, яна уйга қайтишга тўғри келиб қолса, бу гал қандай жазо беришаркин? Аяси қанақа аҳволга тушаркин? Ялинармикин? Йиллармикин? Ё энди роса калтаклармикин?

Бу сафар хилма-хил йўловчиларни томоша қилиш ҳам кўнглига сизмасди. У ўта бесаранжом ва безовта эди. Ҳеч қаёққа, ҳеч кимга қарамас, икки қулоғи, бутун вужуди аҳён-аҳён вокзал радиокарнайларидан янграётган «Дикқат, дикқат!..» деган сўзларда эди. Назарида поезд кечикаётгандай эди. У залда туртиниб-суртиниб, холироқ жойларни кидириб юрарди. Иттифоқо, ўриндиқлардан бирида қора ялтироқ, туткичи эгирмачак ҳассасига кафтларини қўйганча, кулранг, пахмоқ соқолли жағини тираб ўтирган чолга кўзи тушиб қолди. Чолнинг чап ёноғи ичига ботган, ўнг ёноғи кабарик, ўнг кўзи ҳам чапига нисбатан катта ва бақанинг кўзларидай коса-посаси билан ирғиб чиққан, чап қоши қуйига, ўнги эса юқорига қараб кетган, узоқдан назари тушган одамга бу кош цирк масхарабозлариникидай бўжмайган, мошранг шляпаси остидаги кулранг сочлари билан қўшилиб кетгандай кўринарди. Устки лабининг чап ёғи кесиб олингандай, хунук тишлари очилиб турар, ўнг томони эса, аксинча, худди ари чакқандай шишиб оғзини ҳам ёпиб тушганди.

Шавкатнинг юрагини бирдан ваҳима босди. У қишлоқда: «Бемаҳалда юрган одамни алвасти йўлдан оздириб, жин чалиб, бирон жойини қийшайтириб кетади», деган гапларни кўп эшитган, аммо ҳаётда васваса ва мишмишларнинг жонли мисолини учратмаган эди. Нахотки рўпарасидаги хунук, совуқ кўзларини бақрайтириб унга тикилиб ўтирган, вазоҳатидан от хуркадиган чолни жин чалиб кет-

ган бўлса?! Шавкат ундан нигоҳини олиб қочди. Ўзини чалғитиш учун бошқа тарафларга кўз югуртирди. Аммо ҳаёлида «жин чалган чол» киёфаси маҳкам ўрнашиб қолган, қандайдир ғойибона бир куч, тўғрироғи, қизикиш уни ўша томонга қарашга ундарди. «Йўк, қарамаслик керак, — деб ҳаёлидан ўтказди бола. — Афти курсин, жудаям кўркинчили экан, агар кечаси туш-пушингга кириб қолса борми, юрагинг ёрилади». Бироқ бояги ғойибона куч чолни яна бир марта дурустрок кўриб олишга кистарди. Бўлмади, қаради. Қарадию оёқлари калтираб кетгандек бўлди. Чакчайган, бири катта, бири кичик кўзлар ҳамон унга ўқрайиб тикилиб турар эди. Чиндан ҳам унга қараб ўтирибдими ё бошқа томонгами, ишқилиб, Шавкатга шундай туюлди. У шоша-пиша ўрнидан турди-да, залдан чикиб кетди. Лекин анчагача юрак уриши пасаймади, хадиксираб орқасига, ён-верига қараб кўярди.

Шовкин-сурон, вағир-вуғур кучайди. Аллақачон қоронғи тушган, лекин поезддан ҳамон дарак йўк. Наҳотки бутунлай келмай қолса? Шунақа бўлишиям мумкинмикин? Ким билсин, балки мумкин, балки мумкин эмасдир.

Ниҳоят, ингичка, хиркирок овоз биринчи йўлга «Тошкент — Андижон» поезди келиб тўхтаганини эълон қилди. Бир зумда олатасир тўполон бўлиб, перронга одам сизмай, ҳаммаёкни: «Ҳой, Тошмат! Ҳўв, фалончи!» деган хитоблар босиб кетди.

Бола юраги қинидан чиққудай бўлиб, ойнаванд эшикдан ташқарига отилди. Лекин ҳамон бир қарорга келолмас, нима қилишни, қандай йўл тутишни билмай гаранг эди. Бу ерда билетнинг ҳам, «формали тоға»нинг ҳам хизмати қолмаган эди. Поезд хали тўхтамасидан юкли, юксиз катта-кичик, эркагу аёллар мўр-малахдай гувиллашиб, ўзларини вагонларга уришар, бир-бирини туртиб ўтиб кетишаверар, қизлар, аёллар бир-бирларини чақириб кичқиришарди. Поезд тўхтади. Одамлар энди тўда-тўда бўлиб вагонларнинг эшигига ёпирилишди. «Формали тоғалар» пастга тушмай, тепада, эшик оғзида туриб одамлардан тартиб сақлаб, битта-биттадан чиқишларини талаб қилишарди. Яхшиликча асаббузарлик, ур-йикит бўлмасин, деган олижаноб ниятларига ҳеч ким парво қилмагач, улар бақиршга, сўқинишга ўтишди. Лекин яна бир зумдан кейин уларнинг овозлари эшитилмай қолди, бўй-бастлариям кўринмай кетди.

Шавкат ҳам умумий вагонлар қаршисига бориб қолганди. Таваккал қилиб тўдалардан бирига ўзини урди.

У одамлар орасидан ёриб-ёнбошлаб, сирғалиб олдинга ўтиб кетмокчи бўлар, бироқ уринишлари беҳуда эди; чумолдек гужғон ўйнаган бу тирбанд халойиқ орасидан бола у ёқда турсин, ҳатто шамолнинг ҳам ўтиши амримахол эди. Шунга карамай, у кимларнингдир енги, ёқасига осилиб, тирмашиб, ўшаларга қўшилиб олдинга интиларди. Ортидан яна одамлар тикилиб кела бошлади, у ўртада қолиб кетди. Орқадагилар бир «ха-ху!» дея зўр беришган эди, бола ўмгани билан олдингиларга қапишиб қолди. Қаеридир қисирлаб кетди. У чинкириб юборди. Тўдадан чикиб кетмокчи бўлди, аммо энди бунинг иложи йўқ эди; у ҳатто қайрилиб қарашнинг ҳам эвини қилолмади. Пахтадан қайтган студентлар Шавкатга ўхшаб эналарини, қишлоқларини соғинишган, ўша ёққа ошиқишар, улар ҳам Шавкат сингари нима бўлсаям, поездга илашиб қолсам бас, деган илинжда интилишар, талпинишарди. Улар ҳозир боланинг дод-войига кулоқ соладиган, ҳатто уни кўрадиган ҳам алпозда эмас эдилар. Иккинчи томондан, улар эрмак, кизик учун «ха-ха!»лашиб бир-бирларининг кифтидан кучоклашиб, ўмровлари билан олдингиларни итаришарди.

Оломон тўғонни ўпиролмай ўзини ҳар ёққа ташлаётган тошқиндай анчагача чапдан ўнгга, ўнгдан чапга тебраниб турди; ҳеч олдинга силжиш бўлмасди. Ҳамма эшикка ёпишиб олганидан бир-бирининг йўлини тўсиб қўйган, бирор кимса ичкарига йўлаёлмасди. Оломон яна бир кучли тўлғаниб, олдинга сурилди, шу аснода орқадагилар гўё оғир хода кўтараётгандай: «Бир, икки... ҳа!», дея зўр бердилар. Шавкат тўсатдан белининг қисирлаганини аниқ эшитди, кўкраги қаттиқ оғриди, олдидаги одамнинг курагига жағи тиралиб қолди. Лекин алам ва оғриқни қулт этиб ютди: ҳозир уни бу ердан дадаси тугул, аясиам тополмайди, қайтариб кетолмайди! Ишқилиб, чикиб олса бас! Лекин вақт ўтиб борар, силжишнинг тайини йўқ эди. Аслида ана шу силжишнинг тайини йўқлиги учунгина унга кўп вақт ўтиб кетгандай туюларди. Кулоғига дикторнинг: «Поездининг жўнашига беш минут вақт қолди...», дегани элас-элас чалинди. Шу заҳоти белидаги, кўкрагидаги оғриқни ҳам унутди, поезддан қолиб кетаман деган ваҳима вужудини қарахт қилиб қўйди. У энди очикдан-очик, ҳам азобдан, ҳам аламдан йиғлар, орқадагиларнинг қаттиқроқ суришини

истарди. Нима бўлсаям, майли, ишқилиб, олдинга силжиш-син! Мана, анча сурилиб, Шавкат темир зинага чиқиб қолди; у қўлини одамларнинг қўлтиғи остидан ўтказиб, эшик ёнидаги темир туткични ушлаб олмоқчи бўлар, аммо туткични тополмасди; унга қўли етиши ҳам даргумон эди, фақат ғайришуурий равишда тимирскиланарди, холос. Шу лаҳзадаёқ туткичга ҳожат қолмади: Шавкатнинг оёғи ердан узилиб одамларнинг елкаси баравар муаллақ суза бошлади...

Диктор: «...икки минут вақт қолди!» деб эълон қилди. Шу пайт орқадан яна бир ҳамла бўлди, ёнида бир қоп юкни орқалаб чиқаётган барзангидай одам уни елкаси билан туртиб, қаттиқ силтади. Шавкат алам ҳамда ғазаб билан, аранг ўгирилиб қаради ва соққа-поққаси билан отилиб чиққан кўзлари унга ўқрайиб қараётган афти қийшиқ «жин чалган» чолни кўрдию, чинқириб юборди

* * *

Шавкат совуқ сувдан сесканиб хушига келгач, тепасида энгашиб турган, юзларидан маржон-маржон тер қуюлаётган одамларни кўрди. Кўзларини йириб-йириб очиб, шоша-пиша киёфаларни назардан ўтказди ва...чуқур энтикди...

1982 й.

Адабий мулоҳазалар

ЧАШМАЛАР

Шеърят, серзахмат чигириклари билан бирга, адабиётнинг бошқа жанрларига нисбатан кўпроқ имтиёзга эга. У атрофга тез таралади, кулоқдан кулоққа тез ўтади, акс-содоси ҳам тезроқ қайтади. Бунга унинг минбарбоплиги, бир нафас билан ўқишга мўлжалланганлиги, у ҳақда, аксар ўқилган ё тингланган заҳоти хулоса яшаш имконига эгаллиги ва бошқа қатор жиҳатлари боис. Шундан бўлса керак, матбуотда пайдо бўлган яхши шеър, туркумлар ёки шеърый тўплам китобхон ва танқидчи эътиборини тезроқ жалб этади, пешма-пеш муносабатлар, баҳолар, тақризлар ўқувчига, у бир фикрга келиб-келмай, баъзан анча олдин етиб боради. Насрда бу ҳол анча оғир кўчади. Кейинги пайтларда анчадан бери кўпчиликни ташвишга солиб келаётган ёшлар ҳикоячилигида сезиларли, насримиз келажаги, истиқболнинг чамалашга туртки бўладиган, қувонса арзийдиган силжиш рўй берди. Ана шу силжишга танқидчилигимиз муносабатини қоникарли дейиш қийин. Тўғри, таниқли адабиётшунос олимларимиз айрим тўпламлар, айрим ёш носирлар ижодига у ёки бу муносабат билан тўхталиб ўтишмоқда. Ёшларга мунтазам равишда кўз-қулоқ бўлиб турган Иброҳим Ғафуровнинг чинакам жонқуярлик билан ёзилган қатор адабий-танқидий мақолалари, айниқса, устоз кўрмай, ҳар мақомга йўрғалаётганлар учун сабоқ сифатида амалий аҳамият касб этмоқда. Гап шундаки, ҳозир насрга янги авлод қадам қўймоқда. Йигирма беш-ўттизнинг нари-берисида бўлган бу авлод вакилларининг тутган йўллари, камраб олаётган соҳалари, танлаётган мавзулари, талқин услублари, ифода шакллари қандай? Уларнинг асосий ютуғи нимада-ю, қаерда, қандай камчиликларга йўл қўйишяпти? Ёш ижодкорлар ана шу саволларга аниқроқ, батафсилроқ жавоб олишни истайдилар. Буни дейишдан мақсадимиз йирик жанрлар ҳамиртуруши бўлган кичик насрга танқидчиларимиз яна кўпроқ эътибор беришса...

Масалага аниқроқ ёндошсак, ўтган беш-олти йил мобайнида ёш адиблар томонидан хийлагина катта-кичик асарлар яратилди. Уларнинг биринчи, айримларининг иккинчи, учинчи китоблари нашр этилди. Эргаш Раимов, Тохир Малик, Ҳабибулло, Зоҳир Аъламов, Ҳожиакбар Шайхов, Машраб Бобоев, Мурод Муҳаммаддўст, Сафар Барноев, Мирзоҳид Мирзараҳимов, Мирзакарим Пирматов, Тошпўлат Аҳмедов, Саид Равшан... Уларнинг айримларини истисно қилганда, аксарияти ҳали танқидчиликнинг баҳосини олганлари йўқ. Ҳозирча алоҳида тўпламлари чиқиб улгурмаган яна бир талай ёш ҳикоянавислар етишиб чиқмоқда. Биз бу ерда альманахнинг йўналишини ҳисобга олиб, асосан кейинги гуруҳ вакиллари ижоди юзасидан баъзи фикр ва мулоҳазаларимизни ўртага ташламоқчимиз.

Гапни анча-мунча баҳсга сабаб бўлган Эркин Аъзамов ҳикояларидан бошласак. Уч курсдош, кадрдон дўст орадан бир неча йил ўтгач учрашишади. Табиийки, улар мириқиб шакаргуфторлик қилишмоқчи, ёшликнинг бебаҳо дамлари бўлган талабалик йилларини, биргаликда ўтказишган тотли ва армонли лаҳзаларини эслашиб, ёзилишмоқчи бўладилар. Уларни ортга элтадиган куч, восита бор. Бу – тор, қўшиқ. Дўстлардан бириникида энди қўшиқ бошлашганида уй бекаси меҳмонга келган опасининг чақалори йиғлоқи эканлигини айтиб, узр сўрайди... Иккинчисининг уйига боришади. Бу ерда қўшнилардан бири очикдан-очик қўшиғингни йиғиштир, дейди. Хуллас, шу кеча улар мириқиб қўшиқ айтишолмайди – шу кундаги энг эзгу, юксак орзуларига етишолмайдилар. Хўш, бунни қандай баҳолаш керак? М. Сафаров «...ҳикояда шахар муҳитида доим ўзгалар билан ҳисоблашиб яшайсан, шу сабабли ўзингни эркин ҳис қилолмайсан, қўшиқ айтсанг ҳам бошқаларга малол келади, деган маъно ифодаланади», дейди ва танқидчи бунга қўшилмайди. Ё. Яқвалхўжаев эса М. Сафаровнинг биринчи фикрига, яъни ҳикоядан чиқадиган маъно тўғрисидаги фикрига эътироз билдиради ва ўз хулосасини баён этади: «...айрим шахсларнинг ўта эгоистлиги ва шу эгоизмни ниқоблаш учун яшаш шароитидаги бикиқликни баҳона қилаётганлиги акс эттирилади». Бизнингча ҳар икки мунаққиднинг мулоҳазалари ҳам асосли, улар бир қарашда икки хил туюлса-да, аслида бир-бирини тўлдиради. М. Сафаров ҳикоядан чиқарган хулосасига ўзи қўшилмаса, биз қўшиламиз. Ё. Яқвалхўжаев фикрига келсак,

кавсни очиб юбориб гапиришга тўғри келади. Гап шундаки, хикоя маъносини эгоизм билан чеклаб бўлмайди. Айни вақтда мунаққид «эгоизм» деб таъкидлаган нарсa объектив сабаб – шаҳар «шароитидаги биқиклик» оқибатидир. Чунки қўшнилар ўртасидаги масофа фақат ярим метрли девор бўлмай, бир-биридан узокрокда яшашганида, бошқачарок бўлиши мумкин эди-ку. Ахир қўшниникидаги овоз ўз уйидагидек варанглаб турса, ҳар қандай олижаноб одамга ҳам малол келиши турган гап-да. Айни вақтда, хикояда шаҳар шароитида биқиклик оқибатларидан бири – асабийликка ва асабийлик оқибатларидан бири – хиссиэликка, қолаверса, қўшиқнинг кадрсизлигига ҳам ишора бор. Шу жихатдан адабиётшунос М. Султоновнинг «Қўшиқ» хикояси юзасидан билдирган фикрлари бир ёкламадир. У қаҳрамонларнинг бир-бирига айтадиган тайинли гаплари йўқ, дейди. Қаҳрамоннинг гапи бўлмаса, ёзувчининг гапи бор-ку! Фақат бу гап қаҳрамонлар тили, нутқи орқали эмас, улар тушган ҳолат, қўшнилар билан муносабат орқали берилди.

Умуман Эркин Аъзамовнинг хикоялари китобхонга ҳамдарад бўла олиш фазилати билан эътиборга сазовордир. Тасвирлар меъёрида ва лўнда, услуб равон, диалоглар жонли, ҳаётйй. «Қўк эшиқ» хикояси шу жихатдан характерлидир. Студентлар учун типик ходиса бўлган – ижарага уй кидириш ва шу жараёнда дуч келадиган турли феъл-атвордаги кишилар образи ишонарли очиб берилган. Хусусан, Бўривой, хўжайин – муаллифнинг характер яратиш бора-сидаги изланишлари самарасидир. «Шаҳардан одам келди» хикояси эса ўқувчини болалар олами билан яқиндан таништиради, уларнинг рухига олиб киради, орзуларига шерик, армонларига ҳамдарад қилади.

Ёш носирларимизнинг энг яхши фазилати уларнинг турли мавзуларга дадил қўл уришидир. Улар ишлаб чиқариш жабҳаларини, қишлоқларда пахта етиштириш учун заҳмат чекаётган деҳқонларимизнинг қувончи, ғам-аламлари, дардларини тобора дадилроқ қаламга ола бошладилар. Сотволди Ражабовнинг «Ой пахтага ўхшаб кўринди» хикоясида фикри-зикри, ўй-хаёли, ташвиш-қувончи, қолаверса, эътиқоди пахтадан иборат бўлган ўзбек деҳқонининг ёркин, ўчмас сиймоси гавдалантирилган, кексалиқдаги яшашга кучли иштиёқ, дард-алам ҳаётйй тасвирланган.

Маълумки, бадий асар учун асосий мезон — ҳаёт. Та-
розининг бир палласига асар, иккинчисига ҳаёт қўйилган-
да ҳамма нарса ойдинлашади. «Кишлоқ ресторани» хикоя-
си ҳам Сотволдининг турмушдан нусха олинган воқеалар-
га бадийлик либосини кийдира олиш иқтидорига эга экан-
лигини кўрсатади. Ёш ёзувчининг яна бир хикояси —
«Бўтакўз» ниҳоятда ўкишли, бироқ гапнинг салмоғини ро-
мантик ҳиссиёт, туйғулар босиб кетган. Албатта, романтик
бўёқларнинг қуюқлиги ўз-ўзидан қусур эмас. Романтик
бўёқлар асарда салмоқлироқ маънони ифодалашга хизмат
қилсагина ўзини оқлайди. Бундай ҳолни, жумладан Тоғай-
мурод Менгноров хикояларида ҳам кўриш мумкин. Тоғай-
мурод ўз персонажларининг руҳий ҳолатларини беришга,
ана шу руҳий ҳолатлар билан боғлиқ деталлар топишга ва
уларни тасвир билан уйғунлаштиришга интилади. «Куз-
нинг бир куниди», «Момо»да муаллиф маъно билан шакл
омухталигига эришган. «Ойдинда юрган одамлар», «Олис
окшомларнинг давоми» кайфият ҳосил қилувчи хикоялар-
дир. Армон... Ҳаётда шундай армон ҳам бўладик, улар
одамни даҳшатга туширмайди, ларзага солмайди, балки ен-
гил энтиктиради, нари борса хўрсинтиради. Булар, таъбир
жоиз бўлса тотли армонлардир. Ҳар иккала хикоянинг ҳам
шаклан, ҳам мазмунан ўхшаб кетиши, албатта ижобий
ходиса эмас. «Олис окшомларнинг давоми»да ёшлигида
бир-бирини яхши кўрган, лекин тақдир тақозоси билан
бошқа-бошқа турмуш қурган ва кўп йиллардан сўнг итти-
фоко учрашиб қолган икки қариянинг мулоқоти берилади.
Уларнинг кечинмалари ишонарли. Бир-бирларига етишол-
маганликларидан ўкинсалар ҳам қаттиқ афсусга ҳожат
йўқ. Чунки, энди ҳар иккиси ҳам фарзандларга, неваралар-
га бой. Турмушидан, ҳаётидан норози эмас. Шу жиҳатдан
хикоя Кришан Чандрнинг «Тўлин ой кечаси» асарини эсла-
тади.

Умуман олганда, бундай хикояларда туйғулар, инсоний
туйғулар биринчи планда туради, улар бадий тадқиқ эти-
лади ва кўпда ёзувчи муддаосини китобхонга етказишда
восита бурчини ўтайди. Абдухалил Қорабоевнинг
«Дўстлар» хикояси дўстлик туйғуси ҳақида. Каримжон
уйида янги йил кутмоқчи. Хотини, фарзанди ёнида, дастур-
хон беками-кўст. Лекин унга нимадир, тўғрироғи, бундай
айёмда ҳар йили бирга бўладиган кадрдон дўсти Умарали
етишмайди. Улар аразлашиб қолишган. Каримжон дўсти

билан бирга бўлишга, ярашишга сабаб, баҳоналар излайди. У ёқда Умарали ҳам худди Каримжоннинг ҳолатига тушиб қолган. Икковининг қалби ҳам бир-бировига талпиниб туради, аммо ўртада ғурур хисси, нафсоният туйғуси уларга монелик қилади. Бироқ, асар сўнггида ҳар икковида ҳам дўстлик туйғуси устун келади. Ҳикоя «Дўстсиз бошим – тузсиз ошим», деган ақидани ёдга солади. Воқеалар йўналиши, кульминация, ечим – ҳаммаси табиий. Қаҳрамонларнинг ички кечинмалари, психологияси, руҳий ҳолатлари китобхонда шубҳа уйғотмайди; Каримжонни ҳам, Умаралини ҳам айблай олмайсан киши. Муаллиф қаҳрамонларидан бирининг фазилатларини, иккинчисининг камчиликларини бўрттириб кўрсатмайди, шу орқали қаҳрамонлари хатти-ҳаракатининг жонли, табиий чиқишига эришади. А. Қорабоевнинг «Невара» ҳикояси ҳам ана шундай фазилатлари билан адабий танқидчилик ва ўқувчилар эътиборини қозонди.

Ҳамид Каримов эса «Бахтли оқшом» ҳикоясида инсоний туйғу – инсоний муносабатга ташна бўлиб кетган райком котиби образини чизади. Расмий муомалалар, сохта мулозаматлар унинг жонига теккан: «Ўртоқ Музроб Обидович раҳбарлик қилаётган район ундай, Музроб Обидов райони бундай. Раҳбарликка ҳам талант керак. Музроб Обидовичда ана шундай талант бор, ха...». «Э, хуш келибсиз, Музроб Обидович. Овқатдан олинг, Музроб Обидович. Музроб Обидович, тўрга ўтсинлар...». Котиб «кўпол, тўпори бўлса ҳам кўнгли очик... Дилидаги бор гапни юзингга шартта айтиб ташлайдиган» тоғлиқ одамларни, уларнинг муомалаларини кўмсайди. Ва бундай муомалаларга у қовун полизда дуч келади. Чўлга ўтиб кетаётган Котиб йўлда машинани тўхтатиб қовун полизига киради ва «болалиги эсига тушиб» битта тарвуз узади. Шу пайт қапа томондан чол бақириб қолади:

«– Ҳов шапка! Шапка дейман! Тарвузни жойига қўй. Сенга гапиряпман, ҳов шапка!»

Музроб Обидович тарвузни ерга қўйди-да, шошганича шофёрга яқинлашди. «Мабодо чол бизни танимай уришиб берса, сиз индаманг хўпми?», деди-да, чолга қаради.

Ҳорманг, бобо, – у чолга яқинлашаркан, кечирим сўради. – Кечиринг, сўроқсиз...

– Кечиринг эмиш-а? Гапингдан, уст-бошингдан шаҳарликка ўхшайсан-у, деҳқон меҳнатининг қадрига етадиганга

ўхшамайсан. — Чол астойдил хафа бўлди... — Ахир йил ўн икки ой шу ерда меҳнат қиламиз. Шу полизга бизни ишониб қоровул қилиб қўйибди. Бир оғиз айтсанг-у, мен ўзим меҳмон қилардим.

Чол қапага пўстак тўшаб Котибни меҳмон қилади. Кўнгли очик қариянинг самимий муомаласи, орадаги суҳбат Котиб дилидаги ғашликка барҳам беради. У шофёрнинг хиргойисига қўшилиб уйга қайтади.

Албатта, хикояда тасвирга камбағаллик сезилади, тарашланиши лозим бўлган жумлалар учрайди. Лекин муҳими, ёш ёзувчининг мақсади, гапи аён ва бу мақсад, гапни китобхонга етказа олган. Зотан адабиётнинг асосий талабларидан бири, ёзувчи маҳорати ҳам ўз асарига маъно сингдириши ва бу маънонинг китобхон тафаккурига нечоғли самарали таъсир қилиши, яна ҳам содда қилиб айтсак, китобхонга нимадир бериши, ниманидир уқдириши, нимагадир ундаши билан изоҳланади.

Бадний асар, таъбир дағалроқ бўлса ҳам айтиш мумкинки, қаёқдан қандай шамол эпкинлари келаётгани ва унинг қайси томонга қараб эсиши мумкинлигини олдиндан хабар берувчи асбобга, барометрга ўхшайди. Яъни, у турмушда пайдо бўлаётган янги анъана, одатлар, инсон маънавий дунёсидаги ўзгаришлар, уларнинг замини, тадрижи, йўналишини ҳаммадан, ҳамма нарсадан, ҳар қандай воситадан аввал китобхон — омма қулоғига шипшитиб туриши, огоҳлантириши ва уларга ўз муносабатини билдириб бориши лозим. Бундай талабларга қолипчиликдан, китобийликдан йироқ бўлган услуб, воқеаларнинг мантикий ривож, персонажларнинг табиий хатти-харакатлари ва сўзлаш оҳанглари орқалигина жавоб бериш мумкин. Ёзувчи сахна орқасидаги суфлёр вазифасини ўтамаслиги лозим. Адабиёт, ҳар қалай, сахна эмас, унда қаҳрамонлар ёзилган, ёд олинган гапларни эмас, ўз дилидаги гапларни айтиши зарур. Шундагина китобхон ёзувчига хайрихоҳлик билдиради, унинг фикрига қўшилади, айни вақтда тўлқинланади, ҳаяжонланади. Ана шу қонуниятни англаган, ҳис этган ҳолда қалам тебратаётган ёш хикоянавислар оз эмас. Алишер Ибодиновнинг «Гулисафсар ҳиди», «Чакмоқ чакнаганда» хикоялари, Одилжон Олимовнинг «Кимни айблай?» қиссаси, Шодмонбек Отабоевнинг «Япроқдаги нур», «Келин», Ғаффор Ҳотамовнинг «Шаҳардан совғалар», Саломжон Менгноровнинг «Кийик боласи» хикоялари ва бошқа

кўпгина қобилиятли қаламкашларимиз ижоди шундан далолат беради.

Кейинги вақтда матбуотда тез-тез қизлар имзосининг кўзга чалинаётганлиги адабиётимиз учун қувончли ҳодисалардан яна биридир. Шоираларга серобмиз, лекин адибаларимиз камчил эканлигини тан олиш керак. Бугунги кунда насримизга бирданига қатор янги номлар кириб келаётгани ва уларнинг дастлабки қадамлариданоқ эътиборни жалб этишаётгани рағбатга лойиқ. Хосият Лутфуллаева, Шаҳодат Исахонова, Дилбар Саидова, Сиддиқа Аъзамова, Омина Тожибоева, Саодат Матёкубова, Баҳор Холбекова, Дилбар Ҳайдарова ва бошқалардан умидимиз катта. Бу умид воқеликка, реалликка айланаётгани ҳам сир эмас. Хосият ва Шаҳодат дастлабки китобларини ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилишди. Тўплами чиқиш арафасида турган Д. Саидованинг қалами тобора чархланиб бормоқда. Унинг «Бегона» ҳикояси бола психологиясининг жонли, бадний таҳлили туфайли эсда қолади. «Кўнғироқ жиринглаяпти»да эса ёш адиба бизни қизлар қалбига, уларнинг рангин ва мураккаб дунёсига олиб киради. Бу дунё меҳрга интиқ ва ташналиги, ғурури, ғамзалари билан ўзи тўғрисидаги тушунчаларимизни бойитади, ҳисларимизга озуқа бахш этади.

«Биласанми, кеча бир қизик гап эшитдим. Миш-мишларга караганда, Маҳмуд синфимиздаги қизлардан бирини яхши кўриб қолганмиш...»

«Бечора Нигора, — кўнглимдан ўтказаман мен. — У Маҳмуднинг менга хат ёзганини ҳам, ҳар куни изма-из таъқиб этиб юришини ҳам, уйга келиб эшикни занжирлагунимча йўлка бошидаги анҳор бўйида ўсган терак панасида соатлаб туришини ҳам билмайди...» Ўз хаёлларимдан ўзим завқланаман ва шўхлигим тутиб кетади. Нигорага юзланаман-да, айёрона кўз қисиб:

— Эҳтиёт бўл, яна ўзингга кўнғил қўйган бўлмасин, — дейман, Нигора негадир кип-қизариб кетади. Лекин дарров гапни ҳазилга бурмоқчи бўлади:

— Нима қипти, Маҳмуд «ёмон бола эмас-ку...»

«Нахотки, гапимни чинга йўйган бўлса...» Шундан сўнг кўнглимда қандайдир ғашлик пайдо бўлади».

Табиий ва фақат қизлар учунгина хос бўлган суҳбат. Бу табиийлик ва қизлар учун хослик ҳикоянинг бошдан-оёғига аён англашилиб туради. Бу ёш адибанинг ўз қаҳра-

мони қалбига, рухий оламига кира олиши (акс холда, у оламга китобхон киролмайди), ҳаётни бадий қузатиши, қузатганларини бадий асар талаби, мезони нуқтаи назаридан қайта жонлантира олиш қобилиятининг мевасидир. Дилбар Ҳайдарованинг «Ҳислар имтиҳони», «Сенсиз», «Интиқ» каби машқлари ҳали ҳикоя даражасига кўтарилмаган, бадий, лирик лавҳалардир. Шунингдек, улар мавзу эътибори билан тор. Йўқ, ҳаммаси муҳаббат мавзуида бўлгани учун эмас, балки бир фикр, бир хил ҳасрат атрофида ўралашиб қолгани учун шундай таассурот туғдиради. Ҳайдарованинг ютуғи шундаки, лавҳаларда аёл қалби уриб туради, ёш адиба қизлар психологиясини, рухий ҳолатини, ташқи хатти-ҳаракатларини, ўзини қайси вақтда қандай тутишини ифодалай олган. Ҳар иккала Дилбарга истагимиз шуки, улар ҳаётга чуқурроқ киришлари, турмуш муаммоларини кенгрок қамраб олишлари, мавзу доираларини кенгайтиришлари лозим.

Энг қувончлиси шундаки, биз юқорида номларини зикр этган ёш адибларнинг олди беш-олтитадан, ҳатто баъзилари нари борса уч-тўрттадан ҳикояларини чоп эттиришган, холос. Албатта улар кеча ҳикоя ёзиб, бугун редакцияга кўтариб келишгани йўқ. Азбаройи адабиётнинг мураккаб қонун-қоидаларини, ички талабларини, ижод заҳматини чуқур туйганларидан машқларини обдан пишитишга интилишлари, «матбуотда кўриниш» шунчаки ишқибозлик эмаслигини теран англаб етиш, ошиқмасликлари оқибатидир. Шубҳасиз, ёшлар ижодида ҳали анчагина етишмовчиликлар мавжуд. Баъзан композицион тузилишларда китобийлик, баён йўсинида сунъийлик сезилади (А. Ибодинов, «Чакмоқ»), услубий тўмтоқлик, жумлалар рализлиги (Ғ. Ҳотамов, «Хат ташувчи бола»), психологик таҳлил билан маъно бирлигига эришишдаги оксоқлик, ечимнинг бўшлиги (Н. Норматов, «Ҳуштаклар»), тасвирда зўраки оригиналлик ва индивидуалликка уриниш майллари (Т. Менгноров ҳикояларида) учрайди. Яна бир умумий камчилик — ёшлар ижодида ҳаётнинг кенг маънодаги зиддиятлари, ишлаб чиқариш мавзуи, ижтимоий муаммолар етарли даражада ўз аксини топмаётир. Том маънодаги ёрқин, бетакрор характерлар кам яратилаётир.

Гоҳо сюжет яратишда, мавзу танлашда, баён усулида ўзгалардан таъсирланиш ҳоллари яққол сезилиб қолади. (Бу гап, хусусан, болалик билан ўсмирлик ўртасидаги му-

аллак давр-лаҳзаларнинг лирик, романтик ҳис-туйғуларини акс эттиришга бағишланган ҳикояларга тегишли). Таъсирланиш янги фикрга туртки берса, оқибати оригиналлик билан яқунлансагина ижобий ҳодисага айланиши мумкинлигини унутмаслигимиз керак.

Яна бир мулоҳаза: персонажларга исм танлаш бадий адабиётда жуда катта аҳамият касб этишини ҳаммамиз яхши биламиз. Масалан: Фарход, Отелло, Ҳамлет, Онегин, Печорин, Бовари хоним, Анна Каренина, Отабек, Кумуш, Йўлчи... каби катор исмларни эслаганимизда бутун бошли асар воқеалари кўз олдимизда жонланади. Ҳатто ана шу қаҳрамонларга бошқача исм танлаш мумкин эмасди, деган тасаввурга келамиз. Албатта, исм сабабли эмас, балки ана шу исмлардаги қаҳрамонлар характерининг нихоятда ёрқинлиги, бетакрорлиги туфайли улар қалбимизга шу қадар ўрнашиб, сингиб кетган. Ҳозирги кўпгина асарларда чиройлироқ исм биридан иккинчисига кўчиб юради, ҳикоячиликда эса бунга мутлақо аҳамиятсиз масала деб қаралади. Қолбуки, адабиётда майда масала бўлмайди, балки майда қараш, эътиборсизлик шунга олиб келади.

Ёш истеъдодни чашмага, булоққа қиёс қилишади. Дарҳақиқат, шундай. У юксак тоғлар орасида, панада, кўздан нари хилватгоҳ чаманзор (балки чакалакзор дейиш тўғрироқдир)ларда бўлади. Дастлаб ҳаммага бирдай маълум бўлмайди, уни шу атрофга йўли тушганларгина билади. Булоқ хилватда, чангалзорда бўлишидан ташқари, унинг кўзини ҳам ҳас-хашаклар, ёввойи ўтлар беркитиб туради. Бирон саховатпеша унинг кўзини очиб юборса, уч-тўрт қадам масофадаги тўсиқлар, кесак-ғовларни олиб ташлаб, ўнқир-чўнқирларни текислаб юборса, шундан кейин чашма равон оқиб, ўзининг гўзаллиги, нафосати, зилоллиги, тотини кўз-кўз қила олади. Истеъдодга ҳам худди шундай эътибор керак. Баъзан матбуотда бирон яхши ҳикоя чиқиб қолса, у ер-бу ерда ихлосмандлар (ҳатто танқидчилар ҳам) гапириб юришади-ю, кўп ўтмай, у хаёлдан қутарилади. Чунки жонкуярлик йўқ. Масалан, «Ўзбекистон маданияти» газетасида бундан бир неча йил муқаддам «Янги номлар» деган рубрика остида Убайдулла Содиқовнинг «Она» сарлавҳали ҳикояси босилди. Муаллифнинг янгилиги, ҳикоя савияси рубрикага мос эди. Ҳикоя кўпчиликка, шу жумладан бир қанча танқидчиларга ҳам маъқул бўлди. Анчагача (фақат хонаки давраларда) гапириб юришди-ю,

кейин тинчиб кетишди. Ёзувчи ҳам тинчиб кетди. Чашма-нинг кўзи очилган эди-ю, лекин йўлидаги хас-хазонларни олиб ташлаш ҳаёлдан фаромуш бўлган эди. Ҳозир у ди-микиб ётибди. Албатта, бир кун ўнқир-чўнқирни эритиб-ушатибми, айланибми, ошибми-тошибми ўтади, бироқ ун-гача дастлабки пайтидагидек тотти ва тароватини сақлаб қололмайди, шашти сусаяди. Биз, шубҳасиз, ёш истеъдод-ни қўлтиридан суяб, катта йўл бошигача етаклаб олиб чикиб қўйишни даъво қилаётганимиз йўқ, рухий мадад, рағбатни назарда тутяпмиз, холос. Устоз Абдулла Қаххор-нинг Анвар Муқимовнинг бир ҳажвиясини ўқиб қолиб, ре-дакцияга муаллифнинг манзилини сўраб келгани ва унга хат ёзиб кўнглини кўтаргани, илҳомлантиргани, бундай ходиса бир эмас, бир неча бор содир бўлганлиги кўпчилик-ка маълум. Баъзан, аксинча бўлиб қолиши ҳам мумкин. Юқоридаги газетада, ўша рубрикада «Узоқ тун» ҳикояси босилган Абди Курбонов тўғрисида адабий танқидчилик айрим камчиликларини таъкидлаган ҳолда яхшигина фикр-лар билдирди. Бироқ муаллифнинг ўзи қайта кўринмади. Лекин ҳар қалай устоз адибларимизнинг чашмалар ҳоли-дан хабар олиб туришлари беиз кетмаслигига аминмиз.

1977 й.

Дилда тутилган гаплар

Хаёт, турмуш қирралари тўғрисида

Ўтмишни маломат қилиш — ота-онани маломат қилиш билан баробардир.

* * *

Тирикчилик воситаси сифатида кимгадир куч, кимгадир ақл, кимгадир хусн, кимгадир тил бериларкан.

* * *

Орау бу — Пушкиннинг тешик тоғорасидир.

* * *

Фарғона канали водий халқининг ўзига қўйган ҳайка-лидир.

* * *

Меҳнат таътилига чиққан одам худди темир совутини ечиб қўйгандай бўлади.

* * *

Болангизни тўғрилиқка, ҳалоллиқка ўргатинг, деб гапи-раверамизу, ўша ота-онанинг ўзи тўғрими, ҳалолми, деб қизикмаймиз.

* * *

Хушомадни энг арзон, ҳаммабоп совға сифатида такдим этадилар. Афсуски, бундай «совға»ни рад этувчи жуда кам топилади. «Совға»ни олмасам ранжийди, изза тортади, деб ўйлашади.

* * *

Бой кўпга ҳам қаноат қилмайди. Камбарал озга ҳам шу-кур килаверади.

* * *

Ҳасадгўйдан ғазабланма, унга ачин: сенинг ғазабу наф-ратингсиз ҳам у ўз ич-этини еб адои тамом қилади.

* * *

Ўз ишидан қониқиш, мудом яхши ва кўп ишлашга интилиш инсонга соғлиқ ва узоқ умр бағишлайди.

* * *

Ғам-ғуссаларни ташқи таъсиротлар, омиллар, кучлар келтириб чиқаради, шодликни инсоннинг ўзи яратиб олоғи керак.

* * *

Рухинг тетик, баланд бўлса, ҳаёт жуда гўзал, умринг узоқ бўладигандек туюлади.

* * *

Аксарият одамлар ҳаётни яхши кўраман деб янглиш ўйлашади, аслида улар емоқ-ичмоқни яхши кўришади.

* * *

Совуқ гап юрак ёнидаги ўқ парчаси (снаряд)га ўхшайди: эсга тушса, кимирлаган ўша парча каби юракни сиркиратади ва зиркиратади. Пўлат парчаси оғрикни, совуқ гап эса — нафратни кучайтиради.

* * *

«Дунёга мен ҳам умид билан келганман», — дейдилар писанда билан. Ахир сен ўз ихтиёринг ва хоҳишинг билан келмагансан-ку дунёга, эй нобакор банда! Ё, онанг қорнида ёруғ дунёда ўйнаб-қулиш режаларини тузиб ётганминдинг?..

* * *

Ақлли, илмли бўлишга ҳамма ҳаракат қилавермайди, лекин гўзал ва бой бўлишга ҳамма тиришади. Демак, гўзалликни, бойликни биринчи даражада унсур, деб билишади...

* * *

Нарх ошганда одамларнинг бирмунча вақт тўхталиб, каловланиб олиши — сувнинг тўғонга келиб, маълум муддат димланиб туриб қолишига ўхшайди.

* * *

Бой одамлар ҳақидаги мақол: балиқ сув ичида юриб ҳам чанқар экан.

* * *

Пулни эр топади, олифтагарчиликни хотин қилади.

Баъзан катта кўлга қармоқ ташласанг ҳам ҳеч нарса илинмаслиги мумкин.

Инсоннинг икки қаноти бор: муҳаббат ва саломатлик, инсон учун энг қимматли иккита бойлик бор: саломатлик ва муҳаббат.

Ёқтирмаган кишисини ҳам яхши кўришни артистлардан ўрганиш керак.

Ёшлар!.. Уларнинг аксарияти она ҳақидаги, ота ҳақидаги қўшиқларга, панд-насихатга, ибратли ҳикоятларга кулок осмайдилар, аммо, «эстрада» деб аталмиш, қилпиллаб туриб қилинадиган хонишлар учун жон беришга тайёрдай туюладилар.

Домланинг кетмониям, ўроғиям — гап.

Баъзан меҳр-оқибатли одамлар содда, соддадил замонларда бўлганмикин, деб ўйлаб қоламан.

XX асрнинг ўттизинчи йилларида одамнинг савлатига қараб — лоақал икки кишига кучи етадиганларни раҳбарлик лавозимларига қўйишган экан.

Хўкиз: канийди, лоақал теримни шилиб, ғунажиннинг устига ёпиб қўйишса... дея армон қилармиш.

Тепадиган от жим турармиш.

Инсон зоти ҳаёт аслида ғам-ташвиш асосига қурилганини инобатга олмай, замондан, жамиятдан, раҳбарлардан нолиб зорланадилар. Улар одам яралганда ўттиз тўққиз йил мусибат ёмғири, фақат бир йил хурсандчилик ёмғири ёқканини унутадилар ё билмайдилар.

Ёмонлик қалампирга ўхшайди. Аччиқ гармдорининг бир чимдими ё донаси бир коса, баъзан бир қозон овқатга татийди.

Меъёрни туздан билиш мумкин: камининг унча зиёни йўқ, ортиб кетса кўнгилни айнитади.

Сиёсат – ўрмонга кетган ўт – ҳўлу курукни барабар ёндириб кетаверади.

Яшаш учун ҳам истеъдод керак.

Осойишталигига дахл қилмасангиз ари ҳам чақмайди.

Бир оғайним бор: озгина омадининг ҳам ўзгаларда ғашлик, ғайирлик уйғотишини хоҳламайди, шунинг учун қай жиҳатдан бўлмасин, кўзга ташланишдан сақланишга ҳаракат қилади. Хулоса: кўзикмай десанг, кўз-кўзланма.

Одамда пул кўпайган сари орзу-ҳавас кучаяди, лекин иккаласининг бир даражада турмоғи кўп мушкул, зеро, пул – қувғувчию орзу-ҳавас қочғучи, пул орзу-ҳавасга ҳеч қачон етолмас.

Амалдорлар, порахўрлар мен гирдобга тушиб қолдим, деб ўзларини овутадилар ва лекин ўша гирдобдан чиқиб кетишга ҳаракат қилмайдилар.

Дардингни бедардга айтма,
Эрталабки аҳдингдан қайтма.

Сен бир лаҳза унутгил ўз дардингни
Ва бир қур сўрагил менинг дардимни.

– Мен шамолни ҳам адаштириб келаман, – дейди бир уddaбурон.

«Ур!» деса иккала оёғи билан тепадиганлар ҳамиша бўлган, ҳозир ҳам бор, бундан кейин ҳам бўлади. Энг даҳшатлиси, улар ўзларининг бундай махлуқона қилмишидан ҳузурланадилар.

Бошқа халқларни билмадим, ўзбек халқи жуда кечиримли: ҳар қандай жиноятчи, мурдорни ҳам ўз ичида, сафида олиб юраверади.

Раҳбарлик қилиш ҳам тўнғак ёришга ўхшайди: кимдир ақл-идрокни, кимдир зўпидинлик, кучни ишга солади.

Илмли кишилар ўзгаларни ҳам илмли, деб ўйлайдилар, шу боис, хижолат бўлиб қолмай, деган андишада кўпроқ сукут сақлашга ҳаракат қиладилар. Илмсиз кимсалар бошқаларни ҳам илмсиз фахмлайдилар, шунинг учун қулоғига ё нигоҳига чалинган нарсалар ҳақида баралла гапираверадилар.

Бола бугунни, хотин бугунни ва нари борса эртани, эр — ота индинни ҳам ўйлайди.

Бойиётган одам баландликдан югуриб тушаётган кимсага ўхшайди: ўзини тўхтатолмайди.

Бир танишим бор: яхши гапи сохта, ёмон гапи юрак-юрагидан чиқади.

Кимлардир эл қатори, ҳамма каби ишлаб кўпроқ, кимдир ҳамма қатори, яъни эрталабдан кечгача белгиланган иш соатларида меҳнат қилиб камроқ топади. Ана шу, ҳамма қатори ишлаб, камроқ топадиган одам ҳисоб-китоб билан иш тутса, уни айбситмаслик керак.

Бир қанча Шарқ мамлакатларида бўлиб, шундай ҳулосага келдим: агар исрофгарчилиги бўлмаса оламда ўзбеклардан бой халқ бўлмас эди: том маънода озиқ-овқатни исроф қилади: кўп овқат ейди, меҳмондорчилиги, маърака-

маросими кўп; тўй-издихомларда дастурхонга бир неча хил овқат пишириб қўйилади, расмий идора, маҳкамаларга меҳмон келса ҳатто тўрт-беш хил таом тортилади.

Халқимиз вақтнинг ҳам кадрига етавермайди: маросим, борди-келдиларга кўп вақт сарфланади.

Эркакларимизнинг оши, аёлларимизнинг «гап»и кўп...

* * *

— Ўғрини устомон ва моҳирлигига яна бир қарра тан бердим, — дейди бир жабрдийда, — ва лаънат айтдим. Лекин отасига эмас, ўзига. Чунки ҳеч бир ота ўғлининг қазоб, ўғри, бетамиз, расво бўлишини хоҳламайди.

Ҳа, тарбияга нисбатан муҳит устуворроқ келадиган ҳоллар ҳам бўлади-да.

* * *

Раҳбарларнинг ҳаммаси ҳам ақлли бўлавермайди, ҳамма ақлли одам ҳам раҳбар бўлавермайди.

* * *

Йўлбарс қанчалик жасур ва кўркем бўлмасин, оҳу ва бошқа бегуноҳ жониворларнинг қушандаси бўлгани учун ундан нафратланадиганлар кўп.

Баъзи шохдор ва шохсиз ҳайвонлар ҳамжиҳатлик туйғуси йўқлиги боис ўзларини ҳимоя қила олмай кичик йиртқичларга ҳам ем бўладилар.

* * *

Энг улур туйғу — соф, чин муҳаббат тўғрисидаги фильм, бадий асарлар, ҳаётини воқеалар одамда оғрик уйғотади. Ёшинг ўтиб, бу туйғудан узоқлашиб бораётганингни ҳис қилиш нақадар оғир ва аламли!

* * *

Яхшиямки, одамзот ўзига нисбатан найранг ишлатолмайди, балки, шунинг учун ҳам у ўзини ўзи енголмайди.

* * *

Бир кишини биламан: амалдор одам унга мурувват кўрсатса ўзини хижолат бўлганга солади, оддийроқ кимса шундай қилса, писанд этмайди, табиий ҳолдек қарайди.

* * *

Чаённинг катта-кичиги, душманнинг яхши-ёмони бўлмас.

Одамзот табиятининг гаройиблигини кўринг: ёнидаги касалларни кўради, ўша касалликлар сабабини била туриб, қайтмайди, олдини олишга ҳаракат қилмайди — мен бундай касал бўлмайман, деб ўйлайди;

— Автовоситада тез юриш оқибатида ҳалокатга учраб майиб бўлган ё ўлганни кўриб-билиб ҳам тез юраверади — мен ҳалокатга учрамайман, деб ўйлайди;

— Ўғри, жиноятчи ё порахўрнинг кўлга тушиб қамалгани, оғир жазоларга, жафоларга дучор этилганини кўриб-билиб туриб, ўғирлик ва жиноят қилаверади — мен кўлга тушмайман, деб ўйлайверади;

— Чекиш, ичиш, гиёҳвандлик оқибатларини эшитиб, кўра туриб, бу одатларни тарк этмайди — мен бу ҳолга тушмайман, деб ўйлайди;

— Ёнидагиларнинг қариб бораётганини кўра туриб, бунинг олдини олишга ҳаракат қилмай, аксинча, номатлуб ишлар билан шуғулланаверади — мен қаримайман, деб ўйлайди;

— Ҳамманинг ўлишини билади, аммо ёмонликдан, дил-озорликдан қайтмайди, тавбага эгилмайди — мен ўлмайман, деб ўйлайди.

— Аллоҳдан яширмаган, бандадан яширасизми?

— Аллоҳ — кечиримли, банда — майда гап...

У вақтни қизғонган пайтлари онадан ҳеч бўлмаса икки-уч ой аввалроқ туғилмаганидан афсусланарди.

Касалликнинг, касалнинг кўпайиш сабабларидан бири шуки, шифокор бир одамни даволаш учун буюрган дори-дармонларининг ўша бемор мижозига тўғри келмаганлиги сабабли унинг организмида бошқа касаллик келтириб чиқариши мумкинлигини деярли мулоҳаза қилмайди.

Ўзига оро бера бошламок гоҳида хиёнат сари ташланган дастлабки кадам, ёхуд кибрга мойиллик туғилишидан далолат бўлажак.

Японлар Ўзбекистондай жаннатмонанд юртда яшаганларида камида икки юз йил умр кўришар эди.

* * *

Мол-дунёга қизиқиш, интилиш кучайган сари оқибат,
одамийлик ва бошқа инсоний фазилатлар сусайиб боради,
чоғи...

* * *

Одам боласи гап-сўзлари ва хатти-ҳаракатлари унинг
манфаатига зид келиб қолса, ҳар қандай пири, устозидан
ҳам қусур ахтаришга ва ундан нолишга тушади.

* * *

Одам боласи ҳеч бўлмаса 50 ёшлик зехн, ақл билан
туғилганида эди, хато ва жиноятларга нисбатан камроқ
йўл қўйган бўлар эди.

* * *

Вужудингни соғлиғига ишонма,
Димоғингнинг чоғлиғига қувонма.

* * *

«Яхшироқ яшаш учун қандай йўл тутмоқ керак эди?»,
деган саволни, одамзот, афсуски, ўзига жуда кеч беради.
Чунки бунгача ўз орзулари ва бемаъни хаёлларидан устун
келолмайди.

* * *

Тараққиёт билан маънавият тескари пропорция асосига
қурилганга ўхшайди: бири қанча илгари кетса, иккинчиси
шунча орқада қолади.

* * *

Тун пардаси қалинлашган сари ой ёрқинроқ бўлиб бо-
раверади.

* * *

«Худонинг куни кўп» дейсан. Худонинг куни кўплиги –
кўп, лекин сенинг пешонангга қанча кун битилганини
қаердан биласан?

* * *

«Кампир бўлса ҳам ўз хотининг бўлсин экан», дейди
бир мўйсафид хўрсиниб.

Парвардигор ишқу ишрат бобида энг кўп муруввату саховатни одам отлиқ махлукига кўргизган: у ҳар куни севиши, сева олиши мумкин.

Сокин, зерикарли умрни жўшқин ва завқбахш ҳаётга айлантириш инсоннинг ўз қўлида.

Раҳбар-амалдорларнинг энг катта хатоси шундаки, мен бошқалардан кўра ақллироқ, укувлироқ, илмлироқ бўлганим учун шу мартабага эришдим, деб ўйлайдилар. Ҳолбуки, кимсаларнинг катта рутбага кўтарилишига сабаб аксарият ҳолларда ундаги шоввозлик бўлади.

«Аёлим вафоли» деб қувониш «Аллоҳ мағфиратлидир» деган ишонч каби тасаллибахш ва ҳузурбахшдир.

Эркак зоти учун энг оғир кўргулик бировдан, хусусан хотинидан тили қисикликдир.

Ўз касби-соҳасини чала биладиган уста умуман билмайдиган одамдан кўра зарарлироқдир.

Кибру ҳаво билан кўрқув эгизакдир. Яъни, кибрли одам кўрқок бўлур.

Одамлардаги имону эътиқод, феълу атворнинг издан чиқишига қоннинг аралашиб бузилиши сабабмасмикин?..

Томда мушуклар қий-чув қилиб қолди. Афтидан, «келинчак» ўзимни бўғотдан ташлаб юбораман, деб, «куёв бола»ни кўрқитарди.

Хушомад — омадсиз одамнинг нарвони.

Учинчи, тўртинчи, бешинчи ва ҳоказо одамлар... Искандарни ҳам, Юлий Цезарни ҳам, Амир Темурни, ҳатто Захириддин Мухаммад Бобурни ҳам гижгигжлаган, орага

низо ва нифок уруғини сочганлар ўшалар... Уларнинг қалбига эса балон нафс қутқу солган...

* * *

Сиёсат аксарият ҳолларда дилдан хоҳланмаган машғулоти. Севмаган одам билан яшаш мунофиқликка мажбур қилади.

* * *

Баъзи раҳбарлар мажлисларда, минбарларда халқ фаровонлиги ҳақида бақириб-чақириб, гўё куюниб гапирадилар, лекин халқнинг бирон оддий вакили унинг қабулига, оstonасига ҳам яқинлашолмайди.

* * *

Кимдир ҳузурига кирганда ўрнидан — амал курсисидан турмайдиган раҳбар оддий инсоний фазилатдан маҳрум, фаросатсиз ва такаббур кимсадир.

* * *

Сўфийлар таълимотидан, эътиқодидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, жамики маҳлуқоту набототга муҳаббат, ерга, майса-ғиёҳларга муҳаббат Аллоҳга муҳаббатдир. Зеро, барчаси Парвардигор томонидан яратилган бўлиб, яралмишларда унинг тажаллийси, нафаси, назари бор.

* * *

Тараққиёт — иқтисодий, курулланиш жихатидан олға, маънавий-ахлоқий жихатдан орқага кетиш демакдир. Зеро, ҳаёт, яшаш фаровонлашиб боргани сари одамзот феълининг айниб бориши шундан далолатдир.

* * *

Энг улур инсоний фазилатлардан бири бўлмиш одмилик йўли роят осон, қисқа, аммо уни одамлар онгига сингдириш шу қадар мушкул ва машаққатдир.

* * *

Одамзотнинг тупрокдан бунёдга келганлигини шундан ҳам билса бўладики, у ерни ҳаддан ортиқ яхши кўради, икки қарич томорқа деб, ака-ука бир-бирини болта билан чопишдан ҳам тоймайди.

* * *

Ҳеч бир замонда одамзот пулга ҳозиргичалик ўч бўлмаган бўлса керак.

Тараққиёт – катта оқим, тўфон, уни хас-чўп билан тўхтатиб қолишга уриниш тентакликдир.

Тараққиёт бир гуруҳ, бир тоифа ё бир қисм кишиларнинг истак-хоҳиши билан ҳисоблашиб ўтирмайди.

Одамзотнинг устомон ва уддабуронлигини, бешафқатлигини қарангки, ювошгина, беозор қўйларни, туяларни, итларни, ҳатто паррандаларни ҳам бир-бири билан уриштириб, шундан завқ олади, тирикчилик қилади.

Бошқа ислом мамлакатларида эркакларнинг олифтасини, аёлларнинг таннозини кам кўрдим.

Асли истарасиз кишининг чехраси кулганда ҳам очилмайди. Парвардигор одамни истарасиз, инжиқ қаришдан сақласин.

Энг сўнгги имкониятгача мумкин қадар хурсанд бўлиб, ўзгаларни ҳам хурсанд қилиб яшаш керак.

Бир кимсани биламан: ўзининг бошқаларга қилган яхшилигини асло унутмайди – ёзиб юради. Ўзгаларнинг унга қилган яхшилигини фавқулодда тез эсдан чиқариб юборади.

Ўтиб кетган ёшликка тенг бойлик, унга тенг армон йўқ. Зеро, бу армон умр сўнггида эсга тушса ҳам юракни зириллатади.

Баъзи масалалар – шарму ҳаё, андишанинг издан чиққанлиги, порахўрлик, ёлғончилик, ориятсизлик, сохталикнинг чуқур-чуқур илдиз отиб кетгани, ёшлар билан катталар дунёқарашининг хил келмаслиги ва бу қусурларнинг ўнгланишига кўз етмаслиги кишини янада баттар асабийлаштирадиган, барвақт қаритадиган омиллардандир.

Одамлар келажакни ўйламай қўйгандай, авлодлар олдидаги бурч, маъсулият тобора унутилиб бораётгандай... фақат бугуннинг орзу-ташвиши билан яшаш таомилга, умр мазмунига айланиб қолаётгандай... туюлади гоҳида.

Ватан туйғусининг ҳеч бир тузумга, сиёсатга дахли йўқ.

Пули борнинг ўзи олади,
Пули йўқнинг кўзи олади.

(Бозор мақоли)

Кўнглингизнинг хуружи ёзилса,
Пешонангизнинг тириши ёзилади.

Пулдор одам, аслида пакана бўлса ҳам, бўйчан кўринади.

Сув қанча лойқа бўлса, балиқни тутиш шунча осон бўлади.

Аёл, гўзаллик, муҳаббат, рашк ва шу кабилар ҳақида

Туйғулар, тонг аро уйғонмок керак,
Туйғулар ўтида бир ёнмок керак.

Бу дунёда ким ҳам ишк
деган бахтга зор эмас?

Севган одам ёқимли, жозибали, олижаноб бўлиб кўринадигина эмас, ҳақиқатда ҳам шундай бўлиб қолади.

Севган одам ўзига оро бера бошладими, демак у лоакал

беихтиёр шахсий маданиятга интилади. Бу — севгидек ажойиб туйрунинг энг биринчи, ижтимоий фазилатидир.

* * *

Ошиқлик ҳаётга муҳаббат қаловидир.

* * *

Гул хидланган сари очилаверади. Лекин, шуниси борки, хидланган гул тез сўлади...

* * *

Муҳаббат — хосиятли туйғу, агар у ҳақиқий бўлса...

* * *

Бирданига туғилган кучли муҳаббат ақлнинг тормозла-нишидир.

* * *

Севмок ёки севилмок — ярим бахт, севиб-севилмок — тўла бахт.

* * *

Гулга айлансанг, хидингдан танийман,
Оху қиёфасига кирсанг, кўзингдан танийман,
Сарвга айлансанг, қаддингдан танийман...

* * *

Шаҳар ҳовлиларида бир ажойиб ҳаёли, ибולי киз-аёл-ларни кўрасан, лекин кўчада эса улар негадир кўринмай-ди...

* * *

Ҳозирги замонда севиш, ошиқ бўлишдан аввал ҳамё-нингни ғамлаб ол.

* * *

— Ҳозирги замонда ё чиройли бўлишинг ё таниш-били-шинг кўп бўлиши керак, — дейди бир жувон.

* * *

Баъзи эркаклар аёл зотини узоқ яхши кўриб юролмай-дилар. Улар учун ошиқ бўлиш бахту саодат, ёқимли азоб, умр мазмуни. Висолга етишмок — чўққини забт этмок. Ун-дан кейин олдинга юрса ҳам, орқага қайтса ҳам, барибир — чўққидан секин-аста пастлаш демақдир.

* * *

– Чиройлининг чиройлидай балоси бор: хуштори кўп бўлади, анча-мунча совға-саломни писанд қилмайди, – дейди аёл.

* * *

Шундай аёллар бўладики, улар билан фақат уларни яхши кўриб яшаш мумкин. Агар муҳаббат совиса, уларнинг ўта таъби нозиклиги ва инжиқлиги билан келишиб яшаш азобга айланади.

* * *

Аёл қалбини забт этувчи асосий қурол-воситалар – кўз ва сўзидир.

* * *

Муҳаббат чирой танламайди, дейишади. Бекор гап!

* * *

Висол онларида дунёдаги ҳамма нарса яхши ва гўзал, ҳаёт эса абадийдек туюлади.

* * *

Гўзаллик симобга ўхшаган нарса – кўз билан кўриш мумкин, қўл билан ушлаб бўлмайди.

* * *

Аёл зоти ўзининг қандай юришидан қатъи назар, унга қай жихатдандир яқин эркаклардан биронтасининг бошка аёл билан сал кулиброқ гаплашиб турганини кўриб қолса ҳам худди ўзининг ягона эрини кизғонгандай рашк қилади, қахрланади.

* * *

– Қиз болаки қошини териб, қовоғини бўяй бошлади-ми, бас, ундан рўшнолик кутиб бўлмайди, – дейди баъзилар.

* * *

Баъзи эркаклар остонадан чиқиши билан ўзларини эркин қушдай ҳис эта бошлайдилар.

* * *

Табийликка озгина путур етган жойда ҳақиқий гўзалликка катта путур етади.

* * *

Келиннинг йиғлагани – эшакнинг ханграгани, дейдиган қайноналар ҳам бўлади.

Қизлар бор – борини яширолмай овора,
Қизлар бор – йўғини оширолмай овора.

Эркаклар, уларга инъом этилган энг буюк ва бебаҳо неъмат – эрк эвазига ўз ихтиёрлари билан хотин оладилар. (Ҳазил).

Баҳор қизларнинг кўйлаги ёқаси ва этагидан бошланади.

Бўёқлар ва сунъий воситалар билан пардозланиб юрувчи қиз-аёллар қогоз гулга ўхшайди: узоқдан кўзни яшнатади холос.

Қизлар ҳам талпинишни, изтироб чекишни хоҳлайдилар, лекин баъзи йигитлар ўз эҳтиросларини яширолмай, қизларни ана шу ёқимли изтиробдан бебаҳра қилиб қўядилар.

Ёшликдаги севги мароқли, кейингилари азоблидир. Чунки ёшликда ошиқ маъшуқасига етишишга шубҳа қилмайди. Иккинчидан, у муҳаббат такрорланаверади, деб ўйлайди. Ёш ўтганда эса инсон аввало, чинакам муҳаббатнинг такрорланмаслигини англаб етади. Иккинчидан, ўртада бурч, виждон деган улкан ғовлар кўндаланг бўлса, яъни эришиш имкониятлари чекланганлигини ҳис эта туриб маҳбуба ҳаёли билан яшаш нақадар изтиробли, нақадар оғир. Бундай ошиқ аҳволини қаттиқ жазога мустаҳик этилажагини била туриб нажот кутган маҳбуснинг ҳолатига ўхшатиш мумкин.

Ҳақиқий муҳаббат «агарда-магар...» сиз бўлади.

– Хотин кишини синашдан осони йўқ, – дейди бир «ухажўр» шеригимиз. – Билагинг билагига текканида қўлини дарров тортиб олмадими, тамом...

«Ҳозир оташин муҳаббат йўқ, чунки одамларда эҳти-

рос, хиссиёт тобора сусайиб боряпти, кинолар, айникса телевизорларда кўрсатиладиган шир-яланғоч аёллар хистуйғуларни емириб, парчалаб ташлаяпти, бундан ташқари бировни кўз тагига олсанг, унга эришиш унча қийин бўлмай қолди, яъни захмат чекишга эҳтиёж қолмади, ошиқлик, хижрон захмати йўқ жойда чин мухаббат йўқ...» деган гаплар унчалик тўғри эмас. Агар дунёда бир жуфтгина самимий, ҳақиқий ошиқ-маъшуқа бор экан, демак, мухаббат бор! Шундай бепоён оламда бир жуфтгина ошиқ-маъшукнинг бўлмаслиги мумкин эмас! Инсоният бахтига, хали ер юзининг ўзида, кино, телевизор етиб бормаган масканлар бор...

Мухаббат ҳам омадга, бахт қушига ўхшаган нарсас. Эртами, кечми, ўз вақтларида, бевақтми – барибир аксарият юракларга бир меҳмон бўлиши бор. Уни қандай кутиб олиш – ғафлатда, лоқайдлик биланми, иккиланишлар биланми ё эҳтирос ва ташналик биланми – бу ёғи юракка боғлиқ. (Нима учун туйғулар мияга эмас – шартли равишда албатта, юракка туташ? Чунки туйғулар кўпинча билан боғлиқ, ҳўрсиниш, энтикиш юракдан чиқади!)

Қизлар, аёлларнинг илдам, журъатли, ҳаракатчан эркаклари маъқул кўришларининг асосий сабаби шундаки, уларнинг ўзлари биринчи бўлиб дил изҳор этолмайдилар.

Асосан эрсиз аёллар, қари қизлар пардоз ва бўёққа ружу қўйишади, бунинг сабаби маълум албатта, аммо қизлар ўйламай уларга тақлид қиладилар.

Мухаббат ўргимчак тўрига ўхшайди.

Мухаббат мувозанатни бузиб ташлайди, мудраб ётган туйғуларни уйғотиб юборади.

Олмага ташна бўлиб турган йигитга қишда пишмас тош олмаям Наманганнинг машҳур олмасидай кўриниб кетади.

Аёл кишига зўрлик билан эришиб бўлмайди, дейишади.

Лекин яхши гап билан илон инидан чиқади, деган гап бор. Аёл киши ҳарқалай илонмасу... аммо ҳадеб мактов, хушомадлар ёғилаверса, эсанкираб қолса керак-да бояқишлар.

* * *

Аёлларнинг кир ювиши эркакларнинг омонда ер хайдашига тўғри келармиш.

* * *

Ҳар дардга бир даво, деб илгари эҳтироси кучли аёлларга бака гўшти едириларкан.

* * *

Бир жувон эрига деяпти:

— Сиз ўзи қанақа эркаксиз? Қачон аямникига бораман, десам дарров хўп дейсиз. Эркаклар хотинини онасиникида бир кечаям ётқизмай олиб келишаркан. Сиз бўлсангиз, аямларникида икки-уч кунлаб қолиб кетсам ҳам ишингиз йўқ... Эркак кишини кўзи чақнаб, эти дириллаб турса, хотинини қувиб юрса!..

* * *

Шахмат аёлга ўхшайди: ишқибоз эркак вақти кетиб, қанча зарур ишларнинг бошига сув қуйилиб, гоҳида асаблари хуруж қилганида, бас, энди минбаъд ўйнамаганим бўлсин, дейдию, бир оз муддатдан кейин, шахматни кўрса яна ўйнагиси келаверади.

* * *

Қиз-аёллар кўкламга чиқишадую, тўғонда димланиб ётган сув яйраб оқа бошлагандек, ёппасига оғир кийимларини улоқтиришиб, енгил нафас оладилар.

* * *

Сухбатдан:

— Кино, видео, телевизор «севги», «муҳаббат» деган сўзларнинг кадр-кимматини шу қадар тушириб юбордики, ким билсин, бу кадр-киммат энди яна ўз шохсупасига қандай қилиб қайта чиқаркин?

— Умуман қайта чиқармикин, денг...

* * *

Гўзалликни хусусан аёллар ўта нисбий тушунадилар, шунинг учун улар ўзларини ҳар кўйга, ҳар макомга солиб ўйнайдилар.

Кийимини тез-тез ўзгартириб турадиган аёлнинг фикри ҳам тез-тез ўзгариб турса керак.

«Муҳаббатнинг кўзи кўр», дейдилар. Ошик ана шу кўр кўзни очмоғи керак.

Яланғоч гўзаллик эҳтиросни мажруҳ қилади.

Эркаклар мақоли: хотинлар бугунни ўйлар, эр — эртани.

Қиз бола, аёл киши дастлабки «қармоқ»дан эс-ҳушини йиғмадимми, тамом, қачондир «илинади».

Пойабзални бир марта мойлагандан кейин уни доим мойлаб туриш керак. Акс ҳолда, қуруқшаб, буруша бошлайди. Бўялган юз ҳам шунақа.

Шундай кўзлар бўладикки, уларга қараб туриб ножоиз гапиришга, ножўя хатти-ҳаракатлар қилишга сираям ботинолмайсан. Шундай кўзлар бўладикки, улар нафратингни, ғазабингни кўзгутади. Кўзлар ўз эгасининг кимлигини, қанақалигини кўрсатиб турадиган кўзгудир.

Сир сақлашга боладан ишончлиси йўқ. Бу борада аёл иккинчи, эркак учинчи ўринда туради.

Хотин кишининг хиёнатдан бошқа ҳамма гуноҳини, ҳар қандай айбини кечириш мумкин, десак аёллар ҳовлиқиб кетишмасмикин?

Аёлларда эҳтирос шунинг учун кучли бўладикки, улар меҳрини изҳор этиб, эҳтиросини енгиллаштириб туролмайдилар. Бу эҳтирос тўғонда димланиб турган сувга ўхшайди.

Кимга, нимага меҳр қўймоқчи бўлсанг, ўшандан
узоқроқ юр.

Қиз-аёллар ғаразли қараш билан хавасли қарашни,
хирсли қараш билан ҳисли қарашни ҳар доим ҳам ажрата-
вермайдилар.

– Аёллар жуда айниб кетди-да.

– Эркаклар айнамабдими? Эртароқ туғилганингизгаям
шукр килинг, хали бундан баттар замонлар келади, шекил-
ли...

Ҳар қандай пардоз замирида кимларгадир ёқиш майли
бор, кимларгадир ёқиш истаги замирида у ёки бу даража-
да хирсий майл йўқ эмас. Мазмун-моҳиятини англамай,
бошқаларга тақлидан ўзига оро берувчилар ҳам бўлиши
мумкин, лекин кам.

Туйғуларим, жон берсанг майли –
Мухаббатнинг оғушида жим.

Сен бор сириггни айтмайсан унга,
У ҳам очмас ҳеч қачон
Сен учун энг муҳим бўлган сирини –
Муроса учун.

Кўзлар қарир, нигоҳлар қарир,
Қариб борар лаблар, дудоклар...
Эх, одамзот чидашга маҳкум –
Кўра туриб гўзалликнинг
Шундок кўз олдида
Қариётганин.

Гуллигидан тонади гул –
Эркак деган зотнинг сўқир,
хумбошлигидан.

Амалдор аёлнинг дадил юриш-туришида, бемалол ва шарақлаб кулишида «хотин киши бўлсам ҳам анча-мунча эркаклардан нуфузим катта» деган маъно сезилиб туради. Шунингдек, бу кулгида назокат, жозиба етишмайди.

Муҳаббатсиз турмуш ҳали у қадар қабоҳат эмас, ҳақиқий қабоҳат меҳрсиз, ишончсиз турмушдир.

Бир уйда яшаб бир-бирига доим талпиниб турадиган, сал узоқлашса бир-бирини соғинадиган эр-хотинлар бормикин? Агар бўлса, ана ўшалар ўртасидаги муносабат чинакам меҳр, чинакам муҳаббатдир ва ана ўшалар чинакам бахтли инсонлардир.

Айрим эркакларга хос катта бир янглишув шундаки, бошқалар чатоқ, фақат менинг хотиним тўғри, деб ўйлашади.

— Ҳей, мен ҳазилакам одаммасман! Фалонман! Писмадонман! — деди эр тажанг бўлиб.

— Палон бўласизми, писмадон бўласизми, энг аввало Сиз—менга эр, болаларимга отасиз, — деди хотин унинг «шохи»га уриб.

Меҳрнинг бўлинганини яқинларинг сезмай қолиши мумкин эмас. Чунки яримта меҳр, яримта муҳаббат ҳеч қачон, ҳеч кимни қониқтирмайди. Меҳр бўлингач, шубҳасиз, ҳиссиётлар, эҳтирослар ҳам бўлинади, хусусан нигоҳдаги эҳтирослар — худди мана шу ҳол шубҳа уйғотади.

Хунук аёлларнинг хунуклиги эмас, балки уларнинг бачкана ва ярашиқсиз қилиқлари, яъни «ниқоблари» кўпроқ гашни келтиради.

Инсон ибрат олиши лозим бўлган далил: урғочи бўри бир йилдан кейин ҳам аввал бирга бўлган эркак бўрини кидириб топаркан.

Баъзи аёлларнинг сўзларидан, кўзларидан ваъдавор та-
бассум, назокат ёғилиб туради. Эркалангандай сўзлашади.
Булар жуда хавфли, эркакларни йўлдан оздирадиган хис-
латлардир.

Уч нарса аёл зотининг жони-дили: хушомад, совға,
ёлгон ваъда...

Аёлга комат керак, йигитга — омад.

«Хар кимнинг хотини ўзига тўғри».

Аёллар эркак кишига икки даврда ниҳоятда гўзал кўри-
надилар: бир кучга тўлган даврида, бир кучдан қолаётгани-
да.

Эркак кишининг эркак пайқамаган эркагона хислатла-
рини аёл киши тез пайқайди.

Ақлли аёлнинг хунуклигига тоқат қилиш мумкин, аммо
чиройли аёлнинг ақлсизлигига тоқат қилиш қийин.

Қаловини топган қаллоб ҳар қандай иродали, пок аёл-
ни ҳам йўлдан уриши мумкин. Қаллоблардан узоқроқ
юринг...

Муҳаббат — тўйгача, тўйдан кейин меҳр ҳам керак.
Муҳаббат билан меҳр бир нарса эмас.

Ёмон одам қаттиқ яхши кўра оладими?
Яхши одам қаттиқ ёмон кўра оладими?

Муҳаббат, Садокат борасида бошидан анча-мунча ис-
сиқ-совуқ ўтган, бу ширин ва азобли туйғулар гирдобига
тушиб чиққан кишилар гапирса ярашади, дейишади. Лекин
ёшлар ҳам ўз тажрибасизликларидан, шошқалокликлари-

дан иборат кечинмаларини ўртоқлашишлари, шоху гадога баробар хиссиётлар хусусида ўз фикрлари, тушунчалари, тасаввурларини баён этишлари мумкин-ку.

* * *

Аёл кишининг лаблари қаригандек, эркак кишининг кўзлари ҳам қарийди.

* * *

Яқинлик — муҳаббатнинг физиологик ифодаси.

* * *

Келажак авлоднинг соғлири — аёлларнинг соғлиғига боғлиқ.

* * *

Бўялиб юрадиган аёл табиий равишда икки юзли бўлиб қолади.

* * *

Хиёнат — садоқатнинг кушандаси, уни емириб ташлайди.

Хушомад — хиёнат билан эгизак.

* * *

Асли эркак кишида ҳасад ва худбинлик жуда оз даражада бўлади, лекин хотин мингирлаб норозилик билдира-вериб, бошқаларни рўкач қилавериб эркакни худбин ва ҳасадгўй қилиб қўяди.

* * *

Аёл зотининг муҳаббатига қаршилиқ қанча кучайса, у шунча ўт олади.

* * *

Эхтирослар жўш урган пайтда эркак аёлга, жавоби қандай бўлишини била туриб, эркаланиб ва эркалаб шундай бемаъни, бачкана саволлар берадики, кейинчалик ўзининг бу ахлоқона саволларидан уялиб юради.

* * *

Аёл кишининг факат сенгагина вафодорлик қилаётгани тўғрисидаги писандаси остида, шубҳасиз таъма ётади.

* * *

Бола тарбиясининг бузилиши сабабларидан бири — онанинг унга ўз меҳр-муҳаббатини изҳор қилмай туролмаслигидир.

Меъёрдан ўта ошиқлик (асли-ку ошиқликнинг меъёри йўғ-а!) ва бу ошиқлик ҳолатининг маҳбубага бутунлай ошкор этилиши охир-оқибат ошиқнинг исроф қилинишига, муҳаббатнинг вайрон бўлишига олиб боради.

Ёш ва бошқа жиҳатлардан номутаносиб, устига-устак оилали аёл ёки эркакни яхши кўриб қолиш ўта кетган тентакликдир балки. Лекин, шуниси борки, бундай тентаклик йўлига ҳеч ким ўз ихтиёри билан қирмайди, энг хавфлиси — у кўчадан осонликча қайтиб чиқолмайди.

Эр-хотинларнинг нега муросалари келишавермайди, деб ажабланишади. Ахир улар икки хил жинсдан-ку (ман-фий ва мусбат каби), янаям шунчалик бирга яшаб кетишларига қойил қолиш керак...

Ошиқ-маъшуклар бисотидаги ва ҳатто ўзбек тилидаги энг сийқа, энг арзон сўзлардан бири «жоним»дир.

Оила қуриш ҳам умрнинг ўзи каби муҳкам бир ҳолдир, гўё икковлон кимсасиз саҳрога тушиб қолишгану бир амаллаб йўл топиб чиқиб кетишлари керак, бунинг учун аввало ақл-идрок билан иш тутиш, ва албатта, ҳамроҳнинг ким ва қандайлиги муҳимдир.

Муҳаббатсиз яшаманг, лекин унга бутунлай қул бўлиб ҳам қолманг.

Хотинлардаги эрига нисбатан рашк ва ҳасад улардаги бошқа ҳар қандай инсоний ҳислатлардан кучли ва устундир.

Йигит учун қиз баъзан шундоққина ёнгинасида шарқираб отилиб чиқиб булоқдай, истаган пайтида хоҳлаганча ҳовучлаб ичиб, ташналигини қондириши мумкиндай, баъзан эса ўзидан жуда олисда жимирлаб кўринаётган саробдай туюлади.

Баъзи аёллар бўлади: «чакки босиш» — номус, деган ақидага қатъий риоя қиладилар ва бундай «тартиб» жорий этилганидан хуноб бўлиб, лоақал тилни «чакки» айлантариб хумордан чиқадиладар.

Хотиннинг яхшиси жаннат, ёмони — дўзах.

Дўппи чеварлари эркаклар дўпписининг астарига ўз лозимларининг оғидан кўшмаса дўппи харидоргир бўлмас эмиш...

Хотин кишининг оқила, бамаъниси — пардознинг, кулгининг меъёрини, ўрнини, вақтини билгани, кийимнинг ўзига ярашганини фарқлай олгани, хушомадга эриб кетишдан ўзини тутганидир.

Зодагонлар хонадонига мансуб ўта маданиятли эркаклар (айтайлик, ўн тўккизинчи аср, Оврўпода, хусусан Фарангистонда) хотинларига пойи-патак бўлар, уларни ниҳоят даражада севиб-эъзозлашар, каломига таъзим қилиб, кўйлаги барини, ҳатто оёқларини ўпар, улар хизматига бир неча чўри, оксоч биркитиб кўярдилар. Бунинг эвазига эса ойимтилла хонимлар шўрлик, нотавон эрларини хиёнат билан «сийлашарди».

Сурлик билан, зўрлик билан аёл зотининг вужудини таслим қилиш мумкин, қалбини эса — йўқ!

Бизда кўйди-чикди кўплигининг асосий сабаб, илдизларидан бири — аёлларимизнинг уйда ўзига қарамай, кўчага ясаниб, ороланиб чиқишига бориб такалади. Лекин афсуски, жуда ҳам оддий бўлган бу ҳақиқатни тан олишмайди, бу ҳақда бош қотиришмайди.

Аёл зоти шундай халқки, ўзининг афти-ангорини кўзгуда миллион марта кўриб, «париваш, ҳурилиқо» эмаслигига ишончи минг бор комил бўлган бўлса ҳам, сал мақтов

эшитса, дарров ўзини яна кўзгуга сола бошлайди ва «хури-лиқолик» белгилари, аломатларини кидиришга тушади, уларни йўқдан йўндириб топади ҳам.

Йигитларнинг кизлар кўнглини овлаш услублари ўз феъл-атворларидан келиб чиқиб, турлича бўлади. Юмшок кўнгил, бесабр, мулойимлар кўпинча хушомад йўлини тутадилар, миждози суст, димордорлар эса, аксинча кибр ва беписандликни қўллайдилар. Яна бир тоифа бепарво ва безъятибор бўлмоқни истайдилару, уддалай олмайдилар. Киз-аёллар олднда уларнинг тиллари беихтиёр ечилиб кетганини ўзлари ҳам сезмай қоладилар. Лекин ҳар тоифани ҳам ўз хуш кўрувчилари бўлиши турган гап.

Ўзбекнинг атласи кампирниям киздай кўрсатади.

Аксарият аёллар эркаклар билан суҳбатда ўзларининг ёши ўтиб қолганини писанда қилиб қўядилар ва эркакнинг албатта бу гапга эътироз билдиришини, ҳали ўн гулингиздан бир гулингиз очилгани йўқ, деб ёлғон гапиришини кутадилар.

Гўзаллик кўнгилга тегмаслиги учун уни узоқроқдан, ҳар замон-ҳар замонда кўриб, баҳра олиб турмоқ кифоя. Ҳар қандай, ҳар қанча олий, бетакрор, бетимсол гўзаллик ҳам, агар сенинг ихтиёрингда, лоақал ёнингда бўлса ҳам бора-бора оддий нарсага айланади. Муҳаббатнинг омадсизлиги, фожиаси ҳам гўзалликнинг ўткинчилиги, нисбийлигида!

Киз-аёлларга биронта кўйлагини мақтаб, сизга жуда ярашибди, деб қўйсанг, доим ўша либосда кўринишга ҳаракат қилади.

— Сочни қорайтириш чораси топилмаяпти-ку.
— Агар шу нарса топилса, кампирларгаям худо берарди.

Бети очилмаган йигит киздан кўра хаёлироқ бўлади.

* * *

Аёлларда бир хусусият бор: эрларини эркакларга ёмон-лайдию, хотинларга мақтайди.

* * *

Дунёдаги энг юкумли касаллик – аёллар ўртасида ҳар маънодаги мўдадир.

* * *

Хотин киши ўзга эркакка ўз эридан нолий бошладими, тамом...

* * *

«Ичингдан илон тушса, белинга бойла», дейди оналар.

* * *

Хотин нози ғашга тегар,
Ўйнаш нози бошни эгар.

* * *

«Онани отанга бепардоз кўрсатма», дейишган экану,
«беҳаё кўрсатма» дейишмаган экан-да машойихлар.

* * *

Аёллик шу қадар қудратли жозобага эгаки, эркак зоти унинг ҳатто девордаги, қоғоздаги жонсиз тасвирига ҳам бефарқ қаролмайди. Зотан, азал-азалдан жуда танг низоларга, жиддий тўқнашувларга қиз-аёлларнинг гоҳида ҳусни-ла-тофати, гоҳида танतिकлиги, гоҳида ифбат-номуси боис бўлган.

* * *

Кўчадаги баъзи аёллар ким баданининг кўпроқ жойини очиб юришдан бас бойлашганга ўхшайдилар.

* * *

Энг гўзал аёл – пардозсиз жозибали аёлдир.

* * *

Қиз боланинг отасига тикка қараб: «Мен фалончига эрга тегмоқчиман», дейиши қоқоқликдан чиқиб, маданиятга эришганлик ифодаси эмас!

* * *

Оддий, аммо эътиборсиз ҳақиқатлардан яна бири: эркак киши «шир яланг» аёлга икки-уч марта қараса «тўяди»,

ростмана кийимдаги чиройли аёлга эса қарагиси келаверади, ана шу кийим ичида ажиб бир гўзаллик яширингандай туюлаверади.

* * *

Маъшукалар шундай содда бўлишадики, ошиқларнинг юлдуз ваъда қилишларига чиппа-чин ишонишиб, эриб кетадилар.

* * *

Кино, видеоларнинг санокли яратувчилари ўзларининг шахсий манфаатдорлиги йўлида бутун юрт, бутун миллат, бутун дунё киз-аёлларининг иффат-хаёсини, асл гўзаллик кадр-кимматини ҳеч хижолат бўлмасдан қурбон қилиб юборадилар. Ахир хаёсиз лавҳаларнинг санъат ривожига мутлақо дахли йўқ-ку!

* * *

Мухаббат — туйғулар ичида энг маккор, энг доғули, энг шафқатсизидир. У аввалига сирли ва сеҳрли жозибаси, навозишлари билан ўзига банди қилиб олади-да, кейин сени хоҳлаган кўйига солади ва охир-оқибат хароб қилади.

* * *

Ёшликдаги, ўрта ёшдаги мухаббат эхтирослар тўлкинининг гупуриши, чайқалишидир.

* * *

Ишқу эхтиросдан узоқ деб ўйлаб юрганим бир кимса иттифоқо, соғинмай, севмай яшаш нақадар зерикарли, маънисиз эканлиги тўғрисида сўзлаб қолди. Демак, у ҳам илгари, ҳеч кимни астойдил севмайман, деб юрган пайтларида ҳам барибир кимнидир яхши кўрган, уни ўйлаган, соғинган, қўмсаган, талпинган, унинг хаёли билан яшаган...

* * *

Бир хотин мардикорликка кетаётган эрига атлас лозим буюрган экан.

* * *

Баъзи аёлларнинг кийиниши ва ўзини тутиши ҳисҳавасни эмас, хирсни кўзрайди. Ҳусн кемтигини, агар шундай ҳисоблашса, яланг тана билан қоплаб бўлмайди-ку.

* * *

Аёл зотининг эркакларга нисбатан узоқроқ яшаши борасидаги оддий ҳулосалар:

— оила боқиш, рӯзгор тебратиш ташвиши кам (афсуски шу сабаб нисбати шиддат билан ўзгариб боряпти);

— югуриб-елиб, кўп ҳаракат қиладилар;

— рам-андухни тез унутишади; кўп йиғлаб, кўнгилларидаги мусибат зардобларини кўз ёшлари билан чиқариб юборади, бир зумда бир-бирлари билан чакчаклашиб кетишаверади ва кўп хангомалашади.

* * *

Муҳаббат бу ота-боболар қонида жўш урган эҳтиросларнинг келажак авлод томирларида, қонида жунбушга келишидир.

* * *

Муҳаббат ҳам денгиз тўлқинларига ўхшайди: гоҳ мавжланиб, гоҳ пасайиб туради.

* * *

Эркак кишининг соғлиғига ва умрига зомин бўладиган иккита ашаддий душман бор — бири — ёмон хотин, иккинчиси яхши овкат.

* * *

Дунёда энг кучли қурол аёл гўзаллиги ва қарашмасидир, бу қуроллар билан ҳар қандай «ғаним»ни маҳв этиш мумкин.

* * *

Чимилдикка кирган лаҳзада Парвардигор йигитнинг ота-онага бўлган меҳрининг бешдан тўрт қисмини келинга олиб берармиш. Бу аламли, аччиқ чора балки оила мустаҳкамлигининг асосидир, мусулмончилик, шариатнинг пухта ўйланган қонунидир. Ва лекин, ҳар қандай қонуннинг истисноси бўлганидек, бу ашаддий чорани юмшатиш иложи ҳам бор эмиш: банда дегани ҳар амалга ирим ё ҳар иримга чора топади. Йигит чимилдикка кириб кетаётган пайти остонага етганда ота-она бирга туриб, униса ё буниса ўғлини чақириб, «орқангга бир қараб қўй» дейиши керак эмиш. Шунда йигитнинг жўшқин эҳтироси бўлиниб, ота-онасига кўзи тушиб, бир қисм меҳри қолармиш.

* * *

Қиз-жувонларнинг жалб этиш мумкин бўлган жойларини сездириб, намоёиш этиб юришга уринишлари уларда эҳтирос ва иштиёқнинг эркаклардагига нисбатан кучлилигига далолатдир. Шунингдек, бу хатти-ҳаракатлар улар-

нинг ожизалиги аломати ҳамдир. Улар сўз қотолмайдилар, даъват этолмайдилар, элчи қўёлмайдилар, балки ишора қиладилар, умидвор бўладилар, кутадилар...

* * *

Хаё, иффат сирдонларини мумкин қадар очиб, намойиш қилиб юриш русумга, фахрга айланмиш... Нахот?!

* * *

Муҳаббат кўланкага ўхшайди: қуваласанг қочади, қочсанг қувалайди.

* * *

Хотини ўлган эркакларнинг аксарияти кўп ўтмай танмахрами ортидан жўнаб қоладилар, эри ўлган аёлларнинг аксарияти бемалол яшайверадилар. Бунда қандай қонуният амал қиларкин?..

* * *

Ижодкорга, олимга хотин бўлиш қийин, деб кўп гапирадилар, ана шу хотинларга хўб ачинадилар, ҳамдардлик билдирадилар, уларни салкам қахрамон даражасига кўтарадилар, лекин аёл деган ғоят кўп қиррали, сирғанчик зотга эр бўлиш заҳмати, машаққати ҳақида лом-мим демайдилар.

* * *

Икки аёл бир бўлдимиз, қай бир эркакка қарши иттифок тузишади.

* * *

Аёллар мақоли:
Эринг топганини ўйнаб ейсан,
Ўғлинг топганини ўйлаб ейсан.

* * *

Эгачи-сингил учрашганда ой билан кун ҳам тўхтаб қолар экан.

Бадий ижод, умуман адабиёт хусусида

Ўзингнинг юрагингдан чиқмаган шеър қандай қилиб бошқаларнинг юрагига кириб бора олади? Қоринни ўйлаб, қориндан чиққан шеърнинг борадиган жойи маълум...

* * *

Хаёл суриш — ижодкор учун энг лаззатли умрдир.

* * *

Бадий асарда ишсиз қолган қаҳрамон бўлар-бўлмас юмушлар билан шуғулланиб қанча зерикса, шу жойларда ўқувчининг ҳам зерикиши турган гап.

* * *

Насрий асар қанча тез ўқилса, шунча яхши, шеърый асар қанча секин ўқилса, шунча яхши.

* * *

Баъзи ижодкорлар малакали улоқчиларга ўхшайдилар: мавзунини топиб олдими, ярим йўлгачами, манзилгачами бир амаллаб етказишади. Одатда улоққа улоқчиларнинг баъзилари соврин учун, баъзилари ишқибозлик, кўнгил очиш учун тушишади.

* * *

Аксарият асарларда хотин-қизлар иккинчи даражали қаҳрамонлар сифатида, эркаклар характери очиш, воқеа ривожига воситачи сифатида тасвирланади.

* * *

Айрим ёзувчиларнинг... харжга хасислигини кечириш мумкин, чунки бу — сўзга хасислик оқибатидир. (Ҳазил.)

* * *

Бадийликдан йирок асар сомон қўшилмаган лойга ўхшайди: ғўраша ва укаланиб туради.

* * *

Бадий асарлардаги «нечундир», «нимагадир» деган сўзлар китобхоннинг гашига тегади. Чунки «нечун»лиги бир жумла олдин баён қилинган бўлади.

* * *

Баъзи истеъдодсиз, танкид қор қилмас ёзувчи-шоирлар магнитли қўғирчоққа ўхшайди. Ҳар қанча зарб билан йиқитишса ҳам яна дик этиб ростланиб олаверади.

Катта йўл, анҳорлардан четроқда, ичкарироқда оқаётган жилғалар бўлади. Улар кўпинча у ер-бу ерда димланиб, ҳали у ёққа, ҳали бу ёққа ўрмалаб, тўсиқларга учраб, асосий оқимга анча кеч етиб келиб қўшилади.

Ёзувчи-шоирлар, мақоланавислар, умуман ижод аҳли ўз асарларида куйиб-пишиб ҳаётда фаровонлик ва инсоният толеи учун ғов бўлиб турган кимсаларни ё ҳалакит бераётган камчиликлар, қусур ва хатоликларни танқид қилишади. Лекин минг афсуски айнан ўша камчиликларни содир этаётганлар ва шу масалалар билан шуғулланиши лозим бўлганлар бадий адабиётнинг, умуман китоб деган нарсанинг яқинига ҳам йўламайдилар, қайтага, қоғозни беҳудага исроф қилиш бу, дейдилар. Мабодо биронтаси манави китобда сизга ўхшаганларни ёзибди, деса, пешанасини тириштириб, бурнини жийириб: ит хуради, карвон ўтади, дейди.

Бадий асар ўқиётган китобхон: «Қаҳрамон ҳозир мана бундай дейди, ҳозир мана бу ишни қилади...» деб туради. Демак, ўқувчига аён бўлиб турган ўша тағмаънони юзага олиб чикиб, китобхонни зериктиришнинг ҳожати йўқ.

Адабиётга кимдир гувиллаб киради, кимдир сассиз кириб, кейин гувиллайди. Курук ўтин гувиллаб аланга олади ва ловуллаб тезда ёниб бўлади. Хўл ўтин секин-аста кизиб ўт олади ва у босиқроқ, узоқроқ ёнади.

Кўпинча ёзувчилар воқеага маъно киритмоқчи, «ғояси, мақсади нима?» деган сўроққа олдиндан, онгли равишда жавоб ҳозирлаб қўймоқчи бўладилар. Воқеага қандай ғоя, мақсад, «гап» юкласам экан, деб бош қотиришади. Ҳолбуки, воқеа ҳаётдан олинган, лоақал ҳаётдан сув ичган бўлса унинг ўзида табиий равишда мақсад, ғоя бўлади. Чунки ҳеч қандай воқеа мақсадсиз юз бермайди – ахир воқеани инсон вужудга келтиради-ку, инсоннинг эса ҳар бир қадамида, ҳар бир каломида ошкора ё пинҳона мақсад бўлади. Китобхонга ёзувчининг ғоясидан кўра, ана шу воқеа иштирокчиси бўлган одам, яъни қаҳрамоннинг мақсади муҳимроқ, қизиқроқдир.

* * *

Тўйларда, хусусан эрталабки ош ва базм пайтларда ўртада худди жуда масъул одамлардай юрадиганлар бўлади. Синчиклаб кузатсангиз бирон тайинли вазифа билан шуғулланмайдилар. Улар қандайдир мажбурият юзасидан ё ўзларини тўйбошига яқин кўрсатиш ва бу яқинлиқни бошқаларга намоёйиш этиш ё шунчаки ўзини кўрсатиш учун у ёқдан бу ёққа бемақсад, бесамар бориб келадилар, ҳали у ерга, ҳали бу ерга бориб турадилар.

Адабиётда ҳам шундай персонажлар кўп!

* * *

Қизларнинг овози ҳақида гап борганда «кўнғироқдай» деган сифат қўлланади. Ҳамма кўнғироқнинг овози ҳам ёқимли бўлавермаслиги мумкин-ку!

* * *

Чингиз Айтматовнинг «Байдамтол соҳилларида» деган ҳикоясида Жек Лондоннинг «Сакраманто қирғоқларида» ҳикоясидагига ўхшаш детал ва вазиятни, «Оқ кема» қиссида эса япон ёзувчиси Додзай Осамунинг «Балик тангасидан либос» ҳикоясидагига ўхшаш ҳолатни (боланинг баликка айланиши) кўриб, адабий таъсир шу бўлса керак, деб ўйладим.

* * *

Фикр устун бўлса, сўзлар — тагсупа; жумлалар укаланиб кетмаслиги керак.

* * *

Бадий асар (шеърми, насрми...) муаллиф қалбининг кўзгуси, унинг дунёкарашлари, тафаккури, эътиқодининг бадий инъикосидир.

* * *

Бадий ҳақиқатни ҳар бир ижодкор ҳар хил тушунади, ҳар хил талқин қилади, ҳар хил қўллайди. Масалан, Хемингуэй мутлақо тўқима тарафдори.

* * *

Фақат шоир кўриши мумкин бўлган ҳолат ва манзаралар, фақат шоир ҳис қилиши мумкин бўлган дард ва туйғулар, фақат шоир айтиши мумкин бўлган фикр ва иборалар бўлади.

Насрий асарлар диалогиди кахрамонлар шундай жумлар, иборалар ишлатиши керакки, китобхон кутганидан мутлақо бошқа, лекин хайрон қоладиган даражада ишончли, мантикли, янги, рамзли бўлсин.

Маркес, Айтматов жумлаларида психологик кечинма, тахлил, ҳолат, манзара тасвири каштамисол тўкиб ташлаганга ўхшайди.

Ўзбек ашулачилари нимагадир бошқа халқлар қўшиқларини айтишга жуда ишқибоз-да. Бу ҳам меҳмондўстлик, кўнгилчанликнинг бир ифодасимикин?

Овоз билан куй ҳамоҳанглигининг энг зўр намунасини мен Берта Давидова ижросидаги «Муножот» ашуласида туяман. Назаримда бу қўшиқда куй билан овоз арқон каби эшилиб кетгандай...

Шеър – туйғулар коришмасининг ҳосиласидир.

Тунлар каритади ижодкорни, тунлар,
Қаро тунлар қаро сочларни оқартар.

Соч оқариб боради қовоз қорайган сари.

Темирчининг хом ашёси – темир, шоирнинг хом ашёси – сўздир, сўздан қандай буюм яшаш – унинг қобилияти, уқувига боғлиқ.

Ўтган даврларда бола тарбиясидаги энг катта хато ва йўқотишимиз – панд-насиҳатнинг аҳамиятига менсимай қарашимиз бўлди. Болани бадий адабиёт воситасида тарбиялашда халқ эртақларидан ибрат олиш керак. Эртақларда эзгулик ёвузлик устидан деярли ҳамиша ғалаба қилади. Одобли, ақлли болалар катталар ўртасида ҳурматга сазовор бўлишади, ишлари ўнгидан келиб, орзуларига, мақсадларига эришадилар. Бу ҳолатлар китобхон, томошабин болани рағбатлантиради, уларда яхши инсон бўлиб етишиш-

га қизиқиш, иштиёқни кучайтиради. Шўро даврида «социалистик реализм» деган қолип-методга асосланган киноларимизда, бадий асарларимизда дидактикасизлик рояси илгари сурилиб, образлилик, типиклик шиори остида бола тарбиясига мутлақо салбий таъсир кўрсатадиган воқеа-ходисалар материал қилиб олинди. Бунда санъатни бола тафаккури даражасига туширмай, аксинча, бола тафаккурини санъатни тушуниш даражасига кўтариш керак, деган ақидани маҳкам тутиб олишарди. Ҳолбуки, мана шундай роя тарафдорларининг ўзлари ҳам эртак воқеалари, эртак қаҳрамонлари, эртак роялари асосида тарбия топишган.

* * *

Ҳозирги замон жаҳон «жазава» эстрадасининг мақсадини тушунмайман. Менимча, ҳар қалай, ёшларни эзгулик руҳида тарбиялашдан иборат эмаслиги аниқ.

Аксарият видео фильмларни, баъзи бадий фильмларни кўрсанг, шу турдаги санъат асарининг асосий вазифаси инсонда инсонга нисбатан, унинг шафқатсизлиги ва аблахлигига нисбатан нафрат уйротишдан иборатдай туюлади.

* * *

Илмий инсон зотини нодонликдан, бадийят жохилликдан асрайди, дейишади.

* * *

Китоблар, кинолар асли тарбия учун ёзилади, ўйлаб топилади, тўкилади, лекин кўпинча мутлақо акс таъсир қилади.

* * *

Владимир Высоцкий ўзининг хаста юрагини, яъни ҳаётини санъатдан, халқдан аямаган санъаткор, фидойи инсон тимсоли. Унинг ҳаётлигида қўшиқларига, маҳоратига махлиё бўлиб, табиийки, унинг соғлиги, умри ҳақида ўйлашмаган, қайғуришмаган. Мана энди унинг хотирасига бағишланган телекўрсатувларда унинг бутун қалби, бутун вужуди билан берилиб айтишини кўрар эканмиз, бундай зўриқишларга унинг юраги яна ҳам шунча йил чидаш берган экан-да, деган фикр кўнглимиздан ўтади. Кўнглимиздан ўтадигина эмас, аниқ, қатъий ҳулосага келамиз. Айтишларича, Ҳамлет рўлини у сўнгги марта 1980 йил 18 июл куни ўйнаган экан. Ўша куни унинг ҳарорати баланд бўлган экан. Спектакль давомида уч марта свитер алмаштирган экан. Лекин энг дахшатлиси, сахна ортида врач турган.

Высоцкий юраги заифлашиб, бир неча марта сахна ортига ўтиб укол килдириб ўтган экан. Буни қандай баҳолаш мумкин! Ўша куни спектаклнинг қўйилиши шунчалар зарур бўлганмидийкин? Ахир уни тўхтатиш мумкин эди-ку!..

Афсуски, бизнинг Аброр Ҳидоятонинг «Отелло»си каби Высоцкийнинг «Ҳамлет»и ҳам кино ё телетасмаларга ёзиб олинмаган экан. Лекин «Быть или не быть» монологомдан парчанинг ўзиёқ Высоцкийнинг Аброр Ҳидоятон каби образга жону жаҳони билан киришиб кетганини жуда яққол кўрсатади.

Высоцкий: «Мен дўстликни – ҳар қандай шон-шухратдан, аёллардан, бойликдан, ҳатто ҳаётнинг ўзидан ҳам юқори қўяман», деган экан.

Высоцкий ҳаёти ва фаолияти Лермонтов, Пушкин, Байрон, Петефи, Есенин, Шукшин, Усмон Носир каби буюқ шахсларнинг нима учун барвақт ўлиб кетишганини амалий жиҳатдан шарҳлаб берадиган ҳаётӣй, янги мисол бўлиб хизмат қилади.

Қудратли истеъдод эгаларида юракка кўкрак қафаси тор келиб қолади, шекилли...

Высоцкийдек фидойига ҳам «гов»лар кўп бўлган экан!..

Ўз ўтмишдошларимизнинг ўз Ватанимизда битилган бебаҳо қўлёзмаларини (фото нусхасини!) бизга мутлақо алоқаси ва яқинлиги бўлмаган чет мамлакатлардан олтин баҳосига сотиб олиб келиняпти. Бундан аламлироқ, бундан аянчлироқ иш оламда йўқ!.. Бунинг сабаблари эса халқнинг саводсизлиги ё бошқаларнинг жохиллиги ёхуд босқинчиликкина эмас...

Бошқалар роҳатланмоклари, ҳузур қилмоклари учун шоир, ёзувчи, драма артисти ва бошқа ижодкор тунги, тонгги энг ширин лаҳзаларни қурбон қилади, сўз, ҳолат излаб қийналади, бунинг эвазига улар ҳамиша ҳам раҳматга сазовор бўлавермайдилар, лекин сочининг оқига, манглай ажинларига шубҳасиз сазовор бўладилар.

«Замонамиз қаҳрамони» – Лермонтовнинг, ёш йигитнинг донишмандлигини намойиш этадиган асардир.

Ёшликда турли енгил-елпи кўшиқлар, мусикаларга ру-

жу қўйиш рухнинг, туйғулар, эхтиросларнинг довдираши-
дир. Чунки ёш ўтган сари биз яна қадимий, мумтоз ва халқ
қўшиқларига, куйларига – миллий ўзанга қайта бошлай-
миз.

Ўзгаларнинг қўлёзмасини тахрир қилиш, қайта ишлаб
нихоясига етказиш – ямоқчиликдан ҳам баттар зерикарли,
юракни сиқадиган ишдир.

Қаламкаш умрининг қарийб ярми қоғозлар катида
қолиб кетади.

Адиб гапга эмас, сўзга бой бўлмоғи керак. Лекин бу де-
гани сифатлар ва бошқа тасвирий воситаларни келса-кел-
маса қалаштиравериш дегани ҳам эмас.

Бир оҳангда наъма қилаверса, булбул хониши ҳам наъ-
га тегиб кетади.

Нима учун Пушкин ҳам, Лермонтов ҳам дуэлда бой бе-
ришди? Чунки, аввало отишиш, одам ўлдириш, ваҳшийлик
уларнинг касби эмас, уларнинг табиатига ёт эди. Иккинчи-
дан, улар шоир, яъни маънавият кишилари бўлгани учун
уларда раҳм-шафқат туйғуси кучли эди, мабодо, ҳар қанча
мерган бўлишганида ҳам, инсон боласига ўқ узишаётгани-
да қўллари қалтирамай иложи йўқ эди.

«Устоз отангдан улуғ» дейдилар. Нега? Чунки ота бола-
ни яратади, уни бокиб-ўстиради, уйлаб-жойлайди, лекин
буларнинг ҳаммаси унинг бурчи. Устоз эса биров, бироқ
шогирдига илм, ҳунар ўргатиб, унинг ризқ-рўзини таъмин-
лайди ва жамиятга нафи тегадиган қилиб тарбиялайди.

Ғалат ҳолат: Навоийнинг назмиёти насрига караганда
мураккаброқ ва оғирроқ, Бобурда эса аксинча, шеървати
яқин ўтмиш адабий тилида битилгандай. Насри эса, хусу-
сан «Бобурнома» тилида ҳозирги китобхон учун тушуниш
қийин бўлган сўз ва иборалар кўпроқ учрайди, услуби ҳам
мураккаброқ... Балки, Бобур шеърнинг халқчил бўлишини
кўпроқ назарда тутган ва шунга ҳаракат қилгандир...

Худбин, хасадгўй ижодкорнинг назарида бошқалар ундан ўтиб кетаётгандай, ўзи эса эътибордан четда, нималардандир бенасиб қолаётгандай туюлаверади. Ҳолбуки, бир кимсанинг истеъдодини, шуҳратини, мавқе-обрўини, уқувини иккинчи бир одам ўзлаштириб ҳам, тортиб ҳам ололмайди. Ҳамма чап кўнгилнинг оқ ё қаролигида, истаранинг иссиқ ё совуклигида, тилнинг чучук ё заҳарлигида, яхши ё бадхулкликда, Аллоҳ томонидан ато этилган ризкига, касби, амали ё мартабасига сабр қилиб, шукр келтиришда ёки ношукурликдадир. Андишасизлик исломий ақидалардан, мусулмоний эътиқоддан беҳабарлик иллати, куфр замонлар касри, асоратидир. Зеро, Муҳаммад алайҳиссалом «олов ўтинни егандек, хасад инсондаги барча яхшиликларни егувчидир», деб бежиз айтмаган.

Бадний асар (хикоя, кисса, рўмон) ўқиётганингда ҳадеганда ёзувчининг тумшуғи чикиб келавериб ёшингга тегмаса...

Китоб – уммон, унинг тубига етган одам дуру жавахирлар теради.

Баъзи ёзувчилар, мол яхши қовунни ражиб кетгандай, зўр мавзуни «тишлаб» қўйишади.

Ғафур Фуломнинг таваккалдан ё кисталангда айтиб юборган сўзлари ҳам шеър бўлиб, жарангдор кофия бўлиб кетавергандай туюлади.

Кўникилган, анъанавий услубда ёзилган асар маълум маънода халқ қуйлари оҳангига туширилган қўшиқ матнига ўхшайди.

Бадний асар муаллифи ўз билими, тушунчаси ва тасаввуридан ошириб фикр юритолмайди.

Баднийнинг асосий вазифаси қалбдаги инқилобни, инсон руҳиятида юз берган ўзгаришларни тасвирлашдан иборат.

* * *

Китоб ўқиш — ижодкор учун «заправка» килиб олишдай гап.

* * *

Уста созанда куракка аркон боғлаб берсанг ҳам сайрат-воради.

* * *

Фикрлар аввалига меҳмондек ийманиб туради.

* * *

Танқидни ўз хотининг ҳам кўтармайди.

* * *

Ўзингга ёқадиган куйларни тинглаш ҳам умрнинг энг лаззатли дамларидир.

* * *

Мансабдорликка асосан йўғон овоз — дағдаға учун, стол муштлаш учун йўғон мушт керак. Ижодда, йўғон овоз фақат овоз кучайтиргич йўқ жойда шеър ўқиш учун керак холос.

* * *

Китоб ҳам ўрта ёшгача эхтирос, завқ билан, ихтиёрий қизиқиш билан ўқилур, сўнг ақл била, мажбурият била ўқилур.

* * *

Одамларни икки тоифага бўлиш мумкин: китоб ўқийдиганлар ва китоб ўқимайдиганлар. Уларнинг барча фазилату қусурлари шундан келиб чиқади.

* * *

Кўп азиятлар чекишига қарамай, аксарият ижод аҳлининг умри узок бўлади, ҳар бир асари дунёга келганда умрларига умр қўшилса керак.

* * *

Ҳозирги ўзбек шеърларининг кўпида зохирий маъно бо-ру ботиний маъно йўқ.

* * *

Истеъдодли дегани ҳам маънавий баркамол дегани эмас.

Иzzатталаблик ҳам кибрдан, яъни маънавий қаш-шоқликдан далолат.

* * *

Кўп холларда тажриба ақлдан, илмдан устуворроқ келади. Демакки, кексаларнинг энг содда, омисида ҳам ақлли ёшларникидан кўра ҳаётий тажриба кўпроқдир.

* * *

«Бобурнома» шунчаки маънавий-маданий бойлик эмас, балки турли-туман бойликлар хазинасидир.

* * *

Шўро даврида ҳам ватан ҳақида қўшиқлар кўп эди ва таажжубки уларни алоҳида тонфа санъаткорлар ширасиз, баланд овозда, аксарият маълум бир муносабат билан ижро этишарди. Улар, тўғриси, руҳсиз, зерикарли қўшиқлар саналарди, инчунин юракни жизиллатмасди. Мустақилликдан кейин бу мавзудаги қўшиқлар янада кўпайди, уларни таникли эстрада ходимлари ҳам куйламоқда. Таажжубки, бу қўшиқлар энди лирик тароналар қаторида суйиб тингланмоқда. Сабаблари: аввалги ватан курама ватан эди, эндигиси ўзимизнинг ҳақиқий, жонажон ватанимиздир; илгариги ватан қўшиқлари махсус тўқиларди, ҳозир юракдан, самимий ва илҳом билан битилмоқда. Ватан ҳақидаги таъсирли, ҳаммабоп қўшиқ-шеърлар ёзишни бошлаб берган шоир эса Муҳаммад Юсуф бўлди.

* * *

Диний-фалсафий илмлар ичига чуқурроқ кира борсанг, қайтиб чиқиб бўлмас тубсиз чоҳга кулаб бораётгандай ҳис қиласан ўзингни. (Гумроҳлигингни англай борасан-да!..)

* * *

Яхши китобларни қайта-қайта ўқиётганингда хотиранинг заифлигидан ҳам хурсанд бўлиб кетасан, одам.

* * *

Япон хикояларида фалсафага йўғрилган туйғулар, ҳиссиётлар кучли.

* * *

«Ёзувчиларга осон: курсига ўтирадию чап томондан ўнгга қараб ёзаверади, уларга оқ қоғоз бўлса бас», деб ўйловчилар бор. Уларга ачинаман.

* * *

Баъзан ўзинг ёзган нарсаларнинг айрим жойларини ўқиб таъсирланиб кетасан. Бу — мўъжизавор сўзнинг қудрати.

Юракни хапктирадиган муҳаббат киссаларини ўқиганингда (хаётда бунақаси бундай ҳолда учрамайди), дунёга иккинчи бор келиш умиди канчалик маънисизлигини била туриб, дилдан беихтиёр «қанийди, яна бир бор яшаш имкони бўлса...» деган армонли истак кечади.

Илм бор жойда баҳс бўлади, илм йўқ жойда — ғийбат.

Ватан туйғуси асосан илмга, зиёга ошноларда бўлади.

Илҳом — истеъдод билан иштиёқнинг уйғун келиб қолишидир.

Бадий асар жумлалари шундок равон бўлсаки, ўзингизни худди сокин денгизда сол билан сузиб бораётгандай ҳис этсангиз. Айрим китобларни ўқиганингизда шудгорда ўдаланиб юргандек машаққат тортасиз.

МУНДАРИЖА

ҲИКОЯЛАР

Балиқ ови	3
Соҳилда	11
Яшил барг	17
Бир кеча — минг кеча	25
Кўнгил кўчалари	34
Эгасини топмаган насиба	46
Соринч	53
Алам	63
Эх, Дилбар, Дилбар...	84
Зор-интизор	99
Аёл	120
Кизил гуллар	125
Юрак	146
Қоркиз	157
Кўзлари шахло	165
Таъқиқ чизиғи ёхуд қушлар хиёнат қилмайди	169
Гаров	187
Муҳаббат	201
Эски соат	207
Хилват сўқмоқдаги ёлғиз тош	216

ҚИССА

Орзумандлар	230
АДАБИЙ МУЛОҲАЗАЛАР	317
ДИЛДА ТУГИЛГАН ГАПЛАР	327

ҚАМЧИБЕК КЕНЖА

САЙЛАНМА

II-китоб

**«Шарқ» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош тахририяти
Тошкент—2007**

*Мухаррир Ш. Эргашева
Бадий муҳаррир Т. Қаноатов
Техник муҳаррир Р. Бобохонова
Саҳифаловчи М. Атхамова
Мусаххих А. Зокиров*

Теришга берилди 5.10.2006. Босишга рухсат этилди 02.04.2007.
Бичими 84x108¹/₃₂. «AntiquaUz» гарнитураси. Офсет босма. Шартли
босма табағи 19,32. Нашриёт-хисоб табағи 17,8. Адади 3000. Буюртма
№ 3082. Баҳоси келишилган нархда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
босмахонаси 100083. Тошкент шаҳри Буюк Турон 41**